

Lubomír Hampl

Świat awifauny III

**w polskich i czeskich
przekładach Pisma Świętego**

rodzina krukowatych – kawka, wrona, kruk, gawron i sójka

Akademia
Techniczno-Humanistyczna
w Bielsku-Białej

Bielsko-Biała 2016

Redaktor Naczelny: Kazimierz Nikodem

Redaktor Działu: Michał Kopczyk

Recenzenci: o. Tomasz Maria Dąbek OSB
Mariola Szymczak-Rozlach

Sekretarz Redakcji: Grzegorz Zamorowski

Wydawnictwo Naukowe
Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej
43-309 Bielsko-Biała, ul. Willowa 2
tel. 33 827 92 68
e-mail: wydawnictwa@ath.bielsko.pl

ISBN 978-83-65182-52-4

Spis Treści

Spis treści w języku angielskim	5
Wykaz skrótów	7
Wprowadzenie	17
Rozdział I Czeskie i polskie przekłady biblijne nazw należących do kategorii pojęciowej ptactwa z bazowym komponentem leksykalnym ‘kawki’	23
1. Podział rodziny krukowatych	23
1.1. KAWKA	30
1.1.1. Symbolika i wartościowanie kawki	31
1.1.2. Kawka w tekstach biblijnych: <i>Księga Psalmów</i> i <i>Księga Sofoniasza</i> (przykłady I–II)	35
1.1.2.1. Tabela zbiorcza nr 1	41
Rozdział II Czeskie i polskie przekłady biblijne nazw należących do kategorii pojęciowej ptactwa z bazowym komponentem leksykalnym ‘wrony’	45
1. WRONA	45
1.1. Symbolika i wartościowanie wrony	46
1.2. Pośrednie występowanie leksemu <i>wrony</i> w tekstach biblijnych	53
1.3. Bezpośrednie występowanie leksemu wrony w tekstach biblijnych: <i>Księga Kapłańska</i> , <i>Księga Powtórzonego Prawa</i> i <i>Księga Barucha</i> (przykłady I–III)	56
1.3.1. Tabela zbiorcza nr 2	61
Rozdział III Czeskie i polskie przekłady biblijne nazw należących do kategorii pojęciowej ptactwa z bazowym komponentem leksykalnym ‘kruka’	65
1. KRUK	65
1.1. Symbolika i wartościowanie kruka	67
1.2. Kruk w tekstach biblijnych	80
1.2.1. <i>Księga Rodzaju</i> (przykład I)	84
1.2.2. Pierwszy katalog tzw. ptaków kultycznie i rytualnie nieczystych: <i>Księga Kapłańska</i> (przykład II)	91
1.2.3. Drugi katalog tzw. ptaków kultycznie i rytualnie nieczystych: <i>Księga Powtórzonego Prawa</i> (przykład III)	93

1.2.4. Procesy egzotyzacji i udomowienia: przykłady z <i>Księgi Sędziów</i> i <i>Księgi Izajasza</i> (przykłady IV–V)	96
1.2.5. <i>Pierwsza Księga Królewska</i> (przykłady VI–VII)	116
1.2.6. <i>Księga Hioba</i> (przykład VIII)	128
1.2.7. <i>Księga Psalmów</i> (przykład IX)	132
1.2.8. <i>Księga Przysłów</i> (przykład X)	137
1.2.9. <i>Księga Pieśni nad Pieśniami</i> (przykład XI)	142
1.2.10. <i>Księga Izajasza</i> (przykład XII)	145
1.2.11. <i>Księga Sofoniasza</i> (przykład XIII)	149
1.2.12. <i>Ewangelia wg św. Łukasza</i> (przykład XIV)	154
1.2.13. Sporadyczne występowanie leksyki kruka w czeskich i polskich przekładach biblijnych (przykłady XV–XVII)	158
1.3. Podsumowanie	164
1.3.1. Tabela zbiorcza nr 3	166
Rozdział IV Czeskie i polskie przekłady biblijne nazw należących do kategorii pojęciowej plectwa z bazowym komponentem leksykalnym ‘sójki’	175
1. SÓJKA	175
1.1. Symbolika i wartościowanie sójki	177
1.2. Sójka w przekładach biblijnych	181
1.2.1. Pierwszy katalog ptaków nieczystych <i>Księga Kapłańska</i> (przykłady I–II)	182
1.2.2. Drugi katalog ptaków nieczystych <i>Księga Powtórzonego Prawa</i> (przykłady III–VI)	184
1.2.3. <i>Księga Sofoniasza</i> (przykład V)	187
1.3. Tabela zbiorcza nr 4	192
1.4. Podsumowanie i tabela zbiorcza nr 5	196
Zakończenie	201
Bibliografia	205
Spis tabel	252
Indeks osobowy (nazwisk)	253
Streszczenie w języku czeskim (shrnutí)	269
Streszczenie w języku rosyjskim (резюме)	275
Streszczenie w języku angielskim (summary)	281
Streszczenie w języku niemieckim (zusammenfassung)	287

TABLE OF CONTENTS

Table of contents in Polish	5
List of abbreviations	7
Introduction	17
Chapter I Czech and Polish translations of biblical names that belong to the conceptual base of the birds with a root component ‘jackdaw’	23
1. The breakdown of the family <i>Corvidae</i>	23
1.1. JACKDAW	30
1.1.1. The symbolism and status of jackdaw	31
1.1.2. Jackdaw in biblical texts – vestigial occurrence: The book of Psalms and the book of Zephaniah (examples I–II)	35
1.1.2.1. Summary Table No. 1	41
Chapter II Czech and Polish translations of biblical names that belong to the conceptual category of birds with a root component ‘crow’	45
1. CROW	45
1.1. The symbolism and status of crow	46
1.2. Indirect presence of lexeme crow in biblical texts	53
1.3. Direct presence of lexeme crow in biblical texts: Leviticus, Deuteronomy and Baruch (examples I–III)	56
1.3.1. Summary Table No. 2..	61
Chapter III Czech and Polish translations of biblical names that belong to the conceptual category of birds with a root component ‘raven’	65
1. RAVEN	65
1.1. The symbolism and status of raven	67
1.2. The raven in biblical texts	80
1.2.1. Genesis (example I)	84
1.2.2. The first volume of „cultic and ritually impure birds”: Leviticus (example II)	91

1.2.3. The second volume of „cultic and ritually impure birds”: Deuteronomy (example III)	93
1.2.4. Foreignization and domestication: examples from the Book of Judges and the Book of Isaiah (examples IV–V)	96
1.2.5. The First Book of Kings (examples VI–VII)	116
1.2.6. Job (example VIII)	128
1.2.7. Book of Psalms (example IX)	132
1.2.8. The book of Proverbs (example X)	137
1.2.9. The book of Song of Songs (example XI)	142
1.2.10. Isaiah (example XII)	145
1.2.11. Zephaniah (example XIII)	149
1.2.12. The Gospel according to St. Luke (example XIV).	154
1.2.13. Sparring use of <i>raven</i> in Czech and Polish biblical translations (examples XV–XVII)	158
1.3. Summary	164
1.3.1. Summary Table No. 3	166
Chapter IV Czech and Polish translations of biblical names that belong to the conceptual category of birds with a root component ‘jay’.	175
1. JAY	175
1.1. The symbolism and status of jay	177
1.2. Jay in biblical texts	181
1.2.1. The first volume of impure birds: Leviticus (examples I–II)	182
1.2.2. The second volume of impure birds: Deuteronomy (examples III–VI)	184
1.2.3. Zephaniah (example V) – vestigial occurrence	187
1.3. Summary Table No. 4	192
1.4. Summary and Summary Table No. 5	196
Conclusions	201
Bibliography	205
List of tables	252
Index of names	253
Summary in Czech (shrnutí)	269
Summary in Russian (резюме)	277
Summary in English (summary)	281
Summary in German (zusammenfassung)	287

WYKAZ SKRÓTÓW

- ak. – akadyjski (przykład z języka akadyjskiego)
ang. – angielski (przykład z języka angielskiego)
ap. – a podobně // a podobný
Ap – *Apokalipsa*
arab. – arabski (przykład z języka arabskiego)
aram. – aramejski (przykład z języka aramejskiego)
asyr. – asyryjski (przykład z języka asyryjskiego)
atd. – a tak dále
AZB – *Atlas zwierząt biblijnych*, B. Szczepanowicz, A. Mrozek, 2007
Ba – *Księga Barucha*
Bár – *Báruk* (a *List Jeremjášův*)
Bap. – *Книга пророка Вавыxa* // *Вавыxa* (pol. *Księga Barucha*)
BB – *Biblia Budnego Szymona*
BBrz – *Biblia Brzeska*
BČ1 – *Bible česká. Díl prvý: Knihy SZ, Svazek 1. Genesis – Judit*, J. Hejčl, 1917
BČ2 – *Bible česká. Díl prvý: Knihy SZ, Svazek 2. Ester – Sirachovcova*, J. Hejčl, 1921
BČ3 – *Bible česká. Knihy SZ, Svazek 3. Isajáš – Knihy Machabejské*, J. Hejčl, 1925
BCH – *Bestiarium Chrześcijańskie*, St. Kobielski, 2002
BD – *Bible drážďanská*
BG – *Biblia Gdańska*
BH – *Biblia Hebrajska*
białorus. – białoruski (przykład z języka białoruskiego)
BJ – *Biblia Jerozolimská*
BJW – *Biblia Jakuba Wujka*
BK – *Bible kralická*
bł. – błogosławiony

BO	– <i>Bible olomoucká</i>
bp	– biskup
BP	– <i>Biblia Poznańska</i>
Brz	– <i>Biblia Brzeska</i>
BS	– <i>Biblický slovník</i> , A. Novotný, svaz. I i II, 1956/1992
BSSJ	– <i>Biblický slovník sedmi jazyků</i> , Jan Heller, 2000
BT	– <i>Biblia Tysiąclecia</i>
Втор.	– <i>Второзаконие</i> – „ <i>Пятая книга Моисея</i> ” (pol. Pwt)
bułg.	– bułgarski (przykład z języka bułgarskiego)
BW	– <i>Biblia Warszawska</i>
BWP	– <i>Biblia Warszawsko-Praska</i>
B3	– <i>Бемхуй Завет</i> (pol. Stary Testament)
B21	– <i>Bible 21. století</i>
cf.	– confer [pol. porównaj]
chor.	– chorwacki (przykład z języka chorwackiego)
Chr.	– Chrystus
cm	– centymetr
см.	– смотри (pol. patrz)
ср.	– сравни (pol. porównaj)
czes.	– czeski (przykład z języka czeskiego)
č.	– číslo (pol. numer)
ČEP	– <i>Český ekumenický překlad</i>
čes.	– česky (jazykový příklad z češtiny)
чеш.	– чешкий (pol. czeski)
ČES	– <i>Český etymologický slovník</i> , J. Rejzek, 2001
ČPFS	– <i>Česko-polský frazeologický slovník</i> , E. Mrhačová, M. Balowski, 2009
ČSP	– <i>Český studijní překlad</i>
ČSVAS	– <i>Český slovník věcný a synonymický</i> , J. Haller, 1969
dial.	– forma dialektalna
досл.	– дословно (pol. dosłownie)
dosł.	– dosłownie
dot.	– dotyczy // dotyczący
Dn	– <i>Księga Daniela</i>

-
- dt. – *deutsch*; niemiecki (przykład z języka niemieckiego)
- Dt – *Deuteronomium (Pátá Mojžíšova)*
- EB – *Encyklopedia biblijna*, P. Achtemeier, 2004
- EN – *english*; angielski (przykład z języka angielskiego)
- ESJČ – *Etymologický slovník jazyka českého*, J. Holub, Fr. Kopečný, 1952
- ESJČM – *Etymologický slovník jazyka českého*, V. Machek, 1997
- ESJP – *Etymologiczny słownik języka polskiego A–K*, t. I, A. Bańkowski, 2000
- etiop. – etiopski (przykład z języka etiopskiego)
- even. – eventuálně [pol. ewentualnie]
- Ez – *Księga Ezechiela*
- fran. – francuski
- [g-] – pomocnicza numeracja Stronga „wyrazy greckie”
- Ge // Gn – *Genesis (První kniha Mojžíšova)*
- GPNT – *Grecko-polski Nowy Testament*, R. Popowski, M. Wojciechowski, 1995
- gr. – grecki (przykład z języka greckiego)
- [h-] – pomocnicza numeracja Stronga „wyrazy hebrajskie”
- hanl. – hanlivě [pol. obraźliwie // obelżywie]
- Hbr – *List do Hebrajczyków*
- hebr. – hebrajski (przykład z języka hebrajskiego)
- Hi – *Księga Hioba*
- Hld – *Das Hohelied* – Pieśń nad Pieśniami
- hovor. – hovorově [pol. potocznie]
- HPST – *Hebrajsko-polski Stary Testament Pięcioksiąg*, A. Kuśmirek, 2003
- HČSSZ – *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, B. Pípal, 2006
- ie. – indoeuropejski (forma wyrazu indoeuropejskiego)
- i.e. – id est [pol. to znaczy // tak zwany // to jest]
- IETS – *Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů*, J. C. Cooperová, 1999
- IPSNZ – *Ilustrovaný průvodce Starým a Novým zákonem*, J. Bowker, 2005

itp.	– i temu podobne
Iz	– <i>Księga Izajasza</i>
Jb	– <i>Jób</i>
JB	– <i>Jeruzalémská bible</i>
Joz	– <i>Księga Jozuego</i>
Jr	– <i>Księga Jeremiasza</i>
KKB	– <i>Katolicki komentarz biblijny</i> , R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, 2001
km	– kilometr
kol.	– kolektiv [pol. zespół // grupa]
1 Kön	– <i>1. Buch der Könige</i> – Pierwsza Księga Królewska
Kpł	– <i>Księga Kapłańska</i>
ks	– ksiądz
1Kr	– <i>První královská</i>
1 Krl	– <i>1 Księga Królewska</i>
L	– <i>Lukáš</i>
Lb	– <i>Księga Liczb</i>
Лев.	– <i>Книга Левит</i> – „Третья книга Моисея“ (pol. Kpł)
lit.	– litewski (przykład z języka litewskiego)
Lm	– <i>Lamentacje</i>
lud.	– ludowe określenie
Lv	– <i>Leviticus (Třetí Mojžíšova)</i>
LXX	– <i>Septuaginta</i> , grecki przekład <i>Starego Testamentu</i>
łac.	– łaciński (przykład z języka łacińskiego)
Łk	– <i>Ewangelia według Łukasza</i>
łot.	– łotewski (przykład z języka łotewskiego)
łuż.	– łużycki (przykład z języka łużyckiego)
MA I	– <i>Мир авифауны I в польских и чешских переводах Библии – совы и ласточки</i>
MA II	– <i>Мир авифауны II в польских и чешских переводах Библии – чистые и нечистые птицы</i>
mac.	– macedoński (przykład z języka macedońskiego)
małorus.	– małoruski (przykład z języka małoruskiego)
mand.	– mandejski (przykład z języka mandajskiego)

- MKPŚ – *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. Waldemar Chrostowski, 2000
 MSJP – *Mały słownik języka polskiego*, St. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka (red.), 1968
 Mt – *Ewangelia według Mateusza*
 1 Mos – *1. Buch Mose – Pierwsza Księga Mojżeszowa* tzw. Rdz
 3 Mos – *3. Buch Mose – Trzecia Księga Mojżeszowa* tzw. Kpł
 5 Mos – *5. Buch Mose – Piąta Księga Mojżeszowa* tzw. Pwt
 напр. – *например* (pol. na przykład)
 NASCS – *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*, kol. autorů pod vedením J. Krause, 2007
 NBG – *Nowa Biblia Gdańska*
 NBS – *Nový biblický slovník*, J.D. Douglas, 1996
 NEP – *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3, 1995
 niem. – niemiecki (przykład z języka niemieckiego)
 NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, J. Krzyżanowski (red.), t. I–IV, 1969–1978
 No. – number [pol. numer]
 np. – na przykład
 nr – numer
 NSF – *Nowy słownik frazeologiczny*, R. Lebda pod red. A. Latuska, 2005
 NT – *Nowy Testament*
 H3 – *Новый Завет* (pol. Nowy Testament)
 OAPŽ – *Od agamy po žraloka. Velký ilustrovaný slovník zvířat*, 1974
 obelž. – obelżywie // obraźliwie
 ok. – około
 onom. – onomatopeiczny
 OP – *Objaśnienia Psalmów* t. XL i XLII, 1986 św. Augustyn
 par. – paragraf
 pie. – praindoeuropejski (forma wyrazu praindoeuropejskiego)
 Pís – *Píseň písní*
 PKM – *Pět Knih Mojžíšových včetně Haftarot s českým překladem*

	rabína Efraima Sidona
pne.	– przed naszą erą // przed Chrystusem
Pnp	– <i>Księga Pieśń nad Pieśniami</i>
PNS	– <i>Překlad nového světa</i>
PNŚ	– <i>Przekład Nowego Świata</i>
pol.	– polski (przykład z języka polskiego)
пол.	– полский (pol. polski).
popř.	– popřípadě [pol. ewentualnie]
por.	– porównaj
pot.	– potoczny (określenie potoczne)
pow.	– powiat
Prz	– <i>Księga Przysłów</i>
przyp.	– przypis
Př	– <i>Přísloví</i>
překl.	– przetłumaczono // tłumaczenie // tłumaczony przykład
Ps	– <i>Księga Psalmów</i>
Пс.	– <i>Псалмурь</i> (pol. Księga Psalmów)
PSHPST	– Podręczny słownik hebrajsko-polski Starego Testamentu, P.M. Briks, 2000
PSJP	– <i>Popularny słownik języka polskiego</i> , B. Dunaj, 2001
psł.	– prasłowiański (forma wyrazu prasłowiańskiego)
PSP	– <i>Pavlikův studijní překlad</i> 2014
pt.	– pod tytułem
PVČ	– <i>Ptáci v Čechách v letech 1360–1890 aneb tajemství rytíře von Sacher-Masocha</i> , St. Komárek, 2007
1 P	– <i>Pierwszy List św. Piotra Apostoła</i>
Pwt	– <i>Księga Powtórzonego Prawa</i>
r.	– rok
Rdz	– <i>Księga Rodzaju</i>
Ri	– <i>Buch der Richter</i> – Księga Sędziów
ros.	– rosyjski (przykład z języka rosyjskiego)
rozdz.	– rozdział
ř.	– řecky (jazykový příklad z řečtiny)
s.	– strona

- scs. – starocerkiewnosłowiański
SČSAA – *Slovník českých synonym a antonym* 2007. Autorský kol. pracovníků Lingea
Sd – *Soudců*
Sdz – *Księga Sędziów*
SEJP – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, A. Brückner, 1927/1993
SEJPB – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, W. Boryś, 2005
SEMSZL – *Słownik etymologiczno-motywacyjny słowiańskiej zoonimii ludowej*, t. I., S. Warchoń 2007
serb. – serbski (przykład z języka serbskiego)
SESJČ – *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, J. Holub i S. Lyer, 1978
Sf – *Kniha Sofonjáše*
SJČ – *Slovník jazyka českého*, Fr. Trávníček, 1952
SJPKKN – *Słownik języka polskiego*, J. Karłowicz, A. Kryński, Wł. Niedźwiecki, t. I–IX, 1900–1919/1952–1953
słow. – słowacki (przykład z języka słowackiego)
słoweń. – słoweński (przykład z języka słoweńskiego)
1 Sm – *I Księga Samuela*
SNC – *Slovo na cestu*
SNČ – *Slovník nespisovné češtiny*, J. Hugo (hl. edit.), 2006
So – *Księga Sofoniasza*
Соф. – *Книга пророка Софонии* (pol. Księga Sofoniasza)
SOISB – *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, M. Lurker 1989, tłum. bp K. Romaniuk
Spr – *Buch der Sprichwörter* – Księga Przysłów
SPSiNZ – *Sväté Písmo Starého i Nového Zákona* 1998
srov. – srovnej [pol. porównaj]
SSB – *Słownik symboliki biblijnej*, L. Ryken, J.C. Wilhoit, T. Longman, 1998
SSČ – *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, J. Filipec, Fr. Daneš, Vl. Mejstřík, 2005
SSČSČ – *Slovník současné češtiny správně česky* 2011. Autorský kol.

- pracovníků Lingea
- SS I // II – *Slovník staročeský díl I [A–J], díl II [K–N]*, J. Gebauer, 1970
- ST – *Starý Testament*
- stč. – staročeský [pol. staroczeski]
- stfranc. – starofrancuski
- stsł. – starosłowiański
- sv. – svatý // svatá
- svaz. – svazek [pol. tom]
- SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*, B. Dunaj, 2000
- syr. – syriacki aramejski (przykład z języka syriackiego aramejskiego)
- ŚA I – *Świat awifauny I w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego – sowy i jaskółki*, L. Hampl, 2013
- ŚA II – *Świat awifauny II w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego – ptactwo czyste i nieczyste*, L. Hampl, 2014
- św. – święty // święta
- ŠJČ – *Šmírbuch jazyka českého*, P. Ouředník, 2005
- t. – tom
- tab. – tabela
- tj. – to jest
- tłum. – tłumaczenie // tłumaczony przykład
- TM – tekst masorecki
- TS – *Tajemství slov*, V. Styblík, 2006
- tsch. – tschechisch – czeski (przykład z języka czeskiego)
- tur. – turecki (przykład z języka tureckiego)
- tzv. – tak zvaný
- tzw. – tak zwane
- ukr. – ukraiński (przykład z języka ukraińskiego)
- ul. – ulica
- VČPFS – *Velký česko-polský frazeologický slovník*, T. Orloš, 2009
- VelNomQ – *Nomenclator quadrilinguis Boemico-Latino-Graeco-Germanicus*, D.A. Veleslavín 1598
- VLG/Vlg – *Vulgáta*, łaciński przekład *Pisma Świętego*
- vých. – východní (pol. wschodni)

-
- viz. – vizte [pol. patrz]
vgl. – vergleiche [pol. porównaj]
Vol. – volume [pol. tom]
w. – wiek // stulecie
WOA I – *The World of Avifauna I in the Polish and Czech translations of Scripture (owls and swallows)*
WOA II – *The World of Avifauna II in the Polish and Czech translations of Scripture (birds, clean and unclean)*
Wj – *Księga Wyjścia*
WSFJP – *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, P. Müldner-Nieckowski, 2003
WSHPST – *Wielki słownik hebrajsko-polski Starego Testamentu*, L. Koehler, W. Baumgartner, J. Stamm, 2008
WTB – *Wielkie tajemnice Biblii*
w/w – wyżej wymienione
z. – zeszyt
Za – *Księga Zachariasza*
ZČPFI – *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice*, E. Mrhačová, R. Ponczová, 2003
Zef – *Das Buch Zefanja* – *Księga Sofoniasza*
zob. – zobacz
ZSIM – *Zwierzęta symboliczne i mityczne*, J.C. Cooper, 1998
Ž – *Žalmy*
Žd – *List Židům*

WPROWADZENIE

Analizie i identyfikacji świata zwierząt, a zwłaszcza specyficznej jej kategorii, jaką jest awifauna, wypadałoby przyjrzeć się zdecydowanie bliżej, szczególnie, jeżeli zagadnienia dotyczą biblijnego spojrzenia na status reprezentantów omawianej fauny w *Piśmie Świętym*. Jak zaznacza wybitny polski biblista Waldemar Chrostowski (2009: 10), można się jedynie dziwić, że problematyka ta w badaniach teologicznych i biblijnych [w językoznawstwie obserwujemy lepszą sytuację – uwagi własne L.H.] jest traktowana ciągle po macoszemu. Liczba poświęconych jej publikacji jest znikoma, zupełnie nieproporcjonalna do rozmiarów i całokształtu teologii i biblistyki, dlatego sukcesem byłoby, gdyby zostały one szerzej podjęte i rozwijane.

W związku z powyższym stwierdzeniem, będącym zarazem motywującą zachętą do dalszego poszerzania i pogłębiania wiedzy – głównie z zakresu językoznawstwa, ale i z wielu innych dziedzin nauki, jakimi są dyscypliny biblijne, zoologia i historia – przedstawiam fachowym odbiorcom trzeci tom z serii *Świat awifauny w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego*, który został poświęcony *Corvidae*, czyli rodzinie krukowatych (por. kawka, wrona, kruk, sójka – czes. *kavka*, *vrána*, *krkavec* // *havran*, *sojka*), tj. konkretnie zidentyfikowanym i przetłumaczonym ptakom, obecnych na kartach *Pisma Świętego*.

Ponownie jak w poprzednich dwóch tomach (ŚA I 2013; ŚA II 2014) za podstawowy materiał badawczy posłużyło mi szesnaście przekładów *Biblii*. Wnikliwie prześledzono **osiem „bazowych” czeskich tłumaczeń biblijnych**, w tym **dwa staroczeskie** przekłady, czyli przeanalizowano najbardziej znaną protestancką *Biblię Kralicką* według ostatniego wydania z 1613 roku i katolicką *Biblię Ołomuniecką* z 1417 roku oraz **sześć współczesnych** czeskich tłumaczeń *Biblii* (reprezentujących różne kanony i przynależności religijne): *Český*

ekumenický překlad, Český studijní překlad, Bibli překlad 21. století, Překlad nového světa, Jeruzalémskou bibli, Slovo na cestu. Natomiast w przypadku polskojęzycznych edycji *Biblii* starano się również zachować takie same standardy czasoprzestrzenne i kryteria przynależności do kanonów religijnych, jakie przyjęto odnośnie do czeskojęzycznych wydań *Pisma Świętego*. Przebadano także **osiem** „bazowych” **kodeksów**, w tym **dwa staropolskie** wydania: protestancką *Biblię Gdańską* z 1632 roku i katolicki przekład *Biblii* ks. Jakuba Wujka¹ z 1599 roku oraz **sześć tłumaczeń współczesnych**: *Nową Biblię Gdańską*, *Biblię Tysiąclecia* zwaną również Tyniecką, *Biblię Warszawsko-Praską* tłumaczoną przez jedną osobę ks. bp. Kazimierza Romaniuka, *Biblię Warszawską* zwaną potocznie Brytyjką, *Biblię Poznańską* i *Przekład Nowego Świata* świadków Jehowy.

Niniejsza monografia składa się z czterech rozdziałów. Kompozycja opisu analizowanych przedstawicieli świata awifauny w całej monografii ściśle przebiega według ustalonego porządku: najpierw zawsze podaję ogólne informacje o konkretnie opisywanym ptaku (w tym informacje² kulturowe, obyczajowe, etymologiczne, symboliczne, konotacyjne, wartościujące i komentarzowe), czyli ważny czynnik stanowi bliski kontakt z monolingwistycznymi, dwujęzycznymi lub wielojęzycznymi słownikami, glosariuszami, leksykonami, encyklopediami, atlasami i komentarzami biblijnymi, a także i z korpusowymi bazami danych. Dopiero później przeprowadzam konkretnie sprecyzowaną analizę nazwy ptaka w badanych księgach *Pisma Świętego* za pomocą prześledzonych tekstów paralelnych (por. analizę intralingwalną i interlingwalną stanowiącą priorytetową część konfrontatywnych badań), co jednocześnie

¹ Autor tej staropolskiej *Biblii*, czyli ks. Jakub Wujek był określany wedle recepty humanistów mianem *homo trilinguis* – tj. człowiekiem, który biegle znał trzy języki biblijne: hebrajski, grecki i łacinę.

² W monografii wykorzystywałem również tzw. „pomocnicze” źródła informacji, które dotyczyły zwierząt. Chodziło o dzieła Arystotelesa, Pliniusza Starszego, Izydora z Sewilli, św. Augustyna, Fizjologa Epifaniusza, Fizjologa BIs, Ambrożego z Mediolanu, Alberta Wielkiego, Pavla Žídka (Paulusa de Praga), a także pomocne były różne traktaty o symbolice zwierzęcej, np. *Aviarium*. W niektórych sytuacjach przywoływałem średniowieczną benedyktyńską uzdrowicielkę Hildegardę z Bingen, która posiadała rozmaicie bogatą wiedzę na temat ptaków w medycynie.

stwarza lepsze i szersze możliwości oraz zdecydowanie ułatwia określenie właściwej identyfikacji tłumaczonych awifaunistycznych jednostek leksykalnych z przedstawionego przedmiotowego zakresu badawczego.

Pierwszy rozdział niniejszej monografii rozpoczynam od podziału taksonomicznego (tzw. nazewnictwo *binominalne* i *trynominalne*), w którym zwracam szczególną uwagę na ich wspólną cechę dotyczącą czarnego koloru upierzenia, co może wiązać się z trudnościami we właściwej identyfikacji. W dalszej części rozdział ten poświęcony jest pierwszemu przedstawicielowi, należącemu do rodziny *Corvidae*, jakim jest *kawka* – czes. *kavka*, analizując wyłącznie dwa przykłady biblijne (Ps 102,7 i So 2,14), w których został wymieniony ten opisywany reprezentant awifauny. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że w tej analizie spotykamy się z marginalnym występowaniem opisywanego ptaka, por. polskojęzyczne tłumaczenie *Biblii Tysiąclecia* oraz czeskojęzyczną wersję *Jeruzalémské bible*.

W drugim rozdziale koncentruję się na awifaunistycznym komponencie leksykalnym, czyli na *wronie* – czes. nazwa *vrána*, wyszczególniając trzy przykłady z kart *Pisma Świętego* (Kpł 11,18; Pwt 14,17 oraz Ba 6,53), w których ten ptak występuje. Tutaj również w pierwszym i drugim przeanalizowanym przykładzie spotykamy się z marginalnym występowaniem tego ptaka, por. zwłaszcza przekłady współczesnego polskojęzycznego tłumaczenia *Biblii Poznańskiej*.

Trzeci rozdział (najobszerniejszy), składający się z analizy siedemnastu wyekscerpowanych przykładów (czternastu bazowych i trzech marginalnych), został zawężony do reprezentanta kategorii pojęciowej ptactwa, jakim jest *kruk*. Analogicznie skoncentrowany został na jego czeskim odpowiedniku leksykalnym, występującym na kartach *Biblii* pod alternatywnymi, wymiennie bliskoznacznymi, tj. synonimicznymi w pamięci użytkowników języka nazwami, jakimi są: *krkavec* i *havran*. Przeanalizowano w tym celu następujące księgi ST i NT, wchodzące w skład *Pisma Świętego*: Rdz, Kpł, Pwt, Sdz, 1 Krl, Hi, Ps, Prz, Pnp, Iz, So i Łk. W tym rozdziale (por. zwłaszcza przykłady IV i V) badam również ważne procesy językoznawcze, jakimi są zjawiska **egzotyzacji** i **udomowienia**. Skupiam się także na **synonimii leksykalnej**

(por. szczególnie przykłady VI i VII) występującej zwłaszcza w czeskojęzycznych przekładach biblijnych i różnorodnych pomocniczych opracowaniach i komentarzach. Efekty zastosowanej terminologii z zakresu synonimii można wyraźnie przeanalizować w sporządzonej tabeli zbiorczej nr 3, z której wynika, że w **języku czeskim** w terminologii biblijnej na kartach *Pisma Świętego* są wymiennie używane wyrażenia dubletowe, czyli tzw. synonimiczne paralele językowe w postaci skonwencjonalizowanych, dobrze zakodowanych i powszechnie używanych ptasich leksemów: *krkavec* i *havran* [dosł. kruk i gawron]. Natomiast w **języku polskim** zastosowane zostało tylko jedno, tzw. ujednolicone słownictwo, przybierające postać leksykalną *kruk*.

Ostatni rozdział dotyczy *sójki* czes. *sojky* (por. analizę pięciu przykładów: Kpł 11,18.19; Pwt 14,16.18 i So 2,14). W zakończeniu tego rozdziału przedstawiam tabelę zbiorczą nr 5, z której możemy się dowiedzieć wiele ciekawych informacji, tj. np.: „**jacy reprezentanci**” z rodziny *Corvidae* i w „**jakiej ilości**” znajdują się w czeskich i polskich przekładach na kartach *Biblii*. Innymi słowami chciałem zwrócić uwagę na dosyć istotne zagadnienia dotyczące zakresu statystyki frekwencyjnej każdego poszczególnego gatunku omawianej ptasiej rodziny *krukowatych*, czes. *krkavcovitých*.

Chcę również podkreślić – jak zaznaczają niektórzy badacze przekładów, zwłaszcza starszych tekstów biblijnych (por. Szyplet 2010: 253–258, Kwilecka 2003, Douglas 1996, Packer, Tenney 2007, Heller 2009) – że mamy do czynienia z jednej strony z dostrzeżeniem ważnego kontekstu kulturowego, a z drugiej strony z trudnym w niektórych przekładach wyborem leksykalnym. Kompromis polega na tym, by znaleźć właściwe miejsce między nowatorstwem i tradycją, dbając o zachowanie nie tylko kolorytu kulturowego, ale i lat tradycji samego tłumaczenia, które żyje w świadomości pokoleń.

Niniejsza praca skupiająca się wokół konfrontatywno-porównawczej analizy awifaunistycznego nazewnictwa, tym razem badając rodzinę *Corvidae* (pol. krukowatych – czes. *čeled' krkavcovitých*), potwierdziła zaobserwowane zjawiska z wcześniejszych moich dwóch

monografii ŚA I (*sowy i jaskółki*) i ŚA II (*ptactwo czyste i nieczyste*), w których stwierdzono, że tłumacze *Pisma Świętego* używają szeroką paletę ptasiej terminologii w badanych czeskich i polskich wersetach biblijnych, a w niektórych przypadkach dochodzi nawet do niewłaściwej identyfikacji, (a także interpretacji), co przekłada się w odbiorze zastosowanej leksyki, odczuwalnej nie tylko w każdym języku ojczystym, ale i języku dobrze i dogłębnie wyuczonym. Jest to jeden z wielu namacalnych przykładów, dzięki któremu możemy się przekonać o różnorodnie dopasowywanych ptakach (wybieranych przez tłumaczy tekstów biblijnych) w zaprezentowanych czeskich i polskich przekładach *Pisma Świętego*, które zostały poddane gruntownej analizie, zwłaszcza leksykalnej. Zagadnienie to określam mianem **pojęciowo terminologicznej i aproksymatywno-leksykalnej wariantywności przekładu**, która w analizowanych czeskich i polskich zaprezentowanych przekładach biblijnych skupia się na przedmiotowej nomenklaturze awifaunistycznej, zawężonej wokół rodziny *Corvidae*.

RODZIAŁ I

CZESKIE I POLSKIE PRZEKŁADY BIBLIJNE NAZW NALEŻĄCYCH DO KATEGORII POJĘCIOWEJ PTACTWA Z BAZOWYM KOMPONENTEM LEKSYKALNYM ‘KAWKI’

1. Podział rodziny krukowatych

Ze względu na urzeczywistnianą specyfikę przedmiotu podjętych badań, niniejsze moje prezentowane opracowania stanowią różnorodne przykłady analizy tekstu – zarówno dokonywanych **wewnątrzjęzykowych** (tj. intralingwalnych) badań porównawczych, jak i **międzyjęzykowych** (tzw. interlingwalnych) ocen terminologicznych – które w pierwszej kolejności dotyczą czeskiej i polskiej przetłumaczonej leksyki biblijnej¹ z zakresu rozpatrywanej kategorii pojęciowej ptactwa, koncentrującej się zwłaszcza na wybranej rodzinie *Corvidae*.

Analizując zaprezentowane słownictwo dotyczące nie tylko języka literackiego, ale i również używanego języka potocznego, a także naukowego oraz specjalistycznego – w tym zarówno wspomnianego dyskursu biblijnego (włącznie z używaną terminologią na kartach *Biblii*) – nurtowała mnie głęboko jedna kwestia, polegająca na tym: czy wykorzystana leksyka w *Piśmie Świętym* różni się z poglądem naukowym i ze stosowaną ekwiwalencją językową zoologów, a zwłaszcza ornitologów. Trzeba wyraźnie powiedzieć, że zarówno w języku

¹ Leksyka biblijna, a ściślej mówiąc cała *Biblia* – jak podkreśla Remigiusz Popowski w swym wprowadzeniu do GPNT (1995: XIII) – od początku jest przekładem, wcielając się w gramatykę mowy ludzkiej, jak Słowo Ojca w człowieczeństwo.

biblijnym, jak i w języku potocznym dochodzi w niektórych miejscach „niestety” do wielu przekłamań językowych². Żeby wyjaśnić tę nadmienioną problematykę, najpierw trzeba przedstawić nazewnictwo fachowe, czyli specjalistyczne (tzw. *binominalne* i *trynominalne*) przeznaczone głównie dla wąskiego kręgu użytkowników, jakimi są przede wszystkim ornitologowie i znawcy ptaków. Organizmom klasyfikowanym w obrębie poszczególnych jednostek taksonomicznych nadawane są nazwy naukowe³. Dla lepszej orientacji przytoczę niżej najważniejszych reprezentantów awifauny, należących do wybranej rodziny (czes. *čeled'*) *Corvidae*, por.:

- czes. *Krkavec velký* (łac. *Corvus corax*) pol. **kruk**,
 czes. *Krkavec tlustozobý* (łac. *Corvus crassirostris*) pol. **kruk grubodzioby**,
 czes. *Havran polní* (łac. *Corvus frugilegus*) pol. **gawron zwyczajny**, lud. **gapa**,
 czes. *Vrána obecná* (łac. *Corvus corone*) pol. **czarnowron, wrona czarna, wroniec**,
 czes. *Vrána obecná černá* (łac. *Corvus corone corone*) pol. **wrona czarna pospolita**,
 czes. *Vrána obecná šedá // popelatá* (łac. *Corvus corone cornix*) pol. **wrona siwa**, lud. **gapa**,
 czes. *Kavka obecná* (łac. *Corvus monedula*) pol. **kawka**,
 czes. *Kavče žlutozobé* (łac. *Pyrrhocorax graculus*) pol. **wieszczek**,

² W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że jest to spowodowane prawdopodobnie tym, jak my – jako aktywni użytkownicy języka i przyjętej komunikacji werbalnej – postrzegamy otaczający świat przy użyciu stosowanej leksyki w danym kręgu kulturowym. Warto także wspomnieć o tym, że w *Biblii* nie są zawarte najważniejsze dane o charakterze **zoologicznym**, ale przede wszystkim **teologicznym**. Z drugiej strony wypadłoby również podkreślić, że *Pismo Święte* jest dziełem **literackim**, więc jego interpretacja wymaga przeprowadzenia **krytyki** literackiej, w tym zwłaszcza jego struktury, kontekstu, symboliki, właściwości języka i zastosowanej leksyki.

³ Naukowa nazwa taksonu w randze gatunku (czes. *druh*) jest nazwą dwuczłonową, utworzoną z nazwy rodzajowej i epitetu gatunkowego, określanego też jako **nazwa gatunkowa** → czyli chodzi o tzw. **binominalne nazewnictwo** (tj. ogólnie rzecz ujmując o terminologię dwuimienną).

- czes. **Kavče červenozobé** (łac. *Pyrrhocorax pyrrhocorax*) pol. **wrończyk**,
czes. **Sojka obecná** (łac. *Garrulus glandarius*) pol. **sójka**,
czes. **Sojka zlověstná** (łac. *Perisoreus* // *Cractes infaustus*) pol. **sójka syberyjska**,
czes. **Straka modrá** (łac. *Cyanopica cyanus*) pol. **sójka błękitna** [do niedawna *sroka błękitna*],
czes. **Straka obecná** (łac. *Pica pica*) pol. **sroka**,
czes. **Ořešník kropenatý** (łac. *Nucifraga caryocatactes*) pol. **orzechówka**.

Zarówno w Czechach, jak i w Polsce występują wyżej opisane gatunki ptaków, tj.: kruk, wrona, gawron, kawka, sroka, sójka, orzechówka, wrończyk i wieszczek. W niniejszej monografii, zawsze na początku każdego rozpoczynającego się rozdziału – (patrz rozdz. I punkt 1.1.; rozdz. II punkt 1.; rozdz. III punkt 1.; rozdz. IV punkt 1.) – możemy się dokładnie przyjrzeć, jak przedstawiają się definicje interesujących nas ptaków, pochodzących z rodziny krukowatych (*Corvidae*) ches. *krkavcovití*⁴. Nie uwzględniam tutaj poszczególnych jej przedstawicieli,

⁴ Jeden z pierwszych czeskich osiemnastowiecznych badaczy przyrody Jan Jirásek w 1786 roku sporządził – jak na tamte czasy – nowoczesne studium o awifaunie, znajdującej się na pograniczu regionu środkowych i zachodnich Czech. O konkretnie wymienianych przedstawicielach opisywanej rodziny *Corvidae* wyrażał się następująco. *Za částečně škodlivého lesního ptáka považují krkavce, který je největší z celého vraniho plémě. Havrani nejsou tak vzácní jako předchozí druh. Vrány a kavky hnízdí ve všech lesích a často navštěvují pole, kde se živí larvami hmyzu* – [tłum. pol.: za częściowo szkodliwego ptaka leśnego uważał kruka, który jest największy z całej rodziny krukowatych – dosł. całego plemiona wronowatego. Gawrony nie są takimi cennymi ptakami jak wcześniej wymieniony rodzaj. Wrony i kawki gniazdują we wszystkich lasach i często odwiedzają pola, gdzie odżywiają się larwami owadów]. Jak zaznacza Jiří Mlíkovský (2007: 87) „nelze vyloučit, že Jirásek mezi havrany počítal i vrány černé“ – [tłum. pol.: nie można wykluczyć, że Jirásek między gawrony polne (*Corvus frugilegus*) zaliczał i wrony czarne (*Corvus corone*)].

Inny badacz awifauny Pavel Židek, znany jako piętnastowieczny polihistor Paulus de Praga w słynnej encyklopedii pt. *Liber viginti arcium* pisał, że *všichni havranovití ptáci to jest havrani, kavky, vrány atd. se živí zdechlinami, proto neprospívá člověku jíst ty ptáky, kteří požírají a jedí zdechliny* (Židek hasło nr 8; por. Hadravová 2008: 105 i 199) – [tłum. pol.: wszystkie krukowate ptaki, to jest gawrony, kawki, wrony i inne żywią się

czyli konkretnie *orzechówki* (brak takiej ekwiwalencji w *Piśmie Świętym*), natomiast *sroka*⁵ została przywołana częściowo (ze względu na wyjątkowo marginalne występowanie w przekładach biblijnych), a *sójka*⁶ została przytoczona wyłącznie ze względu na kolor jej upierzenia, która występuje opcjonalnie (tylko w wybiórczych przekładach biblijnych). Trzeba wyraźnie podkreślić, że te trzy ostatnio wymienione gatunki ptaków, czyli (*orzechówka*, *sroka* i *sójka*) nie posiadają **jednolitego koloru czarnego**, a to ma przede wszystkim duże znaczenie – czasami decydujące – z naszym pierwotnym skojarzeniem, zakodowanymi asocjacjami, percepcyjnym myśleniem i właściwym odszyfrowaniem, o jakiego ptaka z rodziny *Corvidae* może chodzić użytkownikom języka, gdyż dobrze wiadomo, że czarnymi ptakami są: *kruk*, *gawron*, *wrona* i *kawka*, chociaż niewątpliwie te trzy wyżej wyszczególnione gatunki ptaków należą do podrzędu śpiewających, reprezentując omawianą rodzinę krukowatych czes. *čeled' krkavcovití*. W tym celu – mając głównie na myśli „jednolity” kolor upierzenia⁷ – wykorzystałem różne definicje umieszczone w monolingwistycznych słownikach, żeby się w dalszej części przekonać, jak ptaki te są tłumaczone na kartach *Biblii*, por. z czeskojęzycznych leksykonów: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2005) – [tłum. pol. L.H.⁸:

padliną, dlatego człowiekowi nie przynoszą żadnej korzyści przy ich spożywaniu, ze względu na fakt, że właśnie ptaki te odżywiają się ściervem // padliną].

⁵ *Sroka* czes. *straka* została w przekładach biblijnych wykorzystana wyłącznie marginalnie, tylko w jednym tłumaczeniu. Dotyczy to czeskojęzycznego przekładu PKM – dokonanego przez naczelnego rabina praskiego Efraima Sidona *Pět knih Mojžíšových* (2012), gdzie wspomniana *sroka* czes. *straka* widnieje na trzecim miejscu w (Kpł 11,18) oraz na drugim miejscu w (Pwt 14,17) spośród określonej ilości ptaków (konkretnie trzech) w tych dwóch poszczególnie wskazanych wersetach biblijnych.

⁶ *Sójce* poświęcam osobną analizę (zob. rozdział IV), ze względu na to, ponieważ ten gatunek ptaka znajduje się nie we wszystkich tłumaczeniach *Biblii*, ale tylko w niektórych, a konkretnie w następujących „bazowych” przekładach *Pisma Świętego*, które na potrzeby niniejszych przedmiotowych badań dokładnie przeanalizowałem, por. zwłaszcza następujące przekłady biblijne: BO, BG, BW oraz NBG.

⁷ Już Arystoteles mówił o krukach, że są ptakami **jednokolorowymi**, które nie zmieniają swojego koloru (zob. *De generatione animalium – O rodzeniu się zwierząt* 785b, księga piąta, rozdz. VI) – wyjątek może stanowić choroba, co zdarza się jednak bardzo rzadko.

⁸ Wszystkie tłumaczenia cytowanych fragmentów w niniejszej pracy pochodzą od Autora i są zaznaczane w kwadratowych nawiasach. Używane są skróty [tłum. pol.:] –

Slovník českého jazyka literárního pro školu i společnost]; *Slovník současné češtiny správně česky* (2011) – [dosł. pol. Słownik współczesnego języka czeskiego – poprawnie po czesku]; *Slovník jazyka českého* Františka Trávníčka (1952); *Slovník staročeský* Jana Gebauera (t. I i II 1970); *Tajemství slov* (Styblík 2006) oraz z polskojęzycznych wydań: *Popularny Słownik Języka Polskiego* pod red. Bogusława Dunaja (2001); *Mały słownik języka polskiego* pod. red. Stanisława Skorupki, Haliny Auderskiej i Zofii Lempickiej (1968); *Słownik języka polskiego* ułożony pod. red. Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwieckiego (1900–1927/1952–1953 – reprint); *Słownik języka polskiego* pod. red. Witolda Doroszewskiego (1964, 1965, 1966, 1967); *Słownik języka polskiego* Mieczysława Szymczaka (1978, 1979, 1981); *Wielki słownik języka polskiego* pod red. nauk. Edwarda Polańskiego (2012); *Nowa encyklopedia powszechna PWN* (1995–1996) i inne.

Kiedy poddawałem analizie językowej czeskie i polskie wersety biblijne z zakresu przedmiotowego badania, które dotyczyło **problematyki adekwatnego przekładu** z zakresu jednostek leksykalnych i używania właściwych ekwiwalentów językowych, chciałem się upewnić, czy tłumaczenie ptasich wyrazów w *Piśmie Świętym* jest dokonywane w jednakowy sposób, to znaczy, czy są wykorzystane identyczne nazwy, względnie czy są używane podobne lub różne leksemy z przedmiotowego zakresu badawczego, czyli przede wszystkim miałem na myśli odpowiednio sformułowaną **terminologię dotyczącą awifaunistycznego nazewnictwa**. Czytając stopniowo różnorodne wersje językowe *Pisma Świętego*, z jakimi przyszło mi się zetknąć, powiększając je kolejno o następne czeskie i polskie edycje, zauważyłem w wydanych przekładach *Biblii* wiele nieścisłości translacyjnych, które chciałbym pokrótce w niniejszej monografii przedstawić, analizując przedstawicieli rodziny *Corvidae* (tj. *kawkę*, *wronę* i *sójkę*), a zwłaszcza jednego reprezentanta kategorii pojęciowej

przy przekładzie całych zdań lub [pol.] – przy przekładzie pojedynczych wyrazów lub połączeń kolokacyjnych.

ptactwa – *kruka*⁹ (patrz rozdział III, s. 65–174), jako hiponimiczne wyrażenie leksykalne, należące w podziale **taksonomicznym** ptaków do jednostek niższego rzędu.

W tym miejscu trzeba podkreślić, że nasuwa się jedno zasadnicze pytanie. Czy o takim *kroku*, o którym ja myślę, myśli również druga osoba, a może ktoś słysząc wyrażenie *kruk*, ma skojarzenie, które jest związane z *wroną*, a trzecia osoba może ma przed oczami *gawrona* czy może nawet i *kawkę* (ze względu na to, że np. te wszystkie opisywane ptaki są do siebie bardzo podobne, gdyż mają wspólną cechę – „czarny”¹⁰ kolor upierzenia”), por. wyidealizowane modele kognitywne (Lakoff 1987), przybierające postać określonej struktury (Lakoff 1986, 1988), lub domeny poznawcze (Langacker 1987, 2003), dzięki którym otrzymujemy następujące fasety (Wierzbicka 1993, 1999), dotyczące **kategorii ptaków**, skupiające się na **domenie wyglądu**. Czerń upierzenia takich ptaków jak: *kruka* // *wrony* // *gawrona* // *kawki* jest przez język podkreślana i oceniana jako coś oczywistego, niepodlegającego dyskusji (Kępa-Figura 2007: 210), co również zostało bogato odzwierciedlone w sferze frazeologii i idiomatyki (Zaorálek 2000; Hampl 2012; Mrhačová, Ponczová 2003; Mrhačová 1999; Mrhačová, Balowski 2009), chociaż zaznacza się, że czerń kruków stała się przysłowiowa (por. tłum. Pnp 5,11). W czeskim obszarze kulturowym – jak podkreśla Jiří Haller (1969: 264) ekspresywnie czes. *havran to ‘černý pták’* – [dosł. pol. gawron to czarny ptak]. *Kruki* i *wrony* zgodnie z przyjętym poglądem (por. Botheroyd S., Botheroyd P.F., 2006: 330) nazywane są „**czarnymi ptakami**”, które towarzyszyły bóstwom pełniącym przeróżne funkcje. W słowiańskiej tradycji ludowej (por. Góra 1997), nie tylko *kruk* i *wrona*, ale także *gawron* i *kawka* – jako przedstawiciele rodziny krukowatych (*Corvidae*) czes. *krkavcovití* są

⁹ Analizowany *kruk* – jako przedstawiciel kategorii pojęciowej ptactwa jest pierwszym konkretnie wymienionym reprezentantem awifauny, jaki został użyty na kartach w *Biblii* (por. Rdz 8,6).

¹⁰ Zwierzęta, w tym także ptaki jednokolorowe – jak zaznacza Arystoteles (*De generatione animalium* 786a, księga V, rozdz. VI) – nie zmieniają swojego koloru, chyba w wypadkach choroby, co zdarza się bardzo rzadko; tak np. widziano już *kuropatkę*, *kruka*, *wróbla* i *niedźwiedzia* koloru białego.

połączone podobnymi wyobrażeniami¹¹ i nazwami. To, że „gawron” wziął swą nazwę od „wrona”, czyli dzisiejszego kruka, nie dziwi, ponieważ jak wiemy, gawrony są przecież podobne do kruków. Ale dawniej – na co zwraca uwagę Katarzyna Kłosińska (2005: 189) – chyba uważano je (z punktu widzenia pojęciowego, ale i językowego – uwagi własne L.H.) za brzydszą, gorszą odmianę kruków, bo przecież przedrostek „ga-”¹² wskazywał na coś podrzędnego, gorszego, na coś, czym się pogardza. Więc *gawron* musiał być takim pogardzanym *krukiem*. Głównie ze względu na czarny¹³ kolor upierzenia – analizowani przedstawiciele awifauny, a zwłaszcza *kruk* zaczął być postrzegany jako oznaka żałoby, zwiastun nieszczęść i złych wróżb (por. szerszej rozdz. III), gdzie każdy symbol wpisuje się w złożoną sieć skojarzeń, funkcjonujących w ramach określonej spuścizny interpretacyjnej. Jak zaznacza Krzysztof Bardski (2010: 44) symbole wynikają jedne z drugich, są ze sobą powiązane, tworząc alegoryczne uniwersum tradycji chrześcijańskiej.

Martina Zrostlíková w wydawanym popularno-naukowym czasopiśmie *Živá historie* (2008: 48) oraz w opublikowanym internetowym artykule (2011) pt. *Bestiální zvířata ve středověku* (<http://www.historieweb.cz/bestiální-zvířata-ve-středověku>) zwraca szczególną uwagę na kolor ubarwienia analizowanego *kruka*, pisząc o nim następująco: – *Tak se stalo, že lidé vnímali zvířata čistě z pohledu*

¹¹ Tak skonwencjonalizowane, jak i indywidualne realizacje tekstowe podkreślają bliskie rodzinne związki i podobieństwa, zwłaszcza takich wyidealizowanych modeli kognitywnych, jak: wygląd, zachowania i upodobania analizowanej *wrony*, *gawrona* i *kruka*. Jak zauważa Kępa-Figura (2007: 236) wyrazy *wrona*, *kruk* i *gawron* mogą występować w identycznych kontekstach – zwłaszcza jeżeli dotyczą szeroko pojmowanej sfery frazeologicznej, por. *Nową księgę przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich: Czarny jak kruk (wrona)* – NKPP I: 352; *siedzi jak wrona (kruk)* – NKPP III: 185; *gdy w listopadzie wrony (gawrony) się tłuką, to będą wielkie śniegi* – NKPP III: 771.

¹² W języku istnieje jeszcze inna część „sko-”, która była kiedyś przedrostkiem, wskazującym na coś radosnego, por. reprezentanta awifauny *skowronka*. O tym ptaku Kłosińska (2005: 189) mówi, że był to „radosny wron”, czyli „radosny kruk” (mówiąc po współczesnemu).

¹³ Jak zaznacza ZSIM właśnie z powodu swego czarnego upierzenia i zwyczaju żywienia się padliną kruk reprezentował głównie ciemność, destrukcję oraz zło, i często, wraz z wilkiem, przedstawiany był u boku śmierci (por. Cooper 1998: 131).

lidského jednání a vnímání. Někdy stačilo vzít jen barvu. Například krkavec je černý. Černý vzhled krkavce vedl k jeho přirovnání k ďáblu, ale kupodivu také ke kazateli, poněvadž oba charakterizuje černá barva – [tłum. pol.: ludzie postrzegali zwierzęta wyłącznie z punktu widzenia ludzkiego postępowania i postrzegania. Czasami wystarczyło przywołać tylko kolor. Kruk jest na przykład koloru czarnego, a czarny kolor kruka doprowadził do tego, że go porównywano z diabłem, ale zadziwiająco także z kaznodzieją, ponieważ obydwu charakteryzuje czarny kolor].

1.1. K A W K A

Różnorodne odpowiedzi znajdziemy w analizowanych wersetach biblijnych, śledząc uważnie wiele przytaczanych czeskich i polskich przekładów *Pisma Świętego*. Niniejszą analizę reprezentantów awifauny, zawężonych wokół rodziny krukowatych (*Corvidae*) czes. *krkavcovití* rozpocznę najpierw od jej pierwszego przedstawiciela – czes. *kavky* pol. *kawki*.

Czeska nazwa **KAVKA** (łac. *Corvus monedula*) to ‘*nevelký černošedý pták příbuzný havranu*’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005: 131 i SSČSČ 2011: 272) jako ‘*havranovitý pták*’ (Trávníček 1952: 642), ‘*který je velmi chytrý a snadno ochočitelný tvor, jako všichni krkavcovití (většina se dokonce naučí „mluvit“)*’ (TS 2006: 37), ‘*který lehce a obratně létá*’ (Dungel, Hudec 2005: 216) – [tłum. pol.: niewielki czarno-szary ptak spokrewniony z krukiem // [dosł. gawronem], który jest określany jako ptak gawronowaty. Jest bardzo mądrym i oswajany stworzeniem, jak wszystkie krukowate (większość z nich nawet potrafi „mówić”) oraz łatwo i zwinnie lata]; pol. **KAWKA** ‘pospolity ptak z rodziny krukowatych’ (Sławski t. II 1958–1965: 108); ‘mniejszy od wrony, o czarnym upierzeniu’ (Dunaj 2001: 215); ‘na bokach szyi szary’ (Szymczak 1979: 905); względnie ‘matowoczarny z jaśniejszą tylną częścią głowy’ (Marchowski 2015: 282) lub ‘o czarnopopielatym upierzeniu, o silnym dziobie, gnieździ się w kominach, na wieżach’

(MSJP 1968: 269); ‘załomach skalnych lub ruinach budynków’ (Kłosiewicz 1998: 145); ‘żyjący gromadnie w Europie i Azji’ (Doroszewski 1964: 632); ‘wszystkożerny, towarzyski i łatwo się oswaja’ (NEP 1995: 322).

1.1.1. Symbolika i wartościowanie kawki

Omawiana *kawka* pochodzi od prasłowiańskiego i scs. **kavъka* (por. Rejzek 2001: 270 i Holub, Kopečný 1952: 166) i jest onomatopeicznego pochodzenia (Gebauer 1970: 24) według wydawanego przez tego ptaka dźwięku lub skrzekotu (*kau-kau*). Jest to wyraz wszechsłowiański (Holub, Lyer 1982: 238). Od pie. dźwiękonaśladowczego pierwiastka **kǣu-* pochodzą ‘wyć’, ‘ryczeć’, ‘krzyczeć’, więc pierwotne znaczenie nazwy tego ptaka jest ‘ten, a raczej ta, co krzyczy’ (por. Boryś 2005: 225). Jak zaznacza *Słownik etymologiczny języka polskiego* tom II wyraz z grupy bałto-słow. **kāu-ā* może pochodzić od dźwiękonaśladowczego typowego dla głosu kawki **kau* i może oznaczać ‘krzyk kawki’, ‘pisk szczenięcia lub dziecka’ lub ‘miauczenie kota’ (por. Sławski 1958–1965: 109). Psł. wyraz **kavъka* jako pierwotne zdrobnienie może pochodzić od słabo zachowanego psł. **kava*¹⁴ ‘kawka’. Wyrażenie **kavo-vornъ* – jak zauważa ESJP t. I może być skutkiem adideacji do **kawa* ‘kawka’ (Bańkowski 2000: 414), czyli jest to wyraz deminutywny od **káva* pol. **kawa*, lit. *kova* pochodzenia onomatopeicznego (por. Gebauer 1970: 24).

W języku czeskim – a zwłaszcza w gwarach morawskich – istnieją różnego rodzaju pejoratywne derywaty, por. *kavák*, *kaváň*, *kavoň* (Machek 1997: 246). W slangu myśliwskim wyrażenie *kavoň* jest synonimicznym określeniem *kawki*, ale wyraz ten także może oznaczać ‘przekleństwo, skierowane w stosunku do księży’ (por. Trávníček 1952:

¹⁴ Wyraz psł. **kava* wyparty został prawie we wszystkich słowiańskich językach przez pierwotne zdrobnienie **kavъka*, które jest np. dokładnym odpowiednikiem lit. dial. *kóva* ‘kawka’ (por. Sławski 1958–1965: 109).

642). W czeskiej terminologii ludowej na określenie kawki istnieją następujące wyrazy: *kraka*, *kava*, *kauka*, *kavák*, *kaváň*, *kavče*, *kávka*, *káča*, *kráka*, *kavečka* (por. Claretus *Fyziologář* – współczesny przekład *Ptačí zahrádka* – Nechutová 1991; Palliardi 1852; Klůz 1977; Haller 1969: 264; Komárek 2007: 137–138).

W potocznym czeskim języku przedstawiana *kawka*¹⁵ ma negatywną konotację, która zwabia przyszlą ofiarę, osłabia jej spostrzegawczość i odwraca uwagę innych (Hampl 2012: 75), czyli oznacza taką osobę, którą można podstępnie lub łatwo oszukać, co zostało dobrze odzwierciedlone w czeskim obszarze kulturowym, stosując utarty związek frazeologiczny, por.: *x oškubal y jako kavku* (Mrhačová, Ponczová 2003: 62), gdzie mamy do czynienia z ‘łatwowiernym głupim człowiekiem’. Niekonwencjonalny słownik czeszczyzny tzw. *Šmírbuch jazyka českého* podaje, że czes. *kavka* – podobnie jak inni przedstawiciele awifauny, tj.: *holub* i *hejl* [pol. gołąb i gil] – są ‘ofiara oszustwa’, czes. *oběti podvodu* (ŠJČ 2005: 187). Przytoczę jeszcze jeden przykład, jak ptak ten zakodowany jest w języku. Przede wszystkim ze względu na czarny kolor upierzenia¹⁶ tego ptaka (domena wyjściowa), stał się on następnie wzorcem ubrań czeskich czołgistów (domena docelowa). W slangu wojskowym używanym w czeskiej armii właśnie przedstawiciel awifauny *kavka* oznacza ‘młodego czołgistę’ (Hampl 2012: 76). *Kavka*

¹⁵ W języku czeskim opisywana *kavka*, podobnie jak inni przedstawiciele ptactwa, czyli np. czes. *bažant*, *holub*, *holubárna* oznaczają ‘*nováčka*’, ‘*začátečníka*’ (por. Ouředník 2005: 182) – [pol. ‘nowicjusza’, ‘żółtodzioba’].

¹⁶ Odnosnie do przeciwstawnej ‘czarnej’ kolorystyki mamy kolor ‘biały’, z którym w polszczyźnie istniał związek idiomatyczny *biała kawka* ‘rzadki okaz’ (por. Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1902/1952: 305). Przykład ten również możemy odnaleźć w *Nowej księdze przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* (por. dwie redakcje Adalberga i Krzyżanowskiego), gdzie właśnie *biała kawka* oznacza ‘rzadkość’ – patrz szerzej studia Tredera (2005: 189–247). Współcześnie używa się połączeń z ptakiem krukiem, por. *biały kruk*, a w języku czeskim profilowany jest jeszcze inny ptak z rodziny *Corvidae*, a konkretnie wrona, por. czes. *bilá vrána* ‘*být výjimečný*’, ‘*ojedinělý*’, ‘*výjimka*’, ‘*zvláštnost*’ – [pol. ‘coś wyjątkowego’, ‘specyficznego’, ‘niepowtarzalnego’, ‘unikat’, ‘rarytas’]. *Kawka* w języku polskim oznaczała w przeniesionym słowa znaczeniu ‘nierządnicę’, ‘ prostytutkę’, ‘metresę’ lub mówiono ‘lekceważąco o młodej dziewczynie’ (por. Doroszewski 1964: 632 i SJPKKN 1952: 305, Filipec 1961: 250).

jest również synonimicznym wyrażeniem środka płatniczego o wartości jednej korony czeskiej – podobnie jak inny przedstawiciel ptactwa: *kačka* [pol. kaczką]. Istnieje ulubiony zwrot slangowy wśród współczesnej młodzieży (por. SNČ 2006: 178): *nemám ani kačku // nemám ani kavku* [wolne pol. tłum.: jestem bez grosza]. Jak podaje *Słownik etymologiczny języka polskiego* tom II w języku staropolskim od XV wieku *kawka* oznaczała ‘nierządnicę’ (Sławski 1958–1965: 108).

Pozwolę sobie przedstawić jeden interesujący fragment, jak kiedyś – parę wieków temu – analizowana *kawka* była postrzegana. W piętnastowiecznym opisie (*Liber viginti arcium* – patrz hasło 76) ówczesna *kawka* prezentowała się następująco: *je to černý a hezký pták. Když se ochočí a od mláďi se cvičí, napodobuje lidský hlas. Krade zlato, stříbro, kov a kovové nádoby, které od ní zapáchají, a uschovává je. Pije slepičí vajíčka. Kdo pozře její maso, osype se* (Hadravová 2008: 224) – [tłum. pol.: jest to czarny i piękny ptak. Kiedy się ją oswoi i od młodego wieku ćwiczy, potrafi naśladować ludzki głos¹⁷. Kradnie złoto, srebro, metal i metalowe naczynia, które przesiakają jej zapachem i chowa je. Wypija kurze jaja. Kto zje jej mięso, dostaje wysypki]. Średniowieczna wizjonerka Hildegarda z Bingen¹⁸ zauważyła, że: *czes. požití masa kavky nebo vrány způsobí, že se ničemník zločinných mravů stane ještě horším* (*Přírodopis, kniha VI., O ptácích* par. 24 – por. Fuksová 2013: 87) – [tłum. pol.: spożycie mięsa *kawki* lub *wrony* spowoduje, że niegodziwiec przestępczych obyczajów stanie się jeszcze gorszym].

¹⁷ Ze wszystkich wymienionych *krurowatých* – jak podkreśla Kłosiewicz (1998: 145) – właśnie opisywana *kawka* jako konkretny przedstawiciel kategorii pojęciowej ptactwa cieszy się największą ludzką sympatią. Ci, co hodowali oswojone *kawki*, mówią o niej wręcz z miłością. Natomiast w bajkach przeznaczonych dla dzieci oraz w różnych legendach, mitach czy nawet dziełach sztuki ptak ten notorycznie jest lekceważony. W języku czeskim – na co zwraca uwagę Haller (1969: 264) – *obecně na ochočenou kavku se říká káča* – [pol. powszechnie na oswojoną *kawkę* mówi się *káča*].

¹⁸ Ta średniowieczna benedyktyńska autorka również konstatuje, że: *k léčebným účelům se nehodí, poněvadž žádný pták ani žádné zvíře, které se v blízkosti člověka zdržuje z vypočítavosti, nemá pro něho v medicíně valnou cenu* (por. Fuksová 2013: 87) – [tłum. pol.: do celów leczniczych żaden ptak ani żadne inne zwierze, które przebywa w bliskości człowieka z powodu wyrachowania i interesowności, nie ma dla niego w medycynie istotnej wartości].

Kawkę również wspomina Ojciec i Doktor Kościoła Izydor z Sewilli, który uważa, że jest to bardzo gadatliwy¹⁹ ptak, mający obrzydliwie odrażający i wstrętny głos. Tłumacząc jego dzieło pt. *Etymologię XII* na język czeski, możemy zauważyć, że *kawka* pojawia się w dwóch identyfikacjach (patrz hasła nr 35 *monedula*²⁰ i 45 *graculus*). Łac. leksem *graculus* należy do słów z podstawą słowotwórczą **gr-* oznaczający ‘huk // hałas’, a do tej grupy należy również czasownik *garrire* ‘szczebiotać’, ‘paplać’, por. rzeczownik *garrulitas* ‘szczebiotanie’. Jacques André (1967) uważa, że właśnie *monedula* i *graculus* są synonimami (por. Fuksová 2004: 199).

Również Arystoteles, mający ogromne zasługi w rozwoju nauk przyrodniczych, w swoim dziele *Zoologia* na podstawie przeprowadzonych obserwacji także opisywał ptaki. Zaobserwował (patrz *Historia animalium* 617b, księga IX, rozdz. XXIV), że istnieją trzy odmiany kawek. Do pierwszej należą te, które są tak wielkie jak wrony i mają dzioby czerwone (*Corvus graculus*), chociaż jak podkreśla Siwek (1982: 556), nie mamy pewności, o jakiego ptaka chodzi. Dalej Arystoteles wymienia kawki zwane wilkami (*Corvus monedula*) oraz kawki bomoloch zwane śmieszkami. W innym manuskrypcie greckiego uczonego Arystotelesa (*De generatione animalium* – pol. *O rodzeniu się zwierząt* 756b, księga III, rozdz. VI) został sporządzony opis oswojonych kawek (*Coleus monedula*, gr. *κόλιος*), o których Arystoteles pisał, że często złączone są ze sobą dziobami, podobnie jak czynią to gołębie.

¹⁹ Jak zaznacza ZSIM opisywana *kawka* to symbol osoby towarzyskiej, przedrzeźniacza, pozera, gadatliwego natręta (Cooper 1998: 101).

²⁰ Łac. leksem *monedula* jest według niektórych badaczy wyrazem złożonym z **moneta* ‘pieniądze’ + *edere* ‘jeść’. Można więc ten zrost przełożyć jako ‘zjadacz pieniędzy’ (Fuksová 2004: 191). Obserwujemy wspólne cechy analizowanej kawki ze sroką, o czym pisali również Pliniusz Starszy (*Historiae naturalis* X, 77) i Owidiusz (*Przemiany* VII, 467), że ptak ten lubuje się w złotej biżuterii.

1.1.2. Kawka w tekstach biblijnych:

Księga Psalmów i Księga Sofoniasza (przykłady I-II)

Opisywana *kawka* w czeskojęzycznych tłumaczeniach *Pisma Świętego* występuje tylko raz, a to wyłącznie we współczesnym przekładzie *Jeruzalémské bible* w starotestamentowej *Księdze Sofoniasza* (So 2,14). Natomiast w polskojęzycznych tłumaczeniach analizowana *kawka* pojawia się również tylko raz, wyłącznie w jednym przekładzie, a konkretnie we współczesnym wydaniu *Biblii Tysiąclecia* (BT), ale już w innej księdze, a konkretnie w starotestamentowej *Księdze Psalmów* (Ps 102,7). Dla uwidocznienia zastosowanych różnic leksykalnych dotyczących tłumaczonych ptaków, przedstawiam szesnaście „bazowych” przykładów biblijnych (osiem czeskich i osiem polskich), skupiających się wokół dwóch wyżej wspomnianych już wersetów (Ps 102,7 i So 2,14), w których mamy do czynienia właśnie z **marginalnie** omawianą *kawką*, ponieważ w zdecydowanej większości w tych wyekscerpowanych wersetach biblijnych spotykamy się z innymi gatunkami ptaków, przede wszystkim z *pelikanami* – (patrz wyrazy podkreślone w tekście) – biorąc pod uwagę zwłaszcza zastosowaną kolejność przetłumaczonych ptasich ekwiwalentów leksykalnych, czyli pierwsze miejsce spośród dwóch wymienionych ptaków, znajdujących się w tym przywoływanym wersecie, por. Ps 102,7. Wyjątek od zastosowanej reguły odnotowałem – jak już nadmieniałem – w *Biblii Tysiąclecia*²¹, przywołując najpierw w rozważaniach tego pierwszego rozdziału właśnie *Księgę Psalmów* (Ps 102,7), gdzie zamiast *pelikana* pojawia się inny reprezentant kategorii pojęciowej ptactwa, a konkretnie analizowana *kawka*: *Jestem podobny do*

²¹ Analizowana *kawka* występuje jeszcze w jednym polskojęzycznym tłumaczeniu, a konkretnie we współczesnym wydaniu *Biblii Jerozolimskiej*, które jednak w tym przywoływanym wersecie nie różni się od przekładu *Biblii Tysiąclecia*, por. *Jestem podobny do kawki na pustyni, stałem się jak sowa w ruinach* (Księga Psalmów 102,7) – (tłum. BJ 2006: 800).

*kawki*²² na pustyni, stałem się jak sowa w ruinach (BT 1989: 662). Pozostałe czeskojęzyczne i polskojęzyczne zaprezentowane przekłady biblijne przedstawiają się następująco, por.

- (I) **BK** *Podobný jsem učiněn pelikánu na poušti, jsem jako výr na pustínách.* (Žalmy 102,7) – (tłum. BK 2009: 520).
BO *Podoben učiněn jsem pelikánovi jednotnému, učiněn jsem jako lelek v domovité schráně.* (Kniha žalmů 101,7*) – (tłum. BO 1996: 269).
ČEP *Podobám se pelikánu v poušti, jsem jak sova v rozvalinách,* (Žalmy 102,7) – (tłum. ČEP 2008: 596).
ČSP *Podobám se stepnímu pelikánu, jsem jako sova z rozvalin.* (Žalmy 102,7) – (tłum. ČEP 2009: 735).

²² Jeżeli w polskojęzycznej edycji *Biblii Tysiąclecia* (Ps 102,7) pojawia się przedstawiciel kategorii pojęciowej PTACTWA – *kawka* wraz w parze ze *sową* (BT s. 662), to w *Biblii Gdańskiej* i *Nowej Biblii Gdańskiej* jest przedstawiana inna para reprezentantów świata awifauny, a konkretnie: *pelikan–puchacz* (BG s. 497 i NBG <http://www.biblest.com.pl/stb/stest/psalmy/psalmy.html>). W *Biblii Warszawskiej*, *Biblii Poznańskiej* i *Biblii Warszawsko-Praskiej* odnotowano jeszcze inną parę reprezentantów ptactwa uważanych za pustelników: *pelikan–sowa* (BW s. 661, BP s. 773 i BWP s. 1132), natomiast w *Przekładzie Nowego Świata* użyto awifaunicznej ekwiwalencji *pelikan–pójdzka* (PNS s. 797). W ostatnim wymienianym polskojęzycznym tłumaczeniu mamy do czynienia jeszcze z inną leksyką ptaków, czyli w staropolskiej *Biblii Jakuba Wujka* odnotowano parę ptaków wyrażanych przez leksemy: *pelikan–kruk nocny* (BJW s. 1143). Trzeba podkreślić, że wyrażenie złożone *nocny kruk* raczej nie wykracza poza obszar stylu biblijnego (szerzej zagadnienie opisuję w rozdziale III dotyczącym *kruka*). Natomiast w czeskojęzycznych przeanalizowanych przekładach biblijnych pojawiają się następujące pary przetłumaczonych ptaków. *Czeski Przekład Ekumeniczny* i *Czeski Przekład Studyjny* używają określeń dubletowych: *pelikán–sova* (ČEP s. 596 i ČSP s. 735), współczesny przekład *Biblii XXI wieku* i *Przekład Nowego Świata* stosują leksemy: *pelikán–syček* (B21 s. 728 i PNS <http://wol.jw.org/cs/wol>) jako [pol. *pelikan–sowa pójdzka*], a staroczeska protestancka *Biblia Kralicka* oraz współczesne tłumaczenie *Slovo na cestu* wykorzystują ekwiwalencję: *pelikán–výr* (BK s. 520 i SNC s. 653) jako [pol. *pelikan–puchacz*]. W *Jeruzalémské bibli* pojawiają się dwaj przedstawiciele *Strigiformes* – czyli reprezentanci rzędu sów: *sova–puštík* (JB s. 1001) – [pol. *sowa–puszczyk*]. W staroczeskiej katolickiej *Biblii Ołomunieckiej* użyto wyrazów *pelikán–lelek* (BO s. 269). Jest to jeden z wielu namacalnych przykładów, dzięki któremu możemy się przekonać o różnorodnie dopasowywanych ptakach (wybieranych przez tłumaczy tekstów biblijnych) w zaprezentowanych czeskich i polskich przekładach *Pisma Świętego*. Zagadnienie to określam jako **pojęciową aproksymatywno-leksykalną wariantywność przekładu**, która w analizowanych czeskich i polskich zaprezentowanych przekładach biblijnych skupia się na przedmiotowej nomenklaturze awifaunistycznej.

- B21** *Pelikánu v poušti se podobám, jsem jako sýček v pustinách.* (Žalm 102,7) – (tłum. B21 2009: 728).
- PNS** *Skutečně se podobám pelikánovi z pustiny. Stal jsem se podobným sýčkovi ze zpustošených míst* (Ž 102,6*) – (tłum. <http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/žalmy/102/>).
- JB** *Podobám se sově v poušti, jsem jako pušník v rozvalinách;* (Žalmy 102,7) – (tłum. JB 2009: 1001).
- SNC** *Jsem jako zbloudilý pelikán v poušti a jako výr samotář v rozvalinách.* (Žalmy 102,7) – (tłum. SNC 2011: 653).
- BG** *Stalem się podobnym pelikanowi na puszczy; jestem jako puhacz na pustyniach.* (Ps 102,7) – (tłum. BG s. 497).
- BJW** *Zstalem się podobnym pelikanowi na puszczy i stalem się jako kruk nocny w pustkach.* (Ps 101,7*) – (tłum. BJW 2000: 1143).
- NBG** *Podobny jestem do pelikana na puszczy i jakby puchacza w zwaliskach.* (Księga Psalmów 102,7) – (tłum. <http://www.biblest.com.pl/stb/stest/psalmy/psalmy.html>).
- BT** *Jestem podobny do kawki na pustyni, stałem się jak sowa w ruinach.* (Ps 102,7) – (tłum. BT 1989: 662).
- BWP** *Jestem jak pelikan na pustyni albo jak sowa wśród ruin.* (Księga Psalmów 102,7) – (tłum. BWP 1997: 1132).
- BW** *Jestem podobny do pelikana na pustyni, Jestem jak sowa wśród ruin.* (Ps 102,7) – (tłum. BW 2001: 661).
- BP** *Podobny jestem do pelikana na pustym, do sowy pośród rumowisk.* (Ps 102,7) – (tłum. BP 2012: 773).
- PNŚ** *Przypominam pelikana na pustkowiu, stałem się podobny do pójdzki z miejsc spustoszonych.* (Ps 102,6*) – (tłum. PNŚ 1997: 797).

* W niektórych przekładach biblijnych zdarzają się sytuacje, że została pozmieniana numeracja rozdziałów lub wersetów. W tym wyekscerpowanym przykładzie dotyczy to następujących tłumaczeń: BO i BJW – Ps 101,7 oraz PNS i PNŚ – Ps 102,6.

Opisywana kawka czes. *kavka* została również „marginalnie” wykorzystana w analizowanych czeskojęzycznych przekładach biblijnych, por. zwłaszcza współczesny przekład czeskiej *Biblii Jerozolimskiej*, czes. *Jeruzalémská bible* (JB 2006: 1661), patrz przykład nr II – fragment starotestamentowej *Księgi Sofoniasza* (So 2,14). W tym wersecie spotykamy się z obrazem spustoszenia ziemi asyryjskiej wraz z jej stolicą Niniwą, gdzie według słów Proroka Sofoniasza zamieszkiwać to wskazane miejsce będą tylko następujące istoty, czyli ogólnie

rozumiane „zwierzęta“ takie, jak: czes. *šelmy* [dosł. drapieżniki], czes. *divoká zvířata* [dosł. dzikie zwierzęta], *zwierzęta polne*, oraz w następnej kolejności konkretnie wymienione „ptaki“ takie, jak: czes. *pelikán* pol. pelikan, czes. *výr* [dosł. puchacz], czes. *sojka* [dosł. sójka], czes. *havran* [dosł. gawron – w polskich tłumaczeniach tylko *kruk*; uwagi własne L.H.], czes. *sýček* [dosł. sowa pójdzka], czes. *kavka* [dosł. kawka], czes. *sova* [pol. sowa], *bqk*, *puszczyk*, lub poszczególnie zaprezentowane w podziale zwierzęcym „ssaki“: czes. *ježek* [pol. jeż], czes. *dikobraz* [pol. jeżozwierz], por.

- (II) BK *I budou u prostřed něho léhati stáda, všechny šelmy národů, pelikán i výr na makovicích jeho nocovati budou; hlas zníti bude na okně, pustina na veřeji, když cedroví jeho obnaží.* (Proroctví Sofoniáše proroka 2,14) – (tłum. BK 2009: 767).
- BO *I budú odpočívati prostred něho stáda a všechny zvěři lidské a sojka a ježek v praziech jeho bydľiti budú. Hlas zpievajúcieho v okenici a havran v nádřví, neb zemdlím sílu jeho.* (Sofoniáš 2,14) – (tłum. BO 2009: 86).
- ČEP *v jeho středu budou odpočívati stáda, všechna zvěř toho pronároda. Na hlavicích sloupů tam bude nocovat pelikán a sýček. Jaký to zpěv zazní z oken! Na prahu trosky, cedrové deštění vytrháno.* (Sofonjáš 2,14) – (tłum. ČEP 2008: 928).
- ČSP *Budou v něm uléhat stáda, zvěř všeho druhu, pelikán i sýček budou nocovat na jeho hlavicích. Slyš, zpívá do okna, na prahu zničení, že cedrové obložení je osekáno.* (Sofonjáš 2,14) – (tłum. ČSP 2009: 1138).
- B21 *Stáda pak budou léhat v něm, všemožná zvěř v celých zástupech. Pelikán a výr budou hnízdit na sloupech, z oken se ozve jejich zpěv. Na prahu jen hromady sutin, cedrové trámy strženy.* (Sofoniáš 2,14) – (tłum. B21 2009: 1231).
- PNS *A uprostřed něho budou jistě uléhat stáda, všechna divoká zvířata národa. Pelikán i dikobraz budou trávit noc přímo mezi jeho sloupovými hlavicemi. V okně bude stále zpívat hlas. Na prahu bude zpustošení; on totiž jistě obnaží i obložení [stěn].* (Sf 2,14) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/Sefanjas/2/>).
- JB *Uprostřed ní budou odpočívati stáda; všemožná zvířata: ba i kavky, ba i ježek budou v noci přebývat mezi jeho sochami; sova bude houkat v okně a havran krákat na zápraží, neboť cedr byl vyrván.* (Sofoniáš 2,14) – (tłum. JB 2009: 1661).
- SNC *Na jeho troskách bude odpočívati zvěř a na zbytcích sloupů se usadí jen sovy. Z opuštěných oken se bude ozývat jejich houkání a dveře budou zasypány trámy a kamením.* (Sofonjáš 2,14) – (tłum. SNC 2011: 1129).

- BG** *I będą trzody legały w pośrodku jego, i wszystek zwierz narodów, i pelikan i sowa na galkach jego przebywać będą, głos ptastwa w oknach słyszany będzie, podwoje jego spustoszeją, gdy cedrowe listwowania jego odedrą. (Proroctwo Sofonijasowe 2,14) – (tłum. BG s. 733).*
- BJW** *I będą legać w pośrodku jej stada, wszystkie zwierzęta narodów, i bał, i jeź, na progach ich będą mieszkać; głos śpiewającego w oknie, kruk na próżniku, bo zwątlę moc jego. (Proroctwo Sofoniasza 2,14) – (tłum. BJW 2000: 1908–1909).*
- NBG** *W jej obrębie będą się wylegiwać stada, gromady wszelkich zwierząt; zarówno pelikan, jak i jeź, zanocują na jej zwieńczeniach słupów. Głos zaśpiewa w otworach okien, a na rumowiskach będą leżeć podwoje bram – bo zdarte są jej cedrowe taflowania. (Księga Sofonjasza 2,14) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/sofonjas/sofonjas.html>).*
- BT** *I będą się wylegiwać w jej obrębie stada, wszelkie rodzaje zwierząt: tak pelikan, jak jeź zanocują na głowicach jej kolumn. Sowa zaświszcze w otworze okna, a kruk będzie na progu, bo cedrowe obicie zostanie zerwane. (Księga Sofoniasza 2,14) – (tłum. BT 1989: 1100).*
- BWP** *Będą tam mieć swe leże najrozmaitsze zwierzęta, a na samych wierzchołkach kolumn zagnieżdżą się pelikany i jeże. Z okien dochodzą przeraźliwe krzyki, na progu zaś kruki groźnie kraczą. (Nie ma już ozdób z cedrowego drzewa). (Księga Sofoniasza 2,14) – (tłum. BWP 1997: 1852).*
- BW** *I wylegiwać się będą na niej trzody, wszelkie zwierzęta polne, pelikan i sowa będą nocować na głowicach kolumn, a puszczyk będzie krzyczał w oknach, kruk zaś na progu, gdyż więzanie cedrowe będzie zawalone. (Księga Sofoniasza 2,14) – (tłum. BW 2001: 1002).*
- BP** *Zagnieżdżą się w niej całymi stadami wszelakie zwierzęta; tak pelikan, jak i jeź nocować będą w głowicach jej kolumn; w oknie zahuka sowa, a na progu [zakracze] kruk. (So 2,14) – (tłum. BP 2012: 1358).*
- PNŚ** *I będą się w niej wylegiwać stada, wszystkie dzikie zwierzęta jakiegoś narodu. Zarówno pelikan, jak i jeżozwierz będą nocować między głowicami jej kolumn. Głos będzie śpiewał w oknie. Na progu będzie spustoszenie; a on niechybnie pozrywa drewnianą okładzinę. (So 2,14) – (tłum. PNŚ 1997: 1193).*

Jeżeli chodzi o ilość przetłumaczonych ptaków w tym analizowanym wersecie biblijnym So 2,14 – (patrz wyrazy podkreślone w tekście głównym) – to trzeba stanowczo stwierdzić, że jest ona naprawdę różnorodna. Możemy się przekonać, że pojawia się w nim zarówno **jeden** przedstawiciel awifauny (PNS, SNC, NBG, PNŚ), jest również wymienionych **dwóch** reprezentantów kategorii pojęciowej

ptactwa (BK, BO, ČEP, ČSP, B21, BJW, BWP), w niektórych przekładach biblijnych użyto aż **trzech** ptaków (JB²³, BG²⁴, BT, BP), a nawet w jednym polskojęzycznym tłumaczeniu wykorzystano leksykę **czterech** przedstawicieli awifauny (BW). Potwierdza to niewątpliwie omawianą przeze mnie **tezę**, polegającą przede wszystkim na tym, w **jakim stopniu**²⁵ mogą się różnić wyobrażenia tłumaczy skoncentrowane wokół tego samego utworu (rozdziału // wersetu) oraz **jakie** znajduje to **odbicie** w wyborze konkretnych rozwiązań²⁶ w stosunku do **ostatecznego kształtu przekładanego tekstu**, co jest oczywiście związane z **właściwą identyfikacją i interpretacją „tłumaczonej” awifaunistycznej terminologii**.

²³ Jeżeli zaś chodzi o polskojęzyczny (a nie czeskojęzyczny) przekład *Biblii Jerozolimskiej*, tak w niej pojawia się tylko jeden przedstawiciel awifauny – „sowa”, a to na zasadzie domysłu, że hebr. lekcja *kôs* oznacza właśnie tego ptaka, por. *I będą się wylegiwać pośród niej stada, wszelkie rodzaje zwierząt: tak sowa, jak jeź zanocują na głowicach jej kolumn, a w oknie słyhać będzie pohukiwania, od samego progu będzie rumowisko, obalone dźwigary cedrowe* (Księga Sofoniasza 2,14) – (tłum. BJ 2006: 1325).

²⁴ W staropolskim wydaniu *Biblii Gdańskiej* oprócz dwóch konkretnie sprecyzowanych przedstawicieli awifauny (tj. *pelikana* i *sowy*) został użyty również hiperonim *ptastwo*. Warto wspomnieć, że we współczesnej polszczyźnie używa się wyrazu *ptactwo*. W literaturze nazwa *ptactwo* – jak zaznacza *Glosariusz Staropolski* – szerzy się od XIX wieku, wypierając formę *ptastwo*, odczuwaną jako niepoprawną w relacji do *ptak* (por. Decyk-Zięba, Dubisz 2008: 165).

²⁵ W niektórych przekładach biblijnych spotykamy się ze stosunkowo „dużą” rozbieżnością pod względem ptasiej ekwiwalencji językowej (por. własne badania sporządzone w formie wydanych dwóch monografii ŚA I i ŚA II – Hampl 2013 i 2014).

²⁶ Warto w tym momencie zauważyć, że w większości analizowanych przekładów biblijnych (por. So 2,14), pojawia się awifaunistyczna terminologia występująca w **liczbie pojedynczej** (BK, BO, ČEP, ČSP, B21, PNS, BG, BJW, NBG, BT, BW, BP i PNS), chociaż zdarzają się takie przekłady, w których reprezentanci kategorii pojęciowej ptactwa zostały przetłumaczone w **liczbie mnogiej** (SNC i BWP). Mamy do czynienia również z trzecią możliwością, a konkretnie w jednym przekładzie, w tym samym analizowanym wersecie biblijnym, czyli w (So 2,14) zostały **wymieszane** liczba pojedyncza i liczba mnoga. Chodzi dokładnie o czeskojęzyczny współczesny przekład *Jeruzalémské bible* (JB), na kartach której pojawiają się kawki czes. *kavky* w liczbie mnogiej oraz wyszczególniona jest sowa i kruk [dosł. gawron] czes. *sova* a *havran* – wyrażone w liczbie pojedynczej. Z taką sytuacją natomiast nie spotykamy się w przeanalizowanym wersecie (Ps 102,7), w którym pojawia się wyłącznie awifaunistyczna leksyka w liczbie pojedynczej.

Reasumując awifaunistyczne rozważania, pragnę pod koniec tego rozdziału jeszcze wspomnieć o dosyć istotnym fakcie, który również częściowo zauważa drugi tom *Wielkiego słownika hebrajsko-polskiego Starego Testamentu*. Opisywany przedmiotowy hebr. wyraz **קָאֵאֵל** *qā'āl* posiadający pomocniczą numerację Stronga [h-6893], a znajdujący się na pierwszym miejscu spośród wymienionych faunistycznych istot w badanych dwóch wersetach biblijnych (Ps 102, 7 i So 2,14), może w sferze procesu translatoologii określać więcej niż jednego reprezentanta interesującej nas domeny kategorii pojęciowej ptactwa. Chodzi zarówno o *gęsi* lub *pelikana*. Wyraz ten uważany jest za kultycznie i rytualnie nieczystego ptaka odwiedzającego ruiny i pustynie, chociaż trzeba wyraźnie podkreślić, że woda jest jego naturalnym środowiskiem. Ten opisywany hebr. wyraz w przekładach tłumaczony jest również przez leksem *sowa*, włącznie z jej poszczególnymi gatunkami lub rodzajami, a także może wskazywać na analizowaną *kawkę* (por. Koehler, Baumgartner, Stamm 2008: 132), która była właśnie przedmiotem naszych zainteresowań lingwistycznych i rozważań traduktologicznych.

1.1.2.1. Tabela zbiorcza nr 1

Uważam, że przebadany czeski i polski materiał leksykalny zdecydowanie najwygodniej jest pokazać w formie sporządzonej tabeli. **Wytłuszczone**²⁷ oraz **kolorowe** wyrażenia pisane *kursywą* [badanie własne L.H.] w sposób przejrzysty i dokładny jednoznacznie pokazują, jakie konkretne „ptasie” nazewnictwo zostało wykorzystane w czeskich i polskich przekładach *Pisma Świętego*, zaznaczając przy okazji

²⁷ Wyłącznie wytłuszczone wyrazy (***kawka*** i ***sojka***), zaznaczone w tab. nr 1 na s. 42-43 dotyczą tylko tych przedstawicieli, którzy należą do rodziny *Corvidae*. Pozostali przedstawiciele awifauny (niewytłuszczone wyrazy), którzy zarówno w starotestamentowych księgach Ps 102,7 jak i w So 2,14 znajdują się na pierwszym wymienionym miejscu spośród wyekscerpowanych zwierząt obecnych w tych dwóch przywołanych wersetach, należą do innego rzędu, a konkretnie do *Strigiformes* i *Pelecaniformes* (tj. czes. *řád sov i veslonoží* – pol. rząd sów i pełnopłetwych).

jednocześnie w (okrągłych nawiasach) miejsce występowania analizowanego przedstawiciela awifauny w badanym wersecie:

- czes. *kavka* – pol. *kawka* [NIEBIESKI]
- czes. *sojka* [TURKUSOWY – jasnoniebieski]
- czes. *sova* – pol. *sowa* [CZARNY]
- pol. *bąk* [BRAZOWY – beżowy ciemniejszy]
- czes. *pelikán* – pol. *pelikan* [CZERWONY]

Niżej sporządzona tabela nr 1 przedstawi nam więc w sposób przejrzysty, jaka awifaunistyczna ekwiwalencja została wykorzystana w tych szesnastu czeskich i polskich przekładach, dotyczących dwóch omawianych wersetów biblijnych, które koncentrowały się wokół sprecyzowanej *kawki*, jako jednego z reprezentantów omawianej rodziny krukowatych (*Corvidae*), por.

Tabela 1. Wykaz nazw kawki w analizowanych księgach biblijnych: (opracowanie własne L.H.)

Przekład Biblii	Lokalizacja	Ps 102,7[6*] awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2)**	So 2,14 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3) (4)
BK <i>Bible kralická</i> z 1613 r.		<i>pelikánu</i> (1)	<i>pelikán</i> (1)
BO <i>Bible olomoucká</i> z 1417 r.		<i>pelikánovi</i> (1)	<i>sojka</i> (1)
ČEP <i>Český ekumenický překlad</i>		<i>pelikánu</i> (1)	<i>pelikán</i> (1)
ČSP <i>Český studijní překlad</i>		<i>pelikánu</i> (1)	<i>pelikán</i> (1)
B21 <i>Bible 21. století</i>		<i>Pelikánu</i> (1)	<i>Pelikán</i> (1)
PNS <i>Překlad nového světa</i>		<i>*pelikánovi</i> (1)	<i>Pelikán</i> (1)
JB <i>Jeruzalémská bible</i>		<i>sově</i> (1)	<i>kavky</i> (1)

Przekład Biblii \ Lokalizacja	Ps 102,7[6*] awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2)**	So 2,14 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3) (4)
SNC <i>Slovo na cestu</i>	<i>pelikán</i> (1)	<i>sovy</i> (1)
BG <i>Biblia Gdańska</i> z 1632 r.	<i>pelikanowi</i> (1)	<i>pelikan</i> (1)
BJW <i>Biblia</i> ks. J. Wujka z 1599 r.	<i>pelikanowi</i> (1)	<i>bąk</i> (1)
NBG <i>Nowa Biblia Gdańska</i>	<i>pelikana</i> (1)	<i>pelikan</i> (1)
BT <i>Biblia Tysiąclecia</i>	<i>kawki</i> (1)	<i>pelikan</i> (1)
BWP <i>Warszawsko-Praska</i>	<i>pelikan</i> (1)	<i>pelikany</i> (1)
BW <i>Biblia Warszawska</i>	<i>pelikana</i> (1)	<i>pelikan</i> (1)
BP <i>Biblia Poznańska</i>	<i>pelikana</i> (1)	<i>pelikan</i> (1)
PNŚ <i>Przekład Nowego Świata</i>	<i>*pelikana</i> (1)	<i>pelikan</i> (1)

* Dotyczy w niektórych (konkretnie zaznaczonych) przekładach biblijnych zmiany w numeracji wersetu.

** Cyfra w nawiasie obok konkretnie sprecyzowanego wyrazu oznacza miejsce analizowanego ptaka w wersecie.

Dotyczy to tabel 1, 2, 3, 4 w całej monografii.

ROZDZIAŁ II

CZESKIE I POLSKIE PRZEKŁADY BIBLIJNE NAZW NALEŻĄCYCH DO KATEGORII POJĘCIOWEJ PTACTWA Z BAZOWYM KOMPONENTEM LEKSYKALNYM ‘WRONY’

1. WRONA

Kolejnym przedstawicielem awifaunistycznym z analizowanej rodziny *Corvidae* będzie opisywana wrona. Czeska nazwa ptaka, określana mianem *VRÁNA*²⁸ (łac. *Corvus corone*) to ‘*větší šedočerný nebo černý pták se silným zobákem*’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005: 499), *ozývající se pronikavými zvuky* (SSČSČ 2011: 931) – [tłum. pol.: większy szaroczarny lub czarny ptak z mocnym dziobem, odzywający się przenikliwymi dźwiękami]. *Vrána křídla a ocas má černá, však hrud’ a horní část těla má světlejší* (Hadravová 2008: 223) – [tłum. pol.: skrzydła i ogon u wrony są czarne²⁹, lecz klatka piersiowa oraz górna część ciała są jaśniejsze]; pol. **WRONA** ‘średniej wielkości popielato-czarny³⁰ ptak o dużym dziobie, pospolity w Polsce, (jak i w Czechach –

²⁸ Jak podkreśla *Tajemství slov – rozlišujeme dva druhy vran: vránu černou a vránu šedivou. Právě vránu černou si lidé pletou s havranem* (Styblík 2006: 37) – [tłum. pol.: rozróżniamy dwa rodzaje wron: wronę czarną i wronę siwą. Właśnie wrona czarna często jest mylona przez ludzi z gawronem].

²⁹ Czarne wronie pióro symbolizuje śmierć i posługując się nim – na co zwraca uwagę Cooper (1998: 299) w książce *Zwierzęta symboliczne i mityczne* – można sprowadzić śmierć na wroga, lecz sama wrona, jako padlinożerca, jest czyścicielem i dobroczyńcą.

³⁰ Oprócz tego, że jest to pospolity ptak, to warto również zaznaczyć, że *Inny słownik języka polskiego* Ip...Ż przywołuje dwie kolorystyki opisywanej wrony: kolor czarny

uwagi własne L.H.), głównie na terenach podmiejskich³¹ (Dunaj 2001: 794); ‘wszystkożerny’ (MSJP 1968: 910; Szymczak 1981: 760; Siwek 1982: 319); lub ‘wielozerny, żyjący w Europie, Azji i Afryce’ (Doroszewski 1967: 1283); ‘o upierzeniu popielato-czarnym’ (NEP, t. VI, 1996: 897).

1.1. Symbolika i wartościowanie wrony

Analizowana przedstawicielka kategorii pojęciowej ptactwa, którą zwie się *wroną*, była postrzegana na przestrzeni wieków w sposób ambiwalentny. Była uważana zarówno dla jednego kręgu kulturowego za symbol zła i demonów oraz wojny, śmierci i nieszczęścia, natomiast w innym obszarze kulturowym przedstawiana była jako wzór miłości, stałości i macierzyństwa ze względu na swą monogamiczność. Według antycznej tradycji podczas corocznych wędrówek, czyli wiosennych przylotów i jesiennych odlotów opisywane *wrony* towarzyszą bocianom, jako ochrona ich bezpieczeństwa. Może i stąd wzięło się w czeskiej ludowej tradycji przekonanie, dotyczące zwłaszcza małżeństw i rodziny, że dzieci przynosi nie tylko ptak zwany bocianem czes. *čáp*, ale także wrona czes. *vrána*, por.

přiletěla k nim vrána,
vrána zaklepala jim na okno,
vrána jim přinesla děťátko, holčičku.

W czeskiej utrwalonej tradycji ludowej *bocian* przynosi chłopców, a *wrona* – dziewczynki (por. Hampl 2012, Mrhačová 1999, 2003).

i popielato-czarny (por. Bańko 2000: 1049), podobnie jak czyni to w swojej charakterystyce pod względem wyglądu tego przedstawiciela awifauny inny leksykon, a konkretnie monolingwistyczny *Wielki słownik języka polskiego* (Polański 2012: 913).

³¹ O tym, że *wrony* i *kruki* żyją głównie w pobliżu miast, nie zmieniając miejsca pobytu, pisał już starożytny grecki filozof Arystoteles (zob. *Historia animalium* 617b księga IX, rozdz. XXIII).

Natomiast, kiedy nie było nikogo jeszcze na świecie, możemy użyć w języku czeskim zwrotu porównawczego, wykorzystując właśnie nazwę wrony:

to jsem ještě lital s vránama (por. *x byl na houbách*) – [dosł. *to jeszcze latałem z wronami* lub *x był na grzybach*].

Jak widać z tych zaprezentowanych przykładów, w świadomości Czechów *latanie z wronami* odbierane jest jako bycie poza naszym realnym i ożywionym światem, a następnie wrony (oraz także bociany w obydwóch kulturach) sprawiają, że przylecą i zastukają w okienko, przekazując dziecko – w dobre ręce i pod opiekę wychowawczą według ludowej tradycji – naszym rodzicom. O zwyczajach wron i bocianów pisał św. Ambroży w dziele *Hexaameron*, podkreślając wielką miłość wron do swego potomstwa³². Znany grecki filozof, autor wielu dzieł i różnych manuskryptów o tematyce nauk przyrodniczych, czyli Arystoteles³³ (*Zoologia*), a także Pliniusz Starszy (*Historia naturalis* X,25) i Albert Wielki (*De animalibus*) zwracali uwagę, że opisywane wrony starają się o swoje młode, żeby im nie zabrakło ani pokarmu, ani sił. Z obowiązku karmienia swoich piskląt wrony wywiązują się według tych autorów dobrze, co również potwierdza Kobielus (2002: 342). Innego poglądu był Pavel Židek³⁴ (*Liber viginti arcium*), który uważał, że: *o své potomstvo se*

³² Autor ten podkreśla, niech ludzie uczą się miłości rodzicielskiej i zachowania się od wron i ich miłości do dzieci. Towarzyszą im nawet w locie i pilnują troskliwie, aby młodym nie zabrakło sił. Przynoszą im pokarm i przez dłuższy czas nie przestają wywiązywać się z obowiązku karmienia (*Hexaameron* księga V, Homilia VIII, rozdz. XVIII, par. 58). Odnośnie do wyglądu analizowanej wrony św. Ambroży zauważył, że nogi wron mają palce oddalone od siebie i rozłączone. Dalej pisze, że nogi *kruków* i ich małościw natura ukształtowała w inny sposób (*Hexaameron* księga V, Homilia VIII, rozdz. XXII, par. 74), co jednak nie jest zgodne z rzeczywistością, jaką współcześnie znamy. Ambroży również twierdził, że wrony miały dar przywoływania deszczy (*Hexaameron* księga V, Homilia VIII, rozdz. XII, par. 39).

³³ Arystoteles zwraca uwagę na fakt, że *wrona* (gr. *κόρωνα* – *Corvus corone*) czuwa nad swoimi młodymi przez jakiś czas, bo nawet gdy są już w stanie latać, karmi je nadal i towarzyszy im podczas lotu (*Historia animalium* 563b księga VI, rozdz. VI).

³⁴ Ten staroczeski autor analizowaną wronę często porównywał z *gawronem*, ale przede wszystkim z *kaczką*, por.: *je menší než kachna, ale křičí hlasitěji než kachna, čímž předpovídá změnu počasí* (patrz hasło 74 dzieła *Kniha dvacatera umění mistra Pavla*

starají méně a vůči jiným ptákům se chovají nepřátelsky, a ty, které vrána nemůže přemoci, roztrhá (por. Hadravová 2008: 223) – [tłum. pol.: o swoje potomstwo wrony starają się w mniejszym stopniu, a w stosunku do innych ptaków zachowują się nieprzyjacielsko. Ty, które wrona nie może przemóc, rozszarpie je].

Ojca Kościoła Ambrożego wzruszają usługi (por. BCH 2002: 342; AZB 2007: 167), jakie wrony oddają bocianom, gdy te udają się na swoje coroczne wędrówki. Wiodą je wrony, kierują nimi i otaczając jakby jakimiś oddziałami, lecą za nimi. Może się zdawać, że to wojsko pomocnicze przeciw wrogiemu ptactwu, które przyjmuje na siebie walkę z narażeniem się na niebezpieczeństwo (por. Szoldrski 1969: 169).

Analizowane wrony, jak zauważa Fuksová (2004: 198–199), są przykładem małżeńskiej wierności (podobnie jak synogarlice // turkawki lub gołębie). *Fizjolog* podkreślał ich monogamiczność, a następnie dochowywanie wierności nawet po śmierci któregoś z ptaków³⁵ (por. Kobielus 2002: 342), stanowiąc symbol stałości. Czeska tłumaczka przywołuje przykład, że ponoć we Włoszech, w Rzymie parze młodej śpiewano weselną pieśń pt. *wrona*, w której życzo im dużo szczęścia i liczne potomstwo. W symbolice egipskiej – na co zwraca uwagę IETS – został utrwalony pogląd, że czes.: *párek vran ztělesňuje štěstí v manželství* (Cooperová 1999: 212) – [tłum. pol.: para wron uosabia szczęście w małżeństwie]. Podobnego zdania jest też Szczepanowicz (2004: 44), która zaznacza, że wronia monogamia i małżeńska miłość sprawiają, iż ptak ten jest symbolem stałości, stąd też podczas uroczystości zaślubin wznoszono inwokacje do wron. Zwyczaj ten występował zwłaszcza w Egipcie, gdzie para wron – jak już wcześniej wspomniano (por. Cooper 1998: 298) – oznaczała małżeńskie szczęście, miłość i wierność.

Jak pisał Izydor z Sewilli – wronie przypisywane są również zdolności przywoływania przez swój głos deszcz (*Etymologiae XII*, rozdz.

Židka) – [tłum. pol.: wrona jest mniejsza od kaczki, ale za to krzyczy głośniejsze niż kaczka, przez co przepowiada zmianę pogody].

³⁵ Przedstawiana wrona, podobnie jak gołąb, pojawia się jako symbol wierności, albowiem gdy straci swego towarzysza życia, wiezie dalej samotny żywot – co sprawia, jak podkreśla Cooper (1998: 299) – że uznawana jest także za symbol osamotnienia.

7, par. 44). Także średniowieczna benedyktyńska uzdrowicielka Hildegarda z Bingen zauważa, że *vrána šedá rozeznává povětrí a počasí* – [tłum. pol.: wrona siwa rozróżnia powietrze i pogodę]. Wrona jest ciepła, a cechy jej charakteru są chęplliwe i pyszałkowate. Jej mięso jako lekarstwo w celach medycznych jednak nie przynosi wielkiego pożytku (*Přírodopis, kniha VI, O ptácích*, viz. heslo 25). W starożytności wrona była ptakiem wróżebnym, przepowiadającym przyszłość, a zjedzenie serca ptaka ponoć miało zapewniać dar wieszczenia³⁶. We współczesnym języku czeskim przeniesiony awifaunistyczny wyraz *vrána* oznacza osobę, którą można łatwo oszukać (por. SNČ 2006: 418 i ŠJČ 2005: 80), podobnie jak innego skonwencjonalizowanego ptaka w języku: *gołębía* lub *kawkę*.

Wrona czes. *vrána* pochodzi od starosłowiańskiego *vranъ* (ČES 2001: 720), inni uważają, że od **vorna*³⁷ (ESJČ Holub, Kopečný 1952: 422; Holub, Lyr 1982: 511; Boryś 2005: 710), a jeszcze inni od urzeczownikowionego prasłowiańskiego przymiotnika **vornъ* (Machek 1997: 698) jako ‘czarny’, ‘ciemny’ od spalenia, czyli nazwa tego ptaka

³⁶ Analizowanej *wronie* są przypisywane różnorodne cechy takie, jak: ‘zapowiada nieszczęście’, ‘jest związana ze złymi mocami’, ‘jest groźna’, ‘jest znakiem smutku’, ‘jest znakiem śmierci’, a jej konotacje mają charakter kulturowy (por. Kępa-Figura 2007: 206–237). W słowiańskich wyobrażeniach ludowych został utrwalony kulturowy obraz tego ptaka, z którego możemy się dowiedzieć, że analizowani reprezentanci kategorii pojęciowej ptactwa, czyli opisywane wrony żerują na pobojuiskach, co jest związane z jej symbolicznym przenoszeniem znaczenia czerni (nocy, śmierci i jesieni). W chińskiej i japońskiej symbolice „czarna wrona” w parze z „białą czapłą” oznacza *jin-jang*, czyli dwa przeciwstawne bieguny np. „słońce i księżyc”, „jasność i ciemność”. Jak podkreśla IETS – czes. *jeden pták je vážný a tichý tzv. „myslitel”, a druhý uličnický a krákorající* (Cooperová 1999: 212) – [tłum. pol.: jeden ptak jest poważny i cichy, czyli tzw. „myśliciel” – (chodzi oczywiście o wymienioną czapłę), natomiast drugi ptak (wrona) jest łobuzowatym psotnikiem i krakającym nikczemnikiem].

³⁷ Psł. **vorna* odpowiada lit. *várna*; łot. *vārna*, które są spokrewnione z tocharskim *wrauña*, mając to samo znaczenie. Jest to właściwie – jak zaznacza *Český etymologický slovník* – żeński antonim do psł. **vornъ* ‘gawron’ (por. Rejzek 2001: 720). Podobny pogląd o żeńskim rodzaju gramatycznym wyraża inny *Český etymologický slovník*, który zaznacza, że: *význam byl „vranová” (totiž ptica), tj. k vranům (=havranům) podobná* (por. Machek 1997: 698) – [tłum. pol.: znaczenie było „wronowata” (czyli ptasista // ptasiowata // ptasiasta // ptakowata) „istota”, to jest podobna wronom (=gawronom)].

pochodzi od barwy jego upierzenia³⁸. Wyraz ten wywodzi się z indoeuropejskiego **uorno* ‘czarny’ lub ‘spalony’ (Rejzek 2001: 720) lub od pie. **uer-* ‘palić’, ‘prażyć’ (Boryś 2005: 710). W języku kaszubskim wyraz ten istnieje też bez przestawki *varna*. W czeskim ludowym nazewnictwie przedmiotową wronę określa się również jako: *havran*, *vrána*, *kavák*, *kavoň*, *mlhavka*, *popelka*, *šedivka*, *vrana* oraz stosuje się także terminologię dwuczłonową: *vrána černá*, *vrána obecná*, *vrána popelavá*, *vrána šedá*, *vrána šedivá*, *vrána sivá* (por. Klůz 1977: 193–194). W kręgu określeń polskojęzycznych połączeń kolokacyjnych odnajdujemy takie wyrażenia, jak: *wrona egipska* ‘zacofanie’, ‘wstecznik’, ‘obskurant’ (por. Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1900/1952: 672); oraz *wrona morska* ‘mewa’ i *wodna wrona* ‘rybitwa’ (por. Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1919/1953: 723). W polskojęzycznej terminologii ludowej (por. Bartmiński 2007: 97–98) od przedstawianej wrony powstał jej gwarowy synonim *gapa*, który oznacza ‘człowieka nieuważnego’, ‘ofermę’ oraz utrwalił się również czasownik *gapić się* ‘przyglądać się czemuś tępo’, ‘bezmyślnie’. Aleksander Brückner (1927/1993: 134) w swoim etymologicznym słowniku zaznacza, że *gapa*³⁹ to ‘wrona’, ale wyjaśniając znaczenie czasownika *gapić się* przywołuje dwa gatunki ptaków z rodziny *Corvidae* [wronę i gawrona], por.: *gapić się jak wrona czy gawron* ‘obelżywie’. Z wyrażeniem *gapa* (*Corvus corone cornix*) łączone jest znaczenie przenośne (por. Kępa-Figura 2007: 236), czyli ‘człowiek przypatrujący się czemuś bezmyślnie’. Natomiast Stanisław Urbańczyk (1984: 64) – wyjaśniając kwestie dialektologiczne – zauważa, że może się zdarzyć, iż

³⁸ *Stručný etymologický slovník jazyka českého* podaje, že *původní význam vraný* (zvláště *barva peří*) je *dosvědčen v nejstarším spisovném indoevropském jazyce – staroindičtině: varnas – vnějšek, barva* (por. SESJČ; Holub, Lyr 1982: 511) – [tłum. pol.: pierwotne znaczenie wrony (specjalny kolor upierzenia) jest udokumentowane w najstarszym indoeuropejskim języku literackim, jakim jest staroindyjski, por.: *varnas* – jako zewnętrzny kolor]. Istniejące w języku czeskim dublety leksykalne *vrána* – *vránik* mają odbicie np. w języku niemieckim: *Rabe* – *Rappe*.

³⁹ Jedną z hipotez etymologii dialektalnej nazwy wrony, czyli wyrazu *gapa* (por. Sławski t. I 1952–1956: 255–256) wskazuje na dźwiękonaśladowczy charakter tego słowa. Leksem *gapa*, jak większość indoeuropejskich nazw wrony pochodzi od naśladowania krakania: **ga-* (**gra-*, **gar-*, **kra-*).

chłopi porzucają ogólnopolski wyraz i wprowadzają zaś na jego miejsce nowy, rozbijając w ten sposób dawniejszą jedność. Cała Polska np. posiadała od najdawniejszych czasów wyraz *wrona*, tymczasem mniej więcej w XVII wieku w zachodniej części Polski zaczęto się posługiwać wyrazem *gapa* lub *glapa*. Z czasem rozpowszechnił się on w całej Wielkopolsce, przyległej części Śląska i Małopolski oraz na zachodnim Mazowszu. Urbańczyk dalej konstatuje, że w ogóle nie są to rzadkie wypadki, kiedy, stary ogólnie gwarowy wyraz został z biegiem czasu usunięty, przynajmniej lokalnie, na rzecz innych, bardziej „młodych”, np. pierwotnie uczuciowo nacechowanych.

Można także przywołać dane, mówiące o tym, że podstawa słowotwórcza analizowanej *wrony* również znajduje się w nazewnictwie wielu czeskich miejscowości: *Vraňany* (powiat Mělník), *Vrančice* (pow. Příbram), *Vrané nad Vltavou* (pow. Praga-Zachód), *Vranice* (pow. Kutná Hora i Pelhřimov), *Vraník* (pow. Kutná Hora), *Vranín* (pow. Třebíč), *Vranov* (pow. Benešov), *Vránov* (pow. Domažlice), *Vranová* (Blansko), *Vranová Lhota* (pow. Svitavy), *Vranové* (pow. Jablonec nad Nisou), *Vranovice* (pow. Břeclav), *Vranovská Lhota* (pow. Benešov), *Vranovská Ves* (pow. Znojmo), *Vranovsko* (pow. Semily), *Vraný* (pow. Kladno). Również w staroczeszczyźnie, dzięki genealogiczno-heraldycznym pracom Bartłomieja Paprockiego *Štambuch* z 1609 r. wymieniano nazwy miejscowości z pogranicza Opawszczyzny i księstwa opolsko-raciborskiego, w których została wyprofilowana *wrona*, por. z *Wraního* i na *Wraném* (*Wronin*) – (por. Malicki 2002: 80 i 127). W Polsce spotykamy się z nazwą miasta *Wronki*, położone w województwie wielkopolskim (pow. szamotulski) oraz z czterema nazwami *Wronowo*, zlokalizowane w różnych częściach administracyjnych Polski.

Od kategorii ptactwa – w naszym przypadku *wrony* czes. *vrány* – pochodzą również nazwy nosicieli ludzkich nazwisk⁴⁰. Na gruncie

⁴⁰ *Vrána* jest na 165 miejscu wśród najbardziej rozpowszechnionych nazwisk w Czechach i na 12 miejscu spośród występującej frekwencywności nazwisk, rozpoczynającej się od litery V. Na jednego czeskiego obywatela, który nazywa się *Vrána* przypada w przeliczeniu – jak podaje Mates (2002: 290) – 10,8 *Nowaków*. Od ptaka określanego *vrána* powstały derywowane czeskie nazwiska, takie jak: *Vraný*, *Vranský*, *Vranovský*, *Vránka*, *Vraník*, *Vránek*, *Vranec*, *Vrančík*, *Vrančíč* itp. Natomiast

czeskiej lingwistyki wspomnianą **problematyką onomastyczną** zajmowali się między innymi, por. (Beneš 1962, 1998; Šmilauer 1960, 1963; Eisner, 2002; Knappová 1978, 1989, 1992; Komárek 2000; Kopečný 1988, 1991; Mates 2002; Moldanová 1983; Mrhačová 2013; Svoboda 1964; Šrámek 1995, 1999). Z badań przeprowadzonych przez polskich uczonych (Zawadzki 2002; Rymut 1995, 1999; Strutyński 1972; Kaleta 1991, 1998; Malicki 2002) wynika, że na terytorium Rzeczypospolitej występują różnorodne „ptasie” nazwiska noszone przez ludzi, zamieszkujących wspomniany obszar Polski.

W słowiańskich dialektach funkcjonują podobne nazwy dla określić różnych ptaków należących do tej opisywanej rodziny *Corvidae*. Psł. **vorn*⁴¹ pojawia się w rosyjskiej nazwie kruka – *ворон*, w polskiej, czeskiej i rosyjskiej nazwie wrony – *wrona*, *vrána* i *ворона* oraz w polskim i czeskim wyrazie *gawron* i *havran* (por. szerszej Góra 1997: 530–531, Kępa-Figura 2007: 236).

Z analizowaną wroną są powiązani również niektórzy święci, dla których przedstawiany ptak jest ich atrybutem. Są to np.: św. Agnieszka z Montepulciano⁴², św. Benedykt⁴³, św. Kutbert z Lindisfarne⁴⁴, św. Medard z Noyon, św. Meinrad⁴⁵, św. Wincenty z Saragossy⁴⁶.

w Polsce analizowane nazwisko **Wrona** znajduje się na 173 miejscu wśród najpopularniejszych polskich nazwisk. Ponad 80% osób – jak konstatuje Zawadzki (2002) – mieszka na południu Polski oraz na południowym Mazowszu. Na jednego polskiego obywatela, który nazywa się *Wrona*, przypada w przeliczeniu 11,3 *Nowaków*. Z rdzeniem *wron-* istnieją zarówno polskie nazwy topograficzne, np. *Wronka*, *Wronki*, jak i nazwy osobowe (tzw. antroponimy) np. *Wroński*, odnotowywane od XIV wieku.

⁴¹ Zarówno u Słowian, jak i na Litwie poszły stąd nazwy innych ptaków z pewnymi przedrostkami: *skowronek* i *gawron*, [czes. *skřivánek* i *havran*]; por. lit. *kovarnis* ‘kruk’; łot. *kuowarna* ‘kawka’, jak słoweń. *kowran*; małorus. *kawron*; łuż. *kawrona* (por. Brückner 1927/1993: 632).

⁴² Włoska dominikanka św. Agnieszka z Montepulciano (1268–1317) pewnego dnia wybrała się z matką i gospożą do konwentu. Gdy przechodziły obok wzgórza – jak zaznacza Szczepanowicz (2007: 89–90) – na którym stał dom o złej reputacji, stado wron zaatakowało z powietrza małą Agnieszkę. Matka próbowała je przepędzić, ale ptaki nie przestawały dziobać dziewczynki. Po długiej walce zostały wreszcie przegonione. Jedni uznali, że musiały być wcielonymi diabłami, dlatego nie mogły znieść czystości i dobroci dziecka, inni, obecni na miejscu zdarzenia, potraktowali to jako przepowiednię, że pewnego dnia Agnieszka przepędzi szatana ze szczytu wzgórza, co okazało się

1.2. Pośrednie występowanie leksemu wrony w tekstach biblijnych

Następny przedstawiciel awifauny na kartach *Pisma Świętego* z prezentowanej rodziny krukowatych (*Corvidae*), czyli konkretnie przedstawiana **wrona** pojawia się najpierw marginalnie (tylko w jednym tłumaczeniu) we dwóch wersetach biblijnych, które dotyczą katalogów ptaków nieczystych. Skoncentrujemy się w dalszej części rozważań (zob. podrozdział 1.3.) na *Księdze Kapłańskiej* i *Księdze Powtórzonego Prawa* (Kpł 11,18 i Pwt 14,17) – (patrz wyekscerpowany przykład I i II niniejszego rozdziału s. 56–59), gdzie będę zwracał szczególną uwagę na

prawdą, gdyż później jako dominikanka zbudowała w tym miejscu klasztor (por. również Cruz 2004: 444).

⁴³ Wrona – jak pisze święty Grzegorz Wielki (*Dialogi*) por. Szczepanowicz 2007: 91 – przylatywała z pobliskiego lasu do św. Benedykta (ok. 480–547) i jadła mu z ręki (w obecnych polskich przykładach jest to raczej kruk – uwagi własne L.H.), zaś dla Bazylego Wielkiego (*Homilia VIII*, PG 29,175) była przykładem gościnności (por. Kobielski 2002: 342).

⁴⁴ Św. Kutbert (ok. 634–687), przebywawszy na wyspie zbudował dla braci chatkę, z której wrony zrywały część dachu dla swoich gniazd. Najpierw pogroził im i kazał przestać. Nie posłuchały go, więc przykazał im: „W imię Jezusa Chrystusa opuście to miejsce jak najszybciej i nie próbujcie więcej pozostać w żadnym miejscu, w którym czynicie szkody”. Po tych słowach odleciały, ale trzy dni później jeden ptak powrócił, zbliżył się do św. Kutberta i skulił głowę na znak skruchy, jakby prosił o wybaczenie tego, co zrobił. Potem odleciał, ale powrócił z towarzyszem. Ptaki przynosiły Świętemu w dziobach kawałek słoniny, którą natłuszczał braciom buty (por. Szczepanowicz 2007: 90).

⁴⁵ Legenda głosi, że w dniu, w którym wieszano morderców św. Meinrada (797–861 r.), wrony krążyły nad szafotem. W wielu szwajcarskich kościołach można spotkać obrazy i rzeźby tych ptaków. Także na tarczy herbowej zabytkowego opactwa Benedyktynów w Einsiedeln w kantonie Schwyz znajdują się dwie wrony (inni upatrują w tych ptakach dwa kruki – i raczej o tych ptakach mówi się w tradycji benedyktyńskiej).

⁴⁶ Kiedy Wincenty, męczennik czczony w Kościele katolickim i prawosławnym, który był diakonem w Saragossie, został w roku 304 poddany okrutnym torturom, a następnie zmarł. Jego ciało zostało rzucone na pożarcie dzikim zwierzętom. Jednak dostępu do ciała Wincentego z Saragossy broniła wrona, która odpędzała drapieżniki. Ukazuje się go jako młodego diakona z narzędziami męki: żelazną kratą oraz wroną. Święty ten jest patronem Lizbony.

współczesny przekład *Biblii Poznańskiej*. Natomiast już zdecydowanie częściej z *wroną* czes. *vránou* spotykamy się w odnotowanych czeskich i polskich przekładach biblijnych *Księgi Barucha* (Ba 6,53), ale trzeba wyraźnie podkreślić, że nasz analizowany przedstawiciel awifauny nie występuje we wszystkich wersjach tłumaczeniowych, ze względu na fakt, że mamy do czynienia z dziełem uważanym przez protestantów za apokryficzne⁴⁷ – (patrz przytoczony przykład nr III).

Natomiast pośrednio z przedmiotowym wyrażeniem spotykamy się w dwóch wersetach biblijnych *Księgi Zachariasza* (Za 6,2 i 6,6) jako z podstawową **formą przymiotnikową** na określenie ogólnie pojmowanego ‘koloru czarnego’⁴⁸, czyli (pochodnym słowotwórczo wyrazem od nazwy *wrona*), wyrażonym przez leksem *wrony*, który jest stylistycznie nacechowany i współcześnie odczuwany jako przestarzałe określenie maści konia ‘czarny’, ‘kary’, czyli ‘koń czarnej maści’ (Skorupka, Auderska, Łempicka 1968: 910; Warchoń 2007: 183), por. wybrane przykłady z konkretnie wyekscerpowanych czeskich i polskich przekładów biblijnych:

konie wrone (kare) – (BG s. 738);

koni vraní (BK s. 772);

⁴⁷ *Księga Barucha* znajdowała się w części kodeksów greckiej *Septuaginty* oraz w łacińskiej *Wulgacie*. Nie należała natomiast do *Biblii Hebrajskiej*.

⁴⁸ Wyrażenie *wrony* w XVI wieku miało znaczenie nie tylko ‘czarny’ lub ‘ciemny’, ale miało również większy niż we współczesnych czasach zakres łączliwości, por. *wrona noc*, *wrony płaszcz*, *wrone płaty* ‘strój żałobny’. W późniejszym okresie nastąpił językowy zabieg modernizacyjny (por. Długosz-Kurczabowa 2007: 181), kiedy zastąpiono leksem *wrony* wyrażeniem *karym*, służącym przede wszystkim do nazywania ‘ciemnej, czarnej maści konia’. Wyraz *kary* w polszczyźnie został zapożyczony z tur. *kara* za pośrednictwem ukr. *káryj* i odnoszono go do sierści ciemnej (SEJP 1927/1993: 221; Sławski 1958–1965: 91). Czeskie wyrażenie *vraný* oznacza ‘czarny’ i dotyczy maści konia (Machek 1997: 698), dlatego przy pomocy sufiksu *-ík* powstało jednosłowne wyrażenie *vraník* (proces uniwerbizacji) nie zmieniając jednocześnie podstawy słowotwórczej *vran*, które jest pojmowane jako ‘czarny // kary koń // cały czarny’ (Siatkowski, Basaj 1991: 889 i Mates 2002: 291). W dawniejszych czasach używano określeń *vraná barva* i *vraná smola* [dosł. wroni kolor // wronia smoła] jako ‘czarny kolor i czarna smoła’. Niektóre kolory pochodzą od pierwowzoru ptasiego, por. ros. *golubój* od *golub* [od gołębia] czes. *modrojasný* pol. ‘jasnoniebieski’ oraz *vraný* od *ha/vran* ‘ga/wrona(y)’.

konie wrone (BJW s. 1922 i 1923);
koně vraní (BČ3 s. 1000) pojmowane jako ‘czarne rumaki’.

Z tym leksemem mamy również do czynienia i w innych przekładach biblijnych, ale spotkamy się z nim już tylko w języku czeskim jako z **formą rzeczownikową**, pochodzącą także od pierwowzoru – bazowego prototypu, gdzie przeniesiono fasetowy wygląd „koloru” czarnej wrony, na określenie czarnego konia, dzięki możliwemu do wykonania zabiegowi gramatycznemu, polegającemu na zastosowaniu formantu **-ik**: *vraník* jako *vraný kůň* (SSČ 2005: 499), ‘*černý kůň*’ – *bujný vraník* (SSČSČ 2011: 931), nie naruszając podstawy słowotwórczej⁴⁹, por. czeskojęzyczne przekłady biblijne, w których wykorzystano właśnie taką leksykę:

ve druhém voze byli zapřaženi vraníci...; vraníci vyjždějí (Za 6,2 i Za 6,6 – ČEP s. 934);
druhý vůz táhli vraníci...; s vraníky (Za 6,2 i Za 6,6 – B21 s. 1239).

Z podobną sytuacją mamy do czynienia w *Księdze Izajasza* (Iz 30,16), tylko w jednym czeskojęzycznym tłumaczeniu por.:

Uhánět budem na rychlých vranících (B21 s. 903).

Z analogiczną sytuacją, dotyczącą określeń przymiotnikowych spotykamy się także w niektórych czeskojęzycznych i polskojęzycznych przekładach biblijnych *Księgi Apokalipsy* (Ap 6,5), por.:

pol. *a oto koń wrony* (BG s. 973; BJW s. 2405; BBrz <http://biblia.apologetyka.com>) pojmowany jako ‘koń czarny // kary’;

⁴⁹ Od tego samego rdzenia *wron-* w języku polskiej poezji powstał również czasownik. Jerzy Harasymowicz opisując zapadający mrok używa systemowo poprawnego derywatu słowotwórczego *wronieje* w znaczeniu ‘ciemnieje’, ‘staje się coraz bardziej niewidoczny’, por. *świat wronieje i koń i wóz* (Harasymowicz 1971: 114). Warto również zaznaczyć, że na motywach Harasymowicza wykonują „*Dziady Kalwaryjskie*” utwór muzyczny pt. *Świat wronieje już*.

czes. *kuň vrany* (BK s. 244) – [‘černý kuň jako vrána’].

František Trávníček nawet zwraca uwagę na czeskie określenie *vranka* ‘*vrána kobyła*’ a *vrane* ‘*vránek*’ (por. SJČ 1952: 1667). Podobne spostrzeżenia odnotował Stefan Warchoł zaznaczając, że *vranka* to ‘klacz maści czarnej’ (SEMSZL 2007: 259). Czarny kolor konia i jeździec z wagą w ręku przedstawiają symbol głodu, niedostatku i zapowiedzi śmierci.

1.3. Bezpośrednie występowanie leksemu wrony w tekstach biblijnych

Księga Kapłańska, Księga Powtórzonego Prawa i Księga Barucha (przykłady I–III)

Wracając tym razem do bezpośredniej awifaunistycznej terminologii, w której są wyprofilowane ptaki wrony, udało mi się stwierdzić, że spośród najbardziej popularnych i rozpowszechnionych polskojęzycznych tłumaczeń biblijnych omawiane *wrony* pojawiają się zamiast *sępów* // *ścierwików* tylko w jednym tłumaczeniu, a konkretnie we współczesnym przekładzie *Biblii Poznańskiej*, a to aż we dwóch wersetach (Kpł 11,18 i Pwt 14,17), por.: *łabędzia, pelikana, wrony* (BP 2012: 137) oraz *pelikana, wrony, rybołowa* (BP 2012: 221).

Wersety te wchodzą w skład katalogów ptaków kultycznie nieczystych. Trzeba jednak stanowczo zaznaczyć, że jest to tłumaczenie przybliżone i hipotetyczne⁵⁰, ponieważ w pozostałych analizowanych

⁵⁰ Czeskojęzyczny *Nový biblický slovník* zaznacza, analizując czeską awifaunistyczną terminologię, że: *v Palestině lze velmi často spatřit dva členy podrodu vran – havrana a vránu polelavou. Hebr. ‘ôreḥ a ř. korax představují obdobu čes. slovu „vrána“, protože se jimi označují hlavně havrani, ale užívá se jich i o celé podčeledi vran. Havran i vrána popelavá se svým vzhledem a chováním podobají českým ptákům* (Douglas 1996: 1163) – [tłum. pol.: W Palestynie można dosyć często spotkać dwóch reprezentantów podrodzaju wron – to jest gawrona i wronę popielatą // siwą. Hebr. wyraz ‘ôreḥ i gr. *koraks* oznaczają analogiczne podobieństwo do czeskiego słowa „wrona“, ponieważ nim

tłumaczeniach – uwzględniając **paralelność fragmentów** dwóch wyszczególnionych ksiąg (Kpł i Pwt) i zwierzęcą obecność (a nie dokładnie zastosowaną kolejność) wszystkich reprezentantów awifauny w wykazach Prawa Mojżeszowego – pojawia się następująca ptasia leksyka, dzięki której mamy do czynienia: albo z jednakowymi ekwiwalentami leksykalnymi w tych dwóch wyszczególnionych wersetach biblijnych, por. *ścierwik* (BT), *ścierwniki* (BWP), czes. *mrchožrout* (ČEP, ČSP), czes. *sup* // pol. *sęp* (PNS i PNŚ), czes. *bilý sup* (JB), albo spotykamy się z rozbieżnościami terminologicznymi, por. *ścierwojad* i *biały sęp* (BW), czes. *sup* i *mrchožrout* (B21). Są to ptaki, które odżywiają się padliną, więc przypuszczam, że może na podstawie takiego modelu kognitywnego lub (podobnego kryterium określającego) w *Biblii Poznańskiej* użyto właśnie leksyki związanej z *wroną*, gdyż dobrze wiemy, że wrony tak jak w/w ptaki, czyli (*ścierwiki*, *ścierwniki*, *ścierwojady*, *sępy*, *sępy białe*) żywią się również padliną i ścierwem, por. czeskie i polskie zaprezentowane przekłady biblijne:

- (I) **BK** *A porfirián, pelikán a labut*, (Kniha Mojžišova třetí 11,18) – (tłum BK 2009: 103).
BO *a čápa, sojky a pelikána*, (3. Mojžišova 11,18) – (tłum. BO 1988: 177).
ČEP *sovu pálenou, pelikána a mrchožrouta*, (Třetí Mojžišova 11,18) – (tłum. ČEP 2008: 119).
ČSP *sovu pálenou, pelikána, mrchožrouta*, (Leviticus 11,18) – (tłum. ČSP 2009: 141).
B21 *ibis, pelikán, sup*, (Leviticus 11,18) – (tłum. B21 2009: 123).
PNS *a labuť a pelikán a sup* (3. Mojžišova 11,18) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/3-Mojzisova/11/>).
JB *ibise, pelikána, bílého supa*, (Leviticus 11,18) – (tłum. JB 2009: 175).
SNC *sovy pálené, pelikány*, (Třetí Mojžišova 11,18) – (tłum. SNC 2011: 122).
BG *I labędzia, i bąka, i bociana*, (Trzecie Księgi Mojżeszowe 11,18) – (tłum. BG s. 93).
BJW *i labędzia, i bąka, i porfyriona*, (Księgi Kapłańskie 11,18) – (tłum. BJW 2000: 188).

są określane głównie kruki (dosł. gawrony), ale nazwa ta odnosi się także do całej podrodziny wronowatych. Gawron i wrona siwa tzw. gapa swoim wyglądem i zachowaniem podobne są czeskim ptakom].

- NBG** *łyską, pelikanem i ścierwocem*. (III Księga Mojżesza 11,18) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/3Moj/3Moj.html>).
- BT** *łabędź, pelikan, ścierwik*, (Księga Kapłańska 11,18) – (tłum. BT 1989: 116).
- BWP** *łabędzie, pelikany, ścierwniki*, (Księga Kapłańska 11,18) – (tłum. BWP 1997: 180).
- BW** *Sójka, pelikan, ścierwojad*, (Trzecia Księga Mojżeszowa 11,18) – (tłum. BW 2001: 121).
- BP** *łabędzia, pelikana, wrony*, (Księga Kapłańska 11,18) – (tłum. BP 2012: 137).
- PNS** *i łabędź, i pelikan, i sęp*, (Kpł 11,18) – (tłum. PNS 1997: 149).

Po przytoczeniu pierwszego wykazu ptaków nieczystych (Kpł 11,18), przedstawiam również drugi, prawie paralelny wykaz przedstawicieli awifauny (Pwt 14,17), którego wszyscy reprezentanci również uważani są za istoty obrzydliwe, nie nadające się do spożycia. Z tego katalogu jasno wynika, że analizowane *wrony* zostały bezpośrednio wymienione ponownie tylko we współczesnym tłumaczeniu *Biblii Poznańskiej*, a w pozostałych piętnastu przebadanych pod względem leksyki przekładach (BK, BO, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB, SNC, BG, BJW, NBG, BT, BWP, BW i PNS), spotykamy się z różnorodnym ptasim nazewnictwem, reprezentującym inne rzędy lub rodziny badanej awifauny, por.

- (II) BK** *Pelikána, porfiriána a křeħaře*, (Kniha Mojžišova pátá 14,17) – (tłum. BK 2009: 178).
- BO** *i křeħaře, pelikána, lelka*, (5. Mojžišova 14,17) – (tłum. BO 1988: 289–290).
- ČEP** *pelikána, mrchožrouta a kormorána*, (Pátá Mojžišova 14,17) – (tłum. ČEP 2008: 193).
- ČSP** *pelikána, mrchožrouta a kormorána*, (Deuteronomium 14,17) – (tłum. ČSP 2009: 241).
- B21** *pelikána, mrchožrouta, kormorána*, (Deuteronomium 14,17) – (tłum. B21 2009: 216).
- PNS** *a pelikána a supa a kormorána* (5. Mojžišova 14,17) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/5-Mojzisova/14/>).
- JB** *pelikána, bílého supa, kormorána*, (Deuteronomium 14,17) – (tłum. JB 2009: 274).
- SNC** *sovy pálené, pelikány*, (Pátá Mojžišova 14,17) – (tłum. SNC 2011: 200).
- BG** *I pelikana, i porfiryjona, i nurka*. (Pięte Księgi Mojżeszowe 14,17) – (tłum. BG s. 166).

- BJW** *i nurka, porfyriona i nocnego kruka*, (Księgi Powtórzonego Prawa 14,17) – (tłum. BJW 2000: 309).
- NBG** *ani pelikana, dzięcioła, czy nurka*; (V Księga Mojżesza 14,17) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/5Moj/html>).
- BT** *pelikana, nurka, ścierwika*, (Księga Powtórzonego Prawa 14,17) – (tłum. BT 1989: 186).
- BWP** *pelikany, nurki, ścierwniki*; (Księga Powtórzonego Prawa 14,17) – (tłum. BWP 1997: 308).
- BW** *Pelikana, białego sępa, kormorana*, (Piąta Księga Mojżeszowa 14,17) – (tłum. BW 2001: 211).
- BP** *pelikana, wrony, rybołowa*, (Księga Powtórzonego Prawa 14,17) – (tłum. BP 2012: 221).
- PNŚ** *i pelikan, i sęp, i kormoran*, (Pwt 14,17) – (tłum. PNŚ 1997: 258).

Dzięki łacińskiej *Wulgacie* do *Księgi Barucha* został dołączony *List Jeremiasza*, stanowiący szósty rozdział tej starotestamentowej księgi. Treść listu skupiona jest wokół polemiki i krytyki przeciw obcym bóstwom, przy specjalnym uwzględnieniu bałwochwalstwa typu babilońskiego. Dla autora przedmiotowego *Listu Jeremiasza* – jak zaznacza Stachowiak (1968: 143) – to dalszy przejaw bezsilności bożków (por. Ba 6,34–37), ponieważ została pokazana niezdolność ich do wydawania sprawiedliwych wyroków. Przedstawiana *wrona* w *Księdze Barucha* (Ba 6,53) pojmowana jest tutaj jako istota bezradna i bezsilna, traktowana jako stworzenie mało wartościowe. Wybitny czeski protagonista rzymskokatolickiego przekładu liturgicznego *Biblii*, ceniony biblista i tłumacz, przekładający z języka hebrajskiego i greckiego Václav Bogner (1979: 208) w swoich uwagach zaznaczył wprost, że: *vrány nemohou nic mezi nebem a zemí* – [tłum. pol.: wrony nic nie mogą między niebem a ziemią]. Podobnie sądzi polskojęzyczny *Atlas zwierząt biblijnych*, który podkreśla, że *wrony* w tym omawianym wersecie biblijnym są „zawieszone między niebem a ziemią” (por. Szczepanowicz, Mrozek 2007: 166). *Wrona* przenośnie jest uznawana za posła między światem żywych i światem umarłych, dlatego jest tajemniczym stworzeniem, które by najchętniej „rządziło w piekle, niż służyło w niebie”. Inny komentarz biblijny podaje, że „Bogowie mają tyle siły, co wrona. Dokładne znaczenie tej figury retorycznej nie jest

zrozumiałe” (por. Fitzgerald 2001: 739). Odstępstwo leksykalne zaobserwowano w komentarzu biblijnym do *Bible české*, w którym jej autor zamiast „wrony” zastosował leksem „gawron”, por. *Spravedlnosti nemohou zjednati aniž vysvoboditi země od křivdy, neboť nic nemohou jako havrani mezi nebem a zemí* (Proroctví Baruchovo 6,53; BČ3 – překl. Hejčl 1925: 492). W dalszej części rozważań niniejszego podrozdziału przedstawiam wyekscerpowane przykłady czeskich i polskich tłumaczeń biblijnych pochodzących z analizowanej *Księgi Barucha* (Ba 6,53)⁵¹, por.

(III) BK Brak wersetu, nieprzetłumaczono BK 2009.

BO *a súdu nerozeznávají ani vlasti vysvobodie ot křivoty, neb nic nemohú jako vranky mezi nebem a mezi zemí.* (Baruch 6,53) – (tłum. BO 2009: 361).

ČEP *Nevynesou rozsudek v soudní při ani nevysvobodí křivě obviněného. Jsou bezmocní jako vrány mezi nebem a zemí.* (Báruk 6,53) – (tłum. ČEP 2008: 1051).

ČSP Brak wersetu, nieprzetłumaczono ČSP 2009.

B21 Brak wersetu, nieprzetłumaczono B21 2009⁵².

PNS Brak wersetu, nieprzetłumaczono PNS.

JB *ani rozsoudit své vlastní pře, ani vysvobodit utištěného; jsou bezmocní jako vrány mezi nebem a zemí.* (Kniha Baruchova 6,53) – (tłum. JB 2009: 1498).

SNC Brak wersetu, nieprzetłumaczono SNC 2011.

BG Brak wersetu, nieprzetłumaczono BG.

BJW *Sądu też nie rozsądzą ani krain od krzywdy wybawią: a iż nic nie mogą jako wrony między niebem i ziemią.* (Proroctwo Baruchowe 6,53) – (tłum. BJW 2000: 1704).

NBG Brak wersetu, nieprzetłumaczono NBG.

BT *Spraw ich nie rozsądzą ani nie uwolnią skrzywdzonego, są jakby wrony między niebem a ziemią.* (Księga Barucha 6,53) – (tłum. BT 1989: 984).

⁵¹ We wszystkich czeskich i polskich przytoczonych przekładach biblijnych (BO, ČEP, JB, BJW, BT, BWP, BP) opisywany ptak posiadający nazwę czes. *vrána* pol. *wrona* występuje wyłącznie w liczbie mnogiej.

⁵² Chociaż czeski *Przekład XXI wieku* (B21) wydany w 2009 roku nie zawiera Ksiąg wtórokanonicznych, to już w 2010 roku pojawiły się odrębne tłumaczenia dwóch Ksiąg starotestamentowych: *Tobiasza* i *Barucha*, dlatego przytaczam przykład (Ba 6,53), gdzie również w tym późniejszym przekładzie została uwzględniona wrona czes. *vrána*, por. *Nemohou rozhodnout něčí při, nezachráni ani toho, kdo trpí bezpráví, protože jsou bezmocní jako vrány mezi nebem a zemí.*

- BWP** *Nie są w stanie rozsądzać spraw ludzkich ani wziąć w obronę tego, który doznał krzywdy. Są bowiem zupełnie bezradni, niczym **wrony** w powietrzu między niebem a ziemią.* (Ba 6,53) – (BWP 1997: 1648).
- BW** Brak wersetu, nieprzetłumaczono BW 2001.
- BP** *Nie rozstrzygną im żadnej sprawy ani też nie wyzwolą uciemięzonego, są bowiem bezsilne jak **wrony** między niebem a ziemią.* (Księga Barucha 6,53) – (tłum. BP 2012: 1202).
- PNS** Brak wersetu, nieprzetłumaczono PNS 1997.

1.3.1. Tabela zbiorcza nr 2

Następna tabela pokaże nam najważniejsze różnice i podobieństwa, czyli tzw. zbieżności i rozbieżności w zastosowanej awifaunistycznej terminologii z rodziny (*Corvidae*), koncentrując się przede wszystkim na analizowanych *wronach*:

- czes. *vrána* – pol. *wrona* [NIEBIESKI]
- czes. *mrchožrout* – pol. *ścierwik* // *ścierwnik* // *ścierwowiec* // *ścierwojad* [INDYGO]
- czes. *porfirián* – pol. *porfiryjon* // *porfyrion* [TURKUSOWY – jasnoniebieski]
- czes. *sup* // *sup bílý* – pol. *sęp* // *sęp biały* [BRĄZOWY – beżowy ciemniejszy]
- czes. *pelikán* – pol. *pelikan* [CZERWONY]
- czes. *labut* – (dosł. pol. *łabędź*) [ZIELONY]
- pol. *bocian* – (dosł. czes. *čáp*) [POMARAŃCZOWY]
- pol. *dzięcioł* – (dosł. czes. *datel*) [CZARNY]

Tabela 2. Wykaz nazw wrony* w analizowanych księgach biblijnych: (opracowanie własne L.H.)

Przekład Biblii \ Lokalizacja	Kpl 11,18 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3)	Pwt 14,17 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3)	Ba 6,53
BK Bible kralická z 1613 r.	<i>labut</i> (3)	<i>porfiriána</i> (2)	-----
BO Bible olomoucká z 1417 r.	<i>pelikána</i> (3)	<i>pelikána</i> (2)	<i>wranky</i>
ČEP Český ekumenický překlad	<i>mrchožrouta</i> (3)	<i>mrchožrouta</i> (2)	<i>vrány</i>
ČSP Český studijní překlad	<i>mrchožrouta</i> (3)	<i>mrchožrouta</i> (2)	-----
B21 Bible 21. století	<i>sup</i> (3)	<i>mrchožrouta</i> (2)	
PNS Překlad nového světa	<i>sup</i> (3)	<i>supa</i> (2)	-----
JB Jeruzalémská bible	<i>bílého supa</i> (3)	<i>bílého supa</i> (2)	<i>vrány</i>
SNC Slovo na cestu	<i>pelikány</i> (2)	<i>pelikány</i> (2)	-----
BG Biblia Gdańska z 1632 r.	<i>bociana</i> (3)	<i>porfiryjona</i> (2)	-----
BJW Biblia ks. J. Wujka z 1599 r.	<i>porfyriona</i> (3)	<i>porfyriona</i> (2)	<i>wrony</i>
NBG Nowa Biblia Gdańska	<i>ścierwocem</i> (3)	<i>dzięciola</i> (2)	-----
BT Biblia Tysiąclecia	<i>ścierwik</i> (3)	<i>ścierwika</i> (3)	<i>wrony</i>
BWP Warszawsko-Praska	<i>ścierwniki</i> (3)	<i>ścierwniki</i> (3)	<i>wrony</i>
BW Biblia Warszawska	<i>ścierwojad</i> (3)	<i>białego sepa</i> (2)	-----
BP Biblia Poznańska	<i>wrony</i> (3)	<i>wrony</i> (2)	<i>wrony</i>
PNS Przekład Nowego Świata	<i>sęp</i> (3)	<i>sęp</i> (2)	-----

* Konkretnie wytłuszczone wyrazy (pol. *wrony* – czes. *vrány*), zaznaczone w tabeli nr 2 na s. 62 dotyczą tylko tych przedstawicieli, którzy należą do rodziny *Corvidae*. Natomiast pozostali przedstawiciele awifauny (niepogrubione wyrazy), którzy zarówno w Kpł 11,18 jak i w Pwt 14,17 znajdują się na wyszczególnionych w kolejności miejscach określonych w półokrągłych nawiasach spośród zwierząt obecnych w tych przedstawionych wersetach biblijnych, należą do różnych rzędów i rodzin taksonomicznych awifauny, takich jak: *Anseriformes*, *Pelecaniformes*, *Falconiformes* // *Accipitriformes*, *Ciconiiformes*, *Piciformes* (tj. czes. *řád vrubozobí, veslonoží, dravci, brodiví, šplhavci* – pol. rząd blaszkodziobych, pełnopłetwych, drapieżnych, brodzących, dzięciołowych tzw. łaźców).

ROZDZIAŁ III

CZESKIE I POLSKIE PRZEKŁADY BIBLIJNE NAZW NALEŻĄCYCH DO KATEGORII POJĘCIOWEJ PTACTWA Z BAZOWYM KOMPONENTEM LEKSYKALNYM ‘KRUKA’

1. K R U K

Następnym, trzecim już z kolei przedstawicielem awifauny z rodziny *Corvidae*, jakiego chciałbym w dalszej części niniejszej konfrontatywnej czesko-polskiej analizy zaprezentować, będzie *kruk*⁵³ czes. *krkavec*. Ze względu na zaistniały fakt, że w czeskich przekładach biblijnych spotykamy się z **wymiennym nazewnictwem** → patrz zjawisko dotyczące często używanej oboczności leksykalnej w postaci dwóch alternatywnie zamienianych terminów dubletowych (*krkavec* ↔ *havran*)⁵⁴, najpierw przedstawiam dwie definicje wspomnianych ptaków.

⁵³ *Encyklopedia biblijna* podkreśla, że hebr. wyraz (*orew*) tłumaczony jako „kruk” w ST prawdopodobnie odnosi się do prawdziwego kruka (*Corvus corax*), a także do innych członków rodziny wronowatych (*Corvidae*) – [winno być raczej rodziny krukowatych – uwagi własne L.H.], która obejmuje według Achtemeiera (2004: 587) przetłumaczoną ptasią terminologię: gawrona, sójkę, kruka o wachlarzowatym ogonie, kawkę oraz wronę „zakapturzoną”.

⁵⁴ Jak podkreśla tłumaczka Jana Fuksová (2004: 197–198) *havran bývá často zaměňován s krkavcem, a naopak* [tłum. pol.: gawron bywa często zamieniany z krukiem i odwrotnie]. Autorka w innej swojej książce, tłumacząc dzieła słynnej benedyktyńskiej wizjonerki i uzdrowicielki Hildegardy z Bingen zaznacza (por. Fuksová 2013: 85–86), że tłumaczy *corvus* przez czes. leksem *krkavec* [dosł. kruk], ale w przypisie wspomina, że

Czes. **KRKAVEC** (łac. *Corvus corax*) to ‘velký černý pták s mohutným zobákem (příbuzný vráně), živící se mršinami’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005: 151 i SSČSČ 2011: 316), ‘patřící k havranovitým ptákům’ (Trávníček 1952: 762) – [tłum. pol.: duży czarny ptak z potężnym dziobem spokrewniony z wroną, żywiący się padliną, który należy do ptaków krukowatych]; pol. **KRUK** ‘największy krukowaty ptak, cały czarny z potężnym czarnym dziobem’ (Marchowski 2015: 283); ‘ptak podobny do wrony, ale większy, cały czarny z metalicznym połyskiem’ (Bańko 2000: 712); względnie może to być ‘lśniący, czarny ptak’ (EB 2004: 587); ‘dość duży czarno upierzony reprezentant ptactwa, żywiący się płazami, owadami, drobnymi ssakami i padliną’ (Dunaj 2001: 256 i MSJP 1968: 318); ‘czasami zwłokami ludzkimi i osiąga sędziwy wiek, żyjąc nawet sto lat’ (Szczepanowicz 2004: 42); czyli ‘charakteryzujący się długowiecznością’ (Polański 2012: 379 i NEP 1995: 570 t. 3); ale w naszej środkowoeuropejskiej kulturze jest również zwiastunem nieszczęścia [uwagi własne L.H.].

Czes. **HAVRAN** (łac. *Corvus frugilegus*) to ‘kovově lesklý černý pták příbuzný vráně’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005: 91 i SSČSČ 2011: 192), ‘symbol černě’ (Trávníček 1952: 404) – [tłum. pol.: metalowo błyszczący czarny ptak, spokrewniony z wroną, który jest symbolem czerni]. Według piętnastowiecznych spostrzeżeń ‘je to pták celý pouze černý’ (Hadravová 2008: 227) – [tłum. pol.: jest to ptak, który jest cały tylko czarny]; a ‘někteří si pletou havrana s černou vránou’ (Styblík 2006: 37) – [tłum. pol.: a niektórym myli się właśnie gawron z wroną czarną]; pol. **GAWRON** ‘ptak o czarnym upierzeniu i mocnym dziobie, żyjący gromadnie, pospolity w Polsce’ (Dunaj 2001: 149); ‘którego czarne upierzenie ma fioletowy połysk’ (MSJP 1968: 190, Szymczak

corvus używany jest do oznaczenia zarówno czes. *krkavce velkého* (*Corvus corax*) – [pol. kruka wielkiego], jak i czes. *havrana polního* (*Corvus frugilegus*) – [dosł. pol. gawrona polnego]. Motywuje to tym, że łac. wyrażenia *corax* i *corvus* używane są w znaczeniu czes. „*havran*” – [pol. gawrona] i w znaczeniu czes. „*krkavec*” – [pol. kruka], przytaczając przykład przekładu Izydora z Sewilli (*Etymologiae XII*, rozdz. 7, par. 43), że czes. *havran se řekne corvus nebo corax, a jméno má odvozené od hrdelního zvuku, protože kráká* [tłum. pol.: gawrona (po polsku zdecydowanie kruka) określają wyrażenia *corvus* lub *corax*. Nazwa ta pochodzi od wydawanego gardłowego dźwięku, ponieważ ptak ten kracze].

1979: 636, Doroszewski 1965: 1063); ‘wszystkożerny, głównie owadożerny, gniazda ma na drzewach, koloniami zamieszkuje Europę i umiarkowaną strefę Azji’ (NEP, t. 2, 1995: 487).

W dalszej części niniejszych rozważań przekonamy się, że zarówno analizowany „kruk”, jak i „gawron” (tj. czes. *krkavec* a *havran*) mają symbolikę ambiwalentną. Jak podkreśla wielu badaczy (por. Půtová 2010: 43–56; Hadravová 2008; Forstner 1990; Kopaliński 1988, 2001; Kobieliński 2002 i in.) ci dwaj reprezentanci kategorii pojęciowej ptactwa mogą być przedstawiani i zakwalifikowani jako istoty ptactwa mitycznego, biblijnego i totemowego // totemicznego, które mogą symbolizować zarówno bohatera kulturowego, posłańca bogów i mądrego doradcę, jak i kusiciela zła, grzechu lub śmierci⁵⁵. Sposób interpretacji analizowanego *kruka* (w czeskich przekładach *havrana* i *krkavce*) wraz z jego artystycznym uformowaniem zmienia się w zależności od kulturowego obszaru⁵⁶, co postaram się pokazać zaraz w następnym podrozdziale.

1.1. Symbolika i wartościowanie kruka

Jak zaobserwował św. Ambroży z Mediolanu (zob. *Hexaemeron* księga V, Homilia VIII, rozdz. XIV, par. 47) opisywane *kruki*, a także i inne ptaki, takie jak: (*wrony*, *gołębie*, *żurawie*, *szpaki* i *kwiczoły*) cieszą się z towarzystwa wielu innych. Zgodnie z podaniem antycznej mitologii, w starożytności kruk był poświęcony następującym bóstwom światła⁵⁷:

⁵⁵ Wczesne chrześcijaństwo przejęło jednak z judaizmu ogólnie negatywny obraz kruka, widząc w nim przede wszystkim symbol śmiertelnego grzechu obżarstwa. Poza tym, jako żyjący chętnie w odosobnieniu analizowany kruk – będący alegorią samotności z wyboru, u chrześcijan zaczął wkrótce symbolizować również odstępców i niewiernych.

⁵⁶ Na Zachodzie stał się symbolem zła, a na Wschodzie, na przykład w mitraizmie (patrz również przypisy 57 i 58 oraz 59–61), a także w Chinach, był symbolem solarnym (por. Cooper 1998: 131).

⁵⁷ Dziwny może wydawać się związek tych czarnych jak węgiel ptaków z bogami światłości. Istniał jednak mit (por. Forstner 1990: 237, Kruszona 2008: 139–140, Impelluso 2006: 300 i Lukrecjusz 1994: 105), który mówił, że pierwotnie były one białe, a czarne stały się dopiero wtedy, gdy jeden z nich wyjawiał Apollinowi niewierność kochanki Koronis, córki króla Lapitów, która dopuściła do swego łóżka Ischysa. Podobnie

Mitrze⁵⁸, Heliosowi i Apollinowi⁵⁹. Ptak ten służył również w mitach potężnym bogom Kronosowi i Atenie. Takie cechy jak: ‘bystrość’, ‘spozstrzegawczość’, ‘pojętność’ i ‘oswajalność’ uczyniły z kruka posła bogów, dlatego Atena zatrudniła go jako gońca⁶⁰. Również Odyn skandynawski – najwyższy z bogów nordyckich, którego odpowiednikiem germańskim był Wodan (por. Kłosiewicz 1998: 141; Cooper 1998: 132); inni używają pisowni Wotan (por. Forstner 1990: 237) lub przypuszczają obie oboczności (por. Kopaliński 1988: 775 i 1299), miał swoje podstawowe atrybuty w postaci zwierząt: dwóch kruków i dwóch wilków. Jeden z kruków Hugin symbolizował ‘myśl’ – czes. „*myšlení*”, a drugi Munin ‘pamięć’ – czes. „*paměť*”. Kruki przynosiły mu zawsze najświeższe informacje, co dzieje się w otaczającym go świecie, ponieważ wszędzie potrafiły dolecieć. Opisywane kruki są – jak podkreśla Cooperová (1999: 87) – pozytywnie postrzeganym emblematem u Duńczyków i Wikingów.

W mitologii celtyckiej, czyli u plemion Celtów irlandzkich, których religia przed przyjęciem chrześcijaństwa miała charakter politeistyczny, czcili przedstawianego kruka jako boginię Badb⁶¹ – bóstwa wojny i pola bitwy. W wyobrażeniach większości ludów starożytnych opisywany *kruk* uchodził za ptaka złowróbnego, zwiastującego nieszczęście (por. Koziara 2002: 194). Współcześnie w wyobraźni użytkowników języka przyjął się pogląd, że reprezentanci awifauny – czyli opisywane kruki – pojmowane są jako ‘zwiastun nieszczęścia’ (SWJP t. II, 2000: 308), które na bazie stereotypowego i metaforycznego podobieństwa określają również ‘złych

w tradycji chrześcijańskiej zasygnalizowaną biel swojego upierzenia kruki utraciły dopiero po grzechu pierwotnym człowieka (Kobielus 2002: 165).

⁵⁸ Tego, kto osiągnął pierwszy stopień wtajemniczenia w misteria religii Mitry nazywano „krukiem”, który stawał się jej symbolem (por. Forstner 1990: 237; Lurker 1989: 100).

⁵⁹ Także w mitologii greckiej opisywany kruk jest ptakiem solarnym, posłańcem boga Heliosa i Appolina.

⁶⁰ Również i w tym antycznym micie trzeba wspomnieć o tym, że w owych czasach z początku opisywany kruk miał białe upierzenie. Kiedy jednak kruk przyleciał ze smutną wiadomością, zawiadamiając Atenę o samobójstwie Herse, Pandrosos i Agranlos, które bogini lubiła i darzyła zaufaniem, pióra kruka poczerniały (por. Kłosiewicz 1998: 140).

⁶¹ Bogini Badb określano pojęciem jako „kruk bitwy”, ponieważ symbolizowała wojnę, rozlew krwi i wrogość (por. Cooper 1998: 133).

oraz zaborczych ludzi, czyhających na cudzą własność, żerując jednocześnie na cudzym nieszczęściu' (por. Szymczak 1978: 1058; Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1902/1952: 574–575; Doroszewski 1964: 1180). Zdaniem Klemensa Aleksandryjskiego (t. II 1994: 44) kruk jest symbolem 'chciwości'. Ta właściwość – jak podkreśla Kobieltus (2002: 171) – pozwalała symbolistom łączyć go z tragiczną śmiercią Judasza, który dopuścił się zdrady Chrystusa za pieniądze.

Już Orygenes i Hieronim (por. *Homilie o Księdze Psalmów*, seria I, rozdz. 46, Ps CXLVI, par. 9) pisali, że ich zdaniem kruki to są czarne ptaki, które wciąż podążają za zwłokami, które skrzekliwym głosem wywołują nieustannie kłótnie. Są to demony; a ci, którzy służą demonom, jak kruki sami przybierają ich barwę. Ci dwaj przedstawiciele chrześcijańskiego świata starożytnego dalej konstatowali, że nasi przodkowie, którzy służyli bożkom i demonom, byli krukami. Przebywają bowiem tam, gdzie są trupy, brud i zwłoki (por. Kalinkowski 2004: 324).

W symbolicznym myśleniu średniowiecza, kruk oznaczał niekiedy grzech obżarstwa. W kruku widziano symbol 'rozpusty', 'nieczystości', 'zatwardziałości serca' i 'braku szacunku'. Analizowanego kruka odnoszono zarówno do pogan, jak i do Żydów⁶² oraz heretyków głoszących fałszywą naukę. Stał się wyobrażeniem dobrowolnego odosobnienia⁶³, odszczepieństwa, niewierzących ludzi i ateistów. Na sławnym triesteńskim sarkofagu pochodzącym z czasów starochrześcijańskich – jak zwraca uwagę Forstner (1990: 238) – arka Noego wyobraża Kościół, a kruk właśnie tych, którzy zostali z niego wyłączeni. Kruk znajduje się na zewnątrz arki, wypełnionej ludźmi

⁶² W tradycji zakorzenionej żydowskiej symboliki – na co zwraca uwagę *Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů* analizowany kruk czes. *krkavec* // *havran* oznacza: 'mršinu, nečistotu, usmrcování, zkázu a klam' (Cooperová 1999: 87) – [tłum. pol.: 'padlinę // ścierwo, nieczystość, uśmiercanie, zagładę // zgubę // zepsucie i złudzenie // kłamstwo']. Św. Augustyn (por. *Objaśnienia Psalmów indeksy* tom XLII, zeszyt 2, Sulowski, Stanula 1986: 218) uważał kruka za symbol pogan. Sądził on, że Izraelici tylko siebie nazywali sprawiedliwymi, ponieważ otrzymali Prawo. Wszystkich pozostałych ludzi ze wszystkich narodów nazywali grzesznikami (OP t. XLII, z. 1, 1986: 335–336).

⁶³ Ze względu na utrwalony pogląd, że analizowany kruk chętnie żyje sam, a jest także symbolem samotności z wyboru, to może i dlatego – jak zwraca uwagę Szczepanowicz (2004: 44) – ptak ten symbolizuje w chrześcijaństwie odstępców i niewiernych.

i zwierzętami, i tęsknie spogląda, z półotwartym dziobem, na jej bezpiecznych mieszkańców, jak gdyby chciał wyrazić żal z powodu tego, że nie jest z nimi. Zdaniem św. Augustyna⁶⁴ (por. *Kazanie* 83 IX 14, 225 IV 4 i *Objaśnienia Psalmów* t. XL, 1986: 392) podobni do kruka są ci, którzy odsuwając pokutę na później, naśladują jego krakanie „*cras, cras*”, które w języku łacińskim oznaczało „jutro, jutro”. Analizowany ptak uchodził więc za symbol tych grzeszników, którzy nawrócenie lub skruchę odkładali nieustannie na później. Smutne krakanie kruka, który wydając dźwięki „*kra, kra*” (co po łacinie znaczy jutro) – jak podkreśla Impelluso (2006: 300) – uważano za ostrzeżenie przed rychłą śmiercią.

Innego poglądu był Hugon z opactwa św. Wiktora w Paryżu, który krakanie kruka interpretował pozytywnie, dostrzegając w nim symbol kaznodziei głoszącego kazanie. Podobnie o tym ptaku wyrażał się pisarz rzymski Swetoniusz (Caius Suetonius Tranquillus). Uważał on krakanie i wydawanie niskich dźwięków przez tego ptaka w zasłyszanej postaci „*kork, kruk, klong*”, jako coś, co starożytni Rzymianie rozumieli jako „*cras, cras*”, czyli opisywany reprezentant awifauny w jego mniemaniu był ptakiem nadziei (por. Kopaliński 2001: 169). Chrystus, który pouczał swoich słuchaczy, aby wyzbyli się nadmiernej troski o dobra doczesne, odwołał się właśnie do kruków: czes. *Všimněte si havranů: nesejí, nežnou, nemají komory ani stodoly, a přece je Bůh živí. Oč větší cenu máte vy než ptáci!* (Evangelium podle Lukáše 12,24 – tłum. ČEP 2008: 1187) – pol. *Przypatrzcie się krukom: nie sieją ani żną; nie mają piwnic ani spichrzy, a Bóg je żywi. O ileż ważniejsi jesteście wy niż ptaki!* (Ewangelia wg Św. Łukasza 12,24 – tłum. BT 1989: 1198).

W języku czeskim awifaunistyczny wyraz przedstawiany w formie językowej *krkavec*, czyli – (ptak w języku polskim określany jako ‘kruk’) – otrzymał swą nazwę od głosu, jaki wydaje. Dokładnie chodzi o czes. leksem *krákat*, czyli *krkavec je krákavý nebo přesněji krkavý pták* (por. Styblík 2006: 37) – [tłum. pol.: kruk jest kraczącym, a dokładniej ma

⁶⁴ Św. Augustyn pisał: „są tacy, którzy gotują się do nawrócenia i odkładają je, i na nich spełnia się krakanie kruka: „*cras, cras*”, czyli *jutro, jutro*. Zważaj na ostatnie „*cras*” czyli jutro, bo nie wiesz, które jest ostatnie, niech ci starczy, żeś dożył do dzisiejszego, grzeszniku” (por. OP t. XL, 1986: 392).

gardłowo odbijający się głos ptaka]. Nazwa *krkavec* pochodzi od onomatopeicznej podstawy patrz *krákat* i *krkat*⁶⁵, która swoje korzenie ma w stsl. *kr̥kn̥oti* (por. Rejzek 2001: 313). Wyraz *krkavec*, na co zwraca uwagę *Malý staročeský slovník* odnosi się do czes. „*kdo krká*“, tj. *nerozumně mluví* (<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>) – [tłum. pol.: dotyczy tego, „kto beka“, czyli niewyraźnie mówi]. *Krkavec* ma w używalności języka czeskiego i jego odmianach dialektalnych synonimiczną oboczność leksykalną pisaną jako *krkán* (Haller 1969: 263) lub *krkoun* (Holub, Lyr 1982: 268) *protože by rád všechno „zkrkal“* = *‘nacpal do krku’ fonetické přikloněné ke krk*⁶⁶ [tłum. pol.: ponieważ by najchętniej wszystko wepchał do gardła], względnie istnieje jeszcze nazwa *krkan*⁶⁷, gdzie *-an* może prawdopodobnie pochodzić od *havran* [dosł. pol. gawron] – (por. Machek 1997: 293).

⁶⁵ W terminologii łacińskiej *corvus* jest również wyrazem dźwiękonaśladowczym z podstawą słowotwórczą **kor-* // *kro-*, por. *crociare*, *crocitare*, *coracinare* czes. „*krákat*“, gdzie gr. nazwa brzmi: *κόραξ* [koraks], *κόρακινος* [korakínos] oznaczenie dla ‘młodego kruka’ (por. Fuksová 2004: 197). *Český slovník věcný a synonymický* t. I podkreśla, że „*krkavec se ožívá zvukným hrdelním hlasem, znějícím jako hluboké klong klong*“ (Haller 1969: 263) – [tłum. pol.: kruk wydaje dźwięczny gardłowy głos, który brzmi jako głębokie klong klong].

⁶⁶ Wyraz ten ma ścisły związek z czeskim czasownikiem *krákat*, z którego wywodzi się ptak określany mianem *krkavec* (por. Holub, Lyr 1982: 268). W sferze symbolicznej, frazeologicznej i synonimicznej ekspresywnie czeskie wyrazy *krkoun* // *krkavec* oznaczają ‘chciwca’, ‘łakomczucha’, ‘łakomcę’ – czes. ‘*lakomec*’, ‘*nenasyta*’, ‘*chamtivec*’, ‘*hamizník*’ (por. Pála, Všianský 2001: 129; Siatkowski, Basaj 1991: 263; SSČ 2005: 151).

⁶⁷ W czeskiej terminologii ludowej oprócz wspomnianego już leksemu *krkan* używane są również ekwiwalenty leksykalne: *krkáň*, *krkonoč*, *kruk*, *kubík*, *kubík skalní* (Klůz 1977: 87 i 91), ale występuje także *krkon* (Gebauer 1970: 151) i *krkavčík* (ČSVAS 1969: 263) oraz *krkáč*, *krkoun* (Machek 1997: 293). Na samicę kruka używa się określić: *krkavčice* i *krkavice*. W czeskiej gwarze myśliwskiej używany jest wyraz *gagoň*. Istnieją również dwuwyrazowe połączenia kolokacyjne z wyprofilowanym *krkavcem* [dosł. krukiem], które jednak nie oznaczają kruka, ale wskazują na innego ptaka, por. *krkavec mořský* ‘kormorán velký’ (Pečírka 1849); *krkavec nešťastník* ‘sojka zlověstná ruská’ (Baum 1938); *krkavec noční* ‘lelek lesní středoevropský’ (Veslavín 1598); *krkavec polní* ‘vrána obecná černá’ (Frič 1851, Palliardi 1852); *krkavec vodní* ‘kormorán velký eurasijský’ (Záborský 1895). W czeskiej terminologii spotykamy się jeszcze z inną sytuacją, a konkretnie, że opisywany *krkavec* [dosł. kruk], w terminologii dwuczłonowej określany jest jako: *krkavec horní*, *krkavec lesní* (por. Komárek 2007: 140). Natomiast w języku polskim jeden ze słowników monolingwistycznych (por. Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1902/1952: 574) odnotowuje, że *kruk morski* to ‘kormoran’, a *kruk*

Czeskojęzyczne słowo *havran* je od původu složenina z částí slov označujících *kavku* a *vránu* (z části *ka-* slova *kava* a části *vron* slova *vrána* vznikla podoba *kavornъ* (por. Styblík 2006: 37) – [tłum. pol.: słowo gawron jest pierwotnie wyrazem złożonym z części słów oznaczających kawkę i wronę]. Inny etymologiczny słownik języka czeskiego zaznacza wprost, że jest to wyraz wszechsłowiański (por. Holub, Lyer 1982: 188), złożony z *ka(va)*, gdzie psł. *kavo-vornъ* skrócono w *kavornъ*, a przez zmianę *k-* > *g-* w *gavornъ*, *gavranъ*. *Havran* pochodzący z prasłowiańskiego **gavornъ* jest dźwięcznym wariantem do **kavornъ* prawdopodobnie z **kavo-vornъ*, jak o tym świadczą np. wymienione języki: słoweński *kâvran*; serb./chor. *kavran*; ukr. *kávoron* i pokrewne lit. *kóvarnis*, łot. *kuðvarnis* (por. ČES 2001: 196–197), gdzie pierwszą część słowa można połączyć z *kawką*, a drugą z *wroną*, która jest identyczna z psł. *vornъ*, lit. *varnas* (czes. *vrána*) por. zjawisko haplologii i onomatopei (ESJČM 1997: 163). Podstawę dźwiękonaśladowczą można odnaleźć i w staroangielskim *hraefn* (ang. *raven*), starogórnoniemieckim *(h)raban* (niem. *Rabe*), łac. *corvus* czy gr. *kóraks*.

Natomiast w niekonwencjonalnej czeszczyźnie połączenie kolokacyjne *osada havranů* [dosł. osada gawronów] oznacza ‘dom opieki nad emerytami’ (ŠJČ 2005: 60), a wypowiedziane pojedyncze wyrażenie *havran* [dosł. gawron] może wskazywać na ‘kelnera pracującego w restauracji’ (Ouředník 2005: 89). Ze względu na kolor upierzenia tego opisywanego ptaka spotykamy się z sytuacją, że w slangu czeskich sportowców oraz kibiców sędziego określa się mianem czes. *havran*. Również w slangu użytkowników komunikacji miejskiej – zwłaszcza w okręgu praskim – wyrażenie czes. *havrani* [dosł. gawrony] to ‘četa pohřební služby odvážející osobu usmrcenou při dopravní nehodě’ (por. Hubáček 2003: 70) – [tłum. pol.: oznacza załogę służby pogrzebowej odwożącą uśmierconą osobę podczas wypadku drogowego]. Wyraz ten

nocny to ‘ślepowron’. Od XV wieku w gwarze kaszubskiej występuje *krėk* ‘kruk’, *krėka* ‘wrona’ i *krėčk* ‘gawron’ (Boryś 2005: 264). W innych dialektach od XV wieku natomiast *gawron* mógł wskazywać na ‘kruka’, ale i na ‘jastrzębia’ lub nawet na ‘mewę’ (por. Boryś 2005: 157). W języku staroczeskim spotykamy się z określeniem *morský havran* // *morsky havran* (łac. *onocraculus* // *nycticorax*), które może wskazywać zarówno na ‘kruka’, jak i na ‘kormorana’, ale i na ‘pelikana’ (por. Gebauer 1970: 409).

odnotowywuje również *Slovník českých synonym a antonym*⁶⁸, który wyraźnie konstatuje, że *havran* to hovor. ‘*pohřebnák*’, hanl. ‘*funerák*’ (SČSAA 2007: 95) – [pol. ‘przedsiębiorca pogrzebowy’ // pot. ‘pracownik pogrzebowy’ // obelż. ‘grabarz’].

W polskojęzycznym *gawronie*⁶⁹ jego przedrostek *ga-* lub w starszych wersjach językowych *ka-* oznacza ‘umniejszanie’, ‘wzgardzenie’ (Brückner 1927/1993: 137), co również potwierdza ESJP t. I, por. *gavo-vornъ* lub *gavъ vornъ* ‘brzydki kruk’ (w opozycji do samego *vornъ* ‘kruk’ – ‘prawdziwy, piękny’). Jeszcze inny słownik SEJPB podkreśla, że człon **-ga* może ma wartość ekspresywną nieznanego pochodzenia, podobnie jak jego wariant **-ka* w **kavornъ* ‘kruk’, zestawiany jest często z *ko-*, np. w lit. *kóvarnis* ‘gawron, kawka’ (Boryś 2005: 157). Ten sam autor np. *kruczenie* w brzuchu etymologicznie upatruje z analizowanym ptakiem *krukiem*, por. czasownik *kruczeć* (Boryś 2005: 264; Brückner 1927/1993: 272) lub *kruknać* ‘zaburczeć w brzuchu’, ewentualnie przywołać również można połączenie kolokacyjne *kiszka kruknie* (Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki, 1902/1952: 575). **Prasłowiański* wyraz **krukъ* ‘kruk’ używany jako rzeczownik odczasownikowy pochodzi od psł. **krukati* ‘wydawać chrapliwe dźwięki – krakać’. Od wydawanego głosu opisywanego ptaka (słyszanego jako *kru-kru-kru*) w języku polskim powstała nazwa *kruk* (por. Bańkowski 2000: 826). Z tą nazwą związane są nazwy miejscowe, por. np. *Kruki*, *Krukowo*. Kruk jest więc nazwą dźwiękonaśladowczą – oddaje ogólnie rozumiane krakanie, które widocznie, jak podkreśla Kłosińska (2005: 189) kiedyś kojarzono z „krukaniem” (a więc chyba słyszano nie „*kra-kra-kra*”, tylko „*kru-kru-kru*”?), bo właśnie „krakać” było dawną formą dzisiejszego „krakać”. Natomiast *Słownik synonimów* podkreśla, że zarówno czasowniki *krukać* i *krakać* należą do kategorii podgniazda „wydawać głos” oddzielając grupę synonimiczną „sygnalizować” (por. hasło 894e Dąbrówka, Geller, Turczyn 1998: 128–129). *Słownik*

⁶⁸ *Slovník českých synonym a antonym* opisując znaczenia awifaunistycznego stworzenia *gawrona* używa różnych kwalifikatorów stylistycznych i ekspresywnych.

⁶⁹ *Słownik warszawski z kwalifikatorem żartobliwości* zaznacza, że wyrażenie kolokacyjne *kury mazowieckie* to właśnie *gawrony* (Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1902/1952: 638).

tematyczny języka polskiego, który w dziale „zmysły i odczucia” – zob. hasło „mówić” przede wszystkim koncentruje się na człowieku, przedstawia nadmienione wyrazy *krakanie* i *krakać* przypisując je tylko jednemu ptakowi, a konkretnie *wronie* (Kita, Polański 2002: 150).

Wspólnoty zakonne używają znaków i symboli⁷⁰, poprzez które starają się przekazać swój charyzmat, duchowość i posłannictwo. Elementy herbu zakonu paulińskiego są nawiązaniem do tradycji pustelniczego życia św. Pawła Pierwszego Pustelnika. Legenda mówiąca o tym, że św. Paweł żywił się daktylami z palmy i połówką chleba, którą mu codziennie przynosił kruk, znalazła bezpośrednio swoje odbicie w herbie zakonu Paulinów⁷¹. Godło zakonu ukazuje palmę, nad nią w konarach kruka (z chlebem w dziobie – uwagi własne autora) oraz dwa lwy u stóp palmy. Lwy według przekazu św. Hieronima na pustyni pogrzebały ciało św. Pawła. Flaga paulińska (z pierwszej połowy XX wieku) zawiera cztery barwy. Biały kolor oznacza niewinność i świętość św. Pawła, czyli jego „białe męczeństwo”; kolor czarny przypomina kruka i Bożą Opatrzność; kolor żółty – atmosferę pustyni, a kolor zielony – palmę żywicielkę (por. Płatek 2009: 17). Reasumując rozważania o emblemacie w postaci kruka w godle zakonnym paulinów, można powiedzieć za słowami Mareckiego (2006: 75), że przypomina o Bożej Opatrzności i zaufaniu Bogu na wzór św. Pawła Pierwszego Pustelnika.

Z krukiem czes. *krkavcem* – jako reprezentantem świata awifauny – spotykamy się również na kamienicach i fasadach w dwóch miejscach praskiej historycznej miejskiej części, a konkretnie w dzielnicy *Staré*

⁷⁰ Heraldyka zakonna jako pomocnicza dziedzina nauk historii zajmuje się godłami, emblematami i flagami wspólnot zakonnych lub instytucji kościelnych. Spośród wielu wspólnot zakonnych można wymienić takie, w których wyprofilowane są elementy biblijno-zoomorficzne oraz symbolika biblijno-zoologiczna. Są to np. „ssaki”: *baranek* (*owieczka*), *koń*, *lew*, *pies*; „płazy”: *wąż*, „mitologiczne // baśniowe zwierzę”: *wąż* oraz „ptaki”: *gołąb* (*gołębica*), *kruk*, *orzeł*, *pelikan*.

⁷¹ Dziś pełna nazwa Zakonu Paulinów brzmi: *Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae* (skrót: OSPPE) – Zakon Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika – czes. *Řád svatého Pavla Prvního Poustevníka*.

Město Praha I. Ptak ten ozdabia budowle⁷² znajdujące się przy następujących ulicach czeskiej stolicy, a domy te określane są jako: *U černého krkavce* (Ovocný trh 13 – budynek pochodzi z 1412 roku) oraz *U krkavců* (ul. Dlouhá 25 – budynek pochodzi z 1457 r., gdzie obecnie znajduje się winiarnia z restauracją pod tą samą nazwą, por. <http://www.u-krkavcu.cz/>). Również gawron czes. *havran* został uwieczniony na praskich budynkach. Jeden z nich określany jest jako *U tří havranů* (ul. U lužického semináře 11). Szerzej o zdobieniach ornamentowych Pragi (zob. Petráňová 2008). Również w Polsce, a konkretnie w byłej jej stolicy, czyli w Krakowie przy ulicy Sławkowskiej 22 stoi zabytkowa kamienica zwieńczona attyką. W jej centralnej części widoczny jest szlachecki herb⁷³ – *Ślepowron*. Także i na Morawach, w Ołomuńcu na Górnym Rynku widnieje tablica upamiętniająca tzw. pokój w Ołomuńcu (czes. *Olomoucká smlouva*). Na tablicy po prawej stronie widnieje herb Macieja Korwina (kruk w dziobie z pierścieniem), po lewej stronie umieszczony jest herb Władysława Jagiellończyka, a pośrodku znajduje się lew jako symbol Czech.

Kruk zamieszkał także na stałe w herbie⁷⁴ takich czeskich miejscowości, jak: *Trutnov* (miasto powiatowe), *Protivín* (pow. Písek), *Veltrusy* (pow. Mělník), *Horní Město* (pow. Bruntál), *Měnín* (pow. Brno-venkov), *Kryry* (pow. Louny), *Ráby* (pow. Pardubice), *Havraníky* (pow. Znojmo), *Úterý* (pow. Pilzno-Północ).

Odnośnie do polskich miejscowości, to przedstawiany kruk znajduje się w godłach: *Częstochowy* (miasto powiatowe), *Głogowa* (miasto powiatowe), *Gozdnicy* (pow. żagański), *Szepietowie* (pow. wysokomazowiecki), *Sterdynia* (pow. sokołowski), *Leśnej Podlaskiej*

⁷² Ponieważ z upływem czasu różne gatunki ptaków zostały wyczelowane i wymodelowane przez sztukę heraldyczną, często np. przedmiotowego *kruka* przedstawiano ze złotym pierścieniem w dziobie (por. Petráňová 2008: 38) przynosząc przez to niektóre stałe i utrwalone atrybuty tego ptaka.

⁷³ Chciałbym również wymienić polskie herby rodowe z okresu panowania Dynastii Piastów, w których właśnie przedstawiany jest wizerunek omawianego kruka ze złotym pierścieniem w dziobie. Dotyczy to takich rodów szlacheckich, jak: *Jezierza*, *Korwin* czy *Ślepowron*.

⁷⁴ Przy omawianiu herbów warto zaznaczyć – jak nadmieniał Cooper (1998: 133) – że heraldyka nie rozróżnia kruka, wrony czy gawrona.

(pow. bialski). Kruk⁷⁵ i Gawron⁷⁶ to są również nazwiska noszone przez Polaków.

Przywoływany *kruk* już od starożytności opisywany był jako stworzenie gadatliwe i niedyskretne. Utrwalił się pogląd, że opisywany *kruk* w naszej kulturze zwiastuje zbliżanie się różnych nieszczęść, co zostało również dobrze odzwierciedlone w sferze frazeologii i idiomatyki: *wykrakać*. Analizowany przedstawiciel kategorii pojęciowej ptactwa *kruk* w naszej świadomości jest doskonałym zjadaczem padliny, ptakiem czarownic oraz towarzyszem diabła i demonów. Utrwalił się pogląd, że jest familiariuszem czarownic i czarowników. Symbolizuje smutek i żalobę, utożsamiany jest z okrucieństwem, drapieżnością, zatwardziałością serca, brakiem szacunku i z grabieżnym plądrowaniem oraz wróży katastrofy, niepokój i zarazę. Wszystkie te wymienione cechy, mające negatywne konotacje, możemy odnaleźć w utworze muzycznym znanego czeskiego piosenkarza, pieśniarza, poety i barda Karla Kryla, a konkretnie w jego piosence pt. *Veličenstvo*, która była również z dużym sukcesem śpiewana w polskojęzycznej wersji, por. pol. tytuł: *Przewielmożny kat*⁷⁷.

⁷⁵ **Kruk** jest na 138 miejscu wśród najpopularniejszych nazwisk w Polsce. Na jednego polskiego *Kruka* przypada 9,6 *Nowaków*. Nazwa osobowa odnotowywana jest od XIV w. Ponad 75% osób noszących to ptasie nazwisko mieszka w południowej połowie Polski. Od tego ptaka powstały polskie nazwiska, jak: *Krukowski*, *Kruczek*.

⁷⁶ **Gawron** znajduje się na 336 miejscu wśród najpopularniejszych nazwisk w Polsce. Nazwa osobowa notowana od XIV w. Ponad 60% osób mieszka na południu Polski, od Zielonej Góry przez Dolny i Górny Śląsk, Małopolskę po Lubelszczyznę. Na jednego polskiego *Gawrona* przypada 17,8 *Nowaków*. Oprócz nazw topograficznych od rdzenia *gawr-* takich jak: *Gawroniec*, *Gawronki* czy *Gawrony* w Polsce pojawiają się nazwiska np. *Gawroński*, *Gawronowski*, *Gawronka*.

⁷⁷ Przytaczam dwa fragmenty, w których jest opisywany analizowany ptak *kruk*.

Zaczynam od refrenu:

*Na korouhvi státu je emblém s gilotinou,
z ostnatýho drátu páchne to shnilotinou,
v kraji hnízdí hejno krkavčí,
lidu vládne mistr opravčí.*

Polskie tłumaczenie:

Na chorągwi państwa jest godło z gilotyną
Gdy macha nią hultajstwo, to wkoło czuć padliną

Ze względu na fakt, że kruk ma jednak bystre zmysły, doskonały instynkt, pojętność i łatwość, z jaką się go oswaja⁷⁸ (por. Forstner 1990: 237), podszeptywał natchnienie⁷⁹ poetom, mędrcom i czarownikom. Uważany jest za uczestnika zabobonów i magii⁸⁰ (por. serial telewizyjny dla dzieci i młodzieży, wyprodukowany w latach 1978–1980 w byłej Czechosłowacji pt. *Arabela*, w którym łączą się dwa światy – świat baśniowy oraz świat realistyczny). O krukowatych często mówi się

Kruka czarny cień na ziemię padł
Tłumem rządzi przewielmożny kat.

Teraz przedstawiam ostatnią zwrotkę: W oryginalnej czeskojęzycznej wersji spotykamy się z potocznym określeniem *motýl smrtihlav*. Chodzi dokładnie o istotę, która nazywa się *Lišaj smrtihlav* (*Acherontia atropos*) pol. *Zmierzchnica trupia główka* – ‘ćma z rodziny zawiaskowatych’, czes. *čeled' lišajovití* (*Sphingidae*), jeden z trzech gatunków rodzaju *Achreonta*. Jest to największy motyl europejski. Na plecach tułowia ma charakterystyczny rysunek (trupią główkę), któremu zawdzięcza nazwę. W polskojęzycznym przekładzie (piosenkę którą Kryl śpiewał np. we Wrocławiu w listopadzie 1989 r. – zob. <http://www.youtube.com/>) zamiast „motyla trupiej główki” spotykamy się z przetłumaczonym „czarnym krukiem”. W pierwszym, jak i w drugim zaprezentowanym przypadku istoty te mają zdecydowanie negatywne konotacje, por. tekst piosenki:

*S úšklebkem ďábel viděl pro každého podíl,
syn otce nenáviděl, bratr bratru škodil,
jen motýl smrtihlav se nad tou zemí vznáší,
kde v kruhu tupých hlav dlí Veličenstvo Kat.*

Polskie tłumaczenie:

Z miłości diabeł sztydził i po domach chodził
Syn ojca nienawidził i brat bratu szkodził
I tylko **czarny kruk** się nad tą ziemią wznosi
Gdzie w kręgu tępých głów tkwi przewielmożny kat.

⁷⁸ Odnosnie do oswajalności ptaków, tak warto powiedzieć, że jedne przychodzą do ręki jak *sokół*, inne jak *kura* od niej uciekają. Jedne ptaki lubią żyć z człowiekiem jak *jaskółka*, inne jak *turkawka* wolą samotność i pustynię. Jedne są proste jak *gołębice*, inne podstępne jak *kuropatwa* (por. Odo z Tusculum, *Homilia XCII*). Spośród przedstawicieli awifauny synantropijnymi ptakami są: *bocian*, *gołąb*, *jaskółka*, *wróbel* i *skowronek*.

⁷⁹ Przyjął się pogląd, że wśród ptaków opisywany *kruk* uchodzi za inteligenta, podobnie jak inni reprezentanci fauny np. *szympan*s czy *delfin*.

⁸⁰ Analizowanemu *krukowi* przypisuje się również specjalny instynkt przepowiadania przyszłości, skutkiem czego krakanie tego ptaka chętnie wykorzystywano w obrzędach wróżebnych (por. Cirlot 2012: 207).

w kategoriach magiczności⁸¹, co można scharakteryzować następująco, por. czes. *U krkavce těžko říct, ale o vránách (a v některých kulturách havranech) se říká, že jsou to průvodci říší mrtvých a jako jedni z mála tvorů na zemi dokáží překročit hranici světa živých a mrtvých, aniž by museli zemřít. Podle legend mohou libovolně mezi těmito světy létat a nikterak jim to neuškodí. Možná právě proto si je čarodějnice vyhlédly a chtěly od nich získat tajemství, co je po smrti. Zda se jim to povedlo už je ale jen předmětem dohadů, mýtů a legend* – [tłum. pol.: o ptakach takich jak o *krukach*, *wronach* oraz w niektórych kulturach również o *gawronach* mówi się, że są przewodnikami po krainie zmarłych, a jako jedne z nielicznych stworzeń na ziemi potrafią przekroczyć granicę świata żywych i umarłych, bez warunku koniecznego, że muszą umrzeć. Według legend mogą dowolnie między tymi światami latać i nie zaszkodzi im to. Może dlatego czarodziejki, czarownice i wiedźmy ich wyszukiwały, ponieważ chciały zdobyć tajemnicę, co się dzieje po śmierci. Czy im się to udało, to już jest kwestia różnorodnych domysłów, mitów oraz legend]. Przedstawiane kruki, a zwłaszcza gawrony są w europejskiej symbolice najogólniej pojmowane jako wysłańcy lub posłowie śmierci. To właśnie te ptaki – jak podkreśla Kruszona (2008: 139) – mieszkają w siedzibach czarnoksiężników i czarownic.

V evropském kulturním areálu byl havran zpravidla považován za atribut a symbol hříchu, hereze, pohanství, lakomství a tvrdosti srdce. V křesťanské ikonografii byl chápán jako negativní vtělení Žida nebo ďábla unášejícího duši do temnot (por. Půtová 2010: 43) – [tłum. pol.: W europejskim środowisku kulturowym (dosł. zaprezentowany i przetłumaczony *gawron*) z reguły był uważany za atrybut i symbol grzechu, herezji, pogaństwa, skąpstwa i zatwardziałości serca.

⁸¹ (<http://lumenn.blog.cz/0904/magicka-zvirata-vrany-havrani-a-krkavci>;
<http://www.pannacz.com/esoterika.11/havrani-v-mytologii-snech-i-bibli.443.html>;
http://anthrop.sci.muni.cz/UserFiles/Clanky/2011/31_Havran-v-egyptske-kultur-e.pdf;
<http://parasaurolofus.txt.cz/clanky/101625/symbolika-zvirat#havran>;
<http://www.ifauna.cz/archiv/rocnik/19/cislo/10/clanek/4689/krkavci-vlci-nebes/>;
<http://www.historieweb.cz/bestialni-zvirata-ve-stredoveku>;
http://www.radsvatehohuberta.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=136:zver-symbol&catid=81:zver-mytologie&Itemid=160.

W ikonografii chrześcijańskiej pojmowany był jako negatywne wcielenie Żyda lub diabła unoszącego duszę do ciemności].

Kruk jest także zwiastunem nieszczęścia, choroby, śmierci⁸² i szubienic (por. jak artyści pokazywali kruki, które wydziobują oczy samobójcy Judaszowi⁸³ – średniowieczne *Mater Verborum* XIII wiek oraz jak kruki wydziobują oczy powieszonemu piekarzowi z wątku biblijnej historii dotyczącego Józefa Egipskiego w *Velislav Biblia picta*⁸⁴. W większości prac niderlandzkiego malarza Hieronima Boscha przedstawiany jest grzech i moralny upadek ludzkości, gdzie (ptaki, puszczyk), a także przedstawiany kruk budzi przerażenie, ponieważ według ludowych podań jest ptakiem wisielców i ciemnych stron życia ludzkiego, który kojarzony jest ze śmiercią. Pokazałem, że z punktu widzenia pojmowanej symboliki, zakorzenionej tradycji i urzeczywistnianego wartościowania analizowanemu krukowi przypisywane są różne właściwości (częściej negatywne, niż pozytywne lub neutralne).

Czeski protestancki teolog Jan Heller o tym ptaku napisał: *To je zvíře spíš neblahé, neboť má styky s temnými mocnostmi – je černé barvy, pochutnává si na mršinách a velmi povážlivě kráká. Když se někde objevil havran, nebylo to moc dobré znamení* (Heller 2009: 166–167) – [tłum. pol.: Jest to raczej zwierzę fatalne // nieszczęsne // złe, ponieważ ma

⁸² Przedstawiany *kruk* jako zwiastun wspomnianej śmierci, pojawia się zwłaszcza w sztuce okresu kontrreformacji (por. Impelluso 2006: 300–301).

⁸³ Kruk jest też symbolem chciwości, dlatego symboliści bardzo często tego ptaka łączą z postacią Judasza.

⁸⁴ *Velislavova biblia* jest niepowtarzalną Biblią w obrazkach (gdzie rysunki sporządzone są piórem wraz ze związłym opisem). Według czeskiego portalu internetowego iDnes.cz czytając artykuł pt. *Faksimile „středověkého komiksu“ stojí 149 tisíc* została umieszczona informacja, że *Velislavova biblia „je označovaná za předchůdce dnešního komiksu, protože někteří historici ji označují jako středověký komiks, kvůli tomu, že ve většině obrazů se objevují popisy a příležitostně i s jmény postav“* [tłum. pol.: opisywana *Biblia* uważana jest za pierwowzór prekursorski dzisiejszych komiksów, ponieważ niektórzy historycy określają ją jako średniowieczny komiks ze względu na to, że w większości sporządzonych obrazków pojawiają się opisy włącznie z okazjonalnymi imionami postaw]. Owa *Biblia* należy do najcenniejszych skarbów czeskiej sztuki okresu gotyckiego. Rękopis powstał w pierwszej połowie XIV wieku, w latach 1325–1349 na zamówienie kanonika Velislava, który na dworze Jana I Luksemburskiego i później króla Karola IV działał jako dyplomata, notariusz i zastępca kanclerza.

kontakty z ciemnymi siłami i mocami. Jest koloru czarnego, rozkoszuje się padliną // ściervem i bardzo poważnie kracze. Jeżeli się gdzieś pojawi gawron // kruk, nie jest to dobry znak]. Reasumując powyższe rozważania można powiedzieć, że przede wszystkim czarne ubarwienie, skrzeczący głos oraz nekrofagia sprawiły, że analizowanemu krukowi przypisywane są wyjątkowo negatywne cechy, które także możemy zauważyć na kartach *Biblii*.

1.2. Kruk w tekstach biblijnych

W tym podrozdziale chciałbym zwrócić uwagę na istotny fakt, że z punktu widzenia hermeneutyki biblijnej – opisywanemu krukowi, występującemu na kartach *Pisma Świętego* – można przypisać wiele znaczeń. W tradycji biblijnej przedstawiany *kruk* – jako jeden z wielu gatunków ptaków (por. Mickiewicz 2012: 50) – ma szczególne miejsce. W *Biblii*⁸⁵ analizowany *kruk* czes. *havran* // *krkavec*⁸⁶ przedstawiany jest

⁸⁵ Zgodnie z pomocniczą numeracją Stronga opisywany reprezentant analizowanej awifauny – zwany w polskojęzycznym kręgu jako „kruk” – posiada liczbę [h-6158]. *Biblický slovník sedmi jazyků* przedmiotowy hebr. wyraz עֵרָב *‘ôrēḇ* tłumaczy przez czeski leksem *havran*, [dosł. pol. gawron] – (por. BSSJ Heller 2000: 156–157). Również *Výkladový slovník biblických jmen* podaje, że עֵרָב to *havran* [dosł. pol. gawron] – (por. Heller 2003: 341 i 366). Inny czeskojęzyczny *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu* podaje podwójne tłumaczenie tego hebr. leksemu zaznaczając, że może to być czes. *krkavec* nebo *havran* *patříci k čeledi Corvidae jako různé druhy* (por. HČSSZ Pípal 2006: 125) – [tłum. pol.: kruk lub gawron należący do rodzinny krukowatych z ich różnymi odmianami gatunkowymi]. Natomiast czeskojęzyczny *Nový biblický slovník* podaje dwa określenia: *havran a vrána popelavá* (Douglas 1996: 1163) – [dosł. gawron i wrona popielata tj. siwa]. *Područný slovník hebrajsko-polski Starego Testamentu* ten sam hebr. leksem עֵרָב tłumaczy przez polskojęzyczne wyrażenie, które brzmi *kruk* (Briks 2000: 271). *Wielki słownik hebrajsko-polski Starego Testamentu* t. I., zwraca uwagę na fakt, że ten hebr. wyraz עֵרָב wskazuje na ‘wszystkie typy kruka, zaliczanych do nieczystych zwierząt’ (Koehler, Baumgartner, Stamm 2008: 817). Analogicznie przekład interlinearny z kodami gramatycznymi HPST *Pięcioksiąg* przedmiotowy hebr. wyraz *‘ôrēḇ* oddaje jako ‘kruk’ (Kuśmirek 2003: 25, 422 i 755). Warto również zaznaczyć, że w najnowszym, współcześnie wydanym czeskojęzycznym tłumaczeniu (por. Pavlíkuv *studijní překlad* 2014) została uwzględniona inna transliteracja hebr.

najczęściej w powiązaniu z czymś **negatywnym**, kojarzącym się ze złem, z obrzydliwością, samotnością, brutalnością i czarnym charakterem, patrz wyszczególnione wersety biblijne, w których pojmowany jest on najczęściej jako: (por. Rdz 8,7) – ‘grzesznik, zdrajca i uciekinier z Arki’; (Kpł 11,15) – ‘ptak nieczysty w rozumieniu przepisów Prawa Mojżeszowego’; (Pwt 14,14) – ‘ptak nie nadający się do spożycia, ani do ofiarowania, gdyż żywi się padliną’; (Prz 30,17) – ‘postrach dla tych, którzy nie szanują swoich rodziców, ponieważ kruki swoim ofiarom z upodobaniem wydziobują oczy’; (Iz 34,11) – ‘ptak odludnik zamieszkujący dziką pustynię i ruiny’; (So 2,14) – ‘pewien gatunek ptaków pojmowany jako awifaunistyczna istota nieczysta, przebywająca w zdewastowanych, zniszczonych i opuszczonych przez ludzi terenach’, choć z drugiej strony trzeba również stanowczo podkreślić, że zdarzają się także **pozytywne**⁸⁷ opisy, związane z tym analizowanym ptakiem, por.: (1 Krl 17,4–6), gdzie ‘kruk’⁸⁸ Eliaszkowi przynosił na pustynię chleb

omawianego wyrazu, który w PSP brzmi jako „*órév*“ (por. Pavlík 2014: 166), i tłumaczony jest jako czes. *krkavec* [dosł. kruk]. Greckie tłumaczenia używają leksyki *κόραξ*, a łacińskie przekłady stosują *corvus*. Mowa jest o wyrazie onom., gdzie np. w *Pięcioksięgu Samarytańskim* użyto wyrazu ‘*ārāb*’, w syr. i mand. stosuje się nazwę ‘*urba*’, w arab. *gurāb* // *quarab* // *harab*, w etiop. *qura(b)* oraz w ak. *āribu* // *ēribu* względnie *āribu* // *ēribu* (por. Potocki 1968: 182; Koehler, Baumgartner, Stamm 2008: 817; Driver 1955: 12; Zorell 1962: 266 i inni).

⁸⁶ W języku czeskim, zwłaszcza z punktu widzenia używalności potocznego myślenia, chodzi przede wszystkim o **dwie wariantywne** (bliskoznaczne pojęciowo) formy, wyrażane w postaci: czes. *havran* // *krkavec*.

⁸⁷ Opisane są w pozytywnym słowa znaczeniu analizowane kruki (1 Krl 17,4–6; Pnp 5,11; Hi 38,41; Ps 147,9), ale i inni przedstawiani reprezentanci biblijnej awifauny (*bocian* – Jr 8,7; *orzeł* – Wj 19,4; Pwt 28,49; Pwt 32,11; Hi 39,27–30; Iz 40,31), którzy należą do ptaków kultycznie i rytualnie nieczystych (zdodnie z ich obecnością w wykazach katalogowych Prawa Mojżeszowego Kpł 11 i Pwt 14), cieszą się nieraz w *Piśmie Świętym* wielkim szacunkiem i ogromnym uznaniem. Chodzi tu wyłącznie – jak podkreśla Tronina (2006: 182) o sferę życia kultowego, o przestrzeganie norm przyjętych w społeczności religijnej i o relacje człowieka *Starego Testamentu* do świata zwierząt. Często – jak zaznaczają egzegeci biblijni (por. Grabner-Haider 1994: 586) – przedstawiany kruk z kart biblijnych stwarza również obraz troski Bożej o wszystkie istoty żyjące.

⁸⁸ Przylatujący kruk z chlebem w dziobie – zwłaszcza w symbolice chrześcijańskiej – przedstawia Bożą Opatrzność, nieopuszczającą nikogo, kto zawierzy Bogu (szersze rozważania patrz niniejszy rozdz. III, punkt 1.2.5., przykłady VI–VII).

i mięso', symbolizując żywiciela głodnych; w (Pnp 5,11) *krucza czern*⁸⁹ (wyrażenie kolokacyjne) ma bezpośredni związek z 'kolorem włosów oblubieńca i świadczy o jego pięknie'. *Skrzydlate słowa biblijne* zaznaczają, że porównanie *czarny jak kruk* jest 'przenośne określenie bardzo czarnej barwy' (Krauss 2001: 66). Spotykamy się również na kartach *Biblii*, a konkretnie w *Księdze Hioba* i *Psalmach* (por. Hi 38,41 i Ps 147,9⁹⁰) z 'zatroskaną miłością Bożą, która również nie pozostawia bez opieki piskląt kruków'. Kruk jest obrazem troski Boga o wszystkie istoty żyjące. Chrystus pouczający swoich małodusznych uczniów i słuchaczy mówi o wyzbyciu się nadmiernej troski o dobra doczesne, odwołując się właśnie do przedstawianych kruków (por. Łk 12,24).

W kontekście tłumaczenia tekstów, które opierają się na problematyce historycznego aspektu odzwierciedlania nazw geograficznych – jako ważnych realiów kultury – warto zwrócić uwagę na ich różnorodną ekwiwalencję językową, zastosowaną w dwóch wybranych przekładach biblijnych (por. Sdz 7,25 i Iz 10,26), ponieważ spotykamy się z zauważalnymi pod względem leksyki wariantywnymi obocznościami: *Skala Oreba* i *Skala Kruka* czes.

⁸⁹ Grzegorz Wielki (*Expositio surer Cantica canticorum*, PL 79,522) przez słowa „czarne jak kruk” rozumiał, że człowiek, chociażby ozdobił się cnotami, to jednak zawsze winien pamiętać o swej grzeszności (por. Kobielski 2002: 168–169 i Szczepanowicz 2004: 44). Na początku XX wieku w języku polskim funkcjonowało wyrażenie kolokacyjne *ciemność krucza*, które oznaczało kruczoczarny kolor 'hebanowy' (Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1902/1952: 547). We współczesnym języku polskim używane są konstrukcje *kruczoczarny* w znaczeniu 'czarny jak kruk', 'intensywnie czarny' (Doroszewski 1964: 1179) lub *kruczowłosa piękność* 'bardzo czarny' (Szymczak 1978: 1058). *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych* zaznacza, że zrost leksykalny *kruczoczarny* jest **synonimem**, czyli wyrazem równoznacznym odpowiadającym leksemowi *kruczy* (Bańko 2007: 307), por. *kruczość* i *czern*, *kruczowłosa* oraz *czarnowłosa*. *Wielki słownik języka polskiego* konstatuje, że wyraz *kruczy* to 'intensywnie czarny i połyskliwy (kolor)', por. *krucze włosy* (Polański 2012: 379). Inne leksykony konstatują, że *kruczoczarny* lub *kruczowłosa* to 'ktoś, kto ma włosy intensywnie czarne, jak krucze pióra' (Bańko 2000: 712). Czeskojęzyczny *Slovník českých synonym a antonym* zaznacza, że utarte wyrażenie kolokacyjne *havraní vlasy* to 'černé vlasy' (SČSAA 2007: 95) – [dosł. pol. gawronie włosy to 'włosy koloru czarnego'].

⁹⁰ *Fizjologus* (z gr. znawca natury) – jak zaznacza *Leksykon sztuki chrześcijańskiej* – odnosi te dwa zaprezentowane wersety biblijne (por. Hi 38,41 i Ps 147,9) do ludzi, których Bóg wzmacnia przez sakramenty (Seibert 2007: 165).

Cír Órébu // hora Oreb // Orebova skála i Havraní skála – (patrz szerzej przytoczone przykłady językowe znajdujące się w tym podrozdziale 1.2.4. pod pozycjami nr IV i V wraz z ich dokładnym opisem i precyzyjnym omówieniem). Przekonamy się, że mamy do czynienia w teorii językoznawczej z tzw. procesem **egzotyzacji i udomowieniem**. Jak twierdzi sam Norman Davies „warianty nazw geograficznych zależą po części od przekonań ludzi, którzy ich używają, po części zaś – od upływu czasu”, a obowiązek historyka (oraz także tłumacza przyp. własny L.H.) w tym względzie „polega na zwróceniu czytelnikowi uwagi na to, jak teraźniejszość różni się od przeszłości” (por. Tabakowska 2008: 79). Przyjrzyjmy się teraz dokładnie w dalszej części przeprowadzanej analizy leksykalnej, jak przedmiotowy reprezentant awifauny **kruk** jest tłumaczony w czeskich i polskich wyekscerpowanych wersetach biblijnych.

Odnalazłem siedemnaście przykładów językowych (16 w ST i 1 w NT) – chociaż **trzy** z nich są wątpliwe w tym sensie, że **nie są reprezentatywne** w związku z analizowaną „kruczą” leksyką, ponieważ pojawiają się wyłącznie w jednej edycji tłumaczeniowej, czyli mamy do czynienia w tym konkretnym wypadku z tzw. „ewidentnym” występowaniem marginalnym, por. staropolską *Biblię Jakuba Wujka* lub staroczeską *Biblię Ołomuniecką* (wersety: Pwt 14,17; Pwt 14,18 i Ps 102,7 – patrz wyekscerpowane przykłady XV, XVI i XVII znajdujące się na końcu niniejszego rozdziału 1.2.13), spośród wszystkich rozpatrywanych szesnastu „bazowych” wersji językowych, dotyczących każdego poszczególnie analizowanego wersetu biblijnego. Wszystkie zaprezentowane czeskie i polskie przekłady biblijne – z bazowym słowem *kruk* (w języku czeskim używane są dublety językowe pod dwoma postaciami leksemów *havran // krkavec*) poddaję w dalszej części dokładnej analizie językowej, aby zaznaczyć pojawiające się różnice leksykalne.

1.2.1. Księga Rodzaju (przykład I)

W *Biblii* po raz pierwszy ze wspomnianym *krukiem* czes. *havranem* // *krkavecem* (por. zwłaszcza istniejące i używane synonimiczne dubletowe wyrazy w czeszczyźnie) spotykamy się w *Starym Testamencie* (Rdz 8,7), a konkretnie w opowieści o potopie⁹¹, gdzie

⁹¹ Być może motyw *kruka* jest pozostałością starszej tradycji (*Gilgamesz* 11, 152–154) – (por. Lemański t. I, część 1, 2013: 398; Wenham 1991: 186; Bocian 1995: 409; Boadt 2000: 283–284; WTB nr 1, s. 36–37; Peter 1978: 264–271; Fučík, Pokorný 2009: 174). Babiloński epos *Gilgamesz* – (niektórzy używają określenia: czes. *babilońsko-sumerské vyprávění* [pol. babilońsko-sumeryjskie opowiadanie], czes. *babilońský příběh* [pol. babilońska przygoda // wydarzenie], *babilońska zpráva // pověst o potopě* [pol. babilońska wiadomość // podanie, opowieść, legenda o potopie] oraz czes. *babilońská báje* [pol. babilońska legenda // mit] lub *babilońské epické básně* [pol. babilońskie epickie baśnie // wiersze]) – (por. Fučík, Pokorný 2009: 174; Nettelhorst 2008:17; Dillard, Longman 2003: 239; Výklady I 1991: 58; Bič, Pokorný 1997: 40, Hejčl 1917: 53; Musil 1905: 156–169; Leščinský 2004: 302–306; Dubovský 2008: 260) należał do najpopularniejszych opowiadań mitologicznych świata starożytnego. Jego tekst, w odróżnieniu od biblijnego semickiego monoteizmu, tkwił w jaskrawym (Peter 1978: 266) i naiwnym politeizmie (por. Dobraczyński 1963: 26). W literaturze starożytnego Bliskiego Wschodu to babilońskie opowiadanie o Gilgameszowi jest najbliższą paralełą Noego (por. Achtemeier 2004: 833; Rops 1991: 65–66; Stachowiak 1996a: 84–87). W tym staromezopotamskim opisie potopu Utnapisztim wysłał aż **trzy ptaki**, żeby się dowiedzieć o stanie wód. Najpierw wypuszczony *gołąb*, a później *jaskółka* wróciły, natomiast *kruk*, który został wysłany jako trzeci nie powrócił (por. Balcar 1991: 132–133). W *Biblii* kolejność ptaków jest inna. Chodzi tylko o **dwa ptaki**, a konkretnie o *kruka*, którego Noe wypuszczał jako pierwszego oraz o *gołębicę* // *gołębia* (w zależności od rodzaju tłumaczenia), czyli ptaka wypuszczanego jako drugiego. Jedną z ponadczasowych scen opowieści o Noem – jak zaznacza *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej* – jest wysłanie ptaków w celu zdobycia informacji na temat warunków panujących na zewnątrz arki (Walton, Matthews, Chavalas 2005: 18–19). Opowieści o potopie zawarte we wspomnianym wyżej eposie o *Gilgameszu* oraz w babilońskim *Eposie o Atrachasisie* (datowany na początek II wieku przed Chr. – ak. *atra-hasis*, ‘bardzo mądry’) zawierają wzmianki o podobnym wykorzystaniu ptaków. Inni używają nazwy poemat *Atrahasis* (WTB nr 1, s. 37). W książce pt. *Świat Biblii* są opisane główne odkrycia i ich związki z *Biblią* (por. Lemaire 2001; Briend 2001: 65–67). Potop za czasów Noego – jak zaznacza SSB – był przejawem Bożej potęgi i Jego nienawiści do zła (Ryken, Wilhoit, Longman 1998: 763). Po raz pierwszy *Pismo Święte*

przypisuje się przedmiotowemu *krukowi* dwie znaczące role: jedną „**pozytywną**”, a drugą „**negatywną**”, czyli w pierwszym przypadku rolę ‘bystrego posła-zwiadowcy’⁹² oraz w drugim przypadku wizerunku ‘grzesznika oddanego rozkoszom świata’, który w konsekwencji przybiera obraz ‘bezwstydnika’. Biblijny Noe⁹³, który uważany był za człowieka prawego i sprawiedliwego⁹⁴, chcąc się przekonać, czy wody

wspomina o przymierzu Boga z ludźmi przy opisie potopu. Zapowiedź potopu – jak konstatuje Jelonek (2009: 154) – łączyła się z zapowiedzią przymierza (Rdz 6,17), a po potopie zapowiedź ta zostaje zrealizowana (Rdz 9,8–17). Jest to przymierze z Noem, z ludzkością i przyrodą, która jest tłem losów człowieka. W *Biblii*, jak to już zostało wcześniej nadmienione, po ocaleniu później Bóg zawiera pierwsze biblijne przymierze z Noemem, którego symbolem jest „tęcza” (inni tłumaczą „łuk”) por. Rdz 9,16. Czes. *duha je znamení smlouvy* (Gn 9,14–17), *protože jak uvádí* Heaster (2002: 58–59), *bylo řečeno, že už nebude vyhlazeno všechno tvorstvo vodami potopu a nedojde již k potopě, která by zahladila zemi* (Gn 9,9–11) – [tłum. pol.: tęcza jest znakiem umowy dotyczącej przymierza (Rdz 9,14–17), ponieważ było powiedziane, że nie będzie już zagłady wszystkiego istnienia przez wody potopu, które zniszczyłyby ziemię]. Właśnie opisywana wcześniej woda potopu – jak podkreśla Hrbata (1993: 204) – jest obrazem chrztu (por. 1 P 3,21). Przedstawienie Noego w biblijnej arce jest ważnym motywem, który najczęściej pojawia się w sztuce katakumbowej.

⁹² Przedmiotowy *kruk* ogrywa jedną z głównych ról w mitach potopu jako wskazujący nową ziemię i zapowiadający odrodzenie (por. Gadacz, Milerski – *Religia Encyklopedia PWN* t. 6 2002: 114).

⁹³ *Noe* jako jedyny spośród ówczesnych zepsutych ludzi znalazł łaskę w oczach Boga Jahwe. Jako syn Lameka uważany był za praojca nowej ludzkości. Nazwa własna Noe נֹחַ [h-5146] *nōaḥ* // *noah* objaśniana jest jako ‘spokój’, ‘pociecha’, ‘pocieszenie’ lub ‘pocieszyciel’ (por. Bocian 1995: 408, Sielicki 2009: 166). Czeskojęzyczny *Výkladový slovník biblických jmen* podaje, że chodzić może o określenie czes. *odpočinutí* [pol. odpoczynek], a w dalszej części zwraca uwagę na pochodzenie ak. *nuchchu* czes. *utišovat* [pol. uciszać] – (por. Heller 2003: 311).

⁹⁴ Noe spełniał wymogi określone przez Boga. Jego sprawiedliwość odnosiła się do trzech relacji międzyludzkich: *etycznych*, *sądowych* i *teologicznych*. Sprawiedliwość, której żądał Bóg – jak zaznaczają autorzy *Trudných fragmentův Biblii* (por. Kaiser, Davids, Bruce, Brauch 2011: 25) – znaleźć można było jedynie w standardach określonych Jego Słowem. Etyka dotyczyła wzajemnego traktowania się ludzi. Aspekt sądowniczy wymagał równości między prawami małych i wielkich, bogatych i biednych. Aspekt teologiczny wymagał, aby lud Boży żył w świętości, podążając ścieżką wyznaczoną przez Bożą sprawiedliwość. Określenie „sprawiedliwy” oznacza po prostu, że Noe zaakceptował standardy sprawiedliwości i przestrzegał ich w swoim życiu i działaniu. W *Nowym Testamencie* – co podkreślono w czeskim komentarzu biblijnym (por. Výklady I 1991: 52–53) – *je to muž víry* [pol. jest to mężczyzna wiary], zob. *Noe věřil, a proto pokorně přijal, co mu Bůh oznámil a co ještě nebylo vidět a připravil koráb k záchraně své rodiny. Svou vírou vynesl soud a získal podíl na spravedlnosti založené na víře* (Žd 11,7 – překl. ČEP 2008: 1334) – pol. *Przez wiarę Noe został pouczony*

potopu się już kończą, wypuszczał z Arki najpierw *kruka* – jako pierwszego skrzydlatego posłańca – a on wzlatywał, znikał i powracał, aż do momentu, kiedy wody nie opadły i nie zaczął ukazywać się suchy ląd. Wtedy opisywany reprezentant awifauny, jakim jest właśnie kruk – nie będący prawdopodobnie ptakiem udomowionym – do Arki już nie powrócił⁹⁵, ponieważ miał wszędzie dosyć pożywienia w postaci znajdującego się w wielu miejscach ścierwa, padliny i trupów. Przekład BČ, to jest *České bible* wraz z jej komentarzem podaje, że: *krkavec sem tam v dohledu archy poletoval, maje však v četných mrtvolách dostatek potravy, nevrátil se do archy. Snad i někdy usedl na kraji archy, zmizel však teprve později, když půda více oschla* (Hejčl 1917: 52) – [tłum. pol.: kruk polatywał tu i tam w zasięgu arki. Mając jednak zapewnione z licznych trupów wystarczające dawki pożywienia, nie powrócił do arki. Ponoć i czasami usiadł na krawędzi arki, lecz zniknął dopiero później, kiedy ziemia bardziej została wysuszona]. Czeskojęzyczny *Biblický slovník* podaje wprost informację, że: *podle Gn 8,7 krkavec, vyslaný při potopě z korábu, se nevrátil. Patrně našel dost potravy na plovoucích zdechlinách* (Novotný 1992: 197) – [tłum. pol.: według Rdz 8,7 właśnie analizowany kruk, który został wysłany z arki nie powrócił. Prawdopodobnie znalazł dosyć pożywienia na pływających padlinach]. Nie odstraszało go to, ponieważ lubił brudy i nieczystość, które stały się

cudownie o tym, czego jeszcze nie można było ujrzyć, i pelen bojaźni zbudował arkę, aby zbawić swą rodzinę. Przez wiarę też potępił świat i stał się dziedzicem sprawiedliwości, którą otrzymuje się przez wiarę (Hbr 11,7 – tłum. BT 1989: 1368). Motyw sprawiedliwego Noego przywoływany jest również w innych księgach NT, a konkretnie w Mt 24,37–39 i 1 P 3,20.

⁹⁵ *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej* podaje ciekawą informację o zwyczajach kruków. Dowiadujemy się, że *kruk* był używany przez obserwujących jego lot żeglarzy do odnajdowania najbliższego lądu. Najlepsza metoda polegała na wypuszczeniu kruka, a następnie wypuszczeniu innych ptaków do ustalenia głębokości wody oraz stwierdzenia, czy miejsce nadaje się na przystań (por. Walton, Matthews, Chavalas 2005: 19). Natomiast *Katolicki komentarz biblijny* (Brown, Fitzmyer, Murphy, 2001) konstatuje, że żyjący w I wieku po Chrystusie rzymski autor Pliniusz powiadał o żeglarzach z Indii, którzy płynąc w stronę brzegu wypuszczali ptaki, by dzięki nim odnaleźć ziemię (*Historia naturalna* 6,83) – (za: Clifford, Murphy 2001: 25) oraz tę samą metodę stosowali doświadczeni marynarze (*Historia naturalna* 6,24) – (za: Lemański t. I część 1, 2013: 398).

jego żywiołem. W języku czeskim funkcjonuje frazeologizm pochodzenia biblijnego: *zůstat jako Noemův havran* (Ouředník 1994: 69; Ouředník 2011: 72) – [dosł. pozostać jako kruk Noego] oznaczający ‘pozostać gdzieś na stałe’, ‘nie powrócić’, ‘gdzieś zniknąć // przepaść bez śladu, nigdy nie wracając’. Istnieje również w czeskim obszarze kulturowym przestarzały frazeologizm: *zůstal tam co koba*⁹⁶ *na mrše, onen havran*⁹⁷ *Noelů* ‘nie powraca’, ‘ugrzązł gdzieś’ (za: Zaorálek 2000: 445) lub *zůstat někde jako havran Neolů* – (przedstawiona została przestarzała forma staroczeskiej pisowni dotycząca budowniczego Arki, czyli Noego).

Rabinistyczny komentarz podaje, że: *krkavec sa živi zdochlinami, a tak Noe predpokladal, že ak tento vták prinesie niečo (v zobáku), bude to znamenat, že voda natoľko klesla, že mohol na zemi nájsť nějaké zdochliny* (Dubovský 2008: 261) – [tłum. pol.: kruk odżywia się padliną, więc Noe przewidywał, że jeżeli ptak ten przyniesie coś (w dziobie), będzie to oznaczało, że woda na tyle obniżyła się, że kruk mógł znaleźć jakąś padlinę]. Natomiast patrystyczny komentarz podaje, że: *krkavec, ktorý sa nevrátil (podľa LXX) do korábu, predstavuje tých, ktorí aj keď sa očistili vodou krstu, odmietajú zložiť čierny odev starého človeka a žiť čisto* (Dubovský 2008: 260–261) – [tłum. pol.: kruk, który nie powrócił

⁹⁶ To staroczeskie wyrażenie *koba* oznacza właśnie kruka czes. *krkavce* ‘czarny ptak’ (por. Hadravová 2008: 216). Słownik etymologiczny języka czeskiego (ESJČM 1997) podkreśla, że chodzi o staroczeski wyraz pojmowany współcześnie jako ‘*havran*’ nebo ‘*krkavec*’ [dosł. pol. gawron lub kruk] – (por. Machek 1997: 263). Również *Staročeský slovník* odnotował ten leksem, określając go jako, por.: ‘*pták tohoto jména podle souvislosti někdy krkavec někdy havran*’ (Gebauer 1970: 69) – [tłum. pol.: ptak noszący tę nazwę czasami przedstawia ‘kruka’, czasami ‘gawrona’]. Warto także wspomnieć o przestarzałym czeskim zwrocie: *Jako koba nemešká na mrchu přiletěti, aby se nasýtla* (SS II 1970: 70) – [pol. jako kruk nie zapomni // nie omieszka przylecieć na ścierwo, żeby się nasycić]. Nawet *Slovník etymologický jazyka polského* t. II podkreśla, że staroczeski wyraz *koba* to ‘kruk, gawron’, który jest uważany zwykle za pożyczkę z języka niem. dial. *kobbe* ‘kruk’ (por. Sławski 1958–1965: 303). Staroczeski czterojęzyczny słownik pt. *Nomenclator quadrilinguis Boemico-Latino-Graeco-Germanicus* zaznacza wyraz *kubjk* [*kubík* // *kobík*] na określenie analizowanego ‘kruka’ (D. A. Veleslavin VelNomQ 1598: 159–161).

⁹⁷ Z krukiem w języku czeskim istnieje jeszcze jeden frazeologizm pochodzenia biblijnego: *sedět jako havran na mrše* [pol. siedzieć jak kruk na padlinie] – ‘siedzieć spokojnie bez zbędnych problemów’, ‘nie spieszyć się’, ‘ignorować innych’, ze względu na to, że wyprofilowany kruk ma zapewnione pożywienie (jako jednej z podstawowych egzystencjalnych funkcji życiowych) i nic więcej go nie obchodzi.

(według gr. *Septuaginty*) do arki, przedstawia właśnie tych, którzy chociaż zostali oczyszczeni przez wodę chrztu, odmawiają zdjąć czarne ubranie starego człowieka i żyć w czystości].

Dopiero później wysłana przez Noego *gołębica*⁹⁸ wróciła z gałązką oliwną w dziobie, która symbolizowała nowe życie i płodność po ustaniu potopu. Biblijny *kruk* niepowracający do Arki był dla wielu Ojców i dostojników Kościoła utożsamiany z obrazem pogan, gubiących swe dusze z dala od Kościoła. Zwłaszcza symbolika chrześcijańska uczyniła z kruka obraz ludzi niewiernych i pogan, kojarzących się z nieposłuszeństwem⁹⁹. *Kruk* stał się więc symbolem „niewierności” i „bezbożności”, ponieważ żądny był ludzkiego trupa i nie chciał wrócić do arki-Kościoła, natomiast wspomniany *gołąb* przybierał obraz „nabożności”. Ukazują nam się pojęciowo dwa przeciwstawne¹⁰⁰ obrazy lub wizerunki analizowanych przedstawicieli reprezentantów świata awifauny: odosobniony¹⁰¹ czarny *kruk* pojmowany jako ‘zdrajca’ oraz biała *gołębica* ‘zwiastująca pokój Boży’ (zob. Rdz 8,1–19)¹⁰², por. zaprezentowane czeskie i polskie wersety biblijne z omawianą przedmiotową awifaunistyczną leksyką:

⁹⁸ A. Strus (*Nomen-Omen*, 160–162) sugeruje dodatkowo paronomazję, pomiędzy słowem *gołąb* (*hājōnā*) a imieniem Noego (za: Lemański t. I, część 1, 2013: 397).

⁹⁹ Mistyk, filozof i teolog Hugon z opactwa św. Wiktora w Paryżu uważał, że kruk, który został wysłany z arki i nie powrócił, oznacza ‘fałszywych chrześcijan’, którzy z jakichś powodów zostali posłani na zewnątrz, pozostają tam, ponieważ przyłgnęli do rzeczy widzialnych, i nigdy nie wracają do wewnętrznego pokoju, bowiem delectują się na zewnątrz w zmienności rzeczy doczesnych (por. BCH 2002: 166).

¹⁰⁰ Zarówno przedstawiany *kruk*, jak i *gołębica* są symbolem tzw. „sporych kontrastów”.

¹⁰¹ W symbolice chrześcijańskiej przedstawiany reprezentant kategorii pojęciowej ptactwa *kruk* jest alegorią ‘samotności’. *Słownik symboli* takie odizolowane ptaki określa mianem „ptaki-samotniki” (por. Cirlot 2012: 207).

¹⁰² Tylko spośród wszystkich analizowanych wersji językowych w *Księdze Rodzaju* we współczesnym wydaniu polskojęzycznej *Biblii Warszawsko-Praskiej* (BWP) zauważyłem, że omawiany *kruk* pojawia się bezpośrednio w formie rzeczownika, a nie zaimka w dwóch po sobie występujących wersetach, por. pierwszy werset (Rdz 8,6) *Po czterdziestu dniach Noe otworzył jedno z okien, które zrobił w arce, i wypuścił kruką, żeby się przekonać, czy wody rzeczywiście ustąpiły* oraz drugi werset (Rdz 8,7) *Ale kruk wyleciał i zaraz powrócił, gdyż wody jeszcze niezupełnie spłynęły z ziemi*.

- (I) **BK** *Vypustil **krkavce**. Kterýžto vyletuje zase se vracoval, dokudž nevyschly vody na zemi.* (Kniha Mojžišova první, kteráž slove Genesis 8,7) – (tłum. BK 2009: 11).
- BO** *A když bylo po čtyřidceti dnech, otevřev Noe okence, ještě bylo v korábě, vypusti **havrana**,* (1. Mojžišova 8,6) – (tłum. BO 1988: 31).
- ČEP** *a vypustil **krkavce**; ten vylétával a vracel se, dokud se vody na zemi nevysušily.* (První Mojžišova - Genesis 8,7) – (tłum. ČEP 2008: 30).
- ČSP** *a vypustil **havrana**, který odlétal a vracel se, dokud voda ze země nevyschla.* (Genesis 8,7) – (tłum. ČSP 2009: 19).
- B21** *a vypustil **havrana**. Ten vylétal a zase se vracel, dokud voda na zemi nevyschla.* (Genesis 8,7) – (tłum. B21 2009: 8).
- PNS** *Potom vyslal **krkavce**, a ten vylétával ven, odlétal a vracel se, dokud se vody na zemi nevysušily.* (1. Mojžišova 8,7) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/1-Mojzisova/8/>).
- JB** *a vypustil **havrana**, jenž odlétal a přilétal nazpět až do doby, kdy vody na zemi byly vysušeny.* (Geneze 8,7) – (tłum. JB 2009: 51).
- SNC** *a potom z okna vypustil **krkavce**. Ten vylétával a vracel se, dokud voda na zemi neopadla.* (První Mojžišova 8,7) – (tłum. SNC 2011: 18).
- BG** *I wypuścił **kruka**, który tam i sam latając, zasię się wracał, aż oschły wody na ziemi.* (Pierwsze Księgi Mojżeszowe - Genesis 8,7) – (tłum. BG s. 6).
- BJW** *A gdy minęło czterdzieści dni, otworzywszy Noe okno korabia, które był uczynił, wypuścił **kruka**.* (Księgi Rodzaju 8,6)¹⁰³ – (tłum. BJW 2000: 41).
- NBG** *Wypuścił także **kruka**,* a ten wciąż latał tam i z powrotem, dopóki nie oschły wody na ziemi.* (1 Księga Mojżesza 8,7) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/1Moj/1Moj.html>).
- BT** *wypuścił **kruka**; ale ten wylatywał i zaraz wracał, dopóki nie wyschła woda na ziemi.* (Księga Rodzaju 8, 7) – (tłum. BT 1989: 30).
- BWP** ⁽⁶⁾ *Po czterdziestu dniach Noe otworzył jedno z okien, które zrobił w arce, i wypuścił **kruka**, żeby się przekonać, czy wody rzeczywiście ustąpiły.* ⁽⁷⁾ *Ale **kruk** wyleciał i zaraz powrócił, gdyż wody jeszcze niezupełnie spłynęły z ziemi.* (Księga Rodzaju 8,6–7) – (tłum. BWP 1997: 23).
- BW** *I wypuścił **kruka**, który wylatywał i wracał, aż wyschły wody na ziemi.* (Genesis - Pierwsza Księga Mojżeszowa 8,7) – (tłum. BW 2001: 13).
- BP** *i wypuścił **kruka**. Ten wylatywał, lecz powracał aż do czasu opadnięcia wód na powierzchnię ziemi.* (Księga Rodzaju 8,7) – (tłum. BP 2012: 33).

¹⁰³ W staroczeskiej *Biblii Olomunieckiej* (BO) i staropolskiej *Biblii Jakuba Wujka* (BJW) została część wersetu siódmego przesunięta do szóstego wersetu, por. *wypuścił kruka*, podobnie jak we współczesnym wydaniu *Biblii Warszawsko-Praskiej* (BWP) oraz pośrednim tłumaczeniu łacińskim *Wulgaty* (VLG). W pozostałych przebadanych wersetach biblijnych ten fragment znajduje się w Rdz 8,7.

PNS *Potem wypuścił **kruka** i ten latał na zewnątrz, wylatując i powracając, dopóki nie wyschły wody na ziemi.* (Księga Rodzaju 8,7) – (tłum. PNS 1997: 15).

* Omawiając zagadnienia stosowanych awifaunistycznych jednostek leksykalnych, z jakimi mamy do czynienia w analizowanych przekładach biblijnych, chciałbym w tym momencie zwrócić uwagę na kwestie polegające na tym, jak nasze myślenie o otaczającym świecie przekłada się na nasz dobór słownictwa. Właśnie zauważyłem jedną, szczególnie interesującą ciekawostkę – zwłaszcza tłumaczeniową, ale i oczywiście pojęciową – skupiającą się wokół używanej terminologii ptaków, odnotowaną we współczesnym wydaniu *Nowej Biblii Gdańskiej* (NBG), a konkretnie w jej sporządzonym przypisie. Odnajdujemy w nim wzmiankę o tym, że może chodzić – jak podkreśla zespół tłumaczy tego wydania biblijnego – także o *wronę* (prawdopodobnie będąc pod wpływem i oddziaływaniem domeny wyglądu tego ptaka, zwłaszcza czarnego koloru jego upierzenia – uwagi własne L.H.), jako charakterystycznej cechy przedstawicieli rodziny *Corvidae*.

Z ośmiu wyekscepowanych czeskich tłumaczeń, które dotyczą (Rdz 8,7) wynika, że w czterech przekładach *Pisma Świętego* (BO, ČSP, B21 i JB) użyto wyrażenia *havran* [dosł. gawron], natomiast w pozostałych czterech czeskich analizowanych tłumaczeniach *Biblii* (BK, ČEP, PNS i SNC) zastosowano inną ekwiwalencję językową – przybierającą nazwę *krkavec* [dosł. kruk]. W czeskim komentarzu biblijnym (*Výklady I* 1991: 58) oraz w książce pt. *Zakopaný pes* (Fučík, Pokorný 2009: 173), a także w *Ilustrovaném průvodci Starým a Novým zákonem* (Bowker 2005: 266) i w jeszcze innym komentarzu do *Biblii Czeskiej* (Hejčl 1917: 52) zastosowano terminologię, wykorzystując leksem *krkavec*, ale w monografii pt. *Pohledy do tajemství Bible* (Mařík 1994: 52), gdzie zostaje opisany wspomniany fragment biblijny (Ge 8,7), został użyty inny leksem – *havran*. Natomiast we wszystkich ośmiu zaprezentowanych polskich¹⁰⁴ tłumaczeniach biblijnych (BG, BJW, NBG,

¹⁰⁴ Dotyczy to również pozostałych staropolskich przekładów *Pisma Świętego*, por. kalwińską *Biblię Brzeską* i ariańską *Biblię Szymona Budnego*, por.: *I wypuścił kruka, który wyszedłszy zasię się wrócił, aż wody oschły na ziemi* (BBrz; Pierwsze księgi

BT, BWP, BW, BP i PNS) w tekście głównym wykorzystano tę samą, niezmienioną leksykę, w postaci przetłumaczonej nazwy reprezentanta kategorii pojęciowej ptactwa – *kruka*.

1.2.2. Pierwszy katalog tzw. ptaków kultycznie i rytualnie nieczystych: *Księga Kapłańska* (przykład II)

Drugi zaprezentowany przykład niniejszej czeskiej i polskiej porównawczej analizy leksykalnej, skupiającej się na wykorzystywanej kategorii pojęciowej ptactwa, a konkretnie na badanej „kruczej” leksyce – używanej w *Piśmie Świętym* – został w nim opisany podział zwierząt na rytualnie oraz kultycznie „czyste i nieczyste”. *Kruk* według tego podziału w tzw. Przepisach Prawa Mojżeszowego uważany jest za stworzenie nieczyste, nienadające się do spożywania, por.

- (II) BK *A všeliký krkavec vedlé pokolení svého*, (Kniha Mojžišova třetí 11,15) – (tłum. BK 2009: 103).
BO *i všeho havraního plodu v podobenství svém*, (3. Mojžišova 11,15) – (tłum. BO 1988: 177).
ČEP *všechny druhy havranů*, (Třetí Mojžišova - Leviticus 11,15) – (tłum. ČEP 2008: 119).
ČSP *všechny druhy havranů*, (Leviticus 11,15) – (tłum. ČSP 2009: 141).
B21 *všechny druhy havranů*, (Leviticus 11,15) – (tłum. B21 2009: 123).
PNS *a každý krkavec podle svého druhu* (3. Mojžišova 11,15) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/3-Mojzisova/11/>).
JB *všechny druhy havrana*, (Leviticus 11,15) – (tłum. JB 2009: 175).
SNC *a havranů*, (Třetí Mojžišova - Leviticus 11,15) – (tłum. SNC 2011: 122).
BG *Každého kruka według rodzaju jego*: (Trzecie Księgi Mojżeszowe - Leviticus 11,15) – (tłum. BG s. 93).

Mojżeszowe które zową językiem greckim Genesis a po polsku Początkiem albo Rodzajem 8,7) – (<http://biblia-online.pl/biblia-otworz.html>) oraz *I wypuścił kruka, a (on) wychodząc wychodził i wracał się aż oschły wody na ziemi* (BB 1572: 17; Pierwsze księgi Mojżeszowe, Bereszit, to jest w Początku) – (http://biblia.org.pl/pliki/budny_rodzaju.pdf).

- BJW** *i wszelkiego **kruczego** rodzaju na podobieństwo jego*, (Księgi Kapłańskie 11,15) – (tłum. BJW 2000: 188).
- NBG** *będziecie się brzydzić każdym **krukiem** – według ich rodzaju*, (3. Księga Mojżeszowa 11,15) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/3Moj/3Moj.html>).
- BT** *wszelkie gatunki **kruków***, (Księga Kapłańska 11,15) – (tłum. BT 1989: 116).
- BWP** *wszystkie gatunki **kruków***, (Księga Kapłańska 11,15) – (tłum. BWP 1997: 179).
- BW** *Wszelkie gatunki **kruków***, (Leviticus - Trzecia Księga Mojżeszowa 11,15) – (tłum. BW 2001: 121).
- BP** *wszelkich gatunków **kruka***, (Księga Kapłańska 11,15) – (tłum. BP 2012: 137).
- PNS** *jak również każdy **kruk** według swego rodzaju* (Kpł 11,15) – (tłum. PNS 1997: 149).

Ponownie w czeskich analizowanych tłumaczeniach pojawia się synonimiczna – z punktu widzenia potoczności – leksyka, ponieważ w dwóch przekładach biblijnych występuje *krkavec* (BK i PNS) oraz w sześciu tłumaczeniach pojawia się *havran* (BO, ČEP, ČSP, B21, JB i SNC). W ośmiu analizowanych polskojęzycznych tłumaczeniach biblijnych występuje kolejny raz tylko *kruk*. Tylko w dwóch zaprezentowanych tłumaczeniach, a konkretnie w staroczeskiej *Biblii Ołomunieckiej* i staropolskiej edycji *Biblii Jakuba Wujka* odnotowano **formy przymiotnikowe** czes. *havranieho plodu* pol. *kruczego rodzaju*. W pozostałych czternastu tłumaczeniach biblijnych – siedmiu czeskich i siedmiu polskich (por. BK, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB, SNC, BG, NBG, BT, BWP, BW, BP i PNS) – przedmiotowy ptak, który został poddany analizie, występuje w **formie rzeczownikowej** w różnych przypadkach: *kruk // kruka // kukiem // kruków* – czes. *krkavec* oraz *havrana // havranů*. W tym opisywanym wersecie biblijnym (Kpł 11,15) analizowany ptak występuje zarówno w **liczbie pojedynczej** (por. BK, BO, PNS, JB, BG, BJW, NBG, BP i PNS), jak i w **liczbie mnogiej** (por. ČEP, ČSP, B21, SNC, BT, BWP i BW).

Kruk znalazł się prawdopodobnie w tym katalogu ptaków nieczystych, ze względu na to, że był postrzegany jako ptak żywiący się padliną oraz mięsem zwierząt rozszarpanych, co było według kultu czystości w Izraelu zakazane (por. Kpł 7,24; 17,15; 22,8; Ez 4,14; 44,31). Potwierdzeniem tych słów jest odnotowane w *Słowniku języka polskiego*

t. II (por. Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1902/1952: 574) polskojęzyczne wyrażenie kolokacyjne *krucza strawa* oznaczające ‘padlinę’ i ‘ścierwo’.

Dla człowieka, jak zauważa Hildegarda z Bingen, krucze mięso przedstawia szkodliwy pokarm¹⁰⁵. Również i pozostałe części kruka nie służą do celów leczniczych (zob. *Ptačí medicína, Přírodopis, kniha VI., O ptácích* par. 23).

1.2.3. Drugi katalog tzw. ptaków kultycznie i rytualnie nieczystych: *Księga Powtórzonego Prawa* (przykład III)

Trzeci analizowany przykład z zakresu translatoryki jest bezpośrednio powiązany z wyżej wymienionym werselem (Kpł 11,15 – patrz przykład nr II), który dotyczył kultycznego prawa czystości. W przedstawianym drugim katalogu Prawa Mojżeszowego (Pwt 14,1–21) znajdujemy również zwierzęcy opis, dotyczący tego, czego jeść nie można i ofiarować się nie godzi. Ponownie w tym spisie (por. werselem Pwt 14,14) w ośmiu polskojęzycznych tłumaczeniach znajduje się wyłącznie

¹⁰⁵ Hildegarda z Bingen przedstawia następujące rozważania, które warto przytoczyć, zwłaszcza że omawiane są tzw. „katalogi ptaków nieczystych”. Średniowieczna benedyktyńska uzdrowicielka pisze: czes. *Když totiž Bůh vyjevil Mojžišovi, které živočichy smí člověk jíst, učinil tak proto, aby člověk do sebe nepřijímal zvrácenou a špatnou přirozenost z povahy těch zvířat. Některá totiž mají povahu velmi podobnou způsobům lupičů, zlodějů a chlípníků a mají i jiné necnosti. Kdyby se člověk živil jejich masem, přizpůbil by své chování jejich povaze, poněvadž jejich štáva by se smísila s krví člověka. Bůh konzumci některých zvířat úplně zapověděl, aby se do člověka prostřednictvím jejich masa nedostaly škodlivé šťávy nemocí* (Fuksová 2013: 86) – [tłum. pol.: kiedy więc Bóg wyjawiał Mojżeszowi, jakie zwierzęta może człowiek jeść, zrobił to prawdopodobnie dlatego, żeby człowiek nie przyjmował zwyrodniałą, zepsutą i złą naturę z charakteru tych zwierząt (mając na myśli również kruki). Niektóre zwierzęta mają charakter bardzo podobny do sposobu postępowania zbójników, złodziei i lubieżników oraz mają również inne wady. Jeżeli by człowiek odżywiał się ich mięsem, dostosowałby swe zachowanie do ich charakteru, ze względu na to, że ich soki połączyłyby się z krwią człowieka. Dlatego Bóg konsumpcję niektórych zwierząt (włącznie z krukami) zupełnie zakazał, żeby do człowieka za pośrednictwem ich mięsa nie przedostały się szkodliwe soki chorób].

jeden przedstawiciel kategorii pojęciowej ptactwa – *kruk*, natomiast w czeskojęzycznych wersjach tłumaczeniowych tego samego wersetu biblijnego pojawiają się dwaj przedstawiciele ptactwa (*krkavec* został użyty 2 razy – BK, PNS i *havran* 6 razy – BO, ČEP, ČSP, B21, JB i SNC), analogicznie jak w pierwszym wykazie ptaków nieczystych, które są zaklasyfikowane ze względu na swoją obrzydliwość jako zwierzęta nieczyste, por.

- (III) BK** *A žádného krkavce vedlé pokolení jeho*, (Kniha Mojžišova páta 14,14) – (tłum. BK 2009: 178).
- BO** *i všecko, což jest havranieho rodu*, (5. Mojžišova 14,14) – (tłum. BO 1988: 289).
- ČEP** *žádný druh havranů*, (Páta Mojžišova Deuteronomium 14,14) – (tłum. ČEP 2008: 193).
- ČSP** *žádný druh havrana*, (Deuteronomium 14,14) – (tłum. ČSP 2009: 241).
- B21** *všechny druhy havranů*, (Deuteronomium 14,14) – (tłum. B21 2009: 216).
- PNS** *a každého krkavce podle jeho druhu*; (5. Mojž. 14,14) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/5-Mojzisova/14/>).
- JB** *všechny druhy havrana*, (Deuteronomium 14,14) – (tłum. JB 2009: 274).
- SNC** *a havranů*, (Páta Mojžišova 14,14) – (tłum. SNC 2011: 200).
- BG** *Ani żadnego kruką wedle rodzaju jego*. (Piąte Księgi Mojżeszowe 14,14) – (tłum. BG s. 166).
- BJW** *i wszego rodzaju kruczego*, (Księgi Powtórzonego Prawa 14,14) – (tłum. BJW 2000: 308–309).
- NBG** *ani żadnego kruką w jego rodzajach*; (5 Mojż. 14,14) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/5Moj/html>).
- BT** *žadného gatunku kruką*, (Księga Powtórzonego Prawa 14,14) – (tłum. BT 1989: 186).
- BWP** *wszystkie rodzaje kruków*; (Księga Powtórzonego Prawa 14,14) – (tłum. BWP 1997: 308).
- BW** *I kruką według jego rodzaju*, (Piąta Księga Mojżeszowa 14,14) – (tłum. BW 2001: 211).
- BP** *žadnej odmiany kruków*, (Księga Powtórzonego Prawa 14,14) – (tłum. BP 2012: 221).
- PNS** *i wszelki kruk według swego rodzaju*; (Pwt 14,14) – (tłum. PNS 1997: 258).

Zgodnie z podziałem naukowym czes. *krkavec* (łac. *Corvus corax*) oznaczający pol. *kruką* pojawia się tylko w czeskiej Biblii Kralickiej (BK

2009: 178 i PNS <http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online>) oraz jest obecny we wszystkich polskich ośmiu analizowanych tłumaczeniach (BG s. 166; BJW 2000: 308–309; NBG <http://www.biblest.com.pl/stb/stest/5Moj/html>; BT 1989: 186; BWP 1997: 308; BW 2001: 211; BP 2012: 221 i PNŚ 1997: 258). Natomiast w pozostałych sześciu czeskich przekładach biblijnych, czyli w (por. BO 1988: 289; ČEP 2008: 193; ČSP 2009: 241; B21 2009: 216; JB 2009: 274 i SNC 2011: 200) użyto ptasiej leksyki czes. *havran* (łac. *Corvus frugilegus*), mający w języku polskim – z punktu widzenia zoologicznego – dosłowny odpowiednik leksykalny *gawrona*, chociaż trzeba sobie wyraźnie zdać sprawę z tego, że w polskich przekładach biblijnych występuje tylko *kruk*, o czym mogliśmy się przekonać, analizując każdy wcześniej pojedynczo omawiany werset (Rdz 8,7 – przykład nr I; Kpł 11,15 – przykład nr II; Pwt 14,14 – przykład nr III). Zauważono ponownie, że tylko w staroczeskiej BO i staropolskiej BJW analizowany ptak został wykorzystany w formie przymiotnika, a w pozostałych czternastu przekładach – siedmiu czeskich i siedmiu polskich (por. BK, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB, SNC, BG, NBG, BT, BWP, BW, BP i PNŚ) – użyto awifaunistyczną nazwę w postaci rzeczownika (ponownie w różnych przypadkach gramatycznych: czes. *krkavce* // *havranů* // *havrana* – pol. *kruk* // *kruka* // *kruków*).

W tym opisywanym wersecie biblijnym (Pwt 14,14) analizowany ptak występuje zarówno w **liczbie pojedynczej** (por. BK, BO, ČSP, PNS, JB, BG, BJW, NBG, BT, BW i PNŚ), jak i w **liczbie mnogiej** (por. ČEP, B21, SNC, BWP i BP)¹⁰⁶.

¹⁰⁶ W porównaniu do pierwszego katalogu ptaków nieczystych (Kpł 11,15 – przykład nr II) zauważymy, że w drugim wykazie (Pwt 14,14 – przykład nr III) pojawiają się różnice w zaprezentowanej liczbie. Nieścisłości te dotyczą czterech następujących przekładów biblijnych, por.: ČSP, BT, BW i BP.

1.2.4. Procesy egzotyzacji i udomowienia¹⁰⁷: przykłady z *Księgi Sędziów* i *Księgi Izajasza* (przykłady IV–V)

W kolejnych dwóch analizowanych wersetach biblijnych (patrz wyekscerpowane czeskie i polskie tłumaczenia biblijne dotyczące przedmiotowych leksemów, które znajdują się w wyszczególnionych przykładach nr IV i V – zob. wyrazy wytłuszczone) będziemy się w nich spotykali głównie z toponimami, czyli **nazwami własnymi**¹⁰⁸, gdzie w niektórych przekładach biblijnych **bezpośrednio** jest wykorzystywane przedmiotowe awifaunistyczne nazewnictwo, koncentrujące się w ramach procesów translatologicznych na kategorii pojęciowej ptactwa, które związane jest z ‘kruczą terminologią’. Dotyczy to dwóch analizowanych starotestamentowych wersetów (Sdz 7,25 i Iz 10,26 – czyli biblijnego opisu zwycięstwa Efraimitów pod dowództwem Gedeona nad Midiańczykami (Madianitami – wg BT i WSHPT 2008: 817) w pobliżu skały Oreb). Krzysztof Sielicki (2009: 189) w swoim *Onomastykonie Biblii Hebrajskiej i Nowego Testamentu* zaznacza wprost, że *Oreb* to „Midianita”. Ze względu na to, że w oddawaniu interesującej nas terminologii toponimicznej związanej z nazwami własnymi występują nie tylko różnice między poszczególnymi przekładami (międzyjęzykowymi i wewnątrzjęzykowymi), ale zdarzają się i takie sytuacje, że nieraz w tym samym „pojedynczym” tłumaczeniu (jednakowej edycji biblijnej) dostrzec możemy różnice natury leksykalno-przekładoznawczej, dlatego

¹⁰⁷ Najogólniej mam na myśli dwa zjawiska: czes. *jev naturalizace* (*maximální odstranění cizích prvků*), a *jev exotizace* (*zachovávání cizích prvků v co největší míře*) – [tłum. pol.: zjawisko naturalizacji, czyli pozbycia się obcych elementów lub zjawisko egzotyzacji, czyli zachowania elementów obcych w jak największym zakresie] – szersze rozważania można właśnie odnaleźć w tym podrozdziale.

¹⁰⁸ Nazwy własne, czyli tzw. imiona – jak zaznacza Damborský (1994: 21) – stanowią przedmiot zainteresowania nie tylko lingwistów, ale również miłośników języka. Stanowią one pole badawcze działu onomastyki. Współcześnie istnieje już obszerna sfera opracowanej czeskiej i polskiej literatury (naukowej, specjalistycznej i popularnej – patrz str. 52) dotyczącej imion i nazwisk.

postaram się te wszystkie zasygnalizowane kwestie w dalszej części niniejszego podrozdziału 1.2.4. szerzej przedstawić.

Problematyka tłumaczeń nazw własnych stanowi bardzo istotny aspekt, który dotyczy wszystkich rodzajów tłumaczeń, włącznie z tekstami artystycznymi i użytkowymi. Nazwy geograficzne, z którymi mamy możliwość się spotkać w różnorodnych tłumaczonych tekstach, można podzielić na dwa zasadnicze obszary: **makrotoponimy** i **mikrotoponimy** (por. Hejwowski 2006: 99), gdzie z reguły ta pierwsza grupa nazw geograficznych ma najczęściej uznane ekwiwalenty w innych językach, a druga przedstawiana grupa – dotycząca nazw o znaczeniu lokalnym – nie posiada zwykle ustalonych ekwiwalentów w innych językach. W związku z tym, w opisie translatorycznym możemy mieć do czynienia albo z tzw. **nieprzekładalnością tych jednostek** (jako stałej ekwiwalencji w ich tłumaczeniu), albo możemy mieć do czynienia z **asymetrią** między transladem a translatem (dotyczącą różnic między nazwą oryginalną i nazwą tłumaczoną).

Wprowadzając odbiorcę tekstu w sferę przekładalności i nieprzekładalności analizowanych jednostek leksykalnych trzeba wyraźnie zaznaczyć, że tłumacz stoi przed dwoma podstawowymi możliwościami. Może z jednej strony przywłaszczyć odmiennosc, anihilując ją i odczuwalne obce realia zastąpić własnymi (rodzinnymi) lub z drugiej strony stoi przed wyborem, że może uszanować owe nieprzekładalne leksemy, pokazując je w niezmienionej formie czytelnikowi, który jednak należy do odmiennego kręgu kulturowego. Zwłaszcza z pierwszego przedstawionego punktu rysuje nam się tutaj **niezgodność leksyki** między tekstem oryginalnym a przekładanym, co może powodować tzw. sygnały obcości przekładu. Obejmują one – jak zaznacza Kubski (2000: 73) – przede wszystkim nazwy własne, czasem zaś cechy składniowe i wyobrażenia kulturowe.

Z przedstawionego wersetu biblijnego Sdz 7,25 – (patrz przykład nr IV) – jednoznacznie wynika, że w czeskich i polskich przekładach *Pisma Świętego* spotykamy się z oronimami (czes. *oronyma* – nazewnictwem gór, skał, szczytów, przełęczy, jaskiń, łańcuchów górskich itd.), które występują – (co najmniej w naszej przywoływanej „awifaunistycznej”

problematyce badawczej) – w dwóch formach językowych: *skála Goréb* i *Havraní skála* (wraz z ich obocznościami – graficznymi i fonetycznymi). Możemy stwierdzić, że w pewnym sensie mamy do czynienia z czes. *exonymum chápané jako zeměpisné jméno (toponymum), které se vztahuje na sídlištní i nesídlištní objekty (města, hory, řeky, země ap.) ležící za hranicemi českého jazykového území, které však bylo v českém kontextu počeštěno* (por. Lotko 2003: 34) – [tłum. pol.: termin *egzonim* pojmowany jako nazwa geograficzna (toponimów) dotyczy osiedlanych i nieosiedlanych obiektów (miast, gór, rzek, państw itp.) leżących za granicami czeskiego obszaru językowego, które zostały kontekstowo zbohemizowane]. To, że w niektórych czeskojęzycznych tłumaczeniach biblijnych (ČEP, B21 i SNC) lub odsyłających przypisach (ČSP i JB¹⁰⁹) spotykamy się z dosłownym tłumaczeniem jako „Gawronią Skalą // Skalą Kruka” czes. *Havraní skála* zawdzięczamy temu, że skała ta została nazwana od imienia księcia¹¹⁰ *Oreba*, – jako nazwy własnej (Briks 2000:

¹⁰⁹ W analizowanych tłumaczeniach biblijnych ČSP i JB badając awifaunistyczną leksykę (14 wersetów) zauważyłem, że używano wszędzie w tych dwóch wspomnianych edycjach biblijnych wyrazu *havran* [dosł. gawron] – aż 11 razy, a w przypisie (por. Sdz 7,25), chcąc wyjaśnić, co oznacza hebr. *Oreb* użyto leksemu ‘*krkavec*’ [dosł. kruk] – zob. JB (s. 362) lub ‘*havran*’ [dosł. gawron] ČSP (s. 310). Możemy zaobserwować, że w czeskojęzycznym kręgu kulturowym mamy do czynienia z leksykalną wariantywnością, dotyczącą potocznego pojmowania tego ptaka.

¹¹⁰ Odnośnie do nazwy midiańskiego *księcia* (?) *Oreba* trzeba wyjaśnić, że zarówno w czeskich, jak i polskich wyekscerpowanych przekładach biblijnych pojawia się spora ilość synonimicznego nazewnictwa, które w ramach zastosowanych bliskoznacznych ekwiwalentów translacyjnych określłam – jak już wcześniej wspomniałam (por. przypis nr 22 w rozdziale I, punkcie 1.1.2. zatytułowanym KAWKA w tekstach biblijnych) mianem **pojęciowo-leksykalnej rozbieżności**, zob. zwłaszcza różnorodnie przetłumaczone nazewnictwo, znajdujące się przede wszystkim w Sdz 7,25, ale także w Sdz 8,3 i Ps 83,12. Rozpoczynam konfrontatywne porównanie leksykalne w celu wyjaśnienia kim był *Oreb* właśnie od starotestamentowej *Księgi Sędziów* – Sdz 7,25. Z jej czeskich i polskich przekładów możemy się dowiedzieć, jaka leksyka (czyli jaka konkretna nazwa wykonawcy czynności) została wykorzystana w czeskich i polskich tłumaczeniach biblijnych, por.:

czes. *kníže* (BK, ČSP, PNS), *muž* (BO, BČ1), *velmož* (ČEP) *velitel* (B21, SNC), *náčelník* (JB);

pol. *książę* (BG, NBG, BW, PNŚ), *mąż* (BJW), *dowódca* (BT), *przywódca* (BWP), *wódz* (BP).

Czeskojęzyczny Nowy słownik biblijny czes. *Nový biblický slovník* skupia się na wyprofilowanym leksemie **księcia**, por. *Midjánský kníže ve vojsku, které na hlavu*

poprazil Gedeón. Byla po něm nazvána **Havraní skála** (Douglas 1996: 706). Czeski komentarz biblijny podaje również wyrażenie **książęta**, por. *Midjánci byli poraženi Gedeónem; pod jeho vedením padla i jejich čtyři knížata* (Výklady III 1998: 436). Czeski przekład *České bible* wraz z jej komentarzem BČ (por. Hejčl 1917: 666) podaje, że *Semité rádi si dávali jména zvířat. Oreb to 'Havran' i Zeb to 'Vlk' byli dle hebr. madianská knížata* – [tłum. pol.: Semici chętnie nazwywali się według nazw zwierząt. Oreb to 'Kruk', a Zeb to 'Wilk', którzy byli według języka hebrajskiego Madianickimi **książętami**]. Natomiast polskojęzyczny *Słownik tła Biblii* podaje już, że **Oreb** („kruk“) to **przywódca** Madianitów pokonany przez Gibeona i ścięty przez Efraimitów (za: Packer, Tenney 2007: 507). Podobnie sądzi Roland de Vaux, który pisze: za Gedeona **przywódcy** Midianitów zostają ścięci (Vaux 2004: 272). Takiej leksyki również używa polskojęzyczny *komentarz biblijny*: Sukces ten wraz z zabiciem dwóch **przywódców** madianickich ma w wojnie zdobywczej charakter raczej epizodyczny (por. Stachowiak 1996: 249). Analogicznie taką terminologię przywołuje *Nowy komentarz biblijny*, który podkreśla, że zwycięstwo nad wrogami Izraela miało miejsce na **Skale Oreb** (por. 9,3 – winno być 8,3 uwagi własne L.H.). To tam niegdyś Izraelici pochwycili i zabili dwóch **przywódców** Midianitów (por. 7,25) – (Brzegowy 2010: 585). *Katolicki komentarz biblijny* (Brown, Fitzmyer, Murphy 2001) informuje, że w ręce Izraelitów dostali się dwaj **dowódcy** (nie „książęta“): **Oreb** („Kruk“), został zabity na skale Oreba, **Zeeb** („Wilk“) zginął przy tłoczni Zeeba (za: O'Connor 2001: 225). Analogicznie sądzi *Praktyczny słownik biblijny*, w którym jest wzmianka, że **Oreb** (kruk) to **dowódca** madianicki (Grabner-Haider 1994: 902), ale równocześnie zaznacza, że jest to również skała na zachód od Jordanu. Takie samo tłumaczenie **dowódca madianicki Oreb** zastosowała Kuśmirek (2008: 143) w inretlinearnym przekładzie z kodami gramatycznymi i transliteracją *Hebrajsko-polskiego Starego Testamentu Prorocy*. Inną terminologię zauważamy w dalszej części KKB, gdzie zamiast „dowódcy“ został użyty leksem „wódz“ w liczbie mnogiej: **Wodzowie** Madianitów zostali zabici przez grupę Izraelitów będących sojusznikami Gedeona, chociaż nie brali oni udziału w poprzedniej bitwie (za: O'Connor 2001: 225). *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej* podaje, że „**Władca** Madianitów, **Oreb**, został zabity przy **skale Oreba**“ (por. Walton, Matthews, Chavalas 2005: 681). Nawiązując do starotestamentowej *Księgi Sędziów* (Sdz 7,25), chciałbym zwrócić uwagę, że również w drugim analizowanym przekładzie (Sdz 8,3) pojawia się także osobowość (osoba // postać) **Oreba**. Możemy się dowiedzieć, że na podstawie czeskich i polskich przetłumaczonych wersetów biblijnych wspomniany **Oreb** pełnił następującą funkcję w społeczeństwie, ponieważ został określony jako:

czes. *kníže* (BK, BO, ČSP, PNS), *velmož* (ČEP) *velitel* (B21, SNC), *náčelník* (JB);
pol. *książę* (BG, BWP, NBG, BWP, BW, PNs), *dowódca* (BT), *wódz* (BP).

Porównując między sobą **intralingwalne**, czyli **wewnątrzjęzykowe** (czesko-czeskie i polsko-polskie) tłumaczenia biblijne, możemy się przekonać o tym, że między Sdz 7,25 i Sdz 8,3 istnieją pewne rozbieżności w stosowanej terminologii. Różnice dostrzegłem w **trzech przekładach**, dwóch polskich (BJW, BWP) oraz jednym czeskim (BO). Zamiast *męża* czes. *muže* (BO i BJW) pojawia się terminologia *książę* oraz zamiast *przywódcy* została użyta terminologia *książę* (BWP). Pozostała leksyka w tych dwóch przeanalizowanych wersetach biblijnych (Sdz 7,25 i Sdz 8,3) dotycząca czeskich

271), co po hebrajsku oznacza właśnie ‘kruka’ עֶרֶב *’ōrēb* [h-6159] czes. *havran* (NBS 1996: 282). Mamy więc do czynienia w pewnym sensie z przekładem eponimów (gr. *ἐπώνυμος eponymos* – „dawcą imienia, nazwy”) – jako słowem utworzonym od nazwy własnej¹¹¹. We wszystkich analizowanych polskojęzycznych tłumaczeniach w tym przedstawianym wersecie biblijnym (Sdz 7,25¹¹²) użyta została wersja: *skała Oreb(a)*, por. wyekscerpowane niżej przeanalizowane przekłady biblijne:

- (IV) **BK** *A chytili dvě knížat Madianských, Goréba a Zéba. I zabili Goréba na skále Goréb a Zéba zabili v lisu Zéb, a honili Madianské, hlavu pak Gorébovu a Zébovu přinesli k Gedeonovi za Jordán.* (Kniha Judicum, totiž soudců izraelských 7,25) – (tłum. BK 2009: 228).
- BO** *a popadena dva mužě madianská Oreba a Zeba zabil na hořě Oreb, ale Zeba v lisici Zeb. A stíhali sú Madiana, hlavy Orebovu a Zebovu nesúce k Gedeonovi, přes řeku Jordánsku.* (Soudců 7,25) – (tłum. BO 1988: 373).
- ČEP** *Prítom zajali dva midjánské velmože, Oréba (to je Havrana) a Zéba (to je Vlka). Oréba zabili na Havraní skále a Zéba zabili ve Vlčím lisu*

i polskich przekładów biblijnych (BK, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB, SNC, BG, NBG, BT, BW, BP, PNS) zostaje niezmienną.

Trzeci raz z *Orebem* spotykamy się w Psalmie 83, który należy do lamentacji narodu, gdyż mamy do czynienia z wezwaniem pomocy Bożej, ujętej w formie złorzeczeń przeciwko wrogom. W Ps 83,12 obserwujemy prośby, aby Bóg przyszedł z pomocą Izraelowi, jak to czynił w przeszłości, pokonując Madianitów, kiedy to zginęli ich wodzowie – *Oreb* i *Zeeb* (por. Łach 1990: 372). Zgodnie z zastosowaną czeskojęzyczną i polskojęzyczną terminologią biblijną ci dwaj „wodzowie” określani są leksykalnie jako:

- czes. *vůdce* (BK), *kníže* (ČEP, JB), *přední muž* (ČSP); *velmož* (B21), *vévoda* (PNS),
opuszczenie (SNC);
pol. *hetman* (BG, BJW), *książę* (BWP, BT), *wódz* (NGB), *przywódca* (BP),
dostojnik (BW, PNS).

¹¹¹ Viz. čes. eponym *‘vlastní jméno osoby, podle níž je pojmenována rodina, místo, věc ap.’* (Lotko 2003: 32). Przedstawiany leksem dotyczący biblijnego imienia eponimicznego *Oreb*, czyli (tzw. eponim), w języku gr. *ἐπώνυμος* oznacza ‘dający nazwę’ i składa się z dwóch członów: *epi* ‘na; po’ + *onyma* ‘imie’. Imiona eponimiczne funkcjonujące w *Biblii* i literaturze teologicznej – jak zaznacza Długosz-Kurczabowa (2007: 18–19) – są wieloznaczne i bardzo rzadkie w literaturze pięknej. Pojawiają się w tzw. wielkiej poezji i są prawie nieobecne w polszczyźnie ogólnej.

¹¹² Epizod ten, przypomniany również w Sdz 8,3 wykorzystuje – jak zwraca uwagę wyjaśniający komentarz w przypisie polskojęzycznego przekładu *Biblii Jerozolimskiej* (BJ 2006: 279) – jakąś niezależną tradycję, prawdopodobnie efraimską, związaną z obydwiema wymienionymi w tym wierszu miejscowościami (tj. nazwami własnymi – uwagi L.H.).

- a pronásledovali Midjánce. Hlavu Orébovu a Zébovu přinesli Gedeónovi za Jordán. (Soudců 7,25) – (tłum. ČEP 2008: 244).*
- ČSP** *Přitom zajali dvě midjánská knížata, **Óréba** a Zéba. Oréba zabili na **Cúr Órébu** a Zéba zabili v Jekeb Zébu. Pronásledovali Midjánce a hlavu Óréba a Zéba přinesli Gedeónovi přes Jordán. (Soudců 7,25) – (tłum. ČSP 2009: 310).*
- B21** *Pronásledovali Midiánce a zajali dva jejich velitele, Oreba (totiž **Havrana**) a Zeeba (totiž Vlka). Oreba popravili u **Havraní skály** a Zeeba u Vlčího lisu. Orebovu a Zeebovu hlavu pak přinesli Gedeonovi na druhou stranu Jordánu. (Kniha Soudců 7,25) – (tłum. B21 2009: 284).*
- PNS** *Zajali také dvě midianská knížata, totiž **Oreba** a Zeeba; a přistoupili k tomu, aby Oreba zabili na **Orebově skále**, a Zeeba zabili u Zeebovy vinné nádrže. A dále Midiana pronásledovali a Orebovu a Zeebovu hlavu přinesli Gideonovi v jordánském kraji. (Soudci 7,25) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/soudci/7/>).*
- JB** *Zajali oba midianské náčelníky, **Oreba** a Zeeba. Oreba zabili u **Orebovy skály** a Zeeba u Zeebova lisu. Pronásledovali Madiana a přinesli Gedeonovi za Jordán Orebovu a Zeebovu hlavu. (Kniha Soudců 7,25) – (tłum. JB 2009: 362).*
- SNC** *Zajali dva midjánské velitele, Oréba (to znamená **Havran**) a Zéba (to znamená Vlk). Oréba pak popravili na **Havraní skále**, Zéba zabili ve Vlčím lisu a jejich hlavy přinesli Gedeónovi za Jordán. (Soudců 7,25) – (tłum. SNC 2011: 258).*
- BG** *Przytém pojмали dwoje książąt Madyjańskich, **Oreba** i Zeba; a zabili Oreba na **skale Oreb**, a Zeba zabili u prasy Zeb, i gonili Madyjanity, a głowę Oreba i Zeba przynieśli do Giedeona za Jordan. (Księga Sędziów, którą zowią Judicum 7,25) – (tłum. BG s. 214).*
- BJW** *I pojmawszy dwu mężów Madiańskich, **Oreba** i Zeb, zabił Oreba na **skale Oreb**, a Zeba na prasie Zeb. I gonili Madian niosąc głowy Oreb i Zeb do Gedeona za rzekę Jordan. (Księgi Sędziów 7,25) – (tłum. BJW 2000: 400).*
- NBG** *Nadto ujęli dwóch książąt midjanickich – **Oreba** i Zeeba. I zabili Oreba przy **skale Oreb**, zaś Zeeba zabili przy prasie Zeeb oraz ścigali Midjanitów. Zaś głowy Oreba i Zeeba przynieśli za Jarden, do Giedeona. (Księga Sędziów 7,25) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/sedziow/sedziow.html>).*
- BT** *Ujęli przy tym dwóch dowódców madianickich: **Oreba** i Zeeba. Oreba zabili na **skale Oreba**, a Zeeba przy tłoczni Zeeba. Ścigali nadal Madianitów, a głowy Oreba i Zeeba przynieśli Gedeonowi za Jordan. (Księga Sędziów 7,25) – (tłum. BT 1989: 238).*
- BWP** *Schwytawszy następnie dwóch przywódców madianickich, **Oreba** i Zeeba, roztrzaskali Oreba o **skalę Oreba**, a Zeeba zabili przy tłoczni Zeeba. I nadal*

ścigali Madianitów, głowy zaś Oreba i Zeeba przynieśli Gedeonowi na drugą stronę Jordanu. (Księga Sędziów 7,25) – (tłum. BWP 1997: 401).

BW Wzięli wtedy do niewoli dwóch książąt midiańskich, **Oreba** i Zeeba; Oreba zabili na **Skale Oreba**, a Zeeba zabili przy tłoczni Zeeba i gonili Midiańczyków, a głowę Oreba i Zeeba przynieśli do Gedeona na tamten brzeg Jordanu. (Księga Sędziów 7, 25) – (tłum. BW 2001: 273).

BP Pojmali oni również dwóch wodzów midianickich, **Oreba** i Zeeba, i zabili – Oreba na **Skale Oreba**, a Zeeba zabili w Tłoczni Zeeba. Potem ścigali nadal Midianitów. Głowę zaś Oreba i Zeeba zanieśli do Gedeona na drugą stronę Jordanu. (Księga Sędziów 7,25) – (tłum. BP 2012: 288).

PNŚ Pojmali też dwóch książąt Midianu, mianowicie **Oreba** i Zeeba; potem zabili Oreba na **skale Oreb**, a Zeeba zabili przy kadzi winiarskiej Zeeb. I dalej ścigali Midian, a głowę Oreba oraz Zeeba przynieśli do Gedeona w regionie nadjordańskim. (Księga Sędziów 7,25) – (tłum. PNŚ 1997: 333).

Analizując różnice leksykalne związane z nazwami własnymi, dostrzegłem jeszcze inną rozbieżność, polegającą na tym, że w większości zaprezentowanych przekładów biblijnych pojawia się wyrażenie *skala* czes. *skála* (BK, ČEP, B21, PNS, JB, SNC, BG, BJW, NBG, BT, BWP, BW, BP, PNŚ), chociaż istnieją tłumaczenia, w których występuje określenie *hora*¹¹³ [dosł. góra], patrz *Biblia Ołomuniecka* (BO) albo użyty

¹¹³ W jednym monolingwistycznym słowniku języka czeskiego (SJČ 1952) jest ciekawa wzmianka, która dotyczy dwóch kwestii, zarówno *góry*, jak i *Oreba*, por. wyraz: *orebita* = *husita z vých. Čech (podle biblic. hory Oreb)* – (Trávníček 1952: 1098) – [pol. tłum.: ‘przedstawiciel ruchu husyckiego, czyli tzw. husyta ze wschodnich Czech według biblijnej nazwy góry // [skały] Oreb // [Kruka]’]. Nazwy w [kwadratowych nawiasach] pokazują teoretycznie możliwą wariantywność w tłumaczeniu. W tym słowniku umieszczono również przymiotnik *orebský* pochodzący od rzeczownika *Oreb*, por. czes. *orebské bratrstvo* – [pol. Bractwo orebskie // Bractwo Oreba]. Chodzi o zwolenników Jana Husa, którzy po praskim i taborskim oddziale stali się trzecim największym militarnym zgromadzeniem w Czechach XV wieku por. *vojenské bratrstvo Orebské* (tzw. *Orebité*) – ‘wspólnota religijna’, która uważana była za radykalny odłam husytyzmu. Po śmierci Jana Žižky opisywani *Orebici* przeobrazili się w ruch sierotek. W innej czeskojęzycznej monografii pt. *Místní jména v českých překladech Starého zákona* spotykamy się z podobną, ale bardziej szczegółową informacją: *orebité // orebita to byl ‘člen husitského východočeského bratrstva’*. *Orebité byli nazýváni podle kopce Oreb u obce Třebechovice pod Orebem u Hradce Králové* (Dittmann 2009: 275) – [orebici // orebita to byl ‘członek wschodnioczeskiego bractwa husického’]. Nazwę Orebici przejęli od wzgórza // kopca Oreb, który znajdował się w pobliżu gminy Třebechovice pod Orebem zlokalizowanej koło miejscowości Hradce Králové]. Por. również NASCS 2007: 576 i Klimeš 1998: 533).

został leksem *cúr* por. *Český studijní překlad* (ČSP). Właśnie w zaprezentowanym *Czeskim Překładzie Studijnym* (ČSP) patrz cytat: **na Cúr Órébu** mamy do czynienia z dosłownym **przejęciem** – czes. *převzetím* dwóch realiów: imienia postaci i nazwy skały z języka wyjściowego, czyli hebrajskiego, por. צִיֹר [h-6697 *šûr*¹¹⁴] + עֵרֶב [h-6159 'ōrēb]. W tym konkretnym przypadku spotykamy się z wyraźną egzotyzacją tekstu, czyli **pozostawieniem w tekście przekładu obcych elementów**. Możemy więc powiedzieć – używając trochę innej lub zmienionej terminologii lingwistycznej – że mamy do czynienia z tzw. **bezpośrednim transferem** jako techniką tłumaczeniową, polegającą na przeniesieniu elementu tekstu wyjściowego do tekstu docelowego. Uważam, że w takim wypadku należałoby (decyzję oczywiście najczęściej podejmuje tłumacz) sporządzić przypis, żeby objaśnić potencjonalnemu czytelnikowi // odbiorcy tekstu, co ten „obcojęzycznie brzmiący” wyraz // wyrazy oznacza // oznaczają i spróbować przybliżyć ekwiwalencję lub podjąć próbę ‘udomowienia przekładu’ → (w celu lepszego i łatwiejszego zrozumienia). Jest to wyraz efektu odbicia leksyki, nazywany przez teoretyka przekładu Lawrence’a Venutiego¹¹⁵ albo **egzotyzacją** – lub idąc zupełnie w odwrotnym kierunku – **urodzimieniem** // **udomowieniem**, względnie stosując inną terminologię (por. Majkiewicz 2008: 302–303, Skibińska 2002: 138), można powiedzieć, że mamy do czynienia z **procesem naturalizacji** (tzw. szeroko pojętą **adaptacją**, pojmowaną w kategoriach zamieniania elementów językowo-kulturowych, które w naszym przypadku dotyczą procesu zbohemizowanych lub spolszczonych // spolonizowanych obcych środków językowych, zwłaszcza leksykalnych) lub możemy mieć również

¹¹⁴ Odnośnie do hebr. wyrażenia *šûr*, znajdującego się także i w innym wersecie biblijnym, por. Wj 17,6 – jak podkreśla Lemański (2009: 369) – owa skała, o której mowa (*šûr*), to w istocie rzeczy większa geologiczna formacja skalna, która może być częścią góry *Horeb*.

¹¹⁵ Co ciekawe – jak podkreśla Szymańska (2013: 191) – Venuti również widzi w forenizacji remedium na iluzjonistyczne strategie tłumaczy. Według niego opisywana forenizacja uwypukla obcość tekstu (np. poprzez naśladowanie oryginalnej składni czy stylistyki wbrew wszelkim normom języka docelowego) i w ten sposób zwraca uwagę na mediacyjną funkcję tłumaczenia.

do czynienia ze **zjawiskiem substytucji**¹¹⁶ (por. Kufnerová 2009). Spotykamy się również na gruncie metod przekładoznawczych z nazewnictwem specjalistycznym, które przybrało formę **oswojenia** (Urbanek 2011: 343) – czes. *osvojení* (Straková 2003: 172). Niektórzy badacze stosują terminologię w postaci określenia **nacjonalizacja** (Poznańska 2011: 279). W czeskiej terminologii językoznawczej funkcjonuje również określenie czes. *cizokrajnost* ‘zachování neobvyklého výrazu či spojení za účelem zdůraznění koloritu, oslabující zároveň komunikativnost naturalizace’ – [tłum. pol.: zachowanie niezwykłego wyrazu lub połączenia w celu podkreślenia kolorytu, osłabiając jednocześnie komunikatywność naturalizacji]. Te translacyjne strategie tłumacza skupiają się w pierwszym zasygnalizowanym wypadku wokół pojęcia: „foreignization” – czyli utrzymania różnic kulturowych, albo w drugim wypadku dotyczą „domestication” – to znaczy, że mamy do czynienia z maksymalnym złagodzeniem kulturowego szoku, ulegającego adaptacji i tłumaczeniu. W związku z czym pojawia się **niewidzialność** // **niewidoczność** (ang. *invisibility*) tłumaczenia, która minimalizuje obcość tekstu. Używając metafory Elżbiety Tabakowskiej, opartej na koncepcji niemieckiego hermeneuty Friedricha Schleiermachera (*przekład oswojony i przekład wyobcowany*¹¹⁷), możemy się dowiedzieć, że chodzi o „wysyłanie

¹¹⁶ W tłumaczeniu zarówno poezji, jak i prozy używa się w najróżniejszych sytuacjach tzw. zjawiska **substytucji** czes. ‘nahrazení’, ‘záměna’, ‘náhrada’ ‘zastupování’, ‘zastoupení’ pol. ‘zamiana’, ‘zamiennik’, ‘podstawienie’, ‘zastępstwo’, które jednak nie jest często wykorzystywane w przekładach. Jak zaznacza Zlata Kufnerová (2009: 70) *substituce uplatňuje se hlavně tam, kde překladatel uzná za potřebné, aby českému čtenáři zprostředkoval domácí analogii autorův záměr obsahový nebo formální* [tłum. pol.: metoda ta używana jest wtedy, kiedy tłumacz uzna za niezbędne, żeby np. czeskojęzycznemu czytelnikowi udostępnić przez udomowioną analogię właściwy zamiar autora, a to z punktu widzenia treści lub formy]. Wyrażone zostało również dążenie, żeby czasami w sposób komiczny, jak najwierniej stworzyć taki ekwiwalent, o który mógłby być czeskojęzyczny czytelnik oszukany, kiedy w tekście zostałyby pierwotna nazwa własna pozostawiona w oryginalnym brzmieniu, ponieważ wiadomo, że prawie każda forma nazwy własnej posiada charakterystyczne właściwości nosiciela tejże nazwy – por. eponimy.

¹¹⁷ Strategia ta, będąca w opozycji do szeroko rozumianej domestykacji oraz sama różnica między (forenizacją i domestykacją) stała się wytyczną ideologicznego i etycznego projektu określanego mianem tzw. przeprowadzenia czytelnika do autora

czytelnika w zagraniczną podróż” albo „sprowadzenie autora do kraju czytelnika” (Tabakowska 2009: 52–53). Te dwa diametralnie różniące się typy przekładów – zwłaszcza pod względem techniki tłumaczenia¹¹⁸ – powodują widoczne zróżnicowanie w końcowej sferze odbioru. W translacji kulturowej to, co „obce” nigdy nie ulegnie całkowitemu przyswojeniu, lecz zachowa swą odrębność, którą należy – jak podkreśla Katarzyna Lukas (2011: 216) – zaakceptować.

Badając również dokładnie **kwestie pisowni nazw własnych**, znajdujących się w omawianym wersecie biblijnym (Sdz 7,25), możemy dostrzec jeszcze inne odstępstwa, polegające na tym, że w niektórych przekładach biblijnych wymieniana *Skala* jest pisana z dużej litery (BW, BP), a w pozostałych trzynastu analizowanych przypadkach (BK, BO, ČEP, B21, PNS, JB, SNC, BG, BJW, NBG, BT, BWP i PNŚ) z małej litery.

Możemy się przekonać również na naszych rozpatrywanych przykładach biblijnych, że do pewnego stopnia cząstkowym problemem przekładoznawczym warsztatu tłumacza są pojawiające się przedmiotowe nazwy własne. Podczas próby rozwiązywania podobieństwa językowego dotyczącego właściwego i poprawnego nazywania w przekładzie nie tylko osób (por. imiona i nazwiska), ale także miejsc i miejscowości (tj. topograficzne nazwy własne), trzeba wziąć w pierwszej kolejności pod uwagę przede wszystkim – jak zaznacza Straková (2003: 172) następujące okoliczności:

- systemy graficzne danych języków;
- stopień frekwencji imiona (nazwy własnej) i stopień jego oswojenia (tj. domestykację);

i autora do czytelnika (por. Schleiermacher 1813/2010; Berman 2009; Venuti 1995, 2009) – do którego sprowadza się rola każdego tłumacza literatury.

¹¹⁸ Zgodnie z istniejącymi zabiegami traduktologicznymi i próbą klasyfikacji tłumaczenia imion oraz nazw własnych można wyróżnić trzy grupy:

- tłumaczenie obcego imienia własnego poprzez użycie ekwiwalentu języka docelowego lub wymyślonego przez tłumacza;
- pozostawienie obcego imienia własnego w jego oryginalnej formie;
- tłumaczenie poprzez wprowadzenie ekwiwalentu z tzw. „trzeciej kultury” (por. Kwaśna 2013: 131; Hejwowski 2006; Wojtasiewicz 2007; Lewicki 2000).

- charakterystyczne dla danej epoki przyzwyczajenia i obowiązujące zwyczaje oraz aktualne obyczaje.

Bardzo istotną kwestią w niniejszym podrozdziale jest zwrócenie szczególnej uwagi na tzw. czes. *text psaný v závorkách* (sposržezenia i uwagi własne L.H.), czyli na **zastosowane nawiasy** w zdaniu tłumaczonych wersetów biblijnych. Tłumacz ma do dyspozycji **kilka technik**, które umożliwiają mu **transfer** imion własnych oryginału do przekładu. Spotykamy się również z sytuacją, kiedy tłumacz stosuje **dwie wersje** przekładu danego fragmentu tekstu, w naszym przypadku wszystkie zostały odnotowane zaraz za wyrażeniem głównym w nawiasie, por. ČEP s. 244: *Oréba (to je **Havrana**)*; B21 s. 284: *Oreba (totiž **Havrana**)*; SNC s. 258: *Oréba (to znamená **Havran**)* – patrz podkreślenia w wyekscerpowanych czeskich przekładach w IV przykładzie. Krzysztof Hejwowski zaznacza, że „bardzo częstym błędem w pierwszej fazie nauki tłumaczenia jest pozostawienie dwóch wersji przekładu danego fragmentu tekstu“ (Hejwowski 2006: 145). Sądzę jednak, że pozostawienie tych „dwóch wersji” – („jednej w nawiasie”) miały na celu wyłącznie funkcję informacyjną i objaśniającą, ułatwiającą odbiór i lepsze zrozumienie tłumaczonego tekstu.

Dzięki tym zastosowanym „nawiasom”, wszystkie wymienione tzw. „wariantowe” przykłady dotyczące nazw własnych, w których odnotowaliśmy interesujące nas „krucze” nazewnictwo, pokazały nam szczególnie **dwie ważne kwestie** translatologiczne, polegające na tym: „czy” a przede wszystkim „**jak**” tłumacz zmienia, modyfikuje, adaptuje lub względnie wzbogaca język przekładu – szczególnie w dalszej części tłumaczenia (tj. w pozostałym fragmencie danego wersetu). Tłumaczenie miałooby być profesjonalnie wykonane, dokonując przekładu nie tylko automatycznie motywowaną potrzebą chwili, ale powinno być przemyślane i zrealizowane z pełną świadomością i głębokim poczuciem odpowiedzialności.

Te wszystkie wyrazy pozostawione w nawiasach w tekście głównym, znajdujące się w trzech czeskojęzycznych przekładach biblijnych (ČEP, B21 i SNC uwagi własne L.H.) – przekształcając

stopniowo nazwę własną *Oreba* → w wyrażenie toponimiczne *Havrana* – miały w konsekwencji bezpośredni wpływ na „nowopowstałą” nazwę oronimów: *Havrani skála* a nie *Orebova skála* – wskazując jednocześnie na wariantywne używanie, które stopniowo, dzięki dosłownie przetłumaczonemu udomowieniu, utrwala się w pamięci użytkowników języka.

Natomiast w następnym przywoływanym przykładzie biblijnym Iz 10,26 – (patrz przykład nr V), który jest również powiązany z nazwą geograficzną skały¹¹⁹, dotyczy pocieszenia Jeruzalemczyków przeciwko Asyryjczykom oraz zapowiedzi kary na Asyrię. Poniżej przytaczam analizowane czeskojęzyczne i polskojęzyczne przekłady biblijne, por.

(V) BK *Nebo vzbudí na něj Hospodin zástupů bič, jako porážku Madianských na skále Goréb, a jakož pozdvihl holi své na moře, tak ji pozdvihne na něj, na cestě Egyptské.* (Prorocství Izaiáše proroka 10,26) – (tłum. BK 2009: 583–584).

¹¹⁹ *Horeb* oznacza ‘suchy’, ‘samotny’, a także ‘dezertować’, ‘zbiec’. Są to cechy, jakie posiada reprezentant awifauny – *kruk*. Wiadomo z kart *Biblii*, że opisywany ptak zdezerterował z Arki Noego, jest samotnikiem, potrafiący żyć na odludziu, por. czeskie skonwencjonalizowane wyrażenie *krkavec*, symbolizujące przenośnie ‘łakomczucha’ i ‘chciwca’ (por. Hampl 2012: 74–75 i 225). Czyli czeski leksem w postaci *krkavec* [dosł. kruk] występuje jako utrwalaony obraz stereotypowego i skonwencjonalizowanego wyrażenia, które jest związane z metaforyczną symboliką ‘chciwości’ i ‘skąpstwa’. *Horeb* – jest to druga nazwa biblijna góry *Synaj*, miejsca otrzymania Przykazań i zawarcia przymierza między Bogiem a Jego ludem. Tu również Bóg ukazuje się Eliaszowi. Ale w opisywanym przykładzie (Iz 10,26) chodzi o skałę *Oreba*, której nie udało się do tej pory precyzyjnie zlokalizować (por. Walton, Matthews, Chavalas 2005: 681). Jest to aluzja do wybawienia Izraela przez Pana wbrew wszelkim szansom. Wyrażenie *Oreb* oznacza w bezpośrednim tłumaczeniu czes. ‘*havrana*’.

Jako ciekawostkę podam, że w Polsce nazwę *Horeb* nosi jedno ze wzgórz otaczających Wambierzyce (może nawiązuje to do innej nazwy góry Synaj w miejscu pielgrzymkowym). Na terytorium Republiki Słowackiej jest szczyt *Havrani skála* pol. *Gawronia Skala* (za: <http://havrani-skala-gawronia.slowackie.pl>), znajdujący się w południowej części Słowackiego raju, który jest zaliczany do Spisisko-Gemerskiego krasu. W Czechach *Havrani skály* leżą ok. 1 km na północ od miejscowości Radvanec w Łużyckich Górach. Tworzy je grupa siedmiu piaskowcowych skalnych wieży na piaskowcowym grzbiecie (patrz współrzędne przedstawianego oronimu: 50°45'58.00"N; 14°35'13.00"E). Inna *Havrani skála* znajduje się bezpośrednio nad rzeką Wełtawą, w sercu Czeskiego Krumlova, miasta zapisanego na liście światowego dziedzictwa UNESCO.

- BO** *I vzkřiesí naň hospodin všech zástupův bič podlé rány madianské na té **skále** (jménem) **Oreb** a prut svůj na moře a vzdvihne jej na cestě ejiptské. (Izaiáš 10,26) – (tłum. BO 2009: 55).*
- ČEP** *Hospodin zástupů nad ní zamává bičem, jako když bil Midjána na **Havraní skále**, a zdvihne svou hůl na moře jako kdysi na Egypt. (Izajáš 10,26) – (tłum. ČEP 2008: 694).*
- ČSP** *Hospodin zástupů bude proti němu podněcovat bič, jako při porážce Midjánu u **skály Oréb**, a jeho hůl bude nad mořem a pozdvihne ji tak jako v Egyptě. (Izajáš 10,26) – (tłum. ČSP 2009: 840).*
- B21** *Hospodin zástupů po nich šlehne bičem, jako když porazil Midiánce u **Havraní skály**; zvedne hůl nad moře tak jako kdysi v Egyptě. (Izaiáš 10,26) – (tłum. B21 2009: 874).*
- PNS** *A Jehova vojsk proti němu jistě máchne bičem jako při porážce Midiana u **skály Oreb**; a jeho hůl bude nad mořem a jistě ji pozvedne, jako to udělal s Egyptem. (Izajáš 10,26) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/Izajas/10/>).*
- JB** *Jahve Saboat nad ním zamává bičem, tak jako pobil Madiana u **orebské skály**; zamává svou holí nad mořem, tak jako ji pozvedl na egyptské cestě. (Izaiáš 10,26) – (tłum. JB 2009: 1322).*
- SNC** *Všemocný Hospodin je zmrská bičem, jako kdysi uhodil na Midjánce na **Havraní skále**. Zavře nad nimi hladiny vod, jako nad Egyptány. (Izajáš 10,26) – (tłum. SNC 2011: 780).*
- BG** *Gdyż bicz nań wzbudzi Pan zastępów, jako porażkę Madyjańczyków na **skale Horeb**; a jako podniósł różgę swoją na morze na drodze Egipskiej tak ją nań podniesie. (Proroctwo Izajaszowe 10,26) – (tłum. BG s. 556).*
- BJW** *I wzbudzi nań Pan Zastępów bicz na kształt porażki Madian na **skale Oreb** i różgę swą na morzu, i podniesie ją na drodze Egipskiej. (Proroctwo Izajaszowe 10,26) – (tłum. BJW 2000: 1484).*
- NBG** *WIEKUITY Zastępów podniesie na niego bicz, jak w czasie klęski Midjanu przy **skale Oreb**; a Swoją laskę nad morze – tak jak ją podniósł na drodze Micrejczyków. (Księga Izajasza 10,26) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/izajasz/izajasz.html>).*
- BT** *Pan Zastępów wzbudzi bicz na niego, jak wtedy, gdy poraził Madianitów przy **skale Oreba** lub gdy [wyciągnął] laskę swą przeciw morzu i podniósł ją na drogę Egipcjan. (Iz 10,26) – (tłum. BT 1989: 858).*
- BWP** *Na niego Pan Zastępów podniesie swoją różgę i pokarze go tak, jak na **skale Oreb** Madiana, albo jak wtedy gdy w stronę morza laskę wyciągał, i podnosił ją nad drogą Egiptu. (Iz 10,26) – (tłum. BWP 1997: 1422).*
- BW** *I Pan Zastępów będzie wywijał nad nim batem jak wówczas, gdy pobil Midianitów przy **Skale Kruka**, i podniesie swój kij nad morzem, jak niegdyś nad Egiptem. (Księga Izajasza 10,26) – (tłum. BW 2001: 760).*

- BP** *Wtedy Jahwe Zastępów bicz nad nim wzniesie jak przy ciosach [zadanych] Midianowi przy skalach Orebu. I laskę swą wzniesie nad morze na drodze Egiptu.* (Iz 10,26) – (tłum. BP 2012: 1045).
- PNS** *I Jehowa Zastępów będzie wywijał przeciwko niemu biczem jak w czasie klęski Midianu przy skale Oreb; a jego laska będzie ponad morzem i on ją podniesie, jak to uczynił w związku z Egiptem.* (Księga Izajasza 10,26) – (tłum. PNS 1997: 904).

Najczęstszym błędem przy tłumaczeniu nazw własnych jest **brak konsekwencji**¹²⁰. Możemy się o tym przekonać, porównując między sobą najpierw te dwa zaprezentowane czeskie przetłumaczone wersety biblijne (Sdz 7,25 z Iz 10,26 – patrz przykłady IV i V), w których na początku możemy dostrzec, że:

- cztery, konkretnie wymienione przekłady są **wewnętrznie jednakowe** (w ramach jednego tłumaczenia), por. *Biblię Kralicką* (BK): *na skale Goréb* i *na skale Goréb*¹²¹, dalej *Czeski Przekład Ekumeniczny* (ČEP): *na Havraní skále* i *na Havraní skále*, następnie *Przekład XXI wieku* (B21): *u Havraní skály*

¹²⁰ W Izraelu nadawano również ludziom imiona, które wywodziły się z nazewnictwa zwierzęcego: *Rachel* – **owca** // **owieczka** ‘cóрка Labana i żona Jakuba Rdz 29; 30; 31; 33 i inne’; *Debora* – **pszczoła** ‘prorokini w starożytnym Izraelu, żona Lapidota Sdz 4,5nn’ oraz ‘piastunka // niańka // mamka Rebeki Sdz 35,8’; *Zeeb* – **wilk** ‘dowódca madianicki Sdz 7,25 i Sdz 8,3’; *Oreb* – **kruk** ‘dowódca midianicki Sdz 7,25; Sdz 8,3; Iz 10,26’; *Jemima* – **gołębica** ‘cóрка Hioba Hi 42,14’; *Jonasz* – **gołąb** ‘prorok z Gat-ha-Chefer’ (gdzie hebr. *Jóna* oznacza ‘gołębia’ – patrz Komárek 2000: 41); *Sippor* // *Cippor* [h-6834] – **wróbel** ‘ojciec Balaka, króla Moabu Lb 22,2.4.10.16, 23,18; Joz 24,9; Sdz 11,25’ oraz trzeba również wymienić, że żeńską formę tego imienia nosiła żona Mojżesza – Wj 2,21; 4,25; 18,2. Zwłaszcza w poezji – jak podkreśla Langkammer (2001: 350–351) – stosowano nazwy zwierzęce, z których cechy odnoszono do zalet i wad ludzkich (ma to głównie miejsce w przypowieściach). Szczególnie jest to widoczne w charakterystyce człowieka – również i w języku potocznym, przez stosowanie różnorodnych związków frazeologicznych i idiomatycznych oraz wyrażen na tle metaforyczno-metonicznego podobieństwa (por. *łagodny jak baranek, szczwany jak lis* itp.).

¹²¹ Analizując zastosowaną terminologię dotyczącą oronimów, warto zwrócić uwagę na fakt, że w ślad za *Biblią Kralicką* poszła czeskojęzyczna monografia pt. *Drama věků*, w której można znaleźć informację, że: *vzbudí na něj Hospodin zástupů bič, jako porážku Madiánských na skále Goréb* (Whiteová 1993: 230) – [tłum. pol.: Pan Zastępów wzbudzi bicz na niego, jak wówczas, kiedy pobił Midianitów na skale Goreb].

i u *Havraní skály*; oraz *Slovo na cestu* (SNC): na *Havraní skále* i na *Havraní skále*.

- **małe odstępstwa** obserwujemy w *Překladu nového světa* (PNS): na *Orebově skále* i u *skály Oreb*; w *Jeruzalémské bibli* (JB): u *Orebovy skály* i u *orebské skály* (dotyczące różnic konstrukcji rzeczownikowo-przymiotnikowych).
- nie możemy już tego zaobserwować w dwóch dalszych czeskojęzycznych tłumaczeniach, w których odnajdujemy **różnice nazw własnych** w obrębie wewnętrznego przekładu, por. *Biblię Olomuniecką* (BO): na *hořě Oreb* i na *té skále (jménem) Oreb*; *Czeski Przekład Studyjny* (ČSP): na *Cír Órébu* i u *skály Oréb*.
- w ramach wszystkich zaprezentowanych czeskojęzycznych przekładów biblijnych do grupy tzw. **toponimów z alternacją** zaliczyć można następujące nazwy: *Oreb* // *Oréb* // *Óréb* i *Goréb*.

W polskojęzycznych tłumaczeniach odnotowywujemy następujące „podobieństwa i różnice” oraz „zgodności i nieścisłości” (tzw. odstępstwa) w ramach wewnętrznego tłumaczenia, porównując także w obrębie jednego przekładu biblijnego analogiczne edycje dwóch starotestamentowych ksiąg (Sdz 7,25 i Iz 10,26), w których pojawia się przedmiotowe słownictwo, w naszym przypadku „awifaunistyczna”, a ściślej mówiąc „krucza” leksyka. Mamy do czynienia z:

- **małymi różnicami** w pisowni toponimów: *Oreb* i *Horeb*, por. *Biblię Gdańską* (BG): na skale *Oreb* i na skale *Horeb*;
- **jednakową pisownią** nazwy własnej (patrz przekłady biblijne: BJW, NBG, BT, BWP, BP i PNŚ): na // o // przy skale *Oreb(a)* i na // przy skale *Oreb(a)*; oraz

- **odmienną pisownią** wraz z inną, pozmienioną bazową leksyką – w wyniku dokonanego tłumaczenia¹²² – dotyczącą nazwy geograficznej, por. *Biblię Warszawską* (BW): *na Skale Oreba i przy Skale Kruka*.

Skupiając się wyłącznie na dokładnej analizie przetłumaczonego tekstu biblijnego (Iz 10,26¹²³), możemy jednoznacznie stwierdzić, że tylko w *Biblii Poznańskiej* (BP) odnotowaliśmy **liczbę mnogą** przedstawianego oronimu, por. *przy skałach Orebu*, a w pozostałych piętnastu (ośmiu czeskich i siedmiu polskich) analizowanych przekładach tegoż samego wersetu (Iz 10,26) wszędzie pojawia się liczba pojedyncza, por. *na // przy skale Oreba // Kruka* czes. *na Havraní skále // na skále Oréb*. Natomiast we wcześniej analizowanym przykładzie nr IV dotyczącym (Sdz 7,25) wszędzie, włącznie z *Biblią Poznańską* (BP) została zastosowana **liczna pojedyncza** opisywanego toponimu, por. *na skále Goréb // na hoř Oreb // na Havraní skále // u Havraní skály // na Orebově skále // u Orebovy skály* // pol. *na (o // przy) skale Oreb(a)*.

Na podstawie tych dwóch przeanalizowanych przykładów z *Pisma Świętego* (Sdz 7,25 i Iz 10,26) skupiających się wokół nazw geograficznych, mogliśmy się przekonać, że najczęściej w trakcie procesu przekładu dochodzi do: **kombinacji tłumaczenia z reprodukcją, zbohemizowanej lub spolszczonej adaptacji, kalkowania struktur**

¹²² Wyjaśnienie powstałych różnic w tłumaczeniu *Biblii Warszawskiej* dotyczących dwóch wspomnianych wersetów (Sdz 7,25 i Iz 10,26), czyli konkretnie leksyki: *na Skale Oreba* i *przy Skale Kruka* można upatrywać w tym, że analizowane księgi mogły być prawdopodobnie przekładane przez innych tłumaczy, którzy sobie nie zdawali sprawy z tego, że powstaje **wariantywna ekwiwalencja językowa** [uwagi własne L.H.], w pierwszym przypadku stosując **egzotyzację**, a w drugim **udomowienie** bez żadnego odwołania przypisowego.

¹²³ W tym momencie chciałbym zwrócić uwagę na „nieścisłość” między komentarzem i jego tłumaczeniem (brak opisu zmiany terminologii). W *Nowym komentarzu biblijnym* przy opisie wersetu Iz 10,26 zostało przywołane zwycięstwo nad wrogami Izraela, które miało miejsce na **Skale Oreb** (por. Brzegowy 2010: 585). Natomiast w tłumaczeniu przywoływanego wersetu użyto odmiennej terminologii, por.: *I JHWH Zastępów wzniesie przeciw nim bicz jak wtedy, gdy poraził Madianitów na Skale Kruka, jak wtedy, gdy wyciągnął łaskę przeciw morzu na drodze z Egiptu* (Iz 10,26 – tłum. Brzegowy 2010: 575). W tym przypadku mamy typowy przykład użycia w tłumaczeniu procesu **domestykacji**, a w komentarzu pozostawienie nazwy egzotyzacyjnej.

językowych tekstu oryginalnego, przejęcia leksyki z języka oryginału, reprodukcji bez objaśnień, odczuwalnego zjawiska substytucji lub zastosowania odpowiednika tekstowego z jakiegoś przekładu (por. Čermák, Blatná 1995; Knittlová 2010; Kufnerová 2009; Hejwowski 2006, 2009, 2012¹²⁴; Wierzbicka 1999, 2006, 2007; Lewicki 2000; Chlebda 2011; Gaszyńska-Magiera 2011: 137–144; Brzozowski 2011), a także dochodzi do **aktywizacji obcości**, spełniających gatunkowe właściwości każdego tekstu przekładu (por. Lewicki 2000; Majkiewicz 2008; Straková 2003: 172–176) oraz do **nieprzetłumaczalności kulturowej** (Kwaśna 2013: 129–130) wyodrębniając również **specyficzność kulturową**¹²⁵ (Hejwowski 2006; Wojtasiewicz 2007; Kwaśna 2013) lub zaobserwowany **dystans kulturowy w przekładzie**¹²⁶ (Gutt 2004, Wideł-Ignaszczak 2012: 145–152). W ramach tzw. **kulturowej transpozycji** (por. Hervey i Higgins 1992) autorzy widzą w procesach translacyjnych różne stopnie czy odcienie **odstąpienia // odchyłu** od przekładu dosłownego, które można podzielić na:

¹²⁴ Krzysztof Hejwowski w artykule pt. *Nazwy własne w tekście literackim – techniki tłumaczenia* skupił się na klasyfikacji technik stosowanych przez tłumaczy w odniesieniu do nazw własnych w tekstach literackich, gdzie w czternastu punktach wyszczególnił najważniejsze zagadnienia opisywanej problematyki (por. Hejwowski 2012: 11–22).

¹²⁵ Specyficzność kulturowa dotyczy wszystkich tych różnic, ze względu na fakt, że są lepiej znane, bądź łatwiej rozpoznawalne dla osób wychowanych w danej kulturze. Do tej grupy zaliczyć możemy np.: nazwy własne, określenia pewnych zjawisk geograficznych, nazewnictwo miar i wag, dziedziny wytworów cywilizacji materialnej, potrawy, napoje, obrzędy religijne oraz nazwy związane ze stosunkami społecznymi. Następny etap specyficzności kulturowej i jej nieprzetłumaczalności sprowadza się do aluzji erudycyjnych, które – jak podkreśla Kwaśna (2013: 130) – wymagają od odbiorcy zrozumienia konkretnych nawiązań do kultury oryginału, czyli pewnego przygotowania czytelników do odbioru lektury. Aluzje te zazwyczaj wymagają od czytelnika znajomości literatury, historii czy też wierzeń kultury, w której osadzone jest opowiadanie. Natomiast nazwy własne jako jednostki leksykalne są wyrazem wiedzy rzeczywistości, pamięci społecznej i historycznej oraz świadomości tradycji kulturowej specyficznej dla każdej wspólnoty komunikacyjnej. To właśnie – jak zaznacza Kovacheva (2008: 199) – „etnorealiami” *nomia propia* przysparzają wiele kłopotów tłumaczom.

¹²⁶ W komunikacji intralingwalnej, jak i interlingwalnej, analizowany przekład metodą cytatu nie adaptuje tekstu w celu zniwelowania różnic kulturowych, dzięki czemu – jak podkreśla Gutt (2004: 31) – odznacza się wysokim stopniem autentyczności. Od odbiorców wymaga on odpowiedniej znajomości kultury tekstu oryginalnego. Tam gdzie ta znajomość nie występuje, trzeba ją wprowadzić z pomocą odpowiednich środków.

- wcześniej wymienione już *egzotyzy* (jako przejęcie leksemu // nazwy z języka wyjściowego);
- *kulturową transplantację* (jako zastąpienie np. nazwy własnej inną nazwą własną);
- *kulturowe zapożyczenia* (jako zakorzenione pojęcia w języku, które dotyczą najczęściej tekstów historycznych, politologicznych czy socjologicznych);
- *kalki* (przekład dosłowny);
- *przekład komunikatywny*¹²⁷, który odróżnia uzus w języku wyjściowym i w języku docelowym (za: Knittlová, Grygová, Zehnalová 2010: 28–29).

Irena Kwilecka zauważyła, badając zwłaszcza staropolskie przekłady biblijne, że podczas tłumaczenia nazw obcych i poszczególnych realiów biblijnych stosuje się różne metody z zakresu translacji, co udało mi się również trafnie pokazać na wyekscerpowanym wyżej materiale (patrz IV i V przykład), koncentrującym się na Sdz 7,25 i Iz 10,26. Analizowane nazwy zostały zawężone wokół czeskich i polskich ekwiwalentów, które dotyczyły dziedziny badanych oronimów. Mieliśmy do czynienia z:

1. transkrypcją obcej nazwy,
2. zastępowaniem obcego terminu przez jego znaczenie,
3. zastępowaniem obcej nazwy nazwą rodzimą,
4. stosowaniem metonimii,
5. stosowaniem peryfrazy (za: Kwilecka 2003: 302).

Odnosnie do wyżej wymienionych punktów – zwłaszcza zaprezentowanych drugiego i trzeciego – można powiedzieć, że: *jedná se o faktor kultury v překlada, čili poměr prvků reprezentujících kulturní*

¹²⁷ Przekład komunikatywny pojawia się przede wszystkim w kolokacjach i frazach, które w formie dosłownej mogłyby zamglić sens znaczenia i naruszyć zrozumienie oraz płynność lub ciągłość tekstu.

*kontext autora a prvků příznačných pro kontext překladatele. Sémanticky se dá vyjádřit opozici „svoje“ a „cizí“, která se v překladu může realizovat v závislosti na překladatelově komunikačním postoji přibližováním nebo oddalováním se od předlohy (exotizace – naturalizace) – por. (Popovič 1975: 275; Hrdlička 2004: 77) – [tłum. pol.: omawiane są zagadnienia dotyczące **czynników kultury w przekładzie**, czyli jaki jest stosunek elementów reprezentujących kontekst kulturowy autora i elementów charakterystycznych dla kontekstu tłumacza. Z punktu widzenia semantyki można stworzyć opozycję „swój” i „obcy”, która w przekładzie może być realizowana w zależności od komunikacyjnego stanowiska tłumacza, który przybliża się lub oddala od pierwowzoru (jako tekstu oryginału). Pragnę podkreślić, że analizowane teksty religijne wymagają – jak zaznacza Janikowski (2008: 55) – nie tylko ogromnej dbałości o ekwiwalencję denotacyjną oraz kohezję leksykalną, ale także pochylenia się tłumacza nad specyficznymi warunkami percepcji odbiorcy finalnego.*

Reasumując można powiedzieć, że (w niektórych tłumaczeniach biblijnych)¹²⁸ przedstawiona **strategia udomowienia** jako forma przekładu prowadzi z reguły do stworzenia łatwego i zrozumiałego tłumaczenia w odbiorze, który stara się zbliżyć do szeroko pojętych standardów oraz do wartości kultury docelowej, zacierając przede

¹²⁸ Tłumacz zawsze zostawia znak szczególny w przekładzie. Żeby jednak tłumacz wykonał dobry przekład, muszą być spełnione przez niego minimalnie **trzy warunki**:

- 1) musi bezbłędnie rozumieć tekst oryginału, przede wszystkim pod względem **tematu i stylu**;
- 2) musi sobie właściwie poradzić z przewyciężeniem różnic pomiędzy dwiema **strukturami językowymi**;
- 3) musi również uporać się z odtworzeniem w przekładzie **stylistycznych struktur oryginału**.

Pierwszy teoretyk przekładu, za którego się uważa świętego Hieronima, autora przekładu *Pisma Świętego* łacińskiej *Wulgaty*, widział konieczność spełnienia przez tłumacza trzech ważnych postulatów:

- a) dobrze zrozumieć tekst oryginału;
- b) wiernie oddać sens;
- c) szczególnie zadbać o poprawność i piękno języka przekładu.

wszystkim charakterystyczne cechy kultury wyjściowej¹²⁹. Druga metoda tłumaczenia polegająca na **strategii egzotyzacji** skupia się na wprowadzeniu do przekładanego tekstu różnych zapożyczeń i kalek ze względu na to, żeby czytelnik uświadomił sobie fakt, że ma do czynienia z produktem obcej kultury. Oznacza to, że zaproponowana egzotyzacja pozwala na wprowadzenie elementów obcości do utworu (tj. przekładanego tekstu) jednocześnie przenosząc odbiorcę-czytelnika do świata oryginału. Strategia ta polega na tym, że z języka źródłowego konkretnie używane nazwy stosowane podczas przekładu – w naszym przypadku omawiane nazwy geograficzne i imiona własne – przenoszone są do języka docelowego bez żadnych modyfikacji (por. Połuszyński 2012: 42–45).

Przekonaliśmy się również, że na podstawie tych dwóch wyekscerpowanych wersetów biblijnych (Sdz 7,25 i Iz 10,26) – zwłaszcza czeskich przekładów – poddanych szczegółowej analizie, możemy dostrzec, że: *počeštěné poboby jmen vrostly ne jenom do tkáně jazyka, ale i do obrazné mysli jeho uživatelů* (por. Stich 2011: 10) – [tłum. pol.: zbohemizowane podobieństwa nazw własnych przedostały się nie tylko do tkanki języka, ale i do obrazowej myśli jego użytkowników]. Ta zaobserwowana **asymetria językowo kulturowa**¹³⁰ doprowadziła do powstania „dualizmu przekładowego” znanego jako przekład ‘dosłowny’ i ‘wolny’, który jest ściśle powiązany ze strategią **ekwiwalencji formalnej i dynamicznej**.

¹²⁹ W tym momencie chciałoby się przywołać myśl francuskiego teoretyka przekładu Antoine Bermana o niszczeniu sieci elementów rodzimych (Berman 2009: 260), który jako tłumacz był zwolennikiem strategii wyobcowania postawy „widoczności” tłumacza. Zwracał uwagę na siły deformujące tekst, które uniemożliwiają „doświadczenie obcego”.

¹³⁰ Tłumacz musi wybierać w trakcie procesu budowania tekstu ciągle którąś z trzech relacji (por. Kubiński 2000: 75), tj. musi mieć na uwadze **równoznacność** jako ‘odpowienność relacji semantycznej’; **równowartość** jako ‘relacje syntaktyczne’ i **równokształtność** jako ‘cecha adekwatności wobec wypowiedzi przekładanego tekstu’, które powinny być dominujące dla opracowywanego ogniwa tłumaczenia.

1.2.5. Pierwsza Księga Królewska (przykłady VI–VII)

Przystępując do omówienia następnych dwóch wersetów biblijnych (patrz przykłady VI i VII), trzeba zaznaczyć, że biblijny Elias¹³¹ po raz pierwszy wymieniony jest w *Pierwszej Księdze Królewskiej* jako niosący słowo Boga Achabowi, siódmemu królowi państwa Izraela (873–854 pne.), którego imię stało się synonimem niegodziwości, pamiętny wrogością okazywaną prorokowi Eliaszowi. Opisywany Eliasz z Tiszbe w Gileadzie – wielki prorok izraelski z 1 połowy IX wieku pne. – (w szczególnie sposób czczony przez karmelitów), jest jedną z postaci biblijnych, który zapowiedział posuchę w wyżynie w Zajordanii, znajdującej się między dopływami rzeki Jordanu, która była dobrze

¹³¹ Eliasz – czes. *Elijáš* to jedna z największych postaci *Starego Testamentu*, najslawniejszy prorok w Królestwie Północnym w IX w. przed Chrystusem. Jego imię w TM *Ēlījāhū* oznacza ‘Jahwe jest moim Bogiem’ lub ‘Bogiem jest Jahwe’ względnie ‘Jahwe jest Bogiem’ // ‘Bóg jest Panem’ – czes. ‘*Můj Bůh je Hospodin // Jahve*’ nebo ‘*Hospodin je Bohem*’, popř. *Bůh můj je Hospodin*, even. ‘*mým Bohem (je) Hospodin*’ – niem. *Elija* ‘*mein Gott ist Jahwe*’ oder ‘*Gott ist Jahwe*’ (por. Łach 2007: 317; Sielicki 2009: 24; Grabner-Haider 1994: 307; Bocian 1995: 112; Degl’Innocenti, Marinone 2011: 226; Packer, Tenney 2007: 467; Bowker 2005: 138–139; Novotný 1992: 149; Hejčl 1917: 970; Hejčl 1933: 47; Heller 2003: 63–64; Komárek 2000: 71–72; Průvodce Biblií – Taylor 2004: 291; Vragaš 2006: 127; WTB nr 7, s. 14; Koppová 2003: 114; Gesce, Horváth 1990: 49; Allmen 1991: 101; Kalinkowski 2004: 324; Würthwein 1984: 212). Czeski religioznawca, biblista i tłumacz Jan Heller dokonał analizy tego imienia: Jeho jméno je zřetelné: *El* je bůh, *-i-* je můj a *-jáš* (hebr. *-jah*) je zkratka Božího jména Hospodin. V překladu tedy toto jméno znamená: ‘*Bohem mým je Hospodin*’ (Heller 2009: 165) – [tłum. pol.: Jego imię jest wyraźne, jasne i zrozumiałe. *El* to ‘Bóg’, *-i-* to ‘mój’ a *-jasz* // *-asz* to ‘skrót imienia Bożego – Pan // Jahwe’. W tłumaczeniu imię to oznacza: Bogiem mym jest Pan // Jahwe]. To teoforyczne prorockie imię starotestamentowe, w polszczyźnie średniowiecznej – jak zaznacza Długosz-Kurczabowa (2007: 115 i 158) – znane jest w różnorodnych formach i wielu wariantach: *Uljasz*, *Heljasz*, *Hiljasz*. Jak wiadomo z tekstów biblijnych, Eliasz był człowiekiem gwałtownym, żyjącym w odosobnieniu (por. 1 Krl 17–19), dlatego jego wizerunek – jak zaznacza *Słownik symboliki biblijnej* – został zarysowany wyraźnie w tekstach narracyjnych poświęconych jego dziejom (Ryken, Wilhoit, Longman 1998: 790). We współczesnym języku czeskim istnieją nie tylko analizowane imiona pochodzenia biblijnego (tzw. *rodná křestní jména*), ale mamy także do czynienia z określonymi nazwiskami (czes. *příjmení*) jako: *Eliáš*, występującymi również w formie deminutywnej *Eliášek* (por. Komárek 2000: 48).

nawodniona. Eliasza przez suszę przepowiadał metaforycznie głód Achabowi, wprowadzającemu kult Baala, który był zwalczany przez proroków izraelskich jako bóstwo pogańskie. W czasie wielkiej suszy, którą prorok trafnie przepowiedział, ukrył się na pustyni na wschód od rzeki Jordanu. Bóg troszczył się o pokarm fizyczny dla proroków, dlatego Eliasza – z Jego rozkazu – żywiły *kruki*¹³² chlebem i mięsem nad

¹³² Właśnie tym ptakiem posługuje się Bóg, by utrzymać przy życiu Eliasza (por. Ziółkowski 1969: 337), który musiał ukrywać się przed prześladowaniem. Skrywał się w ostępach górskich Zajordanii. Była to okolica bezludna, jednak – jak podkreśla również Kosidowski (1983: 361) – Eliasza nie cierpiał tam głodu, gdyż wspomniane kruki dwa razy dziennie dostarczały mu chleba i mięsa. Analogicznie sytuację opisuje Dobraczyński (1963: 141), który zaznacza, że kiedy Bóg powołał sobie nowego proroka Eliasza z Tesbi, kazał mu natychmiast iść na pustynię, gdzie prorok był karmiony cudownie przez kruki, które mu przynosiły jedzenie. Również Marecki (2006: 74) przypomina, że kruk przynosi pożywienie zbiegłemu na pustynię prorokowi Eliaszowi, podobnie jak później pustelnikowi tebańskiemu św. Pawłowi. Jak zaznaczają O'Brien i Campbell (2000: 531) Eliasz zgodnie z nakazem Boga schronił się przy potoku Kerit, gdzie była woda i kruki dostarczały mu pożywienia. *Biblia w historiach i obrazach* informuje, że Bóg nakazał Eliaszowi, aby schronił się nad potokiem Kerit, gdzie przez czas suszy gasił swoje pragnienie wodą z potoku, a żywił się jedzeniem przynoszonym przez kruka (Degl'Innocenti, Marinone, 2011: 226). *Wielkie tajemnice Biblii* informują, że Eliasz oddalił się na pustkowiu przy potoku Kerit, gdzie w cudowny sposób był żywiony przez kruki, przynoszące mu chleb i mięso. Z nieba przestał padać deszcz, ziemia stała się jałowa, wyschły rzeki i strumienie. Również prorok odczuwał ciężar strasznej kary nałożonej na Izrael, ponieważ z powodu suszy wyschł także potok, przy którym przebywał (WTB nr 7, s. 15). *Leksykon postaci biblijnych* konstatuje to zjawisko następująco: Eliasz schronił się nad potokiem Kerit, gdzie kruki karmiły go mięsem i chlebem, ale potok wkrótce wyschł (Bocian 1995: 113). Czeskojęzyczny *Nový biblický slovník* podaje, że: *v údolí Keritu Eliáš byl zážračně zachráněn* (Douglas: 1996: 214) – [tłum. pol.: Eliasz w dolinie potoku Keritu został cudownie ocalony]. *Encyklopedia biblijna* przedstawia podobny opis, pisząc, że na czas suszy Eliasz ukrył się i w cudowny sposób przetrwał klęskę głodu (por. EB Achtemeier 2004: 251). Czeskojęzyczna monografia pt. *Drama věků dot. Proroků i Králův* zaznacza, że: *Nějaký čas zůstal Eliáš ukryt v horách u potoka Karit. Tam bylo po mnoho měsíců postaráno zážračným způsobem o jeho potravu* (Whiteová 1993: 85) – [tłum. pol.: Przez jakiś czas Eliasz został ukryty w górach u potoku Karit. Tam cudownym sposobem postarano się przez wiele miesięcy o jego pokarm]. Natomiast polskojęzyczny *Nowy komentarz biblijny* opisuje to zjawisko krótko, ale treściwie: Bóg czyni kruki narzędziem w swoich rękach i właśnie przez nie posyła pożywienie prorokowi Eliaszowi, ukrywającemu się nad potokiem Kerit, por. 1 Krl 17,4–6 (Mickiewicz 2012: 50). Zaś *Leksykon sztuki chrześcijańskiej* opisuje to zjawisko jeszcze z innej perspektywy: Eliasz najpierw prowadził żywot pustelnika; wówczas to kruk przynosił mu jedzenie (Seibert 2007: 94–95). Kruki więc – jak konstatuje Lemański t. I część 1 (2013: 398) – w tradycji o Eliaszku odgrywały pozytywną rolę, gdyż Bóg troszczy się o te ptaki tak samo, jak

potokiem Kerit, czyli w tym konkretnym przypadku możemy stwierdzić, że analizowany *kruk* jest uważany za symbol ‘Opatrzności’, którego – jak podkreśla Mickiewicz (2012: 50) – Bóg¹³³ uczynił narzędziem w swoich rękach. Dokonując konfrontatywnych porównań polskiej i czeskiej leksyki z zakresu awifauny, przeanalizowałem także fragment z czeskojęzycznego *Przewodnika po Biblii*. Zauważyłem, że w tym dziele dokładnie nie został wymieniony „*kruk*”, ale dosłownie „*gawron*”, co świadczy o synonimiczności pojęciowej tych dwóch czeskojęzycznych awifaunistycznych wyrażen leksykalnych, por.: *podle biblického podání seslal Hospodin havrany, aby Elijáše živili u potoka Kerit, dokud potok nevyschl* (*Průvodce Biblií* 2009: 291) – [tłum. pol.: według podania biblijnego zesłał Pan „*gawrony*”, które karmiły tak długo Eliasza u potoku Kerit, póki potok nie wysechł]. Z identyczną terminologią awifaunistyczną spotykamy się również w czeskojęzycznym Ilustrowanym przewodniku po *Starym i Nowym Testamencie* (IPSNZ), który opisuje fragment 1 Krl 17,4–6 następująco: *havrani krmili Elijáše, když mu Bůh přikázal skryt se v době hladomoru v poušti* (Bowker¹³⁴ 2005: 266) – [tłum. pol.: „*gawrony*” karmiły Eliasza¹³⁵, któremu Bóg kazał ukryć się na pustyni w czasie głodu]. Podobnie sytuację przedstawia w książce *ABC Bible* jej autor Mike Beaumont (2007: 54), który pisze: *Eliáš se usadil u potoka Keritu, kam mu havrani přinášeli potravu* (1Krl 17,1–5); *byl to důkaz toho, že moc nad přírodou má Bůh, nikoli Baal* –

o wszystkie inne zwierzęta (patrz również następne analizowane przykłady VIII i IX, tj. Hi 38,41 i Ps 147,9 znajdujące się w dalszej części rozprawy).

¹³³ Kiedy Ojciec Kościoła św. Augustyn mówił o Eliaszu, przypominał, że nakarmił go kruk, uściślając, że właściwie nakarmił go Ten, który kruka stworzył (por. Objasnienia Psalmów, t. XL 1986: 387).

¹³⁴ Bowker w tym samym dziele, czyli w czes. *Ilustrovaném průvodci Starým a Novým zákonem* opisuje zaistniałą sytuację następująco, profilując ponownie reprezentantów kategorii pojęciowej ptactwa, jakimi są *havrany* [dosł. gawrony]: *Bůh přikázal Eliášovi, aby se skryl v poušti: „Z potoka budeš pít a přikázal jsem havranům, aby tě tam opatrovali potravou”* (1 Krl 17,4) (Bowker 2005: 138) – [tłum. pol.: Bóg nakazał Eliaszowi, żeby ukrył się na pustyni. „Z potoku pić będziesz, a krukowi rozkazałem, żeby cię tam zaopatrywały w żywność”].

¹³⁵ Według opowieści żydowskiej *Hagady* (por. Szczepanowicz 2004: 44) prorok Eliaś miał dwa kruki: jeden przynosił deszcz, drugi suszę, jeden reprezentował życie, drugi śmierć.

[tłum. pol.: Eliazs osiadł koło potoku Kerit, dokąd mu „**gawrony**“ przynosiły pożywienie, por. 1 Krl 17,1–5. Był to dowód na to, że władzę nad przyrodą posiada Bóg, a nie Baal]. Również autor książki *Na čem mi záleží*, podaje, że: *Potravu Elijášovi donášel havran* (Heller 2009: 166) – [tłum. pol.: Pożywienie Eliaszowi przynosił „**gawron**”]. Podobny opis odnajdziemy w monografii pt. *Od slávy k úpadku* w tłumaczeniu Radka Daniela, por. *Na jeho cestě ho provázel Bůh a řídil jeho kroky. Řekl mu: „Jdi odtud a obrať se na východ a skryj se u potoka Kerítu proti Jordánu. Z potoka budeš pít a přikázal jsem havranům, aby tě tam opatrovali potravou“* (Whiteová 2007: 45) – [tłum. pol.: na jego drodze prowadził go Bóg, który kierował jego krokami. Powiedział mu: „Idź stąd i kieruj się na wschód. Skryj się koło potoku Keritu naprzeciwko Jordanu. Z potoku będziesz pił. Nakazałem „**gawronom**“, żeby cię zaopatrywały w żywność”]. Gawron jest również wzmiankowany w książce *Proroci, jejich slova a jejich svět*, w której jej autor zwięźle zaznacza: *Eliáš v 1Krl 17,2–7 je krměn havrany* (Hoblík 2009: 118) – [tłum. pol.: Eliazs w 1 Krl 17,2–7 karmiony jest przez „**gawrony**”]. Czeskojęzyczny komentarz biblijny także używa terminu gawron, por. *Hospodin u potoka Kerit živi proroka Elijáše, podobně jako živil Izraele při putování pouští. Dělá to zvláštním způsobem, pomocí havranů* (Výklady II 1996: 403) – [tłum. pol.: Pan u potoku Kerit żywi proroka Eliasza, tak samo, jak karmił Izraela podczas wędrówki przez pustynię. Robi to specyficznym sposobem, przy pomocy „**gawronów**”]. Analogicznie gawrona także przywołuje monografia *Biblické příběhy v proměnách času*, por. *přikázal jsem havranům, aby tě tam opatrovali potravou* (Czech 2006: 36) – [tłum. pol.: Polecilem „**gawronom**“, żeby cię tam zaopatrywały w żywność]. Również w słowackojęzycznym Małym leksykonie biblijnym (*Malý lexikon bible*) odnajdujemy terminologię związaną z gawronem, por. *Eliáš musí sa skývať pred kráľovským hnevom a zázračným spôsobom ho krmí havran* (Gesce, Horváth 1990: 49) – [tłum. pol.: Eliazs musi ukrywać się przed królewskim gniewem i cudownym sposobem karmi go „**gawron**”]. Ze zjawiskiem tym, w którym częściej jest wymieniana „gawronowata”, a nie „krucza” leksyka, spotykamy się również w większości przypadków czeskojęzycznych tłumaczeń biblijnych, por.

- (VI) BK *A budeš z toho potoka pít, **krkavcům** pak jsem přikázal, aby tě tam krmili.* (Kniha Královská první, kteráž vůbec třetí královská slove 17,4) – (tłum. BK 2009: 324).
- BO *a tu z potoka pí a **havranoviť** sem přikázal, aby tě tu krmil.* (3 Královská 17,4) – (tłum. BO 1988: 534).
- ČEP *Z potoka budeš pít a přikázal jsem **havranům**, aby tě tam opatrovali potravou.* (První Královská 17,4) – (tłum. ČEP 2008: 343).
- ČSP *I stane se, že budeš pít z potoka, a **havranům** jsem přikázal, aby tam o tebe pečovali.* (První Královská 17,4) – (tłum. ČSP 2009: 449).
- B21 *Z toho potoka budeš pít a **havranům** jsem přikázal, aby tě tam živili.* (První Kniha Královská 17,4) – (tłum. B21 2009: 407).
- PNS *A stane se, že bys měl pít z říčního údolí, a jistě přikážu **krkavcům**, aby tě tam zásobovali potravou.* (1. Královská 17,4) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/1-Kralovska/17/>).
- JB *Budeš pít z toho potoka a já přikazuji **havranům**, aby ti tam dávali jíst.* (První kniha králů 17,4) – (tłum. JB 2009: 497).
- SNC *Pij vodu z potoka a potravu ti tam budou přinášet **havrani**.* (První královská 17,4) – (tłum. SNC 2011: 376).
- BG *I będziesz pił z potoku: a rozkazałem **kruk**om, aby cię tam żywili.* (Pierwsza Księga Królewska, którą też zowią Trzecią Królewską 17,4) – (tłum. BG s. 307).
- BJW *i tam z potoka pić będziesz, a **kruk**om rozkazałem, aby cię tam żywili.* (Księgi Trzecie Królewskie 17,4) – (tłum. BJW 2000: 566).
- NBG *Z tego potoku będziesz pił; zaś **kruk**om poleciłem, aby cię tam żywiły.* (Pierwsza Księga Królów 17,4) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/1Krol/1Krol.html>).
- BT *Wodę będziesz pił z potoku, **kruk**om zaś kazałem, żeby cię tam żywiły.* (1 Krl 17,4) – (tłum. BT 1989: 331).
- BWP *Wodę będziesz pił z potoku, a Ja rozkażę **kruk**om, żeby ci tam przynosiły pożywienie.* (1 Krl 17,4) – (tłum. BWP 1997: 573).
- BW *Z potoku tego będziesz pił, a **kruk**om nakazałem, aby cię tam żywiły.* (Pierwsza Księga Królewska 17,4) – (tłum. BW 2001: 391).
- BP *Pragnienie będziesz gasił w strumyku, **kruk**om zaś poleciłem, aby cię tam żywiły.* (Pierwsza Księga Królów 17,4) – (tłum. BP 2012: 402).
- PNŚ *I będziesz pił z doliny potoku, **kruk**om zaś nakażę, by dostarczały ci tam żywności.* (Księga Pierwsza Królów 17,4) – (tłum. PNŚ 1997: 476).

W tych prezentowanych czeskich i polskich przekładach biblijnych trzeba sobie uświadomić, że hebr. rdzeń *ʿrb* ma bardzo szerokie

i zróżnicowane pole semantyczne, zwracając szczególnie uwagę na dwa jego derywaty: *'ereb* – „wieczór” oraz *'arab* – „pustynia”. Potwierdzeniem tego jest odnotowany przypis w *Biblii Tysiąclecia* (BT 1989: 331), gdzie została zamieszczona informacyjna wzmianka, że zamiast *kruków* może być używana terminologia – *Araby*. Na te kwestie zwrócił uwagę również Pronzato (2011: 66), który zaznaczał, że w niektórych przypadkach trudno jest ustalić hebrajskie znaczenie jakiegoś słowa, ponieważ samogłoski są jak [...] przysłowiowe „baletnice”, które potrafią zmienić imię i nazwę całego wyrazu, por. leksem *orebim* (kruki), który może przekształcić się w *arabim* (Arabowie¹³⁶). Temu zagadnieniu przyjrzał się bliżej także polski komentarz biblijny, który stwierdza, że chleb i mięso było przynoszone przez kruki *hā'or^ebîm* (Łach 2007: 318–319), natomiast niektórzy komentatorzy wprowadzają inną punktację samogłoskową, to jest zamiast tradycyjnego tłumaczenia „kruki” próbują tłumaczyć ten termin jako: *Arabowie*, co odpowiadałoby w TM wyrazowi *'arabîm*, albo formie imiesłowej *'oberîm*, którą można znów tłumaczyć jako kupcy, ludzie pustyni czy nomadzi. Kwestie te również opisuje w *Onomastykonie BH* i *NT* Krzysztof Sielicki (2009: 189–190). Wydaje się jednak, że główną ideą tej narracji, w jej ostatecznej wersji, było podkreślenie niezwyklej troski Jahwe o los Eliasza. Uwidocznili się to w późniejszej tradycji biblijnej, gdzie Jahwe karmi kruki (por. Hi 38,41 – patrz przykład VIII) i ich młode (Ps 147,9 – patrz przykład IX). Również tą nurtującą kwestie zauważa czeskojęzyczny *Biblický slovník*, który konstatuje, że „vykladači upozorňují na to, že písmena, označující v hebr. havrana, jsou též jako ve slově, které označuje Araba. Většina vykladačů však na základě LXX a Vulgáty je přesvědčena, že tu jde o skutečné havrany” (BS, svaz. I; Novotný 1992: 192) – [tłum. pol.: interpretatorzy zwracają uwagę na fakt, że litery oznaczające w języku hebrajskim ptaka kruka są takie same, jak w wyrazie, który oznacza Araba. Większość komentatorów jednak na podstawie *Septuaginty* oraz *Vulgaty* jest przekonana, że chodzi tutaj

¹³⁶ Wyraz *Arab* – jak zaznacza Prozato (2011: 66–67) – wskazuje na cudzoziemca, obcego, lub być może w świadomości prorockiej wskazuje na rozleglejszą ludzkość oraz głębszą bojaźń dla suwerenności Boga.

o prawdziwe gawrony]. Czeskojęzyczny komentarz biblijny zaznacza, że: *Už středověký židovský učenec Kimchi chápal „havrany” jako vlastní jméno kmene, který Elijáše opatroval (srov. Sd 7,25). Jiní pak s nepatrnou úpravou samohlásek dospěli k Arabům (souhlásky jsou stejné). Biblické podání však chce zřejmě zdůraznit jedinečnost Božího zásahu proti všemu lidskému očekávání* (Výklady II 1996: 403) – [tłum. pol.: Już średniowieczny żydowski uczony Kimchi pojmował „gawrony” jako nazwy własne rodzaju, które opiekowały się Eliaszem (por. Sdz 7,25). Inni później z delikatną korektą samogłosek doszli aż do leksemu Arabowie (spółgłoski są jednakowe). Podanie biblijne prawdopodobnie podkreśla niepowtarzalność interwencji Bożej przeciwko wszelkiemu ludzkiemu oczekiwaniu].

W czeskojęzycznych tłumaczeniach tego przedstawionego wersetu (1 Krl 17,4), spotykamy się z dokładnie identyczną sytuacją jak w poprzednich wersetach (Kpl 11,15 i Pwt 14,14), ponieważ w dwóch czeskich tłumaczeniach, a konkretnie w BK i PNS użyto leksyki *krkavec* [dosł. pol. kruk], a w pozostałych sześciu czeskich przekładach, to jest w BO, ČEP, ČSP, B21, JB i SNC wykorzystano nazewnictwo *havrana* [dosł. pol. gawrona]. W polskojęzycznych tłumaczeniach biblijnych wszędzie pojawia się konsekwentnie jeden awifaunistyczny przedstawiciel w niezmienionej formie językowej – *kruk*.

W następnym przywoływanym wersecie biblijnym 1 Krl 17,6 – (patrz przykład VII) – możemy zauważyć, że *kruk* jest żywicielem głodnych, co potwierdza również *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, który mówi, że kruki gnieździły się w odludnych skalistych miejscach, podobnych do znajdujących się w okolicach potoku Kerit, gdzie przebywał Eliasz. Ich zwyczaj gromadzenia nadmiaru żywności w skalnych graniach działał na korzyść Eliasza. Prorok mógł obserwować, gdzie ptaki składają pokarm i wybierać go (por. Walton, Matthews, Chavalas 2005: 418). *Biblia* ilustruje wieloma przykładami, że w relacjach między człowiekiem a zwierzętami istnieje swoista wymiana. Człowiek poznaje zwierzęta, określa ich miejsce, troszczy się o nie i pomaga im, a one mu to – jak konstatuje Chrostowski (2009: 328) – na swój sposób odwzajemniają, czego dowodem są np. analizowane kruki,

które karmiły proroka Eliasza, gdy jego życie było zagrożone w wyniku głodu. Ponownie można zaobserwować, że w czeskich przekładach figuruje wymiennie używane dubletowe nazewnictwo, ponieważ **dwa** razy pojawia się *krkavec* (BK i PNS), a **sześć** razy w wymienionych czeskich przekładach biblijnych (BO, ČEP, ČSP, B21, JB i SNC) wykorzystywana jest leksyka *havrana*, [pol. gawrona]. Natomiast w polskojęzycznych tłumaczeniach biblijnych ponownie, w każdym zaprezentowanym tłumaczeniu biblijnym, wszędzie pojawia się konsekwentnie jeden awifaunistyczny przedstawiciel w niezmienionej formie językowej – *kruk*, por.

- (VII) **BK** *A krkavci přinášeli jemu chléb a maso každého jitra, též chléb a maso každého večera, a z potoka pil.* (Kniha Královská první, kteráž vůbec třetí královská slove 17,6) – (tłum. BK 2009: 324).
- BO** *přinosiechu jemu havranie chléb a maso ráno a také chléb a maso večer a piješe z potoka.* (3 Královská 17,6) – (tłum. BO 1988: 534).
- ČEP** *A havrani mu přinášeli chléb i maso ráno a chléb i maso večer a z potoka pil.* (První Královská 17,6) – (tłum. ČEP 2008: 343).
- ČSP** *Havrani mu přinášeli chléb i maso ráno a chléb i maso večer a pil z potoka.* (První Královská 17,6) – (tłum. ČSP 2009: 449).
- B21** *Havrani mu ráno i večer nosili chléb a maso a z potoka pil.* (První Kniha Královská 17,6) – (tłum. B21 2009: 407).
- PNS** *A krkavci mu přinášeli chléb a maso ráno, a chléb a maso večer a stále pil z říčního údolí.* (1. Královská 17,6) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/1-Kralovska/17/>).
- JB** *Havrani mu přinášeli ráno chléb a večer maso a pil z potoka.* (První kniha králů 17,6) – (tłum. JB 2009: 497).
- SNC** *Havrani mu každé ráno i večer přinášeli chléb a maso, které zapíjel vodou z potoka.* (První královská 17,6) – (tłum. SNC 2011: 376).
- BG** *A kruki przynosiły mu chléb i mięso rano, także chléb i mięso w wieczór; a pil z potoku.* (Pierwsza Księga Królewska, którą też zowią Trzecią Królewską 17,6) – (tłum. BG s. 307).
- BJW** *Krucy też przynosili mu chleb i mięso poranu, także chleb i mięso w wieczór, a pil z potoka.* (Księgi Trzecie Królewskie 17,6) – (tłum. BJW 2000: 566).
- NBG** *Zaś kruki przynosiły mu chleb; z rana mięso i chleb, i wieczorem mięso i chleb; a pil z potoku.* (Pierwsza Księga Królów 17,6) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/1Krol/1Krol.html>).
- BT** *A kruki przynosiły mu rano chleb i mięso wieczorem, a wodę pijał z potoku.* (Pierwsza Księga Królewska 17,6) – (tłum. BT 1989: 331).

- BWP** *Każdego dnia **kruki** przynosiły mu chleb i mięso rano, a także chleb i mięso wieczorem. Wodę zaś do picia czerpał z potoku.* (Pierwsza Księga Królewska 17,6) – (tłum. BWP 1997: 573).
- BW** ***Kruki** zaś przynosiły mu chleb i mięso rano oraz chleb i mięso wieczorem, a z potoku pił wodę.* (Pierwsza Księga Królewska 17,6) – (tłum. BW 2001: 391).
- BP** ***Kruki** przynosiły mu chleb i mięso rano oraz chleb i mięso wieczór. Pragnienie zaś gasił w strumyku.* (Pierwsza Księga Królów 17,6) – (tłum. BP 2012: 402).
- PNŚ** *A **kruki** przynosiły mu chleb i mięso rano oraz chleb i mięso wieczorem, pił zaś z doliny potoku.* (Księga Pierwsza Królów 17,6) – (tłum. PNŚ 1997: 476).

Różnica między dwoma zaprezentowanymi przykładami IV i VII polega na tym, że w wersecie 4 (1 Krl 17, 4) narrator zaznaczył, że Jahwe polecił krukowi, aby żywił Eliasza, a dopiero w wersecie 6 (1 Krl 17,6) wyraźnie sprecyzowano, co kruki Eliaszowi przynosiły i kiedy (tj. chleb i mięso, rano i wieczorem).

W czeskojęzycznej książce pt. *Sto postav z Bible* (tłumaczonej z ang. oryginału: *The Bible's Most Fascinating People*) przez tłumaczkę Kateřinę Hladką dowiadujemy się, kiedy opisywano życie i działalność Eliasza, że jest wzmianka o tym, że to właśnie „**kruki**”, a nie „**gawrony**” (tak jak temu było we wcześniej opisywanych dziewięciu przykładach, pochodzących z czeskojęzycznych przewodników i komentarzy biblijnych – patrz s. 117–119) przynosiły mu jedzenie, por. innych osiem wyekscerpowanych przykładów: *Tam našel potok, z něhož pil, a **krkavci** mu každý den přinášeli potravu* (Nettelhorst 2008: 107) – [tłum. pol.: Tam znalazł potok, z którego pił i **kruki** każdy dzień przynosiły mu pożywienie]. Takiej samej awifaunistycznej terminologii użyto w 24 rozdziale książki *Tajemné dveře do domu Bible*, por.: *Také prorok Eliáš pobýval s vyvoleným lidem jako jelen ve stádu ovcí. **Krkavci** mu do jeskyně přinášeli ráno chléb a večer maso. Vodu pil z potoka Karit. A zářil duchem víry a silou Boží moci* (Schwarz 2010: 95) – [tłum. pol.: Również prorok Eliasz przebywał z ludem wybranym jako jelen w stadzie owiec. **Kruki** przynosiły mu do jaskini rano chleb, a wieczorem mięso. Wodę pił z potoku Karit. I promieniował duchem wiary i siłą Bożej mocy]. Również Srdínko (1927: 87) stosuje krucze nazewnictwo:

Krkvacům jsem přikázal, aby tě tam krmili – [tłum. pol.: **Kruk**om poleciłem, żeby cię tam karmiły], podobnie jak pisał Hejčl (1939: 384): *krkvacům jsem přikázal, aby tě tam živili* – [tłum. pol.: **kruk**om poleciłem, żeby cię tam żywiły]. Obserwujemy tylko różnice w użyciu czasowników: czes. *krmít* a *živit* – pol. karmić i żywić. Także Miklík (1925: 145) wykorzystuje leksykę kruka: *Podle řeckého překladu donášel Eliášovi krkavec ráno chléb a večer maso* – [tłum. pol.: według greckiego tłumaczenia **kruk** przynosił Eliaszowi rano chleb, a wieczorem mięso]. Również monografia *Velké příběhy bible* konstatuje, że *Eliáš se ukryl u potoka Karit, jenž se vlévá do Jordánu. Chleba a maso mu ráno a večer přinášeli krkavci* (Andres 1969: 296) – [tłum. pol.: Eliasz ukrył się koło potoku Karit, który wlewa się do rzeki Jordan. Chleb i mięso mu rano i wieczór przynosiły **kruki**]. Analogiczną czeskojęzyczną awifaunistyczną terminologię spotykamy w BS. Autor czeskojęzycznego *Biblického slovníka* zaznacza, że: *podle 1Kr 17,2–7 krkavci živili Eliáše u potoka Karit* (Novotný 1992: 197) – [tłum. pol.: **kruki** odżywiały Eliasza przy potoku Karit], chociaż muszę wspomnieć w tym miejscu o jednej ciekawostce. Wszystkie hasła dotyczące *kruka* (czes. *krkavce* s. 358) umiejscowione zostały w BS pod wspólnym hasłem *gawron* (czes. *havran* s. 197). Nawet słowackojęzyczny komentarz biblijny zaznacza kruka, por.: *Boh krkvacom prikazuje nosit' Eliášovi potravu, aby ho živili* (Dubovský 2008: 260) – [tłum. pol.: Bóg rozkazuje **kruk**om przynosić Eliaszowi pokarm, w celu jego odżywiania].

Ojciec Kościoła św. Bazyli Wielki opisywał to zdarzenie następująco: Eliasz nie stracił życia przez głód, ponieważ najdrapieżniejsze i najżarłoczniejsze ptaki przynosiły mu żywność. Dostarczycielami jedzenia dla sprawiedliwego były te zwierzęta, które mają zazwyczaj pożerać cudze pokarmy. Na rozkaz Boga zmieniły one swą naturę i stały się wiernymi stróżami chleba i mięsa. Że tę żywność przynosiły mu kruki, wiemy z natchnionej przez Ducha Świętego historii (Bazyli Wielki 1947: 96, V Homilia, par. 5 wypowiedziana w czasie głodu i posuchy).

Inny Ojciec Kościoła św. Ambroży opisywał życie Eliasza i Jana. Pisał o nich: Na pustyni przebywał Eliasz i Jan. Pierwszego kruki żywiły,

tego drugiego zioła (*Wykład Ewangelii wg św. Łukasza*, księga pierwsza, rozdz. III, par. 36) oraz Jan miód leśny spożywał zwiastując, iż ludy miodem z opoki będą nasycone (Ps 81,17). Tak też kruki Eliaszowi pokarm przynosiły i ożywczego napoju na pustyni mu udzielały (*Wykład Ewangelii wg św. Łukasza* księga druga, rozdz. IX, par. 72; por. Szoldrski 1977: 41 i 80).

Wykorzystane *kruki* – jak konstatuje Pronzato (2011: 67) są tymi, które doświadczają troski Ojca i chcą być równocześnie Jego narzędziem w odniesieniu do was, aby nauczyć was – podobnie jak to uczyniły z Eliaszem – że plany opatrności są nieprzewidywalne i że pożywienie nadchodzi nieoczekiwanie cudownymi drogami. To Bóg przekazuje swoje dary, posługując się niespodziewanymi środkami i osobami.

Warto również w tym momencie wspomnieć, że kruki – występujące jako posłańcy Boży (Seibert 2007: 166) – w ten sam sposób karmiły także pobożnych ludzi, np. por.: św. Pawła Eremitę (III/IV w.) prowadzącego pustelnicze życie na Pustyni Tebańskiej, św. Meinrada (IX w.) benedyktyńskiego zakonnika w środkowej Szwajcarii – pustelnika z Ciemnego Boru (por. miejscowość pielgrzymkową opactwa Einsiedeln), św. Antoniego opata (III/IV w.) i św. Błażeja (III–VI w.) oraz innych eremitów na pustyni (por. De Capoa 2007: 313, Cruz 2004: 136–450, Marecki 2006: 74–75), np. św. Kolumbana¹³⁷, patrona Szkocji i Irlandii (VI–VII w. – za: *Żywoty Świętych*, Szczepanowicz 2004: 44). Natomiast św. Benedykt z Nursji (V/VI w.), patriarcha mnichów z Zachodu i główny

¹³⁷ Zadziwiający przykład posłuszeństwa kruka ilustruje żywot mnicha i misjonarza św. Kolumbana (540–615), przy czym – jak zaznacza Kobielus (2002: 167) – zaprezentowany niżej tekst odwołuje się do biblijnego kruka z arki Noego. Udał się on do klasztoru Luxeuil, aby się posilić. Na kamieniu przed drzwiami refektarza pozostawił rękawice, przez Galów nazywane wantami, które zwykł zakładać do pracy. Nadleciał chciwy łupu kruk i zabrał jedną, unosząc ją w dziobie. Kiedy minął czas pokrzepienia, mąż Boży wyszedł na zewnątrz i zaczął szukać rękawic, a nie znalazłszy ich, rzekł: „Ten, kto odważył się zabrać coś bez pozwolenia, nie jest nikim innym jak tylko ptakiem” – [którego Noe wypuścił i który nie powrócił do arki] – i dodał, że ów rabuś w żaden sposób nie będzie mógł wykarmić swoich piskląt, jeżeli szybko nie zwróci tego, co chciwie ukradł. Kiedy bracia stali w oczekiwaniu, nadleciał kruk i przyniósł w dziobie rękawicę (por. Szczepanowicz 2007: 81).

patron Europy, kazał krukowi¹³⁸ (por. św. Grzegorz Wielki 2000: 147–148, dzieło *Dialogi*, księga druga, rozdz. VIII, podpunkty 1–3 oraz *Złota legenda* Jakuba de Voragine 1955: 162; Seibert 2007: 47) ukryć zatruty chleb, gdzie go nikt nieznajdzie, który został przesłany przez kapłana Florencjusza. Kruk również przynosił pożywienie męczennikowi św. Erazmowi (II–III w.), biskupowi Antiochii, który siedem lat przebywał w jaskiniach w górach Libanu (por. Szczepanowicz 2007: 80). Kruki również były związane z życiem jeszcze innych świętych lub towarzyszyły np. Idzie z Toggenburga, św. Oswaldowi z Nortumbii¹³⁹, św. Hugonowi z Lincoln¹⁴⁰, św. Ekspedytowi, św. Wincentowi¹⁴¹.

Wyżej opisane zdarzenia zostały utrwalone również w sztuce, por. np. obraz włoskiego malarza barokowego Guercino (Giovanni Francesco Barbieri), który pochodzi z 1620 roku. Dzieło zostało zatytułowane *Eliasz karmiony przez kruki* i przechowywane jest obecnie w Galerii Narodowej w Londynie. Znane jest również inne dzieło hiszpańskiego malarza okresu barokowego Diego Valázqueza¹⁴² pt. *Spotkanie świętego Antoniego ze*

¹³⁸ W książce pt. *Tajemnice, cuda i osobowości w życiu świętych* jej autorka zamiast kruka używa innego ptaka z rodziny *Corvidae*, a konkretnie *wronę* (por. Cruz 2004: 437–438), co świadczy o niełatwej identyfikacji oraz o możliwej wymienności leksykalnej tzw. konceptualnie pojmowanych „czarnych ptaków”, należących do rodziny *Corvidae*.

¹³⁹ Kruk trzymający pierścionek w dziobie występuje u św. króla Oswalda (604–642), który zginął w walce z poganami. Przez szeroko rozpowszechnioną w średniowieczu *Legendę o Oswaldzie* kruk stał się – jak zaznacza *Leksykon sztuki chrześcijańskiej* – książęcym zwierzęciem herbowym (Seibert 2007: 166). Po bitwie ogromny kruk uniósł w dziobie prawą rękę króla i usiadł z nią na konarze jesiona, który rósł nieopodal. Kiedy królewska prawica, wypuszczona z dzioba ptaka, upadła na ziemię, z miejsca tego wytrysnęło źródło o właściwościach leczniczych.

¹⁴⁰ Według kronik z czasów, kiedy na Anglię w 1364 roku najechali rozbójnicy, którzy plądrowali kościoły, niszczyli groby i profanowali relikwie świętych, ukradli również skrzynię z głową św. Hugona z Lincolnu. Po podziale łupów najeźdźcy pozostawili głowę na polu. Obok niej usiadł kruk i nie opuścił jej, póki nie powróciła z powrotem do katedry (por. Szczepanowicz 2007: 82, Cruz 2004: 441–442).

¹⁴¹ W żywocie św. Wincentego czytamy, że kruk odpędzał drapieżne ptaki i wilka od zwłok świętego męczennika, które rzymski cesarz Dioklecjan kazał rzucić w sitowie na bagnistym polu, aby pokazać, jak mało znaczą dla niego chrześcijanie (por. ilustrowane *Węgierskie Legendarium Andegaweńskie* ok. 1337 r.; Kobielski 2002: 168; Szczepanowicz 2007: 81; Cruz 2004: 436–437).

¹⁴² Hiszpański malarz i portrecista okresu baroku Diego Rodriguez de Silva y Valázquez (1599–1660) – namalował około 1640 roku dzieło pt. *Opat Antoni odwiedza pustelnika*

*świętym Pawłem Pustelnikiem*¹⁴³. Dobra sława kruka wywodzi się – jak się możemy przekonać (por. Impelluso 2006: 300) – z różnych legend opowiadających o tym, jak nakarmił on pustelników na pustyni, przynosząc im pożywienie, przede wszystkim chleb.

1.2.6. *Księga Hioba (przykład VIII)*

Z inną numeracją (Hi 38,41 i Job 39,3), w której została wykorzystana przedmiotowa leksyka *kruka*, spotykamy się tylko w *Biblii Gdańskiej* ze względu na to, że w tym tłumaczeniu rozdział 38 kończy się na 38 wersecie (a nie jak wszystkie pozostałe analizowane tłumaczenia na 41 wersecie), dlatego te ostatnie trzy (brakujące) wersety zostały przeniesione jako rozpoczynające się wersety 39 rozdziału. *Kruki* według utartego, ale niesłusznie zakorzenionego stereotypu uważane są za wyrodnych rodziców, gdyż ponoć zaniedbują swe pisklęta – o czym możemy się przekonać we współcześnie używanej sferze frazeologicznej:

czes. kolik vran bilích, tolik macech dobrých,

Pawła. Rozmiar tego obrazu wynosi 260 x 192 cm i przechowywany jest w Madrycie: *Museo Nacional del Prado*. Jest to jedyna duża kompozycja Valázqueza, w której postaci, umieszczone na tle zdominowanego przez skały krajobrazu, zajmują ledwie niewielką część płótna. Valázquez łączy tu ze sobą wydarzenia następujące po sobie w czasie, uzyskując je w różnych miejscach pejzażu (por. 5 ram czasowo-przestrzennych). W oddali opat pyta o drogę; trochę bliżej spotyka rogate monstrum z rogami kozła; następnie, jeszcze bliżej, w prawej części obrazu święty Antoni puka do siedziby pustelnika. Pierwszy plan ukazuje obu świętych siedzących obok siebie, jak modląc się spoglądają na zlatującego z nieba cudownego **kruka**, niosącego im bochenek chleba. Ostatnia scena toczy się na drugim planie, po lewej stronie: dwa lwy drążą grób dla świętego Pawła, podczas gdy św. Antoni w czarnym habicie modli się nad jego grobem (por. *Wielcy malarze* 1999, nr 66, s. 18). Dlaczego akurat na płótnie umieszczono dwóch przedstawicieli fauny? Kruk i lwy znalazły się w herbie utworzonego w XIV wieku Zakonu Paulinów, którego patronem był św. Paweł z Teb.

¹⁴³ Nazwa tego obrazu tłumaczona jest również jako: *Święty Paweł Pustelnik i św. Antoni Opat* czes. olejomalba: *Svatý Antonín Veliký a Pavel Poustevník*.

pol. *dobra macocha, to rzecz równie rzadka jak biały kruk*.

W tym przywołanym frazeologizmie obserwujemy zmianę desygnatu, por. pol. *biały kruk* – czes. *bílá vrána* [dosł. pol. biała wrona]¹⁴⁴. W przysłowiu wprost nie ma mowy o tym, że kruki zaniedbują pisklęta, tylko o dobrej macosze, która jest równie rzadka jak biały kruk – nie kruk troszczący się o pisklęta. Natomiast ekspansywny charakter metaforyki zwierzęcej zasadza się często na budowaniu oksymoronów, np. *biała wrona, biała kawka*, w przysłowiu *Ile białych wron, tyle mądrych żon*. Mechanizm ten pokazuje nieosiągalną przez żonę cechę, tj. mądrość (por. Małek 2012: 116).

Używając czeskiego wyrażenia *krkavčí matka*, zaliczymy (tę kolokację językową) do kategorii ‘złej, surowej, nieczulej i wyrodnej matki’. W języku niemieckim o wyrodnym ojcu mówi się *Rabenvater*, a nieczulej matce *Rabenmutter*.

W *Księdze Hioba* w rozdz. 38 w wersetach 39–41¹⁴⁵ mamy do czynienia ze śladami dawnej tradycji sapiencjalnej, która szczególnie interesowała się światem przyrody. Dzięki niej – jak podkreśla Tronina (2013: 516–517) – czytelnik może wraz z Hiobem rozkoszować się tajemnicą życia. Przedstawiani są lwica i kruk, to jest jak podkreśla Ravasi (2005: 512) dwaj przedstawiciele zgłodniałej i drapieżnej fauny. Mowa jest najpierw o lwie, który jest dla człowieka groźnym przeciwnikiem, lecz Jahwe nie walczy z tym strasznym zwierzęciem, ale wręcz przeciwnie sam dostarcza mu łupu, aby mógł wykarmić swe małe. Lwica zwykle urządza sobie legowisko w zaroślach, aby stamtąd

¹⁴⁴ W tym przypadku, jak zaznacza Filipec (1961: 250), *máme ukázku formálního typu souslovných synonym, viz. substantivně-adjektivní sousloví, kde jeho slova jsou odlišná od členů sousloví* [tłum. pol. pokazany został jeden z formalnych rodzajów synonimicznych połączeń wyrazowych, a konkretnie rzeczownikowo-przymiotnikowe połączenie, których słowa odróżniają się od członów połączenia], por. *bílá vrána* ‘výjimka’, ‘zvláštnost’ – pol. *biały kruk* ‘rzecz wyjątkowa’, ‘sytuacja niespotykana’, ‘unikat’, ‘rarytas’.

¹⁴⁵ Precyzyjną strukturę treści (por. Tronina 2013: 506) omawianego fragmentu biblijnego można by podzielić na dwa punkty:

- lew szukający łupu (Hi 38,39–40) oraz
- kruk, który po nim sprząta (Hi 38,41).

czatować na zdobycz. *Nowy komentarz biblijny* zaznacza również, że TM ukazuje piękną grę słów: *czaty* (‘āreb) i *kruk* (‘ōrēb). To właśnie pozwala poecie przejść od obrazu *lwa* do portretu jego sprzymierzeńca, jakim jest *kruk*, ponieważ ptak ten określany jako padlinożerca sprząta resztki mięsa pozostawione przez króla zwierząt. Przez ich symbiozę Jahwe zapewnia również pisklętom kruka pokarm konieczny do życia, o czym mówi werset Hi 38,41¹⁴⁶.

W protokanonicznej *Księdze Hioba* Bóg w swym działaniu troszczy się o zapewnienie zwierzętom pożywienia. Pan Hiobowi przypomina o niektórych zwierzętach¹⁴⁷, które zostały osamotnione, czyli Bóg żywi np. młode *kruki*, o czym możemy się także przekonać i w innych wersetach *Biblii*, w których jest wyprofilowany czes. *krkavec* // *havran* pol. *kruk* (zob. Ps 147,9 – przykład IX i Łk 12,24 – przykład XIV) lub bezpośrednio wyeksponowane są *ptaki* (por. Mt 6,26), co wskazuje na instynkt macierzyński również tych opisywanych istot latających. W przedstawianej *Księdze Hioba* zwraca się Bóg – jak zaznacza Salij

¹⁴⁶ Jednak szczególnie intensywna na poziomie emocjonalnym – jak zaznacza Ravasi (2005: 513) – jest scena z pisklętami kruka, które wołają do nieba i „błądzą” w gnieździe. Hebr. wyraz *th* zawiera ideę „chodzenia po omacku”, czyli mówi o niespokojnym zgiełku, jaki wywołują te małe pisklęta, którym grozi niebezpieczeństwo wypadnięcia z gniazda, jak to postanowiła wprost wyrazić grecka wersja LXX. Hebr. wyraz *th* תַּחֲרֹךְ [h-8582] oznacza ‘błąkać się, błądzić, pójść na bezdroża, zgubić się, zataczać się’ (Briks 2000: 383); ‘wędrować’, ‘włóczyć się’, ‘zataczać się’, ‘zgubić drogę’ (Koehler, Baumgartner, Stamm t. II, 2008: 686–687); czes. ‘bloudit, být pobloudilý, zabloudit, jít vrávoravě’ (Pípal 2006: 178).

¹⁴⁷ Jak zaznacza czeski komentarz biblijny trzy ostatnie wersety 38 rozdziału *Księgi Hioba* oraz cały 39 rozdział tejże księgi „začíná nový úsek Boží řeči, věnovaný světu zvířat. Jako první jsou jmenováni lvi a krkavci, kteří jsou i jindy uváděni jako příklady Boží péče (Ž 104,21; 147,9; srov. Mt 6,26; 10,29; L 12,24). Skučení lvičat i krákání krkavců se tu přímo označuje jako volání k Bohu. I tyto draví a žraví tvorové se obracají na svého Stvořitele a on jejich křik vyslychá a dává jim potravu” (Výklady III 1998: 200) – [tłum. pol.: rozpoczyna się nowy fragment mowy Bożej, który został poświęcony światu zwierząt. W pierwszej kolejności wymienione są lwy i kruki, które w innych fragmentach *Pisma Świętego* (zob. Ps 104,21; 147,9; por. Mt 6,26; 10,29; Łk 12,24) przedstawiane są jako przykład Bożej troski i opieki. Skomlenie lwiatek i krakanie kruków oznaczane jest bezpośrednio jako wołanie do Boga. Nawet te drapieżne i żarłoczne stworzenia zwracają się do swego Stworzyciela, a On ich krzyki wysłuchuje i daje im pożywienie].

(2009: 165) – z pytaniem retorycznym do Hioba¹⁴⁸, por. zaprezentowane czeskie i polskie przekłady biblijne:

- (VIII) BK *Kdo připravuje **krkavci** pokrm jeho, když mladí jeho k Bohu silnému volají, a toulají se sem i tam pro nedostatek pokrmu?* (Kniha Jobova 38,41) – (tłum. BK 2009: 470).
- BO *Kdo jest připravil **havranu** pokrm jeho, když jeho ptačenci volají k bohu úpějíce, protože nemají pokrmu?* (Job 38,41) – (tłum. BO 1996: 132).
- ČEP *Kdo opatří úlovek **krkavci**, když jeho mlád'ata volají k Bohu a bloudí bez potravy?* (Jób 38,41) – (tłum. ČEP 2008: 499).
- ČSP *Kdo připraví úlovek **havranovi**, až jeho mlád'ata budou křičet k Bohu o pomoc a budou bloudit bez potravy?* (Jób 38,41) – (tłum. ČSP 2009: 652).
- B21 *Kdo připravuje pokrm **krkavci**, když jeho mlád'ata k Bohu volají, když bloudí kolem a nemají co jíst?* (Job 38,41) – (tłum. B21 2009: 622).
- PNS *Kdo připravuje **krkavci** jeho potravu, když jeho vlastní mlád'ata volají o pomoc k Bohu, [když] stále putují, protože není co jíst?* (Job 38,41) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/job/38/>).
- JB *Kdo připravuje pokrm **krkavci**, když jeho mlád'ata křičí k Bohu a vzpínají se nemajíce potravy?* (Job 38,41) – (tłum. JB 2009: 870).
- SNC *Kdo opatří úlovek **krkavci**, když jeho mlád'ata křičí a k Bohu natahují hladové krky?* (Jób 38,41) – (tłum. SNC 2011: 559).
- BG* *Któż gotuje **krukowi** pokarm jego, gdy dzieci jego do Boga wołają a tulają się, nie mając pokarmu?* (Księga Ijobowa [39,3*]) – (tłum. BG s. 452).
- BJW *Kto gotuje **krukowi** jedło jego, gdy dzieci jego wołają do Boga, tulając się, że nie mają pokarmu?* (Księgi Hiob 38,41) – (tłum. BJW 2000: 1006).
- NBG *Kto **krukowi** przygotowuje jego pokarm, kiedy jego pisklęta wołają do Boga, tulając się bez pożywienia?* (Księga Joba 38,41) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/ijob/ijob.html>).
- BT *Kto żeru dostarcza **krukowi**, gdy młode do Boga wołają, gdy błędzą ogromnie zgłodniałe?* (Księga Hioba 38,41) – (tłum. BT 1989: 565).
- BWP *A **kruk**om kto daje jedzenie, gdy ich młode wołają do Boga i błędzą, głód cierpiąc, dokoła?* (Księga Hioba 38,41) – (tłum. BWP 1997: 1003).
- BW *Kto przygotowuje **krukowi** pokarm, gdy jego pisklęta wołają do Boga i tulają się bez pożywienia?* (Księga Joba 38,41) – (tłum. BW 2001: 578).

¹⁴⁸ Hiob – jak zaznacza Murphy (2000: 671) w MKPŚ – nie potrafi zadbać o potrzeby świata zwierząt, np. o pokarm dla lwów i analizowanych w tym rozdziale kruków, o wydanie na świat młodych zwierząt, także koziorożców i gazeli, o swobodę dla dzikiego osła, siłę dla potężnego dzikiego bawoła, o szybkość strusia itp.

- BP** *Kto dostarcza żeru **krukowi**, gdy jego młode do Boga wołają i kiedy się błakają, nie mając pożywienia?* (Księga Hioba 38,41) – (tłum. BP 2012: 907).
- PNŚ** *Kto przygotowuje pokarm dla **kruka**, gdy jego młode wołają do Boga o pomoc, gdy się błakają z braku pożywienia?* (Hi 38,41) – (tłum. PNŚ 1997: 707).

W tym zaprezentowanym tłumaczeniu (Hi 38,41 [*39,3 – tylko BG]) spośród ośmiu czeskich analizowanych wersetów biblijnych spotykamy się z inną proporcją leksykalną. Dwa razy został wymieniony *havran* (BO i ČSP) a sześć razy został użyty wyraz *krkavec* (BK, ČEP, B21, PNS, JB i SNC). We wszystkich ośmiu polskich przekładach mamy ponownie konsekwentnie zgodną ekwiwalencję językową, gdyż wszędzie została użyta nazwa *kruka*, czyli dosł. czes. leksem *krkavec*. Tylko w polskojęzycznym tłumaczeniu *Biblii Warszawsko-Praskiej* została natomiast użyta liczba **mnoga**, a w pozostałych piętnastu analizowanych przekładach biblijnych (por. BK, BO, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB, SNC, BG, BJW, NBG, BT, BW, BP i PNŚ) wszędzie pojawia się liczba **pojedyncza** tego „czarno ubarwionego” reprezentanta awifauny.

1.2.7. Księga Psalmów (przykład IX)

Życie jest wielkim darem Bożym. Od Boga, zsyłającego deszcz, uzależnione jest istnienie człowieka (Pwt 11,14; 28,12; Iz 30,23), które ściśle jest powiązane z kwestią przeżycia. Pan daje nie tylko wodę, ale również żywi wszelkie stworzenia (Ps 104,11–21; Ps 145,16), w tym również analizowane kruki Ps 147,9, czyli jak podkreśla Psalm 136,25 czes. *Všelikému tvorstvu dává pokrm, jeho milosrdenství je věčné* (ČEP 2008: 630) – pol. On daje pokarm wszelkiemu ciału, bo Jego łaska na wieki (BT 1989: 699). Jak podkreśla czeski komentarz biblijny: „*krákání krkavců k Hospodinovi stoupá jako prosba o pokrm a on ji slyší a odpovídá na ni*” (Výklady III 1998: 577) – [tłum. pol.: krakanie kruków dochodzi do Pana jako prośba o pokarm. On tę prośbę słyszy i odpowiada

na nią]. Natomiast Mikuláš Stanislav (1948: 629) podkreśla wprost, że: *Pán sa stará aj o tie bytosti, o ktoré nikto nestojí* [tłum. pol.: Pan stara się nawet i o te istnienia, których nikt nie chce]. Stara się więc o wszystko, co stworzył. Również Orygenes i św. Hieronim (por. *Homilie o Księdze Psalmów*, seria I, rozdz. 46, Ps CXLVI, par. 9, 2004: 324) zauważają, że w interpretacji opisywanego fragmentu biblijnego, koncentrującego się na Psalmie 147,9 trzeba wziąć pod uwagę nie tylko sens literalny, ale i interpretację duchową oraz cielesną. Oznacza to, że jeżeli my jesteśmy porównywani do piskląt kruków a wzywamy imienia Pana to zostaniemy zbawieni, tak jak młode kruki. W przeszłości sądzono, że kruki wyrzucają z gniazda swoje młode (Pliniusz Starszy *Historia naturalna* 10,12,31 i SPSiNZ 1998: 1175).

Następny dziewiąty wyekscerpowany przykład koncentruje się – jak zostało nadmienione – na starotestamentowej *Księdze Psalmów* (Ps 147,9), w której pojawia się badana „krucza” leksyka. Dotyczy ona Hymnu dziękczynnego ocalonego ludu i Chwały Wszechmocnemu za pokarm¹⁴⁹ dostarczany tym, którzy o niego wołają. Polskojęzyczny komentarz biblijny – podobnie jak czeski, słowacki, angielski i włoski – interpretuje ten opisywany werset identycznie, por.: Krakanie zgłodniałych kruków pojmuje psalmista jako prośbę do Boga o pokarm, na którą On daje odpowiedź (por. również wersety Hi 38,41 i Łk 12,24; Łach 1990: 583; Salij 2009: 164–165; Výklady III 1998: 576–577; Stanislav 1948: 629–630; Dahood 1984: 343–346; Ravasi 1988: 942–944). Bóg kieruje swoją uwagę – jak zaznacza Ravasi (2009: 287) – na najbardziej mikroskopijne istoty ze wzruszającą czułością. Mały i niezgrabny kruk, który skrzeczy o swoim głodzie ku górze, jest

¹⁴⁹ Św. Augustyn (por. *Objaśnienia Psalmów*, t. XLII, zeszyt 1, 1986: 336) zwraca uwagę, że ci są pisklętami kruków, do których zwrócił się Piotr: „wiecie bowiem, że z waszego, odziedziczonego po przodkach złego postępowania zostaliście wykupieni nie czymś przemijającym srebrem lub złotem, ale drogocenną krwią Chrystusa, jako baranka niepokalanego i bez zmazy” (por. 1 P 1,18–19). Albowiem pisklęta kruków, które zdawały się oddawać cześć bałwanom uznawanym przez ich rodziców, postępując nawróciły się do Boga. I obecnie słyszysz pisklę kruka wzywającego jednego Boga. Cóż zatem? Powiesz do pisklęcia kruka, opuściłeś swego ojca? Oczywiście, że opuściłem: on bowiem krukiem nie wzywającym Boga, ja pisklę kruka wzywam Go. „I pisklętom kruków, które Go wzywają” (por. *Kazanie* pt. Wzywajmy Boga – OP 1986: 335–336).

wysłuchany tylko przez Boga. Poniżej zostają przedstawione czeskie i polskie przekłady biblijne rozpatrywanego *Psalmu* (Ps 147,9), w którym mamy do czynienia z awifaunistycznym nazewnictwem:

- (IX) **BK** *Kterýž dává hováďům potravu jejich, i mladým krkavcům, kteříž volají k němu.* (Kniha Žalmů 147,9) – (tłum. BK 2009: 542).
- BO** *jenž dává dobyččatům pokrm jich a kuřatům havranovým vyzývajícími jeho.* (Kniha žalmů 146,9*) – (tłum. BO 1996: 329).
- ČEP** *tomu, který zvířatům potravu dává, i krkavčím mlád'atům, když křičí.* (Žalmy 147,9) – (tłum. ČEP 2008: 638).
- ČSP** *dává dobytku jeho potravu, i havraním mlád'atům, když křičí.* (Žalmy 147,9) – (tłum. ČEP 2009: 766).
- B21** *On dává zvířatům dostatek potravy, i mladým krkavcům, když k němu volají.* (Žalm 147,9) – (tłum. B21 2009: 776).
- PNS** *Zvířatům dává jejich potravu, mladým krkavcům, kteří neustále volají.* (Žalmy 147,9) (<http://www.jw.org/cs/publikace/bibleonline/nwt/knihy/zalmy/147/>).
- JB** *skýtá potravu dobytku, křičícími havraním mlád'atům.* (Žalmy 147,9) – (tłum. JB 2009: 1054).
- SNC** *Zvěři dává pastvu, i hladovým krkům, v hnízdech otevírajícím svoje zobáčky.* (Ž 147,9) – (tłum. SNC 2011: 693).
- BG** *Który daje bydłu pokarm ich, i kruczętom młodym, które wołają do niego.* (Ps 147,9) – (tłum. BG s. 517).
- BJW** *Który daje bydłu żywność jego i kruczętom wzywającym go.* (Ps 146,9*) – (tłum. BJW 2000: 1209).
- NBG** *Co daje bydłu pokarm; i rodowi kruka, o co woła.* (Księga Psalmów 147,9) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/ijob/ijob.html>).
- BT** *On daje pokarm bydłu, pisklętom kruka to, o co wołają.* (Ps 147,9) – (tłum. BT 1989: 707).
- BWP** *On bydłu pożywienia dostarcza, a młodym kruka tego, o co prosi.* (Ps 147,9) – (tłum. BWP 1997: 1192).
- BW** *Daje bydłu pokarm jego, Młodym krukowi, gdy do niego wołają.* (Ps 147,9) – (tłum. BW 2001: 700).
- BP** *On daje pokarm bydłu i pisklętom kruka, gdy do Niego wołają.* (Ps 147,9) – (tłum. BP 2012: 821).
- PNŚ** *Zwierzętom daje pokarm, młodym krukowi, które wołają.* (Ps 147,9) – (tłum. PNŚ 1997: 840).

Zauważono, że w trzech czeskich tłumaczeniach biblijnych (BO, ČSP i JB) została użyta leksyka *gawrona* czes. *havran* w formie przymiotnikowej *havraním mlád'atům* lub *kuřatóm havranovým* [dosł. pol. gawronowatym pisklętom // kurczętom gawronim]¹⁵⁰. Z konstrukcją przymiotnikową spotykamy się jeszcze w *Czeskim Przekładzie Ekumenicznym*, gdzie jest wyprofilowana adjektywna forma *krkavce*, a nie *havrana*, por.: *krkavčím mlád'atům* [dosł. pol. kruczym młodym]. W trzech pozostałych czeskich przekładach biblijnych (BK, B21, PNS) i ośmiu polskich tłumaczeniach *Pisma Świętego* (BG, BJW, NBG, BT, BWP, BW, BP i PNŚ) zastosowano nazewnictwo w bezpośredniej formie rzeczownikowej *kruka*, czes. *krkavce*. Tylko w jednym przekładzie, a konkretnie we współczesnym sparafrazowanym czeskim tłumaczeniu *Pisma Świętego Slovo na cestu* (SNC) nie ma ani *gawronów*, ani *kruków*, ale są *hladové krky* [dosł. pol. głodne karki // szyje]. Można wydedukować dwie przyczyny takiego zastanego tłumaczenia:

- Istnieje hipotetyczna, czysto teoretyczna możliwość, że doszło do opuszczenia trzech liter [–avc], por. (*krkům* → *krkavcům*) – [pol. *karkom* → *krukom*] – co wydaje się jednak mało prawdopodobne.
- Może jednak w tym analizowanym fragmencie przekładu autorom tego współczesnego, sparafrazowanego tłumaczenia biblijnego (SNC) chodziło raczej zupełnie o coś innego. Może chcieli pokazać, że wszystkie – w tym również i krucze pisklęta, kiedy są głodne, wystawiają w swoim gnieździe „szyję // karki“ – (otwierając jednocześnie szeroko dzióbek) – żeby móc połknąć upragniony pokarm, który jest im dostarczany. Wtedy moglibyśmy mieć do czynienia

¹⁵⁰ Chciałbym podać w tym miejscu wyłącznie jako informację uzupełniającą przedmiotowy zakres badawczy, że w jednym staroczeskim tłumaczeniu, patrz *Bible drážďanská* (BD 1996: 328) zamiast opisywanych *gawronów* i *kruków*, czyli czes. *havranů a krkavců* spotykamy się jeszcze z innym gatunkiem „czarnych“ ptaków, a konkretnie z *wronami*, czes. *vránami*, co świadczy o różnej identyfikacji i wymieszaniu awifaunistycznej terminologii, dotyczącej omawianej rodziny *Corvidae*, por. **BD** Genz *dawa [k]otu krmí gich a dyetem wranowim wzywagicim gehu* (Żalmy 146,9) – (tłum. BD 1996: 328).

z personifikacją czes. *krkavec* → *krk*; [dosł. pol.: kruk → szyja].

W przywoływanym wersecie spotykamy się również z wyrażeniami leksykalnymi, które są w stosunku do siebie w oboczności. W jednych przekładach (patrz wyrazy pojedynczo podkreślone) mamy *zwierzęta* czes. *zvířata* // *zvěř* (ČEP, B21, PNS, SNC, PNŚ), w drugich przekładach biblijnych zamiast ogólnie pojmowanych zwierząt mamy sprecyzowane słownictwo podziału faunistycznego, które zostało wyrażone przez następujące leksemy: *bydło* czes. *dobytěk* // *dobytče* // *hovado* w znaczeniu ‘bydłę’ lub ‘wół’ (BK, BO, ČSP, JB, BG, BJW, NBG, BT, BWP, BW, BP) – [patrz wyrazy podwójnie podkreślone w tekście]. W tym wersecie możemy również zaobserwować, jak różnorodnie zostało przetłumaczone pożywienie. W BK, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB zastosowano określenie *potrava*, w BO użyto leksemu *pokarm*, w SNC wykorzystano leksykę *pastva*. W polskojęzycznych przekładach BG, NBG, BT, BW, BP, PNŚ zastosowano ekwiwalencję w postaci rzeczownika *pokarm*, w BJW użyto leksemu *żywność* oraz w BWP posłużono się terminologią *pożywienie*.

Spośród szesnastu przeanalizowanych przekładów biblijnych (por. zestaw nr IX niniejszego rozdz.) mamy w piętnastu tłumaczeniach jednakową leksykę związaną z *krukiem*, oprócz współczesnego czeskiego przekładu *Slovo na cestu* (SNC). Warto byłoby również poświęcić trochę uwagi zagadnieniu, jak jest tłumaczone w czeskich i polskich wersjach językowych „małe potomstwo kruków”. W *Biblii Hebrajskiej* (BH) mamy do czynienia z następującymi określeniami בֶּן *bēn* [h-1121] ‘młody’ – עֶרֶב *‘ôrēb* [h-6158] ‘kruk’. W polskich przekładach spotykamy się z następującą przetłumaczoną leksyką: *kruczętami* (BJW), *młodymi kruczętami* (BG), *rodem kruka* (NBG), *pisklętami kruka* (BT, BP) i *młodymi krukami*¹⁵¹ (BWP, BW, PNŚ). W czeskich przekładach mamy

¹⁵¹ Podobną leksykę używa polskojęzyczny interlinearny przekład *Hebrajsko-polski Starego Testamentu „Pisma”* z kodami gramatycznymi, stosując formę: *dla młodych kruka* (por. Kuśmirek 2009: 248). Polski noblista Czesław Miłosz (1981: 317) w swoim

odnotowane określenia: *mladi krkavci* pol. [dosł. młode kruki] – (BK, B21, PNS), *kuřátka havranovi* [dosł. kurczęta gawronie] – (BO) i *krkavčí mlád'ata* (ČEP) lub *havraní mlád'ata* (ČSP, JB) – pol. [dosł. krukowate // gawronie młode], czyli formę przymiotnikową wywodzącą się od wyprofilowanego gatunku ptaka „kruka” lub „gawrona”, z jaką nie spotykamy się natomiast w języku polskim. W staroczeskiej *Biblii drážďanské* (BD) – jak to zostało przywołane w przypisie nr 150 – została użyta leksyka *dzieci wrony* – również w formie przymiotnikowej, por. dyetem *wranowim* – [pol. dzieciom wronowatym].

1.2.8. Księga Przysłów (przykład X)

Biblia stosuje wiele subtelnych środków przekazywania swojego orędzia, więc zrozumienie znaczenia tekstu zależy w dużym zakresie od umiejętności oceny owych środków. Prawdy w literaturze nie można znaleźć bez zrozumienia słów, wyrażeń, zdań, strof, i innych środków retorycznych, co wymaga nie tylko zrozumienia intelektualnego, ale także zaangażowania estetycznego. Dlatego jak podkreśla *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego – katolicki i ekumeniczny na XXI wiek* zadaniem czytelnika *Pisma Świętego* jest otwarcie się na piękno i różne właściwości form literackiej tekstu (Levoratti 2000: 20). Chodzi tutaj np. o tzw. „przysłowia liczbowe” zawierające jednocześnie maksymę, zagadkę i porównanie. Ich celem jest zaostrzenie uwagi czytającego i słuchającego. W krótkim zbiorze np. Prz 30,15–33 widać szczególne zainteresowanie cudami przyrody i zachowaniem zwierząt. Literatura mądrościowa ma również upodobanie w paradoksach. Ten wspomniany paradoks, jako jego literacki odpowiednik, wyrażony w formie porównania, zmusza czytelnika do refleksji. W *Księdze Przysłów* (Prz

tłumaczeniu *Psalmów* zastosował taką samą formę leksykalną, używając wyrażeń w innym przypadku gramatycznym: *i młodym krukem*.

30,17) – patrz przykład X – jest zawarty głęboko idący morał, przekazujący nam informację o tym, że kiedy lekceważy się, wzgardza się, wyśmiewa się, szydzi się lub gardzi się rodzicami, to nie tylko *kruki*, ale i *orły* wydziobią sprawcy takiego czynu oko. Jest to odwołanie do Dekalogu, który poleca czcić zarówno ojca, jak i matkę (por. Wj 20,12 i Kpł 19,3). Jednocześnie prawo w *Biblii* potępiało uchybienia dzieci przeciw matce, tak samo jak ich winy względem ojca (por. Wj 21,17; Kpł 20,9; Pwt 21,18–21; Pwt 27,16; Prz 20,20; Mt 15,4). Czeski komentarz biblijny zwraca uwagę na to, że: *Prísloví varuje před narušením jednoho ze základních pilířů společnosti: rodiny, v níž je úcta k rodičům nezbytným předpokladem, srov. v. 11* (Výklady III 1998: 692) – [tłum. pol.: *Księga Przysłów* ostrzega przed naruszeniem jednego z podstawowych filarów społeczeństwa wspólnotowego: to jest rodziny, w którym szacunek do rodziców jest niezbędną przesłanką, por. werset 11 tejże księgi¹⁵²]. *Polski komentarz biblijny* (Potocki 2008: 226) mówi o „złowrogim oku”¹⁵³. Przywołuje właśnie wypowiedź w formie zapowiedzi tragicznego losu syna, urągającego swoim rodzicom (szyderstwo z ojca i lekceważenie matki)¹⁵⁴, co jest traktowane jako przestępstwo ciężkie, w konsekwencji czego zostanie ukarany okrutną śmierciąadaną przez drapieżne ptactwo. W *Księdze Przysłów* (Prz 30,17¹⁵⁵), w której przedmiotowy fragment próbuję przeanalizować,

¹⁵² Dla zilustrowania przykładu podaję jedno czeskie oraz jedno polskojęzyczne tłumaczenie biblijne tego wskazanego wersetu (Prz 30,11), por.: czes. *Je pokolení, které zlořečí svému otci a své matce nežehná* (tłum. ČEP 2008: 665) – pol. *Jest plemię, co ojcu zlorzeczy i matce nie chce błogosławić* (tłum. BT 1989: 731).

¹⁵³ Tłumaczenie *Bible české* wraz z jej komentarzem zaznacza, że: *V oku se zrcadlí city, také pohrdání. Místo „jenž dala mu život“ lépe čísti se LXX: „starou“*. – *Krkavci vyklouvají oči pohozené mrtvole, které se nedostalo slušného pohřbu* (BČ2 Hejčl 1921: 513) – [tłum. pol.: W oku odzwierciedlone są uczucia, w tym także pogarda. Zamiast „któremu dała życie“ lepiej czytać za gr. *Septuagintą* „stara matka“. Kruki wydziobią oczy pozostawionemu // porzuconemu trupowi, któremu nie udało się mieć godnego pogrzebu].

¹⁵⁴ Jest to dodatek do pierwszego przysłowia liczbowego.

¹⁵⁵ Ten analizowany werset biblijny przywołuje na myśl wyżej wymienione dwa przypisy, zwłaszcza przypis 152, który dotyczy przekładów Prz 30,11. Brak pochówku – jak podkreśla *Katolicki komentarz biblijny* – jest ostateczną niełaską (McCreesh 2001: 536).

ukazuje nam się zakorzeniona awifaunistyczna symbolika *orla* i *kruka*, że są „mścicielami bóstwa” (Kopaliński 2001: 284). O krukach wyraził swoją myśl także Ojciec Kościoła św. Grzegorz Wielki¹⁵⁶. Opisywany *kruk* – jak zaznacza Mickiewicz (2012: 50) – budził negatywne uczucia i był przedstawiany jako ten, który swoim ofiarom wydziobuje oczy¹⁵⁷. Angielskojęzyczny komentarz biblijny (McKane 1980: 656–657) przywołuje dosłownie *ptaki padlinożerne* ang. *bird of carrion* (tj. kruka i sępa lub orla) oraz całą sytuację porównuje z aluzją dotyczącą *lex talionis* – tzw. prawa talionu.

Zauważyłem również, analizując przedstawione przekłady omawianego wersetu, że w *Czeskim Przekładzie Ekumenicznym* (ČEP 2008: 665) zamiast *kruka* i *orla* pojawiają się inni przedstawiciele ptactwa (inne gatunki), tj. konkretnie – czes. *havran* a *sup* [dosł. *gawron* i *sęp*]¹⁵⁸,

¹⁵⁶ Pisał on w swoich *Moraliach*, księga XVIII, par. 49, że kruki zaś przychodzą od strumieni [jako źródła świętego nauczania], bo prawdziwi nauczyciele broniąc świętego Kościoła, czerpią ze źródeł *Pisma Świętego*. Słusznie też zostali nazwani krukami, bo wcale nie chcą się chlubić blaskiem swej sprawiedliwości, lecz dzięki łasce pokory wyznają czerń swych grzechów (por. Grzegorz Wielki, *Moralia* 2013: 107).

¹⁵⁷ Pod koniec szesnastego wieku, a konkretnie w 1599 roku dodał potężny arystokratyczny ród Schwarzenbergów (nazwisko rodowe również czesko-austriackiej rodziny szlacheckiej) do jednego z pól swojego godła herbowego odciętą głowę pokonanego Turka, któremu właśnie kruk wydziobuje oko.

¹⁵⁸ W celu lepszego i dokładniejszego przybliżenia awifaunistycznej leksyki przedstawiam zestawienie, które ułatwi nam orientację, z jakimi konkretnie wymienionymi ptakami mamy w tym analizowanym fragmencie biblijnym (Prz 30,17) do czynienia:

עֶרֶב ‘*órēḇ* [h-6158] ‘kruk’ – בֶּן *bēn* [h-1121] ‘młody’ + נֶשֶׁר *nešer* [h-5404]

‘orzeł’

a) BK 1613/2009	<i>krkavci</i> – orličata	(kruki – orlęta)
b) BO 1417/2009	<i>havrani</i> – ptáčata orličie	(gawrony – ptaszęta orłowe)
c) ČEP 2008	<i>havrani</i> – supí mlád'ata	(gawrony – sępie pisklęta//młode)
d) ČSP 2009	<i>havrani</i> – orlí mlád'ata	(gawrony – orle pisklęta//młode)
e) B21 2009	<i>havrani</i> – orlí mlád'ata	(gawrony – orle pisklęta//młode)
f) PNS	<i>krkavci</i> – <i>synové</i> orla	(kruki – <i>synowie</i> orla)
g) JB 2009	<i>havrani</i> – orli	(gawrony – orły)

profilując dokładnie młode sępy. Pojawienie się *sępa* możemy wytłumaczyć tym, że zarówno *orzeł* jak i *sęp* należą do ptactwa drapieżnego, więc ich głównym atrybutem jest agresywność, pewność i bystrość w zdobywaniu pożywienia, ale nie wolno także zapominać ważnej kwestii, że są również padlinożercami. Dlatego prawdopodobnie zespół biblijnych tłumaczy *Czeskiego Przekładu Ekumenicznego* wybrał dynamiczną ekwiwalencję językową, bazując właśnie na zastosowaniu takich **modeli kognitywnych**¹⁵⁹. Również czeski komentarz biblijny używa wspomnianego modelu pojęciowego, który profiluje jednak jeszcze inną leksykę (por. kategorię nadrzędności), podkreślając, że: *oči (a ovšem celé tělo) se stanou kořistí ptáků mrchožroutů* (Výklady III 1998: 692) – [tłum. pol.: oczy, a także całe ciało staną się łupem ptaków ścierwojadów // ścierwników], czyli „padlinożerców”, do których zaliczamy [uwagi własne L.H.]: *kruków, gawronów, orłów i sępów*, por. czeskojęzyczne i polskojęzyczne zaprezentowane przekłady biblijne¹⁶⁰:

h) SNC 2011	<i>havrani – mlád'ata orla</i>	(gawrony – pisklęta//młode orla)
i) BG 1632/1964	<i>kruki – orlęta</i>	
j) BJW 1599/2000	<i>krucy – orlęta</i>	
k) NBG	<i>kruki – młode orlęta</i>	
l) BT 1989	<i>kruki – orlęta</i>	
m) BWP 1997	<i>kruki – młode orlęta</i>	
n) BW 2001	<i>kruki – orlęta</i>	
o) BP 2012	<i>kruki – orlęta</i>	
p) PNS 1997	<i>kruki – synowie orla</i>	

Warto również zwrócić uwagę na fakt, że w dwóch tłumaczeniach biblijnych używanych przez Świadków Jehowy (PNS i PNS) zamiast *orląt // młodych orląt* [czes. *orličat // orlich mlád'at*] pojawia się leksyka *synowie orla* ches. *synové orla* – co wskazuje jednoznacznie na płeć męską tego młodego osobnika – a nie na rodzaj nijaki, jak to zostało odnotowane w pozostałych trzynastu (BK, BO, ČEP, ČEP, B21, SNC, BG, BJW, NBG, BT, BWP, BW i BP) tłumaczeniach biblijnych. Również interlinearny przekład z kodami gramatycznymi i transliteracją *Hebrajsko-polski Stary Testament „Pisma“* używa określeń *synowie orla* hebr. *h³nē nāšer* (por. Kuśmirek 2009: 434). Natomiast we współczesnym czeskim wydaniu *Jezuzalémské bible* (JB 2009: 1111) spotykamy się wyłącznie z rodzajem męskim – ches. *orli* [dosł. orły]. Wszystkie ptaki pojawiające się w tym zaprezentowanym wersecie występują w liczbie mnogiej.

¹⁵⁹ Kwestie właściwej identyfikacji hebr. leksemu נֶשֶׁר *nešer* [h-5404] przedstawiłem w ŚA II (por. Hampl 2014: 116–118).

¹⁶⁰ Warto również podkreślić, jak zaznaczają dwaj starożytni przedstawiciele świata chrześcijańskiego, zaśluzeni egzegeci biblijni – tj. Orygenes i św. Hieronim – że pisklęta

- (X) BK *Oko, kteréž se posmívá otci, a pohrdá poslušenstvím matky, vyklubí **krkavci** potoční, aneb snědí je orličata.* (Kniha přísloví 30,17) – (tłum. BK 2009: 563).
- BO *Oko, kteréž klamá otcem svým a hrdá rodem své mateře, vyšťípí je **havrani** z potokův a snědí je ptáčata orličie.* (Přísloví 30,17) – (tłum. BO 1996: 401).
- ČEP *Oko, které se vysmívá otci a pohrdá poslušností matky, vyklovou **havrani** od potoka, nebo je sezobou supí mlád'ata.* (Přísloví 30,17) – (tłum. ČEP 2008: 665).
- ČSP *Oko, které se posmívá otci a pohrdá poslušností matce, vyklovou **havrani** z údolí, zhltnou je orlí mlád'ata.* (Přísloví 30,17) – (tłum. ČEP 2009: 797).
- B21 *Tomu, kdo vysmívá se otci a poslušností k matce pohrdá, **havrani** od potoka vyklovou oči, spolykají mu je orlí mlád'ata.* (Přísloví 30,17) – (tłum. B21 2009: 830–831).
- PNS *Oko, které se posmívá otci a pohrdá poslušností vůči matce – **krkavci** z říčního údolí je vyklovou a **synové** orla je sežerou.* (Přísloví 30,17) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/Prislovi/30/>).
- JB *Oko, jež přezírá otce a pohrdá náležitou poslušností matce, vyklovou **havrani** od potoka, sežerou je orlí.* (Přísloví 30,17) – (tłum. JB 2009: 1111).
- SNC *Oko, které se posmívá otci a pohrdá poslušností matky, vyklovou **havrani** z údolí nebo je sezobou mlád'ata orla.* (Přísloví 30,17) – (tłum. SNC 2011: 731).
- BG *Oko, które się naśmiewa z ojca, i wzgardza posłuszeństwem macierzyńskim, wykłują **kruki** u potoków, i orlęta je wyjedzą.* (Księga Przypowieści Salomonowych 30,17) – (tłum. BG s. 537).
- BJW *Oko, które urąga ojcu i które gardzi rodzeniem matki swojej, niech wykłują **krucy** od potoków i niech je wyjedzą orlęta.* (Księgi Przypowieści 30,17) – (tłum. BJW 2000: 1268).
- NBG *Oko, które wyśmiewa ojca i gardzi posłuszeństwem wobec matki – niech je wykłują **kruki** znad strumienia oraz wyżrą młode orlęta.* (Prz 30,17) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/przypow/html>).
- BT *Oko, co ojca wyśmiewa, gardzi posłuchem dla matki – niech **kruki** nad rzeką wydziobią lub niech je zjedzą orlęta!* (Księga Przysłów 30,17) – (tłum. BT 1989: 732).
- BWP *Oko drwiące z własnego ojca i nie okazujące szacunku starej matce oby zostało wydziobane nad strumieniem przez **kruki** i zjedzone przez młode orlęta.* (Prz 30,17) – (tłum. BWP 1997: 1238).

kruków podobno karmione są rosą, zaś dorosłe kruki karmią się padliną, zdechliną, ściervem i zwłokami (por. *Homilie o Księdze Psalmów*, seria I, rozdz. 46, Ps CXLVI, par. 9).

- BW** *Oko, które szydzi z ojca i gardzi sędziwą matką, wydziobią **kruki** nad rzeką lub zjedzą orlęta.* (Przypowieści Salomona 30,17) – (tłum. BW 2001: 731).
- BP** *Oko, które wyśmiewa ojca i gardzi matką staruszką, wydziobią **kruki** nad potokiem i wyjedzą orlęta.* (Księga Przysłów 30,17) – (tłum. BP 2012: 874).
- PNŚ** *Oko, które naigrawa się z ojca i które gardzi posłuszeństwem wobec matki – wydziobią je **kruki** w dolinie potoku i wyjedzą je **synowie** orla.* (Prz 30,17) – (tłum. PNŚ 1997: 875).

1.2.9. *Księga Pieśni nad Pieśniami* (przykład XI)

Kolejny, jedenasty już omawiany przykład dotyczy tym razem Oblubienicy wychwalającej Oblubieńca, przedstawiając jego opis. Jest to jedyny hymn pochwalny na Cześć Oblubieńca (Pnp 5, 10–16) gdzie są opisywane różne somatyzmy, czyli części ciała, takie jak np.: *głowa, włosy, oczy, zęby, policzki, wargi, ręce, tors, nogi, usta* (czes. *hlava, vlasy, oči, zuby, tvář, rty, ruce, hruď* // *prsa, nohy, ústa*) oraz spotykamy się również z animalizmami, które są reprezentowane przez przedstawicieli ptactwa, a konkretnie przez dwóch jego reprezentantów: *kruka* i *gołębicę* (czes. *krkavce* // *havrana* a *holubici*). Natomiast Hymny na cześć Oblubienicy są cztery (Pnp 4,1–7; 8–16; 6,4–10; 7,2–10). Na podstawie czarnego koloru, z jakim jest kojarzony prototypowy kruk¹⁶¹, zostały opisane włosy Oblubieńca.

¹⁶¹ Kolor czarny został utrwalony we frazeologii porównawczej (ČPFS 2009: 65; VČPFS 2009: 125; ZČPFI 2003: 50 i 196–197; NSF 2005: 53; WSFJP 2003: 883) właśnie z opisywanym krukiem:

mít havraní vlasy,
mít vlasy jako havran (černé),
x je černý jako havran,
x má havraní vlasy, 'mít černé vlasy',
být černý jako havran, 'mít sytě lesklé vlasy',
mieć włosy czarne jak pióro kruka, 'lśniąco czarne',
mieć włosy czarne jak skrzydło kruka, 'bardzo czarne',
mieć krucze włosy,
krucze włosy – 'włosy intensywnie czarne',
vraní // havraní čern – 'głęboko lśniąca czerń' (por. przymiotniki *kruczy, kruczoczarny* i *kruczowłosy*). Kolor *kruczy* // *kruczoczarny* oznaczający kolor 'czarny'

W swoich *Homiliach do Pieśni nad Pieśniami* Ojciec Kościoła Grzegorz z Nyssy (*Homilia XIII*) opisał analizowany fragment następująco: „A zatem głowa ciała Kościoła i pierwociny całej naszej natury to złoto czyste i wolne od wszelkiej domieszki zła, a kędziory, kiedyś ciemne i czarne, porównane do **kruków** (do tych, które zgodnie z *Księgą Przysłów* 30,17 wydziobują oczy i pozostawiają pozbawionych zmysłu wzroku jako pokarm dla piskląt orłów), stały się pędami palm, czyli wysokich i niebotycznych drzew, przez to, że przebiegłszy z ziemi ku wysokościach nieba, dodały Oblubieńcowi piękna, przylgnąwszy do Boskiej głowy” (Grzegorz z Nyssy 2007: 203). Natomiast Ravasi (2005: 106–109) przywołując *Pieśń o męskim ciecie* (Pnp 5,9–16), opisuje portret mężczyzny w całej jego fizycznej postaci. Stwierdza, że jest to oblicze z najczystszej złota, podobne niemal do wieńca promieni słońca (posąg z Dn 2,32 ma głowę z drogiego złota, zob. także Lm 4,1). Podobne do korony palmy, bogatej w kiście daktyli, są jego kruczoczarne włosy, przeplatane metalicznymi pasemkami, por. niżej wyekscerpowane czeskie i polskie przekłady biblijne Pnp 5,11:

- (XI) **BK** *Hlava jeho jako ryzí zlato, vlasy jeho kadeřavé, černé jako havran.* (Píseň Šalomounova 5,11) – (tłum. BK 2009: 575).
- BO** *Hlava jeho zlato nejlepší, kčiče jeho jako listie palmové, černá jako havran.* (Píseň písní 5,11) – (tłum. BO 1996: 433).
- ČEP** *Jeho hlava je třpytivé zlato ryzí, jeho kadeře jsou trsy palmových plodů, černé jako havran.* (Píseň písní 5,11) – (tłum. ČEP 2008: 680).
- ČSP** *Hlavu má jak z ryzího zlata, černé jak havran kučery jeho kadeří.* (Píseň písní 5,11) – (tłum. ČSP 2009: 821).
- B21** *Jeho hlava je zlato nejčistší, vlnité kadeře jak černí havrani.* (Píseň písní 5,11) – (tłum. B21 2009: 853).
- PNS** *Jeho hlava je zlato, přecháštěné zlato. Kadeře jeho vlasů jsou hrozny datlí. Jeho černé [vlasy] jsou jako krkavec.* (Šalomounova píseň 5,11) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/salomounova-pisen/5/>).

(por. hasło 78b, Dąbrówka, Geller, Turczyn 1998: 15), wywodzi się z językowego rozumienia nazw barw, postrzeganych przez pryzmat kulturowych obiektów-wzorców (Tokarski 2004). Źródła wyżej wymienionych frazeologizmów wywodzą się prawdopodobnie z biblijnej frazy (Pnp 5,11).

- JB** *Jeho hlava je ze zlata, z ryzího zlata; jeho kučery jsou palmy jako havran černé.* (Píseň písni 5,11) – (tłum. JB 2009: 1141).
- SNC** *Hlavu má jako ryzí zlato, vlasy jako palmové trásně – černé jako havran.* (Píseň písni 5,11) – (tłum. SNC 2011: 757).
- BG** *Głowa jego jako bryła szczerzego złota; włosy jego kędzierzawe, czarne jako kruk;* (Pieśń nad pieśniami Salomonowa 5,11) – (tłum. BG s. 547).
- BJW** *Głowa jego złoto najlepsze, włosy jego jak latorośli palmowe, czarne jako kruk.* (Pieśni Salomonowe 5,11) – (tłum. BJW 2000: 1296).
- NBG** *Jego głowa jak bryła szczerozłota, a jego włosy kędzierzawe, czarne jak kruk.* (Pieśń Salomona 5,11) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/piesn/piesn.html>).
- BT** *Głowa jego – najczystsze złoto, kędziory jego włosów jak gałązki palm, czarne jak kruk.* (Pieśń nad Pieśniami 5,11) – (tłum. BT 1989: 753).
- BWP** *Głowę ma ze złota, ze złota szczerzego, pukle jego włosów jak gałęzie palmy, czarne są jakby kruki.* (Pieśń nad Pieśniami 5,11) – (tłum. BWP 1997: 1266).
- BW** *Jego głowa to szczerze złoto, jego kędziory to gałązki palmowe, czarne jak kruk.* (Pieśń nad Pieśniami 5,11) – (tłum. BW 2001: 747).
- BP** *Głowa jego – to złoto, złoto najszlachetniejsze; jego kędziory są [jak] gałęzie palmowe, czarne jak kruk;* (Pieśń nad Pieśniami 5,11) – (tłum. BP 2012: 923).
- PNŚ** *Głowa jego to złoto, oczyszczone złoto. Kędziory jego włosów to grona daktyli. Jego włosy są czarne jak kruk.* (Pieśń nad Pieśniami 5,11) – (tłum. PNŚ 1997: 891).

W ośmiu czeskojęzycznych wersjach tłumaczeniowych spotykamy się jeszcze z inną sytuacją translatoryczną, z którą dotychczas jeszcze nie spotkaliśmy się. Tylko w jednym przekładzie (PNS) został uwzględniony *krkavec*, a w pozostałych siedmiu czeskich analizowanych przekładach biblijnych (BK, BO, ČEP, ČSP, B21, JB i SNC) został użyty leksem *havran* [pol. gawron]. Polskojęzyczne wersje zachowują konsekwentnie we wszystkich swoich tłumaczeniach wyraz *kruk*. W przeważającej ilości przekładów analizowany ptak występuje w liczbie **pojedynczej** (BK, BO, ČEP, ČSP, PNS, JB, SNC, BG, BJW, NBG, BT, BW, BP i PNŚ), natomiast w dwóch przekładach – jednym czeskim oraz jednym polskim (B21 i BWP) – zaobserwowano użycie liczby **mnogiej**.

1.2.10. *Księga Izajasza* (przykład XII)

W następnym dwunastym przywoływanym przykładzie biblijnym opisywana ziemia zwłaszcza Edomczyków (niektórzy używają Edomitów // Edomu), która nie chciała czcić Pana, zostanie oddana na splądrowanie różnym szkodnikom i powstanie opustoszały i zniszczony kraj, zmieniony w pustynię. Cały rozdział starotestamentowej *Księgi Izajasza* (Iz 34,1–17) jest poematem o charakterze apokaliptycznym¹⁶², przypominającym aluzję do Sodomy i Gomory. Podczas studiowania *Biblii* trzeba dokładnie ocenić, jaki język, jakie obrazy i symbolika wraz z zastosowaną metaforą są wykorzystywane, żebyśmy mogli właściwie zrozumieć, odkodować i zinterpretować ukrytą i wydobywającą się z tekstu biblijnego wiadomość. Śledząc tekst proroka Izajasza, zauważamy, że opisuje on całkowite zniszczenie Edomu. Stosuje w tym celu metaforycznie barwny i jaskrawy język, żeby pokazać, a szczególnie uwypuklić totalną zagładę, zniszczenie oraz zupełny zanik. Potoki zamieniają się w smołę, pył i proch stanie się siarką, a cała zaś ziemia – będzie jak kocioł gorejącej smoły. Ogień będzie się nieustannie palił dniami i nocami, a kraj Edomu spustoszeje z pokolenia na pokolenie i nikt się już po nim nie będzie poruszał. Lecz pojawiają się w nim różne zwierzęta – które zostały w sposób różnorodny przetłumaczone – takie, jak: *szakale, dziczące psy, kozły, hieny, jeże, gady, żmije, świstaki*, ale zauważamy także i poszczególne gatunki ptaków, uważane za ‘pustelniki i odludki’: *pelikan, sowa, kruk, puchacz, sęp, struś*.

W dalszej części rozważań skupię swoją uwagę na biblijnym fragmencie analizowanego wersetu (Iz 34,11), koncentrując się zwłaszcza na pojawiającym się *kroku*. Niżej zaprezentowane zestawienie naświetli nam sytuację czeskich i polskich przetłumaczonych zwierząt znajdujących

¹⁶² Rozdziały *Księgi Izajasza* 34,1–35,10 nazywa się często „małą apokalipsą” (por. BJ 2006: 1067), charakteryzującą się językiem wybitnie metaforycznym. Intencja i styl zaznaczonego 34 i 35 rozdziału *Księgi Izajasza* są porównywane z intencją i stylem rozdz. 24–27 tejże księgi, gdzie wskazane rozdziały określane są mianem Apokalipsa Izajasza.

się w tym analizowanym wersecie – zwłaszcza kruków – patrz wyrazy **pogrubione**:

Księga Izajasza 34,11 – kolejność przetłumaczonych zwierzęco-ptasich ekwiwalentów

תִּשְׁרֹף *qā'āṭ* [h-6893] – תִּפְּדֹד *qippōd* [h-7090] – יַנְשׁוּפַי *janšūp* [h-3244] – עֵרֶב

'*ôrēb* [h-3158]

a) BK 2009	<i>pelikán – výr – kalous – krkavec</i>	(pelikan – puchacz – sowa uszatka – kruk)
b) BO 2009	<i>sýc – jěžek – čáp – havran</i>	(włochatka – jeź – bocian – gawron)
c) ČEP 2008	<i>sova – sýček – výr – krkavec</i>	(sowa – sowa pójdzka – puchacz – kruk)
d) ČSP 2009	<i>pelikán – sýček – výr – havran</i>	(pelikan – sowa pójdzka – puchacz – gawron)
e) B21 2009	<i>pelikán – výr – sýček – krkavec</i>	(pelikan – puchacz – sowa pójdzka – kruk)
f) PNS	<i>pelikán – dikobraz – kalousi – krkavci</i>	(pelikan – jeżozwierz – sowy uszatki – kruki)
g) JB 2009	<i>pelikána – ježka – sova – havran</i>	(pelikan – jeź – sowa – gawron)
h) SNC 2011	<i>draví ptáci – havrani – sovy</i>	(drapieżne ptaki – gawrony – sowy)
i) BG 1964	<i>pelikan – bąk – sova – kruk</i>	
j) BJW 2000	<i>bąk – jeź – iba – kruk</i>	
k) NBG	<i>pelikan – jeź – kruk – puchacz</i>	
l) BT 1989	<i>Pelikan – jeź – puchacz – kruk</i>	
m) BWP 1997	<i>pelikan – jeź – puchacze – kruki</i>	
n) BW 2001	<i>Pelikan – jeź – sova – kruk</i>	
o) BP 2012	<i>pelikany – jeże – sowy – kruki</i>	
p) PNŚ 1997	<i>pelikan – jeżozwierz – sowy uszate – kruki</i>	

Na podstawie przeprowadzonej analizy dotyczącej słownictwa zwierzęcego, ale przede wszystkim zastosowanej kolejności ptasiej leksyki, możemy zauważyć, że przedmiotowy *kruk* w czeskojęzycznych przekładach (Iz 34,11) został przetłumaczony w czterech przekładach (BK, ČEP, B21 i PNS) jako *krkavec* [pol. kruk], a w czterech przekładach (BO, ČSP, JB i SNC) jako *havran* [dosł. pol. gawron], co często zdarzało

się w innych tłumaczeniach (por. Pnp 5,11; Lk 12,24 czy w kwestiach wymiennego nazewnictwa w poszczególnych wersjach *Pisma Świętego* Rdz 8,7; Kpł 11,15; Pwt 14,14; 1 Krl 17,4; 1 Krl 17,6 i Prz 30,17). Ów *kruk*, czyli czes. *krkavec* lub *havran* zawsze w tym analizowanym wersecie biblijnym znajduje się na ostatnim, czwartym miejscu (oprócz SNC i NBG). W czeskojęzycznym, sparafrazowanym współczesnym tłumaczeniu *Slovo na cestu* zostało wymienione najpierw nadrzędne wyrażenie: *draví ptáci* [pol. drapieżne ptaki], a dopiero później dwaj konkretni przedstawiciele kategorii pojęciowej ptactwa: *havrani a sovy* [pol. gawrony i sowy]. Natomiast w *Nowej Biblii Gdańskiej* analizowane *kruki* znajdują się na trzecim miejscu spośród czterech zwierząt wymienionych w tym wersecie biblijnym, por. *pelikan – jež – kruk – puchacz*.

Nieco inną sytuację mamy z *sowami*¹⁶³ i *pelikanem*¹⁶⁴. W tym analizowanym wersecie w czeskich przekładach biblijnych tylko w **dwóch** tłumaczeniach (PNS i SNC) została wykorzystana **liczba mnoga** *krkavci // havrani*, natomiast w polskich przekładach biblijnych liczbę mnogą w postaci leksykalnej *kruki* zastosowano w **trzech** tłumaczeniach (BWP, BP i PNŚ), por.

(XII) BK *Ale osednou ji pelikán a výr, kalous také a krkavec budou bydliti v ní, a roztáhne po ní šňůru zahanbení a závaží marnosti.* (Prorocství Izaiáše proroka 34,11) – (tłum. BK 2009: 598).

¹⁶³ W czeskich tłumaczeniach biblijnych zostały użyte **cztery** nazwy ogólnie rozumianych sów (*Strigiformes*) wraz z ich poszczególnymi przedstawicielami: czes. *výr* (łac. *Bubo bubo*) pol. *puchacz*; czes. *kalous* (łac. *Asio otus*) pol. *sowa uszatka*; czes. *sova* (łac. *Tyto // Strigiformes*) pol. *sowa*; czes. *sýček* (łac. *Athene noctua*) pol. *sowa pójdzka*. Natomiast w polskojęzycznych przekładach mamy do czynienia z **trzema** nazwami: *sową, puchaczem i sową uszatą*.

¹⁶⁴ Również analizowany *pelikan* nie pojawia się we dwóch współczesnych wydaniach biblijnych: *Czeskim Przekładzie Ekumenicznym* (ČEP 2008: 716) i *Slovo na cestu* (SNC 2011: 815), a także w staroczeskiej *Biblii Ołomunieckiej* (BO 2009: 103) oraz w staropolskiej edycji *Biblii Jakuba Wujka* (BJW 2000: 1520). Natomiast w pozostałych pięciu czeskich (BK, ČSP, B21, PNS, JB) i siedmiu polskich (BG, NBG, BT, BWP, BW, BP, PNŚ) tłumaczeniach biblijnych (Iz 34,11) zawsze przedstawiany *pelikan* w swojej bezpośredniej formie występuje, i to konsekwentnie na pierwszym miejscu.

- BO** *a budú v něm své sedění jmiati sýc, ježek a čáp a **havran** bydliti budú v nie a ztěžena bude na ni miera, aby přišlo k ničemuž a zpravidlo k pustině.* (Izaiáš 34,11) – (tłum. BO 2009: 103).
- ČEP** *Obsadí ji sova a sýček, výr a **krkavec** v ní budou bydlet. Bude nad ní natažena měřicí šňůra pustoty a spuštěna olovnice prázdnoty.* (Izajáš 34,11) – (tłum. ČEP 2008: 716).
- ČSP** *Do vlastnictví ji dostanou pelikán a sýček, usídlí se v ní výr a **havran**; roztáhne na ní šňůru marnosti a závaží prázdnoty.* (Izajáš 34,11) – (tłum. ČSP 2009: 864).
- B21** *Tu zemi obsadí pelikán a výr, sýček a **krkavec** se v ní uhnízdí; přeměřena bude šňůrou pustoty a olovnici prázdnoty.* (Izaiáš 34,11) – (tłum. B21 2009: 910).
- PNS** *A vezmou ji do vlastnictví pelikán a dikobraz, budou v ní přebývat kalousi a **krkavci**; a on přes ni natáhne měřicí provazec prázdnoty a kameny pustoty.* (Izajáš 34,11) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/Izajas/34/>).
- JB** *Bude to sídlo pelikána a ježka, bydlet v ní bude sova a **havran**. Jahve tam natáhne provaz zmatku a olovnici prázdnoty.* (Izaiáš 34,11) – (tłum. JB 2009: 1350).
- SNC** *Nad zpustošenou a prázdnou zemí budou poletovat jen draví ptáci, **havrani** a sovy. Bůh vyměří Edómu osud zmatku a ztracení.* (Izajáš 34,11) – (tłum. SNC 2011: 815).
- BG** *Ale ja pelikan i bąk posiędą, a sowa i **kruk** mieszkać w niej będą; i rozciągnie po niej sznur spustoszenia, i wagi próżności.* (Proroctwo Izajaszowe 34,11) – (tłum. BG s. 570).
- BJW** *Ale ji posiędzie bąk i jeż, iba i **kruk** będą w nim mieszkać i wyciągną nań sznur, aby wniwecz był obrocon, i prawidło na spustoszenie.* (Proroctwo Izajaszowe 34,11) – (tłum. BJW 2000: 1520).
- NBG** *Posiędzie ja pelikan i jeż; będzie w niej zamieszkiwał **kruk** oraz puchacz; bo rozciągnie nad nią sznur zniszczenia i odważniki spustoszenia.* (Księga Izajasza 34,11) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/izajasz/html>).
- BT** *Pelikan i jeż go posiędą, puchacz i **kruk** go zamieszkają; Pan rozciągnie nad nim sznur nicości i ołowianki opustoszenia.* (Księga Izajasza 34,11) – (tłum. BT 1989: 877).
- BWP** *Pelikan i jeż wezmą go w posiadanie, puchacze i **kruki** zamieszkiwać go będą. I rozciągnie Pan nad nim sznur zwany „pustkowie” i linię poziomą, która zwie się „nicość”.* (Iz 34,11) – (tłum. BWP 1997: 1458).
- BW** *Pelikan i jeż zagnieżdżą się w niej, a sowa i **kruk** będą w niej mieszkać; Pan rozciągnie na niej sznur na spustoszenie i ustawi wagę na zniszczenie.* (Księga Izajasza 34,11) – (tłum. BW 2001: 780).

- BP** *Z pokolenia w pokolenie [kraj ten] pozostanie spustoszony, na wieki nikt go nie będzie przemierzał. Pelikany i jeże przejmą go w posiadanie, sowy i **kruki** w nim się zdomowią. [Bóg] rozciągnie nad nim sznur bezładu i poziomnicę pustkowi. (Księga Izajasza 34,11) – (tłum. BP 2012: 1069).*
- PNŚ** *I weźmie ją w posiadanie pelikan oraz jeżozwierz, i będą w niej przebywać sowy uszate oraz **kruki**; i rozciągnie nad nią sznur mierniczy pustki i kamienie opustoszenia. (Iz 34,11) – (tłum. PNŚ 1997: 927).*

Wszystkie ptaki, jakie pojawiają się w tym analizowanym przykładzie (Iz 34,11) zaliczane są do ptaków nieczystych, por. dwa wykazy Prawa Mojżeszowego (Kpł 11,13–19 i Pwt 14,11–18), które również w zależności od rodzaju tłumaczenia znajdują się w innych miejscach *Biblii* i uważane są za odludki, zamieszkujące opuszczone i wyludnione miejsca (por. Iz 13,21; So 2,14; Ap 18,12).

1.2.11. *Księga Sofoniasza* (przykład XIII)

W *Księdze Sofoniasza* tak jak w każdym widzeniu proroków *Starego Testamentu* nastąpi zagłada ziemi. Prorok Sofoniasz przewiduje zapowiedź uniwersalnego sądu, która dotknie otaczające narody, w tym także samą Asyrię. Kara nie ominie również Judy ani zniszczenia Jerozolimy i obejmie deportację ludności (por. Dillard, Longman 2003: 401). Prorok Sofoniasz nauczał, że pycha¹⁶⁵ to główny grzech ludzkości, bo prowadzi do buntu przeciwko Bogu. Jak zaznacza Whiteová (2007: 141): *Pýcha a pád Asýrie mají být až do konce času odstrašujícím příkladem, z něž by si všichni měli vzít poučení* – [tłum. pol.: Pycha i upadek Asyrii mają być aż do końca trwania czasu odstraszającym przykładem, z którego wszyscy mieliby wziąć nauzkę]. Prorok

¹⁶⁵ Powodem zniszczenia jest pycha Asyrii, jej pewność siebie i kult dla samej siebie wyrażający się w przeświadczeniu, że sama jest Bogiem (podobnie jak później Babilon – Iz 47,8–10). Jak podkreśla *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego – katolicki i ekumeniczny na XXI wiek* (MKPS) – Asyria będzie w całkowitej pogardzie (por. Vogels 2000: 1054).

Sofoniasz głosił, że tylko lud pokorny i wierny odziedziczy królestwo Boże. Wzywa do nawrócenia oraz opisuje, jak miasto stało się pustkowiem i legowiskiem dzikich zwierząt, które będą wylegiwać się w jego obrębie, w tym również uwzględnia przedstawiciela awifauny *kruka*¹⁶⁶, zamieszkującego zdewastowane i opuszczone przez ludzi tereny, por.

(XIII) BK *I budou u prostřed něho léhati stáda, všechny šelmy národů, pelikán i výr na makovicích jeho nocovati budou; hlas zníti bude na okně, pustina na veřeji, když cedroví jeho obnaží.* (Proroctví Sofoniáše proroka 2,14) – (tłum. BK 2009: 767).

BO *I budú odpočívati prostred něho stáda a všetky zvěři lidské a sojka a ježek v praziech jeho bydliti budú. Hlas zpievajícieho v okenici a havran v nádřví, neb zemdlím silu jeho.* (Sofoniáš 2,14) – (tłum. BO 2009: 86).

ČEP *v jeho středu budou odpočívát stáda, všechna zvěř toho pronároda. Na hlavicích sloupů tam bude nocovat pelikán a sýček. Jaký to zpěv zazní*

¹⁶⁶ Hebrajskie wyrażenie **כֹּרֶב** *horeb* [h-2721], jak wskazuje kontekst, również powinien być nazwą ptaka, który przebywa na odludnionych miejscach. Jednakże nasuwają się pewne wątpliwości, ponieważ w *Biblii* ptaka o takiej nazwie nie ma. Przywołać można również angielskojęzyczny komentarz biblijny tom 25 (por. Berlin 1994: 115–116), który przywołuje podstawę *hrb* wskazującą na znaczenie rdzenia ‘rb, co przejęła gr. *LXX* i łac. *Vlg*, por. *LXX*: καὶ νεμήσονται ἐν μέσῳ αὐτῆς ποίμνια καὶ πάντα τὰ θηρία τῆς γῆς καὶ χαμαιλέοντες καὶ ἔχῃνοι ἐν τοῖς φατνώμασιν αὐτῆς κοιτασθήσονται καὶ θηρία φωνήσει ἐν τοῖς διορύγμασιν αὐτῆς **κόρακες** ἐν τοῖς πυλῶσιν αὐτῆς διότι κέδρος τὸ ἀνάστημα αὐτῆς oraz *Vlg*: et accubabunt in medio eius greges omnes bestiae gentium et onocrotalus et ericius in liminibus eius morabuntur vox cantantis in fenestra **corvus** in superliminari quoniam adtenuabo robur eius.

Pierwotnie zastosowane wyrażenie *horeb* [h-2721] może oznaczać albo ‘długotrwałą suszę’, ‘niezwykle upały’, ‘wyschnięty’, ‘zamieniony w pustynię’, ‘spustoszony’ (Briks 2000: 126; Koehler, Baumgartner, Stamm 2008: 331–332). Podobnie tak również sądzi (Heller 2000: 64–67 i Pípal 2006: 57) czes. *vyprahlost* ‘wyschnięcie’, ‘wysuszenie’ względnie *ležet v troskách* ‘spustoszenie i pustkowienie’. Wyraz ten można rozumieć dwojako: albo zgodnie z jego obecnym brzmieniem przetłumaczyć go jako pustkę i spustoszenie „w bramie”, czyli w miejscu, gdzie dawniej było rojno i gwarno (hebr. *saf* **שַׁף** [h-5592] oznacza próg bramy lub całą bramę). Siedmiojęzyczny słownik biblijny używa określenia czes. *práh* ‘próg’ (Heller 2000: 142–143). Niektórzy przywołują terminologię *hereb* ‘miecz’. Można go również, o czym była mowa wcześniej – idąc ściśle za powagą *LXX* *κόρακες* i *Vlg*. *corvus* – uwzględnić (zamiast *hōreb* czytać ‘ōrēb ‘kruk’ lub jak w arab. *hārāb*) cały najbliższy kontekst i przetłumaczyć jako pewien gatunek ptaków (por. Zorell 1962: 266; Potocki 1968: 182).

z oken! Na prahu trosky, cedrové deštění vytrháno. (Sofonjáš 2,14) – (tłum. ČEP 2008: 928).

- ČSP** *Budou v něm uléhat stáda, zvěř všeho druhu, pelikán i sýček budou nocovat na jeho hlavicích. Slyš, zpívá do okna, na prahu zničení, že cedrové obložení je osekáno.* (Sofonjáš 2,14) – (tłum. ČSP 2009: 1138).
- B21** *Stáda pak budou léhat v něm, všemožná zvěř v celých zástupech. Pelikán a výr budou hnízdit na sloupech, z oken se ozve jejich zpěv. Na prahu jen hromady sutin, cedrové trámy strženy.* (Sofonjáš 2,14) – (tłum. B21 2009: 1231).
- PNS** *A uprostřed něho budou jistě uléhat stáda, všechna divoká zvířata národa. Pelikán i dikobraz budou trávit noc přímo mezi jeho sloupovými hlavicemi. V okně bude stále zpívat hlas. Na prahu bude zpustošení; on totiž jistě obnaží i obložení [stěn].* (Sefanjáš 2,14) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/Sefanjas/2/>).
- JB** *Uprostřed ní budou odpočívát stáda; všemožná zvířata: ba i **kavky**, ba i ježek budou v noci přebývat mezi jeho sochami; sova bude houkat v okně a **havran** krákat na zápraží, neboť cedr byl vyrván.* (Sofonjáš 2,14) – (tłum. JB 2009: 1661).
- SNC** *Na jeho troskách bude odpočívát zvěř a na zbytcích sloupů se usadí jen sovy. Z opuštěných oken se bude ozývat jejich houkání a dveře budou zasypány trámy a kamením.* (Sofonjáš 2,14) – (tłum. SNC 2011: 1129).
- BG** *I będą trzody legaty w pośrodku jego, i wszystkie zwierz narodów, i pelikan i sowa na galkach jego przebywać będą, głos ptastwa w oknach słyszany będzie, podwoje jego spustoszeją, gdy cedrowe listwowania jego odedrą.* (Proroctwo Sofonijaszowe 2,14) – (tłum. BG s. 733).
- BJW** *I będą legać w pośrodku jej stada, wszystkie zwierzęta narodów, i bąk, i jeź, na progach ich będą mieszkać; głos śpiewającego w oknie, **kruk** na próżniku, bo zwątlę moc jego.* (Proroctwo Sofoniasza 2,14) – (tłum. BJW 2000: 1908–1909).
- NBG** *W jej obrębie będą się wylegiwać stada, gromady wszelkich zwierząt; zarówno pelikan, jak i jeź, zanocują na jej zwieńczeniach słupów. Głos zaśpiewa w otworach okien, a na rumowiskach będą leżeć podwoje bram – bo zdarte są jej cedrowe taflowania.* (So 2,14) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/sofonjas/sofonjas.html>).
- BT** *I będą się wylegiwać w jej obrębie stada, wszelkie rodzaje zwierząt: tak pelikan, jak jeź zanocują na głowicach jej kolumn. Sowa zaświszcze w otworze okna, a **kruk** będzie na progu, bo cedrowe obicie zostanie zerwane.* (Księga Sofoniasza 2,14) – (tłum. BT 1989: 1100).
- BWP** *Będą tam mieć swe leże najrozmaitsze zwierzęta, a na samych wierzchołkach kolumn zagnieżdżą się pelikany i jeże. Z okien dochodzą przeraźliwe krzyki,*

na progu zaś **kruki** groźnie kraczą. (Nie ma już ozdób z cedrowego drzewa). (Księga Sofoniasza 2,14) – (tłum. BWP 1997: 1852).

BW *I wylegiwać się będą na niej trzody, wszelkie zwierzęta polne, pelikan i sowa będą nocować na głowicach kolumn, a puszczyk będzie krzyczał w oknach, **kruk** zaś na progu, gdyż wiązanie cedrowe będzie zawałone.* (Księga Sofoniasza 2,14) – (tłum. BW 2001: 1002).

BP *Zagnieżdżą się w niej całymi stadami wszelakie zwierzęta; tak pelikan, jak i jeź nocować będą w głowicach jej kolumn; w oknie zahuka sowa, a na progu [zakracze] **kruk**.* (So 2,14) – (tłum. BP 2012: 1358).

PNŚ *I będą się w niej wylegiwać stada, wszystkie dzikie zwierzęta jakiegoś narodu. Zarówno pelikan, jak i jeżozwierz będą nocować między głowicami jej kolumn. Głos będzie śpiewał w oknie. Na progu będzie spustoszenie; a on niechybnie pozrywa drewnianą okładzinę.* (So 2,14) – (tłum. PNŚ 1997: 1193).

Ponieważ w powyższym wersecie biblijnym (So 2,14) pojawia się więcej przedstawicieli ptactwa, to dla lepszej orientacji zaprezentuję szczegółowy spis przetłumaczonych zwierząt i ptaków znajdujących się w czeskich i polskich wersjach tłumaczeniowych.

Księga Sofoniasza 2,14 – kolejność przetłumaczonych zwierzęco-ptasich ekwiwalentów:

a)	BK 1613/2009	<i>pelikán – výr</i>	(pelikan – puchacz)
	→	[brak kruka]	
b)	BO 1417/2009	<i>sojka – ježek – havran</i>	(sójka – jeź – gawron)
c)	ČEP 2008	<i>pelikán – sýček</i>	(pelikan – sowa pójdzka)
	→	[brak kruka]	
d)	ČSP 2009	<i>pelikán – sýček</i>	(pelikan – sowa pójdzka)
	→	[brak kruka]	
e)	B21 2009	<i>Pelikán – výr</i>	(pelikan – puchacz)
	→	[brak kruka]	
f)	PNS	<i>pelikán – dikobraz</i>	(pelikan – jeżozwierz)
	→	[brak kruka]	
g)	JB 2009	<i>kavky – ježek – sova – havran</i>	(kawka – jeź – sowa – gawron)
h)	SNC 2011	<i>sovy</i>	(sowy)
	→	[brak kruka]	
i)	BG 1632/1964	<i>pelikan – sowa – ptastwo</i>	
	→	[brak kruka]	

- j) BJW 1599/2000 *bąk – jeź – **kruk***
 k) NBG *pelikan – jeź*
 → [brak kruka]
 l) BT 1989 *pelikan – jeź – sowa – **kruk***
 m) BWP 1997 *pelikany – jeże – **kruki***
 n) BW 2001 *pelikan – sowa – puszczyk – **kruk***
 o) BP 2012 *pelikan – jeź – sowa – **kruk***
 p) PŃS 1997 *pelikan – jeżozwierz*
 → [brak kruka]

Jak widać, w czeskich tłumaczeniach występują następujący przedstawiciele kategorii pojęciowej ptactwa, a konkretnie **siedem** jej reprezentantów: *pelikan*, *výr*, *sojka*, *havran*, *sýček*, *kavka*, *sowa* [pol. pelikan, puchacz, sójka, gawron, pójdzka, kawka, sowa] oraz zwierzęta, nie należące do ptaków: *ježek* i *dikobraz* – [pol. jeź i jeżozwierz]. W polskich przekładach pojawia się tylko **pięć** ptaków, takie jak: *pelikan*, *sowa*, *bąk*, *kruk*, *puszczyk*, następnie jeden hiperonim *ptastwo* (BG) oraz nie ptaki: *jeź* i *jeżozwierz*.

W *Biblii Kralickiej* (BK) i *Przekładzie XXI wieku* (B21) pojawiają się identycznie przetłumaczone pary ptaków: *pelikán i výr* [pol. *pelikan* i *puchacz*], a w *Czeskim Przekładzie Ekumenicznym* (ČEP) i *Czeskim Przekładzie Studyjnym* (ČSP) pojawia się *pelikán i sýček* [pol. *pelikan* i *sowa pójdzka*]. *Kruk*, a raczej gawron [czes. *havran*] w zaprezentowanych czeskojęzycznych przekładach występuje tylko w dwóch przekładach: BO i JB, przy czym w *Olomoucké bibli* został wymieniony na trzecim miejscu, a w *Jeruzalémské bibli* na czwartym miejscu. Z inną sytuacją spotykamy się w polskojęzycznych przekładach tegoż samego analizowanego wersetu (So 2,14), w których *kruk* pojawia się w pięciu przekładach, por. BJW i BWP (na trzecim ostatnim miejscu) oraz BT, BW i BP (na czwartym, ostatnim miejscu).

W tych analizowanych czeskich i polskich przekładach biblijnych pojawia się od jednego do czterech zwierząt, głównie są to reprezentanci świata awifauny. W SNC występuje tylko jeden ptak – *sowa*; w BK, ČEP, ČSP, B21, PNS, NBG i PŃS występuje dwóch przedstawicieli fauny;

w BO, BG¹⁶⁷, BJW i BWP zostało wymienionych trzech przedstawicieli zwierząt; natomiast w JB, BT, BW i BP pojawiły się aż cztery zwierzęta.

1.2.12. *Ewangelia wg św. Łukasza (przykład XIV)*

W czternastym analizowanym wersecie biblijnym (Łk 12,24) – jedynym odnotowanym przykładzie znajdującym się w *Nowym Testamencie*¹⁶⁸, w którym pojawiają się conceptualizowane *kruki*, badane ptaki wyobrażają wiarę w Opatrzność Boską (por. Popławska, Białek, Lech 2012: 160). Jezus w swym nauczaniu wymienia kruki, ukazując je jako bez troskie ptaki, które nie posiadają piwnic ani spichlerzy (inni tłumaczą spiżarni i składów // składnic // gumna // stodoły – czes. *spižírny // pivnice // komory // spíže // zásobárnu* ani *stodoly // sýpky*), a jednak Bóg je karmi. Jest przedstawiona wzmianka o zabezpieczeniu życia. Tym razem w siedmiu czeskojęzycznych przekładach – podobnie jak w (Pnp 5,11) – (por. BK, BO, ČEP, ČSP, B21, JB i SNC) przytoczony zostaje *havran* [dosł. gawron], a tylko w jednym tłumaczeniu zob. edycję *Překlad nového světa* (PNS) zostaje wymieniony *krkavec* [dosł. kruk], tym razem zawsze w liczbie mnogiej. Natomiast w polskojęzycznych tłumaczeniach wszędzie w analizowanych wersetach biblijnych pojawia się konsekwentnie reprezentant kategorii pojęciowej ptactwa – *kruk* (we wszystkich wyszczególnionych edycjach również w liczbie mnogiej), por.

¹⁶⁷ Hiperonim *ptastwo* znajdujący się w staropolskiej *Biblii Gdańskiej* na trzecim miejscu w opisywanym wersecie So 2,14 w tym wypadku zaliczany zostaje do kategorii zwierząt.

¹⁶⁸ W tekście greckim pojawia się wyrażenie *κόραξ* przybierające według numeracji Stronga liczbę [g-2876] i tłumaczone jest na język polski jako **kruk**, por. *κατανοήσατε τοὺς κόρακας ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οἷς οὐκ ἔστιν ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη καὶ ὁ θεὸς τρέφει αὐτοὺς πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν*. Tekst łac. *Wulgaty* św. Hieronima używa leksemu *corvus* – co również jest tłumaczone jako kruk, por. *considerate corvos quia non seminant neque metunt quibus non est cellarium neque horreum et Deus pascit illos quanto magis vos pluris estis illis*.

- (XIV) **BK** *Patřte na **havrany**, žeť nesejí, ani nežnou, a nemají špižírny, ani stodoly, a však Bůh živí je. I čím v větší vážnosti jste vy než ptactvo?* (Evangelium podlé sepsání s. Lukáše 12,24) – (tłum. BK 2009: 73).
- BO** *Znamenajte **havrany**, žeť nesejí ani žnú, jimžto nenie pivnicě ani stodola, avšak je bůh opatřil a sytí, a čím více vy jste jich důstojnější!* (Lukáš 12,24) – (tłum. BO 1981: 245).
- ČEP** *Všimněte si **havranů**: nesejí, nežnou, nemají komory ani stodoly, a přece je Bůh živí. Oč větší cenu máte vy než ptáci!* (Evangelium podle Lukáše 12,24) – (tłum. ČEP 2008: 1187).
- ČSP** *Pozorně si všimněte **havranů**, že nesejí ani nežnou, nemají komory ani stodoly, a Bůh je živý. Oč jste vy cennější než ptáci!* (Lukáš 12,24) – (tłum. ČSP 2009: 1253).
- B21** *Podívejte se na **havrany**. Nesejí ani nežnou, nemají spíže ani stodoly, ale Bůh je živí. Čím větší cenu máte vy než ptáci!* (Evangelium podle Lukáše 12,24) – (tłum. B21 2009: 1341–1342).
- PNS** *Dobře si všimněte, že **krkavci** ani nesejí semeno, ani nesklízejí a nemají stodolu ani zásobárnu, a přesto je Bůh krmí. O kolik cennější jste vy než ptáci?* (Lukáš 12,24) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/Lukas/12/>).
- JB** *Pomyslete na **havrany**: nesejí ani nežnou, nemají komoru ani sýpku, a Bůh je živý. Oč větší cenu máte vy než ptáci!* (Evangelium podle sv. Lukáše 12,24) – (tłum. JB 2009: 1808).
- SNC** *Podívejte se na **havrany**! Nesejí, nežnou, nemají spíže ani stodoly a Bůh je živí. Pro něho máte větší cenu než ptáci!* (Lukášovo evangelium 12,24) – (tłum. SNC 2011: 1225).
- BG** *Przypatrzcie się **kruk**om, iż nie sieją ani żną, i nie mają spiżarni, ani gumna, a vždy je Bóg żywi; czemużecie wy zacząć się niż ptacy?* (Ewangelijska według Ś. Łukasza 12,24) – (tłum. BG s. 814).
- BJW** *Przypatrzcie się **kruk**om, iż nie sieją ani żną, którzy nie mają spiżarni ani gumna, a Bóg je karmi. Jakóż daleko wy jesteście droższy niżli oni?* (Święta Jezusa Chrystusa Ewangelijska według Łukasza 12,24) – (tłum. BJW 2000: 2076).
- NBG** *Przypatrzcie się **kruk**om, że nie sieją, ani nie żną; nie ich jest spiżarnia, ani skład, a Bóg je żywi; jakże dużo bardziej wy przewyższacie ptaki.* (Łukasz 12,24) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/ntest/lukasz/luk.html>).
- BT** *Przypatrzcie się **kruk**om: nie sieją ani żną; nie mają piwnic ani spichrzy, a Bóg je żywi. O ileż ważniejsi jesteście wy niż ptaki!* (Ewangelijska wg Św. Łukasza 12,24) – (tłum. BT 1989: 1198).
- BWP** *Popatrzcie na **kruki**: nie sieją ani nie zbierają czasu żniwa; nie mają piwnic ani spichlerzy, a jednak Bóg je żywi. O ileż więcej niż owe ptaki jesteście warci wy.* (Łk 2,14) – (tłum. BWP 1997: 2024).

- BW** *Spójrzcie na kruki, że nie sieją, ani żną, nie mają spichlerza ani składnicy, a jednak Bóg żywi je; o ileż więcej wy jesteście warci niż ptaki!* (Ewangelia św. Łukasza 12,24) – (tłum. BW 2001: 1115).
- BP** *Przypatrzcie się krukowi! Nie sieją i nie zbierają, nie mają spiżarni ani spichlerzy, a Bóg je żywi. O ileż więcej wy jesteście warci od ptaków!* (Ewangelia wg Łukasza 12,24) – (tłum. BP 2012: 1495).
- PNŚ** *Zwróćcie uwagę, że kruki ani nie sieją, ani nie żną i nie mają ani stodoły, ani spichrza, a jednak Bóg je żywi. O ileż więcej warci jesteście wy niż ptaki?* (Łk 12,24) – (tłum. PNŚ 1997: 1309).

Chciałbym także nadmienić, że z omawianym *krukiem* czes. *havranem* // *krkavcem* są używane różnorodne czasowniki: *patřte* (BK), *znamenajte* (BO), *pomyslete* (JB), *popatrzcie* (BWP), *spójrzcie* (BW), *zwróćcie uwagę* (PNŚ), w tym także czasowniki zwrotne: *všimněte si* (ČEP, ČSP, PNS), *podívejte se* (B21, SNC), *przypatrzcie się* (BG, BJW, NBG, BT, BP). Natomiast interlinearne wydanie *Grecko-polskiego Nowego Testamentu* z kodami gramatycznymi używa czasownika *zauważcie* (por. Popowski, Wojciechowski 1995: 318), a *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu* zastosował czasownik *pomyślcie* (Stern 2004: 217).

W tym wersecie należałoby również zwrócić uwagę na zaistniałe różnice wartości. Z jednej strony pojawiają się zaprezentowane kruki, które uważane są za ptaki nieczyste (Kpł 11,15 i Pwt 14,14), ale z drugiej strony wymieniani są uczniowie Chrystusa zajęci sprawami królestwa Bożego. Przedstawiane kruki – jak podkreśla *Polskojęzyczny komentarz biblijny* – nie czynią o żywność takich starań jak ludzie, a jednak Bóg je żywi, bo znajdują wszystko¹⁶⁹, co im do życia jest potrzebne (por. Gryglewicz 1974: 239). Zatraskana miłość Boga – na co zawaca uwagę SOISB – żadnego spośród stworzeń nie pozostawia bez opieki (Lurker 1989: 101), ponieważ podstawą argumentacji jest przekonanie, że Bóg nie wypuszcza ze swej opieki tego, co stworzył. Teza ta jest oparta na obserwacji przyrody, a konkretnie na obrazie z życia ptaków. Jeżeli Bóg żywi ptaki – czyli w tym konkretnie badanym przypadku stara się

¹⁶⁹ Uważano, jak podkreśla Cooper (1998: 132), że potrafią znaleźć zgubione przedmioty. Nazywano to „kruczą wiedzą”.

o analizowane *kruki* – to tym bardziej musi troszczyć się o uczniów Chrystusa. To jest podobne porównanie, jakie pojawia się u Mateusza (Mt 10,31), ale i u Łukasza (Łk 12,6), którzy profilują w tych wymienionych wersetach biblijnych inny gatunek ptaka, a konkretnie eksponują jako nośnik porównania *wróble*. Jeśli Bóg troszczy się o coś tak „**mało wartościowego**” jak *wróble*, i otacza je – jak konstatuje Benedict Thomas Viviano (2001: 945) – „swoją opatrnościową opieką”, to o ileż bardziej troszczy się o ludzi. Jezus posłużył się rabinistycznym argumentem (*gal wā hōmer*) – jako „porównanie mało ważnych spraw z ważnymi” – by „przewyciężyć lęk i zachęcić uczniów do ufania Bogu”. Jest to również – jak podkreśla Mickiewicz (2012: 50–51) – rozumowanie o charakterze: *a maiore ad minus*¹⁷⁰ (od rzeczywistości ważniejszej do mniej ważnej). Bóg – jak zwraca uwagę MKPŚ – troszczy się o nas, tak jak o żadne ze swych stworzeń, i Bóg o nas zadba (por. Abogunrin 2000: 1277).

Podobnego pojęciowego porównania użył w przetłumaczonym na język czeski *Biblickém komentáři k Novému zákonu* William MacDonald (2015: 221), który napisał: *Ježíš použil havrany jako příklad toho, jak se Bůh stará o svá stvoření. Netráví život zoufalým hledáním potravy a zaopatřováním budoucích potřeb. Žijí z hodiny na hodinu v závislosti na Bohu. Skutečnost, že nesejí ani nežnou, by se neměla stát základem pro učení, že by se lidé měli zdržet světských zaměstnání. Znamená to, že Bůh zná potřeby těch, které stvořil, a postará se o ně, pokud se mu svěříme do rukou. Jestliže Bůh živí havrany, oč více bude žít ty, které stvořil, spasil svou milostí a povolal, aby se stali jeho služebníky. Havrani nemají stodoly ani zásobárny, přesto jim Bůh každý den dává, co potřebují. Proč bychom tedy měli trávit život stavěním větších stodol a zásobáren? –* [tłum. pol.: Jezus wykorzystał kruki (dosł. gawrony) jako przykład, żeby pokazać, jak się Bóg opiekuje swoimi stworzeniami i jak o nie dba. One nie spędzają życia na rozpaczliwym szukaniu pożywienia ani na

¹⁷⁰ Jak podkreśla *Nowy komentarz biblijny*, Jezusowi nie chodzi o to, by człowiek naśladował ptaki w tym, że one nie pracują, bo w rzeczywistości także one całymi dniami zbierają pożywienie dla siebie i dla swych piskląt. Akcent w tym argumentie spoczywa na trosce Boga o swoje stworzenie. Bóg bowiem nigdy nie zapomina o tych, których powołał do swej służby i udziela im tego, co jest najbardziej konieczne do ich egzystencji (por. Mickiewicz 2012: 51).

zaopatrywaniu // gromadzeniu przyszłych potrzeb. Żyją z godziny na godzinę w zależności od Boga. Istotny fakt, że nie sieją, ani nie żną, nie miał by być podstawą dla nauczania, żeby ludzie wystrzegali się świeckich prac. Oznacza to, że Bóg zna potrzeby tych, których stworzył i postara się o nie, o ile mu zawierzymy. Jeżeli Bóg żywy kruki (dosł. gawrony), to o ileż będzie żywił tych, które stworzył, wyzwolił swą miłością i powołał, żeby stali się jego służebnikami. Kruki (w tekście dosł. gawrony) nie mają stodół ani składnic, a jednak im Bóg dostarcza codziennie to, czego potrzebują. Dlaczego więc mielibyśmy spędzać życie wznosząc większe stodoły i spichlerze?].

1.2.13. Sporadyczne występowanie leksyki kruka w czeskich i polskich przekładach biblijnych (przykłady XV–XVII)

Rozważania w tym podrozdziale chciałbym rozpocząć od przedstawienia jednej uwagi. W niżej wymienionych punktach przybliżę sporadycznie pojawiającą się leksykę *kruka*, wyłącznie zastosowaną w pojedynczych czeskich i polskich przekładach biblijnych (por. przykłady XV, XVI i XVII), która została jednak po głębokim namyśle uwzględniona w sporządzonej zbiorczej tabeli nr 3 i 5:

- Wczytując się w *Biblię* w przekładzie ks. *Jakuba Wujka* z 1599 roku trzeba nadmienić, że pojawia się w niej wyrażenie dwuczłonowe ***nocny kruk***. Prawdopodobnie Wujek wzorował się na łacińskiej *Wulgacie*, tłumacząc dosłownie wyrażenie ***nycticorax*** jako ‘nocny kruk’, por. jeden werset ze starotestamentowej *Księgi Psalmów*: *Zstałem się podobnym pelikanowi na puszczy i stałem się jako **kruk nocny** w pustkach* (Ps 101,7) – (tłum. BJW 2000: 1143), chociaż inne polskojęzyczne

i czeskojęzyczne przekłady biblijne leksem *nycticorax* tłumaczą różnorodnymi ptasimi nazwami, uważając, że chodzi np. o następujące gatunki ptaków (wszystkie pochodzą z rzędu *Strigiformes*): puchacza czes. *výra* (BG¹⁷¹, NBG, BK i SNC), sowę czes. *sovu* (BP, BWP, BT, BW, ČEP, ČSP), pójdkę czes. *sýčka* (PNŚ, B21 i PNS) oraz puštíka (JB). W czeskojęzycznej Biblii Olomunieckiej (BO) zamiast przedstawiciela sów pojawia się jeszcze jeden reprezentant, tym razem z rodziny (*Caprimulgidae*) *lelek*, czyli w tym opisywanym wersecie mowa o tzw. „nocnych ptakach”, które dobrze widzą i polują w nocy (por. przykład XV¹⁷²), gdzie są przedstawione wszystkie pozostałe czeskie i polskie przekłady wspomnianego wersetu biblijnego.

¹⁷¹ W staropolskiej Biblii Gdańskiej ptak nazywany puchaczem jest pisany w postaci leksykalnej *puhacz* (por. samo „h”).

¹⁷² (XV) BK *Podobný jsem učiněn pelikánu na poušti, jsem jako výr na pustinách.* (Żalmy 102,7) – (tłum. BK 2009: 520).

BO *Podoben učiněn jsem pelikánovi jednotnému, učiněn jsem jako lelek v domovité schráně.* (Kniha žalmů 102,7) – (tłum. BO 1996: 269).

ČEP *Podobám se pelikánu v poušti, jsem jak sova v rozvalinách,* (Żalmy 102,7) – (tłum. ČEP 2008: 596).

ČSP *Podobám se stepnímu pelikánu, jsem jako sova z rozvalin.* (Żalmy 102,7) – (tłum. ČEP 2009: 735).

B21 *Pelikánu v poušti se podobám, jsem jako sýček v pustinách.* (Żalm 102,7) – (tłum. B21 2009: 728).

PNS *Skutečně se podobám pelikánovi z pustiny. Stal jsem se podobným sýčkovi ze zpusťšených míst* (Ž 102,6) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/zalmy/102/>).

JB *Podobám se sově v poušti, jsem jako puštík v rozvalinách;* (Żalmy 102,7) – (tłum. JB 2009: 1001).

SNC *Jsem jako zbloudilý pelikán v poušti a jako výr samotář v rozvalinách.* (Żalmy 102,7) – (tłum. SNC 2011: 653).

BG *Stalem się podobnym pelikanowi na puszczy; jestem jako puhacz na pustyniach.* (Ps 102,7) – (tłum. BG s. 497).

BJW *Zstalem się podobnym pelikanowi na puszczy i stalem się jako kruk nocny w pustkach.* (Ps 101,7) – (tłum. BJW 2000: 1143).

NBG *Podobny jestem do pelikana na puszczy i jakby puchacza w zwaliskach.* (Księga Psalmów 102,7) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/psalmy/psalmy.html>).

BT *Jestem podobny do kawki na pustyni, stalem się jak sova w ruinach.* (Ps 102,7) – (tłum. BT 1989: 662).

BWP *Jestem jak pelikan na pustyni albo jak sova wśród ruin.* (Ps 102,7) – (tłum. BWP 1997: 1132).

- Śledząc dokładnie ptasią leksykę zawartą na kartach *Pisma Świętego*, zauważyłem również, że w *Biblii* w przekładzie ks. *Jakuba Wujka* z 1599 roku pojawia się ponownie, jeszcze raz wyrażenie **nocny kruk**, tym razem we fragmencie z *Księgi Powtórzonego Prawa*, por. *i nurka, porfyriona i nocnego kruka* (Pwt 14,17) – (tłum. BJW 2000: 309). Także i w tym przypadku prawdopodobnie nie chodzi o *kruka*, ale raczej o innego ptaka, por. pozostałe polskojęzyczne tłumaczenia, zachowując kolejność (trzeci wyraz) tłumaczonych ptasich ekwiwalentów: *nurek* (BG, NBG), *rybołów* (BP), *ścierwnik* (BWP), *ścierwik* (BT), *kormoran* (BW, PNS). Jeżeli by nie brać pod uwagę zastosowanej kolejności tłumaczonych ptasich leksemów, to w *Biblii Poznańskiej* (BP) na drugim miejscu znajduje się *wrona*, (która pojęciowo i na pewno na podstawie swojego wyglądu zbliżona jest do omawianego kruka), por. zaprezentowane czeskie i polskie przykłady biblijne, odnotowane w wyekscerpowanym przykładzie XVI¹⁷³.

-
- BW** *Jestem podobny do pelikana na pustyni, Jestem jak sowa wśród ruin.* (Ps 102,7) – (tłum. BW 2001: 661).
- BP** *Podobny jestem do pelikana na pustyni, do sowy pośród rumowisk.* (Ps 102,7) – (tłum. BP 2012: 773).
- PNS** *Przypominam pelikana na pustkowiu, stałem się podobny do pójdzki z miejsc spustoszonych.* (Ps 102,6) – (tłum. PNS 1997: 797).
- ¹⁷³ **(XVI) BK** *Pelikána, porfiriána a křehaře,* (Kniha Mojžišova pátá - Deuteronomium 14,17) – (tłum. BK 2009: 178).
- BO** *i křehaře, pelikána, lelka,* (5. Mojžišova 14,17) – (tłum. BO 1988: 289–290).
- ČEP** *pelikána, mrchožrouta a kormorána,* (Pátá Mojžišova 14,17) – (tłum. ČEP 2008: 193).
- ČSP** *pelikána, mrchožrouta a kormorána,* (Deuteronomium 14,17) – (tłum. ČSP 2009: 241).
- B21** *pelikána, mrchožrouta, kormorána,* (Deuteronomium 14,17) – (tłum. B21 2009: 216).
- PNS** *a pelikána a supa a kormorána* (5. Mojžišova 14,17) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/5-Mojzisova/14/>).
- JB** *pelikána, bílého supa, kormorána,* (Deuteronomium 14,17) – (tłum. JB 2009: 274).
- SNC** *sovy pálení, pelikány,* (Pátá Mojžišova 14,17) – (tłum. SNC 2011: 200).
- BG** *I pelikana, i porfiryjona, i nurka.* (Pięte Księgi Mojżeszowe 14,17) – (tłum. BG s. 166).
- BJW** *i nurka, porfyriona i nocnego kruka,* (Księgi Powtórzonego Prawa 14,17) – (tłum. BJW 2000: 309).

- W greckiej wersji *Septuaginty* (LXX) termin *νυκτικόραξ* [dosł. nocny kruk] występuje czterokrotnie (Kpł 11,17; Pwt 14,17; 1 Sm 26,20 i Ps 102,6), ale tłumaczy odmienne hebrajskie słowa (por. Szczepanowicz, Mrozek 2007: 129). Dwukrotnie użyty rzeczownik oznacza sowę (Kpł 11,17, Ps 102,7 hebr. כֹּס *kos*), a innym razem ścierwnika (Pwt 14,17 hebr. שָׁלַק *szalak*) oraz kuropatwę (1 Sm 26,20 hebr. קֹרֶה *qore*). Ojciec i Doktor Kościoła Izydor z Sewilli (zob. *Etymologiae XII*, rozdz. 7, par. 41) o tym przedstawicielu awifauny pisał krótko, ale treściwie, por.: czes. *Nycticorax*¹⁷⁴ *patří mezi sýčky, protože miluje noc. Tento pták je světloplachý a nesnese pohled do slunce* – [tłum. pol.: *nycticorax* należy do sów (dosł. do sów pójdziek), ponieważ kocha noc. Ptak ten unika światła i nie znosi patrzeć w stronę słońca]. Również grecki filozof Arystoteles pisze (*Historia animalium* 592b, księga VIII, rozdz. III), że niektóre spośród ptaków nocnych mają szpony zagięte, jak np. *kruk nocny* gr. *νυκτικόραξ*¹⁷⁵, chociaż Siwek (1982: 73 i 540) zaznacza, że może chodzić o puszczyka.

NBG *ani pelikana, dzięcioła, czy nurka*; (5 Mojż. 14,17) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/5Moj/html>).

BT *pelikana, nurka, ścierwika*, (Księga Powtórzonego Prawa 14,17) – (tłum. BT 1989: 186).

BWP *pelikany, nurki, ścierwniki*; (Księga Powtórzonego Prawa 14,17) – (tłum. BWP 1997: 308).

BW *Pelikana, białego sępa, kormorana*, (Piąta Księga Mojżeszowa 14,17) – (tłum. BW 2001: 211).

BP *pelikana, wrony, rybołowa*, (Księga Powtórzonego Prawa 14,17) – (tłum. BP 2012: 221).

PNŚ *i pelikan, i sęp, i kormoran*, (Pwt 14,17) – (tłum. PNŚ 1997: 258).

¹⁷⁴ Ponieważ terminologia czeskiego ptasiego nazewnictwa na przestrzeni wieków się zmieniała, zwłaszcza w ostatnim stuleciu, więc jak podkreśla czeski językoznawca Vladimír Šmilauer (1956: 84–85) w artykule pt. *Nové české názvosloví zoologické: „Pro rody Nycticorax, Botaurus i Ixobrychus jsme měli doposud stejné české jméno „bukač“, nyní jsou tři: kvakoš, bukač, bukáček“* – [tłum. pol.: dla rodzajów *Nycticorax*, *Botaurus* i *Ixobrychus* mieliśmy jak dotąd taką samą czeską nazwę *bukač*, teraz są aż trzy: *kvakoš*, *bukač*, *bukáček* (tj. pol. ślepowron, bąk, bączek – łac. *Nycticorax nycticorax*; *Botaurus stellaris*; *Ixobrychus minutus*)].

¹⁷⁵ *Kruk nocny* niekiedy identyfikowany jest ze *sową*, lecz jak podkreśla Cooper (1998: 177), Arystoteles powiada, że *uszata sowa* podobna jest *zwykłej sowie*, jedynie pióra otaczają jej uszy. W *Septuagincie* oba ptaki określa się tym samym wyrazem.

- W łacińskiej *Wulgacie* termin *nycticorax* [dosł. nocny kruk] pojawia się dwa razy (Pwt 14,17 i Ps 101,7)¹⁷⁶. W pozostałych dwóch przypadkach, porównując tekst z *Septuagintą* użyto już innej terminologii: *bubo* [puchacz] – (Kpł 11,17) i *perdix* [kuropatwa] – (1 Sm 26,20). Łaciński termin *nycticorax* jest upodobnieniem gr. *nuktikorax* [dosł. czes. *noční havran*] – (por. Fuksová 2004: 196).
- Wczytując się również w tekst przekładu staroczeskiej *Biblii Ołomunieckiej*, zauważyć możemy jeszcze jedno, bardzo interesujące zagadnienie tłumaczeniowe, (patrz wyekscerpowany przykład XVII¹⁷⁷). W drugim katalogu tzw. „ptaków nieczystych”

¹⁷⁶ Ptak ten w *Piśmie Świętym* wspominany jest jako zwierzę nieczyste. Tłumaczony jest również jako *ślepowron*, który bardziej kocha ciemność aniżeli światło. Symbolizuje, jak podkreśla Kobielski (2011: 77), narody żydowskie, które odrzuciły przychodzącego dla ich zbawienia Pana i Odkupiciela naszego. Średniowieczny pisarz Jan z Fonte w jednej sentencji zaczerpniętych od starożytnych stwierdził, że ludzki umysł tak się ma do Boga, jak oczy ptaka *nocticorax* do światła słońca lub światła dziennego. Ptaka tego również wymienia Arystoteles i grecka wersja *Fizjologa* – *νυκτικοπαξ* [nyktikorax], łacińska wersja (*Fizjologa* BIs rozdz. VII) i średniowieczny traktat o zwierzętach (*Aviarium* rozdz. XXXIX) – *nycticorax* oraz encyklopedysta benedyktyński Raban Maur (*De universo* VIII,6) – *nocticorax*. Ptak nazywany *ωτος* (*Aegolius otus*) jest jak podaje Siwek (1982: 544) inną nazwą dla oznaczenia ptaka *νυκτικοπαξ* (*kruka nocnego*), o czym również pisał wspomniany już Arystoteles (*Historia animalium* 597b, księga VIII, rozdz. XII), por. *otus* jest podobny do sowy, ma czubek koło uszu; nazywają go niektórzy *krukiem nocnym* (Arystoteles 1982: 331).

¹⁷⁷ (XVII) BK *Čápa, volavky vedlé pokolení jejího, dedka a netopýře*. (Kniha Mojžišova pátá - Deuteronomium 14,18) – (tłum. BK 2009: 178).

BO *mořského havrana, caladrina všeho plodu svého, dedka i netopýře* (5 Mojžišova 14,18) – (tłum. BO 1988: 290).

ČEP *čápa a různé druhy volavek, dudka a netopýra*. (Pátá Mojžišova 14,18) – (tłum. ČEP 2008: 193).

ČSP *čápa, volavky všeho druhu, dudka, netopýra*. (Deuteronomium 14,18) – (tłum. ČSP 2009: 241).

B21 *čápa, různé druhy volavek ani dudka a netopýra*. (Deuteronomium 14,18) – (tłum. B21 2009: 216).

PNS *a čápa a volavku podle jejího druhu a dudka a netopýra*. (5. Mojžišova 14,18) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/5-Mojzisova/14/>).

JB *čápa a různé druhy volavky, dudka, netopýra*. (Deuteronomium 14,18) – (tłum. JB 2009: 274).

SNC *čápy a různé druhy volavek ani dudky a netopýry*. (Pátá Mojžišova 14,18?) – (tłum. SNC 2011: 200).

(Pwt 14,18) pojawia się nagle „ptasie stworzenie” przybierające w piętnastowiecznym języku czeskim postać leksykalną **mořský havran** [dosł. gawron // (pojęciowo) kruk morski], ale niewątpliwie pod tę nazwą kryje się inny gatunek ptaka niż dosłownie wymieniony kruk. Może akurat chodzić o *kormorarána* – łac. *corvus marinus*, czes. *mořský havran* (por. Styblík 2006: 50). Wyrażenie *kormoran* jako ‘wielki ptak wodny’ (ČES 2001: 301) pochodzi od francuskiego *cormoran*¹⁷⁸ [złożenie ze stfranc. *corp* ‘kruk’ + *marenc* ‘morski’], zaświadczone już w XII w. jako złożenie *cormare(n)g* (por. Sławski 1958–1965: 489). Starożytni Rzymianie nazywali właśnie tego ptaka tak dlatego, ponieważ posiadał czarne upierzenie i wydawał chrapliwe okrzyki¹⁷⁹. W języku niemieckim kormorany określano jako *kruki morskie*.

- Potwierdzenie tych przypuszczeń odnajdziemy w słowach Arystotelesa (*Historia animalium* 593b księga VIII, rozdz. V),

BG *Ani bociana ani sójki według rodzaju ich, ani dudka ani nietopérza.* (5 Mojżeszowe 14,18) – (tłum. BG s. 166).

BJW *bąka i charadriona, każde według rodzaju swego, dudka też i nietoperza.* (Pwt 14,18) – (tłum. BJW 2000: 309).

NBG *ani czapli i sójki w ich rodzajach, ani dudka i nietoperza.* (5 Księga Mojżeszowa 14,17) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/5Moj/html>).

BT *bociana, żadnej odmiany czapli, dudka i nietoperza.* (Pwt 14,18) – (tłum. BT 1989: 186).

BWP *bociany, wszystkie odmiany czapli, dudki, nietoperze.* (Pwt 14,18) – (tłum. BWP 1997: 308).

BW *Bociana, czapli według jej rodzaju, dudka i nietoperza.* (Piąta Księga Mojżeszowa 14,18) – (tłum. BW 2001: 211).

BP *bociana, żadnej odmiany czapli, dudka i nietoperza.* (Pwt 14,18) – (tłum. BP 2012: 221).

PNŚ *i bocian, i czapla według swego rodzaju, i dudek, i nietoperz.* (Pwt 14,18) – (tłum. PNŚ 1997: 258).

¹⁷⁸ Słynny pijar, tłumacz i przyrodnik Remigiusz Ładowski w swoim *Dykcjonarzu* t. I (1783: 229–230) fran. wyraz *cormoran* oddaje przez połączenie dwuwyrazowe *kruk wodny* w tym samym znaczeniu, co *Phalacrocorax*. Zaznaczał także, że chociaż *kruki* (czyli *kormorany*) żywią się samymi rybami, ich mięso jednak nie jest dobre (por. <http://www.polona.pl/item/127798/123/>).

¹⁷⁹ Już Arystoteles w swoim dziele (*Historia animalium* 617b, księga IX, rozdz. XXIV) wskazywał, że istnieje odmiana kawek spotykana w okolicach Lidii i Frygii, które mają nogi płetwowate. Według D’Arcy Thompsona jest to *kormoran* (*kruk morski*) – (*Phalacrocorax pygmaeus*) – (za: Siwek 1982: 556).

który podkreślał, że ptak ten [kruk morski] dorównuje wielkością bocianowi, lecz ma nogi krótsze; jego stopy są płetwowate, pływa dobrze, ma kolor czarny; siada na drzewach; on tylko spośród tego rodzaju ptaków gnieździ się na nich (Siwek 1982: 320), czyli ten *morski kruk* (κόραξ) to może być *kormoran* (*le cormoran*).

1.3. Podsumowanie:

Z przedstawionych tekstów biblijnych i zaprezentowanej tabeli zbiorczej nr 3 (patrz s. 168-169) jasno wynika, że w **języku czeskim** w terminologii biblijnej na kartach *Pisma Świętego* są wymiennie używane wyrażenia dubletowe, czyli tzw. synonimiczne paralele językowe w postaci skonwencjonalizowanych, dobrze zakodowanych i powszechnie używanych ptasich leksemów: ***krkavec*** i ***havran***, [dosł. kruk i gawron], natomiast w **języku polskim** zastosowane zostało tylko jedno, tzw. ujednolicone słownictwo, przybierające postać leksykalną ***kruk***. Warto podkreślić, że w żadnym konkretnie przebadanym czeskojęzycznym wersecie biblijnym spośród wszystkich ośmiu analizowanych przekładów nie zostało odnotowane jednakowe nazewnictwo, czyli identycznie dopasowany dobór ptasiego ekwiwalentu językowego, który byłby wyrażany wszędzie w każdym badanym wersecie w sposób jednakowy, to znaczy albo tylko przez wyraz czes. *krkavec* lub tylko przez leksem *havran*. Czeskojęzyczne przekłady biblijne, które poddano dokładnej analizie, prezentują się następująco:

- w jedenastu czeskojęzycznych wersetach (Rdz 8,7; Kpł 11,15; Pwt 14,14; 1 Krl 17,4; 1 Krl 17,6; Hi 38,41; Ps 147,9; Prz 30,17; Pnp 5,11; Iz 34,11; Łk 12,34) pojawiają się w różnym stopniu **translacyjne natężenia obocznościowe**, wyrażone w postaci zastosowanych nazw: *havran* ↔ *krkavec* [dosł. pol. gawron ↔ kruk] – w zależności od dokonanego przekładu;

- w dwóch wersetach (Sdz 7,25 i Iz 10,26) mamy do czynienia z ewidentną **obocznością toponimicznego nazewnictwa**: *na skále Goréb – na Havraní skále*; (nie spotykamy się natomiast z sytuacją, w której by użyto połączenia w postaci leksemów *krkavčí skála // skála krkavce*);
- w jednym wersecie (So 2,14) jest dosłownie **brak „kruczego” nazewnictwa** czes. *není krkavčí názvosloví // terminologie*, gdyż wszędzie we wskazanym wersecie w czeskich przekładach biblijnych BO i JB pojawia się wyłącznie *havran* [dosł. gawron];
- w jednym czeskim tłumaczeniu, a konkretnie w *Českém studijním překlade* (ČSP) nie została ani razu użyta terminologia *krkavec*, ale za to jedenaście razy pojawia się leksem *havran* [dosł. gawron];
- w staroczeskiej *Biblii Olomunieckiej* nie pojawia się również ani razu wraz *krkavec*, ale za to aż trzynaście razy została wykorzystana awifaunistycznie bliskoznaczna leksyka *havrana* [dosł. gawron];
- z odwrotną sytuacją spotykamy się w *Překlade nového světa* (PNS), w którym nazwa *havran* [dosł. gawron] nie występuje ani razu, natomiast analizowany leksem *krkavec* [pol. kruk] pojawia się jedenaście razy.

Natomiast w języku polskim spośród 14–17 przeanalizowanych wersetów biblijnych, spotykamy się z sytuacją, że:

- w 11 wersetach (Rdz 8,7; Kpł 11,15; Pwt 14,14; 1 Krl 17,4; 1 Krl 17,6; Hi 38,41; Ps 147,9; Prz 30,17; Pnp 5,11; Iz 34,14 i Łk 12,24) pojawia się leksyka związana wyłącznie z jednym awifaunistycznym przedstawicielem, zwanym *krukiem*;
- w jednym przypadku (So 2,14) pojawiają się **oboczności** (użyta została leksyka *kruka* BJW+BT+BW+BP+BWP i odnotowano również brak tej „kruczej” leksyki BG+NBG+PNŚ);
- w dwóch polskojęzycznych wersetach biblijnych (Sdz 7,25 i Iz 10,26), podobnie jak w czeskojęzycznych przekładach, mamy do

czynienia z obocznością toponimicznego nazewnictwa: *na skale Oreba – przy Skale Kruka*, które charakteryzują się opisanym wcześniej procesem **egzotyzacji i udomowieniem** – w zależności od rodzaju tłumaczenia;

- w dwóch wersetach biblijnych (Pwt 14,17 i Ps 102,7) w tłumaczeniu staropolskiej *Biblii Jakuba Wujka* (BJW) pojawia się kolokacyjne wyrażenie dwuczłonowe *kruk nocny* – zaobserwowano bezpośredni wpływ łacińskiego przekładu *Wulgaty* w wykonaniu św. Hieronima;
- w jednym wersecie (Pwt 14,18), koncentrując się na porównaniu z wyszczególnionym przekładem czeskojęzycznej *Biblii Ołomunieckiej* (BO) nie ma w żadnych polskojęzycznych tłumaczeniach biblijnych, które dotyczą wskazanego wersetu wymienionego ani *kruka*, ani *nocnego kruka*, ani *morskiego kruka*.

1.3.1. Tabela zbiorcza nr 3

Niniejsza tabela pokaże nam w sposób jednoznaczny, jakie poszczególne ptasie ekwiwalenty leksykalne zostały użyte w czeskich i polskich przekładach – w konkretnie analizowanych wersetach biblijnych, skupiających się wokół bazowego leksemu *kruka* – jako jednego z reprezentantów kategorii pojęciowej ptactwa z rodziny *Corvidae*. Niżej sporządzona **tabela nr 3** (patrz s. 168-169) przedstawia pod postacią dwóch czeskojęzycznych leksemów *krkavec* // *havran* ich „synonimiczne” nazewnictwo oraz prezentuje polską leksykę *kruk* w przeanalizowanych wersetach biblijnych z uwzględnieniem, na którym miejscu w przedmiotowym wersecie (patrz nawiasy 1, 2, 3, 4 itd.) znajduje się badana zwierzęca, zwłaszcza awifaunistyczna ekwiwalencja leksykalna.

- czes. *havran* – (dosł. pol. *gawron*) [CZARNY]
- czes. *krkavec* – pol. *kruk* [NIEBIESKI]

- czes. *lelek* [INDYGO]
- czes. *výr, sova, syček, puštík* – pol. *puchacz, sowa, pójdzka*
[CZERWONY]¹⁸⁰
- czes. *kormorán* – pol. *kormoran* [BRĄZOWY – beżowy
ciemniejszy]
- czes. *pelikán* – (dosł. pol. *pelikan*) [POMARAŃCZOWY]
- czes. *čáp* – pol. *bocian* [JASNONIEBIESKI]
- pol. *rybołów* – (tłum czes. *orlovec*) [ZIELONY]
- pol. *ścierw(n)ik* – (dosł. czes. *mrchožrout*)
[POMARAŃCZOWY]
- pol. *bąk* – (dosł. czes. *bukač velký*) [ŻÓŁTY]
- pol. *czapla* – (dosł. czes. *volavka*) [CIEMNONIEBIESKI]

¹⁸⁰ Kolor czerwony reprezentuje przedstawicieli awifauny z rzędu *Strigiformes*. Szerzej kwestie leksyki tego rzędu ptaków zostały przedstawione w ŚA I (por. Hampl 2013).

Tabela 3. Wykaz nazw kruka w analizowanych księgach biblijnych: (opracowanie własne L.H.)

Lokalizacja Przekład Biblii	Rdz 8,7/ [8,6*]	Kpl 11,15	Pwt 14,14	Pwt 14,17 (1) (2) (3)	Pwt 14,18 (1) (2) (3) (4)	Sdz 7,25	1 Krl 17,4	1 Krl 17,6
BK	<i>krkavce</i>	<i>krkavec</i>	<i>krkavce</i>	<i>křehaře</i>	<i>čápa</i>	na skále Goréb	<i>krkavcům</i>	<i>krkavci</i>
BO	<i>*havrana</i>	<i>havranieho</i>	<i>havranieho</i>	<i>lelka</i>	<i>mořského havrana</i> (1)	na hoře Oreb	<i>havranovit</i>	<i>havranie</i>
ČEP	<i>krkavce</i>	<i>havranů</i>	<i>havranů</i>	kormo- rána	<i>čápa</i>	na <i>Havraní</i> skále	<i>havranům</i>	<i>havrani</i>
ČSP	<i>havrana</i>	<i>havranů</i>	<i>hvvrana</i>	kormo- rána	<i>čápa</i>	na Cúr Óřebu	<i>havranům</i>	<i>Havrani</i>
B21	<i>havrana</i>	<i>havranů</i>	<i>havranů</i>	kormo- rána	<i>čápa</i>	u <i>Havraní</i> skály	<i>havranům</i>	<i>Havrani</i>
PNS	<i>krkavce</i>	<i>krkavec</i>	<i>krkavce</i>	kormo- rána	<i>čápa</i>	na Orebově skále	<i>krkavcům</i>	<i>krkavci</i>
JB	<i>havrana</i>	<i>havrana</i>	<i>havrana</i>	kormo- rána	<i>čápa</i>	u Orebovy skály	<i>havranům</i>	<i>Havrani</i>
SNC	<i>krkavce</i>	<i>havranů</i>	<i>havranů</i>	<i>pelikány</i> (2)	<i>čápy</i>	na <i>Havraní</i> skále	<i>havrani</i>	<i>Havrani</i>
BG	<i>kruka</i>	<i>kruka</i>	<i>kruka</i>	<i>nurka</i>	<i>bociana</i>	na skale Oreb	<i>krukom</i>	<i>kruki</i>
BJW	<i>*kruka</i>	<i>kruczego</i>	<i>kruczego</i>	<i>nocnego kruka</i> (3)	<i>bąka</i>	na skale Oreb	<i>krukom</i>	<i>Krucy</i>
NBG	<i>kruka</i>	<i>krukiem</i>	<i>kruka</i>	<i>nurka</i>	czapli	przy skale Oreb	<i>krukom</i>	<i>kruki</i>
BT	<i>kruka</i>	<i>kruków</i>	<i>kruka</i>	<i>ścierwika</i>	<i>bociana</i>	na skale Oreba	<i>krukom</i>	<i>kruki</i>
BWP	<i>*kruka kruk</i>	<i>kruków</i>	<i>kruków</i>	<i>ścier- wniki</i>	<i>bociany</i>	o skalę Oreba	<i>krukom</i>	<i>kruki</i>
BW	<i>kruka</i>	<i>kruków</i>	<i>kruka</i>	kormo- rana	<i>bociana</i>	na Skale Oreba	<i>krukom</i>	<i>Kruki</i>
BP	<i>kruka</i>	<i>kruka</i>	<i>kruków</i>	<i>rybołowa</i>	<i>bociana</i>	na Skale Oreba	<i>krukom</i>	<i>Kruki</i>
PNŚ	<i>kruka</i>	<i>kruk</i>	<i>kruk</i>	kormoran	<i>bocian</i>	na skale Oreb	<i>krukom</i>	<i>kruki</i>
krkavec:havran kruk:gawron	4:4 9:0	2:6 8:0	2:6 8:0	0:0 1:0	0:1 -----	0:3 0:0	2:6 8:0	2:6 8:0

* Dotyczy w niektórych (konkretnie zaznaczonych) przekładach biblijnych zmiany w numeracji wersetu.

Hi 38,41 [39,3*]	Ps 102,7 (1) (2)	Ps 147,9 (1) (2)	Prz 30,17 (1) (2)	Pnp 5,11	Iz 10,26	Iz 34,11 (1) (2) (3) (4)	So 2,14 (1) (2) (3) (4)	Łk 12,24
<i>krkavci</i>	výr	<i>mladým krkavcům</i> (2)	<i>krkavci</i> (1)	<i>havran</i>	na skále Goréb	<i>krkavec</i> (4)	-----	<i>havrany</i>
<i>havranu</i>	lelek (2)	<i>kuřatům</i> (2) <i>havranovým</i>	<i>havrani</i> (1)	<i>havran</i>	na skále Oreb	<i>havran</i> (4)	<i>havran</i> (3)	<i>havrany</i>
<i>krkavci</i>	sova	<i>krkavčím mlád'atům</i> (2)	<i>havrani</i> (1)	<i>havran</i>	na <i>Havraní</i> skále	<i>krkavec</i> (4)	-----	<i>havranů</i>
<i>havranovi</i>	sova	<i>havraním mlád'atům</i> (2)	<i>havrani</i> (1)	<i>havran</i>	u skály Oreb	<i>havran</i> (4)	-----	<i>havranů</i>
<i>krkavci</i>	sýček	<i>mladým krkavcům</i> (2)	<i>havrani</i> (1)	<i>havrani</i>	u <i>Havraní</i> skály	<i>krkavec</i> (4)	-----	<i>havrany</i>
<i>krkavci</i>	sýčkovi	<i>mladým krkavcům</i> (2)	<i>krkavci</i> (1)	<i>krkavec</i>	u skály Oreb	<i>krkavci</i> (4)	-----	<i>krkavci</i>
<i>krkavci</i>	puštík	<i>havraním mlád'atům</i> (2)	<i>havrani</i> (1)	<i>havran</i>	u orebské skály	<i>havran</i> (4)	<i>havran</i> (4)	<i>havrany</i>
<i>krkavci</i>	výr	-----	<i>havrani</i> (1)	<i>havran</i>	na <i>Havraní</i> skále	<i>havrani</i> (1)	-----	<i>havrany</i>
<i>*krukowi</i>	puhacz	<i>kruczetom mlodym</i> (2)	<i>kruki</i> (1)	<i>kruk</i>	na skale Horeb	<i>kruk</i> (4)	-----	<i>krukom</i>
<i>krukowi</i>	<i>kruk nocny</i> (2)	<i>kruczetom</i> (2)	<i>krucy</i> (1)	<i>kruk</i>	na skale Oreb	<i>kruk</i> (4)	<i>kruk</i> (3)	<i>krukom</i>
<i>krukowi</i>	puchacza	<i>rodowi kruka</i> (2)	<i>kruki</i> (1)	<i>kruk</i>	przy skale Oreb	<i>kruk</i> (3)	-----	<i>krukom</i>
<i>krukowi</i>	sowa	<i>pisklętom kruka</i> (2)	<i>kruki</i> (1)	<i>kruk</i>	przy skale Oreba	<i>kruk</i> (4)	<i>kruk</i> (4)	<i>krukom</i>
<i>krukom</i>	sowa	<i>mlodym kruka</i> (2)	<i>kruki</i> (1)	<i>kruki</i>	na skale Oreb	<i>kruki</i> (4)	<i>kruki</i> (3)	<i>kruki</i>
<i>krukowi</i>	sowa	<i>Mlodym krukom</i> (2)	<i>kruki</i> (1)	<i>kruk</i>	przy Skale <i>Kruka</i>	<i>kruk</i> (4)	<i>kruk</i> (4)	<i>kruki</i>
<i>krukowi</i>	sowy	<i>pisklętom kruka</i> (2)	<i>kruki</i> (1)	<i>kruk</i>	przy skałach Orebu	<i>kruki</i> (4)	<i>kruk</i> (4)	<i>krukom</i>
<i>kruka</i>	pójdźki	<i>mlodym krukom</i> (2)	<i>kruki</i> (1)	<i>kruk</i>	przy skale Oreb	<i>kruki</i> (4)	-----	<i>kruki</i>
6:2 8:0	----- 1:0	4:3 8:0	2:6 8:0	1:7 8:0	0:3 1:0	4:4 8:0	0:2 5:0	1:7 8:0

Przeprowadzając szczegółową analizę słownictwa biblijnego, skupiającego się wokół *kruka*, jako jednego z przedstawicieli kategorii pojęciowej ptactwa, trzeba podkreślić, że w 14–17¹⁸¹ przebadanych wersetach, odnotowano następujące wyniki. W staroczeskiej *Biblii Kralickiej* (BK) zastosowano 9 wyrazów w postaci nazwy *krkavec* (tj. pol. *kruk*), a tylko 2 leksemy w używanej formie *havran* (tj. pol. *gawron*). W trzech wersetach ani *krkavec* ani *havran* nie występują, co czyni proporcję procentową 64,29% do 14,28% na korzyść częstszego wykorzystywania w tłumaczeniu biblijnym leksyki *krkavce*. Opuszczenia, czyli nie odnotowane bezpośrednio krucze wyrażenia (por. czes. *krkavec* lub *havran*) wynoszą dla przekładu BK 21,43%.

Natomiast w *Překlady nového světa* (PNS) analizowany *krkavec* został użyty najwięcej razy. Zaobserwowałem z nim aż 11 odnotowań, natomiast *havran* nie został w tym tłumaczeniu biblijnym ani razu uwzględniony, co czyni proporcję procentową 78,57% do 0,00% na korzyść używalności *krkavce* [dosł. pol. *kruka*]. W trzech wersetach nie uwzględniono bezpośrednio ani „kruczej” ani „gawroniej” terminologii (por. czes. *krkavec* // *havran*), co przenosi się na wynik opuszczeń w PNS 21,43%.

W *Czeskim Překładzie Ekumenicznym* (ČEP) doliczyłem się zupełnie innego wyniku, a konkretnie: 4 wyrazów w postaci *krkavec*, natomiast 9 leksemów w używanej formie językowej *havran*, co czyni proporcję procentową 28,57% do 64,29% na korzyść częstszego wykorzystywania w tłumaczeniu leksyki *havran*. Tylko w jednym wersecie (So 2,14) nie uwzględniono kruczej terminologii, co czyni w przeliczeniu procentowym dla ČEP 7,14%.

Z podobną sytuacją, w której *havran* ma przewagę nad *krkavcem* spotykamy się także w czeskim *Překładzie XXI wieku* (B21), gdzie

¹⁸¹ Dla dwóch przekładów, czyli dla staroczeskiej *Biblii Ołomunieckiej* (BO) i staropolskiej *Biblii Jakuba Wujka* (BJW) przy obliczaniu procentowym przyjmuję 17 **wersetów** jako bazę wyjściową stanowiącą 100% (ze względu na to, że w konkretnie wymienionych trzech wersetach Pwt 14,17; Pwt 14,18 i Ps 102,7 analizowane kruki występują marginalnie). Natomiast w pozostałych czternastu zaprezentowanych przekładach biblijnych (BK, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB, SNC, BG, NBG, BT, BWP, BW, BP i PNs) przyjmuję 14 **wersetów** jako bazę wyjściową stanowiącą 100%.

krkavec zostaje tylko 3 razy wymieniony w analizowanych wersetach biblijnych, natomiast *havran* aż 10 razy, co czyni proporcję procentową 21,43% do 71,43% na korzyść częstszego wykorzystywania w tłumaczeniu leksyki *havran*. Opuszczenie, w którym nie uwzględniono kruczej terminologii (tj. czes. nazwę *havran* lub *krkavec*), odnotowano tylko jedno, co stanowi dla współczesnego czeskiego przekładu B21 7,14%.

Jeszcze lepszy wynik osiągnięto w *Českém studijním překladi* (ČSP), gdzie *havran* został użyty 11 razy, a *krkavec* ani razu, co czyni proporcję procentową 78,57% do 0,00% na korzyść używalności *havrana*. W trzech wersetach nie uwzględniono bezpośrednio kruczej terminologii, co przenosi się na wynik opuszczeń w ČSP 21,43%.

W czeskojęzycznej *Biblii Jerozolimskiej* czes. *krkavec* pojawia się tylko jeden raz, a *havran* aż 11 razy, co czyni proporcję procentową 7,14% do 78,57% na korzyść częstszego wykorzystywania w tłumaczeniu biblijnym leksyki *havran*. W dwóch wersetach nie uwzględniono bezpośrednio ani kruczej, ani gawroniej terminologii, co przenosi się na wynik opuszczeń dla JB 14,29%.

We współczesnym tłumaczeniu *Slovo na cestu* (SNC) analizowany *krkavec* występuje 2 razy natomiast badany *havran* 10 razy, co przekłada się na końcowy wynik 14,29% do 71,42% na korzyść częstszego wykorzystywania w tłumaczeniu biblijnym leksyki w postaci leksemu *havran*. W dwóch wersetach nie uwzględniono kruczej leksyki, co czyni dla SNC wynik 14,29%.

W staroczeskim przekładzie *Biblii Olomunieckiej* (BO) na 17 analizowanych wersetów 13 razy wykorzystano leksem *havran*, ani razu nie pojawia się nazwa *krkavec*, a w czterech wersetach nie odnotowano [ani „kruczej”, ani „gawroniej”] leksyki, co przekłada się na proporcję 76,47% do 0,00 na korzyść częstszego wykorzystywania w tłumaczeniu biblijnym leksyki *havran*. Cztery wersety, w których nie uwzględniono kruczej lub gawroniej terminologii (por. czes. *krkavec* // *havran*), stanowią w przeliczeniu proporcję procentową 23,53%.

Możemy stwierdzić na podstawie przeprowadzonej analizy leksykalnej, że w **czeskich przekładach biblijnych zdecydowanie**

częściej występuje *havran* [dosł. gawron] niż *krkavec* [dosł. kruk]. Pierwszy wymieniony ptak w postaci nazwy *havran* pojawia się 66 razy, natomiast *krkavec* został użyty w przeanalizowanych ośmiu czeskich przekładach biblijnych tylko 30 razy.

W polskojęzycznych tłumaczeniach sytuacja przedstawia się nieco inaczej. Jej wskaźnik – z punktu widzenia obliczenia ilościowego i procentowego – jest jeszcze wyższy, oczywiście na korzyść *kruka* (a nie na korzyść *gawrona*, gdyż taka terminologia w polskojęzycznych przekładach biblijnych nie występuje). Analizując również taką samą ilość wersetów biblijnych, czyli 14–17 wyekscerpowanych przykładów, możemy zauważyć, że z największą **rekordową ilością** spotykamy się w staropolskiej edycji *Biblii Jakuba Wujka* (BJW), ponieważ opisywany *kruk* pojawia się w tym kodeksie **14 razy** (uwzględniając również nazwę *nocnego kruka*), a *gawron* ani razu nie zostaje wymieniony, co czyni proporcję procentową 82,35% do 17,65% (opuszczenia) na korzyść częstszego wykorzystywania w tłumaczeniu leksyki *kruka*.

Drugie miejsce zajęły wspólnie dwa współczesne tłumaczenia: *Biblia Warszawsko-Praska* i *Biblia Warszawska* (BWP i BW), ponieważ w tych przekładach analizowany *kruk* występuje 13 razy (ale trzeba podkreślić, że nie w tych samych wersetach, por. pojawiające się różnice: Rdz 8,6 i Iz 10,26), co czyni proporcję procentową 92,86% do 7,14% (w stosunku do opuszczeń).

Trzecie miejsce zajęły wspólnie *Biblia Tysiąclecia* i *Biblia Poznańska* (BT i BP), ponieważ w tych przebadanych przekładach biblijnych analizowany *kruk* występuje 12 razy (tym razem w tych samych wersetach). Przekłada się to na wynik procentowy 85,71% (*kruk*) do 14,29% (opuszczenia).

Następne miejsce zajęły wspólnie: *Biblia Gdańska*, *Nowa Biblia Gdańska* i *Przekład Nowego Świata* (BG, NBG i PNs), w których przedmiotowy *kruk* pojawia się 11 razy, co czyni proporcję procentową 78,57% (*kruk*) do 21,43 (opuszczenia).

W odróżnieniu od czeskich przekładów *Pisma Świętego*, w których pojawia się synonimiczne nazewnictwo w postaci dwóch leksemów (*krkavec* // *havran*) występujące w proporcji 30 do 66 na

korzystać częściej wymienianego czes. *havrana* [dosł. gawrona], możemy konstatować, że w ośmiu **polskojęzycznych przekładach biblijnych pojawia się tylko jeden stały (niezmieniający się) wyraz *kruk***, a to aż 97 razy. Dokładniejsze dane (patrz rozdz. IV, tabela zbiorcza nr 5 na s. 197).

ROZDZIAŁ IV

CZESKIE I POLSKIE PRZEKŁADY BIBLIJNE NAZW NALEŻĄCYCH DO KATEGORII POJĘCIOWEJ PTACTWA Z BAZOWYM KOMPONENTEM LEKSYKALNYM 'SÓJKI'

1. SÓJKA

Czwartym, a zarazem ostatnim już awifaunistycznym przedstawicielem z zaprezentowanej rodziny *Corvidae*, jakiego chciałbym przedstawić na stronach niniejszej monografii, jest tym razem czes. **SOJKA** *obecná* (łac. *Garrulus glandarius*), która pojmowana jest jako 'lesní pták s chocholkou, na křídlech pestře zbarvený'¹⁸² (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005: 401 i SSČSČ 2011: 765); 'mající hezká pírká a poplašný křik'¹⁸³, který ostatní lesní zvířata považují za varování' (Styblík 2006: 37); 'umí doволně napodobovat nejrozdůlnější ptačí hlasy' (OAPŽ 1974: 432); její let je těžkopádný, vlnovitý, nápadná jsou široká zakulacená křídla, dlouhý ocas a bílý kostřec (Dungel, Hudec 2005: 214) – [tłum. pol.: ptak leśny z czubkiem mający wyraźnie zabarwione kolorystycznie skrzydła, które są piękne, pstre i wielobarwne oraz jej krzyk dla wielu ptaków leśnych jest odbierany jako alarmująco ostrzegawczy. Potrafi również w sposób dowolny naśladować najrozdůlniejsze głosy ptaków. Lot sójki jest ociężały (nieruchawy) i falisty, charakterystyczne są szerokie, zaokrąglone skrzydła, długi ogon i biały kuper]; pol. **SÓJKA** to 'ptak

¹⁸² Jak podkreśla *Velký ilustrovaný slovník zvířat* analizowana *evropská sojka obecná* má v křídle ozdobená bledě modrá pírká, výrazně černě a bíle pruhovaná, která jsou častou ozdobou mysliveckých klobouků (OAPŽ 1974: 432) – [tłum. pol.: europejską sójkę pospolitą w skrzydłach zdobią bładoniebieskie piórka w wyraziste czarne i białe paski, które są częstą ozdobą kapeluszy myśliwskich].

¹⁸³ *Sletí-li se více sojek na jedno místo, vytvoří mnohohlasný, skřípavý chorál* (Haller 1969: 264) – [tłum. pol.: jeżeli zleci się więcej sójek w jedno miejsce, to potrafią wytworzyć wielogłosowy skrzeczący chorał].

leśny wielkości gołębia, rdzawoszary z niebieskimi plamkami na skrzydłach’ (Bańko 2000: 636). Inni zaś określają tego przedstawiciela awifauny, że jest to ‘ptak z niewielkim czubkiem, z niebieskimi piórkami w czarne i białe prążki, niektórzy widzą w nim rdzawoszare upierzenie’ (MSJP 1968: 762) z ‘niebieskimi¹⁸⁴ prążkowanymi plamami na skrzydłach’ (Szymczak 1981: 278); lub mający również ‘szaroczerwone upierzenie o sterówkach i lotkach czarnych’ (Doroszewski 1966: 508), względnie posiadający ‘na skrzydłach lusterka z niebieskimi piórkami w czarne i białe prążki’ (NEP, t. V, 1996: 953); ‘umiejący naśladować głosem inne ptaki’ (PSJP 2001: 652).

Ptak ten należy – jak już było wspomniane – do rodziny *krukowatych* czes. *krkavcovití* (*Corvidae*) i jest zdecydowanie najbarwniejszym¹⁸⁵ ptakiem Europy spośród przedstawicieli *krukowatych*. *Má tak pestře zbarvené peří, že se má za to, že jí neschází žádná barva* (Hadravová 2008: 226–227) – [tłum. pol.: Sójka ma tak wielobarwne (pstre) upierzenie, że uważa się, że jej nie brakuje żadnego koloru]. Analizowany przedstawiciel kategorii pojęciowej ptactwa zamieszkuje różne lasy, jak iglaste, tak i mieszane oraz większe zadrzewione parki, czyli o tym ptaku można powiedzieć, że jest typowym mieszkańcem lasu (por. Kłosiewicz 1998: 147). Długość sójki wynosi około 23–35 cm, a rozpiętość skrzydeł oscyluje w granicach 54–58 cm. Ptak ten jest czujny i płochliwy, więc trudno go podejść. Gniazduje zazwyczaj na drzewie. W locie sójka jest bardzo zwrotna, ponieważ potrafi wykonywać nagłe skręty w dowolnym kierunku oraz umie błyskawicznie wzlatywać w górę lub szybko spadać w dół. Już Arystoteles (*Historia animalium* 509a, księga II, rozdz. XVII), pisząc o organach wewnętrznych zwierząt

¹⁸⁴ Inni językoznawcy w monolingwistycznych słownikach przywołują ‘dużego ptaka o szarordzawym upierzeniu z niebieskimi prążkowanymi skrzydłami’ (Polański 2012: 767).

¹⁸⁵ Ten wielobarwny przedstawiciel awifauny, zwłaszcza delikatnie błękitny ornament na skrzydłach analizowanego ptaka wprowadza człowieka w błąd, ponieważ jak sądzi Kruszona (2008: 61), maskuje prawdziwy charakter *sójki*, będącej bezwzględny mordercą. O tych ptakach wyraża się, że są wścibskie, ponieważ tropią miejsca lęgowe mniejszych ptaszków, niszcząc im gniazda i wyjadając z nich jaja. Zaciekle walczą ze srokami i kawkami. Jednym słowem stanowią prawdziwą ptasią chuliganerię.

konstatawał, że *sójka*, podobnie jak *kruk* i *wrona* nie mają wola, ale zamiast niego posiadają szeroki i pojemny przewód pokarmowy.

1.1. Symbolika i wartościowanie sójki

Odnośnie do wyróżniających się niebieskich piór *sójki* stare legendy podają, że one na jej skrzydłach tak jasno błyszczą i mocno świecą w ciemnościach, że za lotem wędrującego ptaka można podążać jak za pochodnią. Ptak ten został zapewne nazwany od charakterystycznego lśniącego, kolorowego upierzenia (por. Boryś 2005: 568), czyli czes. *‘lesknout se, svítit’ podle nápadného zbarvení části křídel* – [pol. ‘lśnić’, ‘świecić’ według charakterystycznego zabarwienia części skrzydeł] – (por. Rejzek 2001: 589). Wyraz psł. **sojьka* ‘ptak sójka’ jest pierwotnym zdrobnieniem do **soja*. Analizowany wyraz psł. **soja* to prawdopodobnie rzeczownik odczasownikowy wywodzący się od psł. **sьjati* ‘świecić jasno’, ‘jaśnieć’, ‘promienieć’. Psł. **soja* może być kontynuacją ie. **skoīā* od **skei-* ‘lśnić’. Jest to więc ptak *‘zvláštního zbarvení’* (por. Holub, Kopečný 1952: 344) – [dosł. pol. specyficznej kolorystyki]¹⁸⁶. Inny słownik, a konkretnie *Stručný etymologický slovník jazyka českého*

¹⁸⁶ Znane jest ludowe i regionalne nazewnictwo, określające tego ptaka, por. *soja, soják, havran sojka, jatel, Matěj, Matias, soyka, sogka, žaludnice, žaludník, krkavec nešťastník, sojka zlovětná* (por. Klůz 1977: 157–158; Komárek 2007: 135; Šmilauer 1940: 386; Kněžourek 1911; Opiz 1837; Palliardi 1852; Veleslavín 1598, Jirsík 1955; Názvosloví 1931; Haller 1969: 264 i inni). Jeżeli natomiast porównamy staroczeskie nazewnictwo z łacińskimi przekładami, to zauważymy, że opisywaną *sójkę* wtedy również tłumaczono – czasami marginalnie – jako: czes. *poluh // poluk* (por. Ryba 1940: 330) oraz *kyches // kichus* i *sswehlacz* (wraz ze zastosowanymi obocznościami: *swiehlak // švehlák // švehláč*). Ten ostatni wyraz w postaci nazwy *sswehlacz* dotyczy łac. leksemu *garrula* odnotowanego w 128 wersecie dzieła Bartłomieja z Chlumca czes. Bartoloměje z Chlumce pt. *Bartholomaei Clareti Glossarius* czes. *Klaret a jeho družina* pochodzącego z XIV wieku – por. drugi rozdział drugiej części tego glosariusza zatytułowanego: *De volatilibus campestribus* czes. *O ptácích polních* [pol. o ptakach polnych]. Autor tego dzieła był znanym czeskim pisarzem, uczonym, lekarzem, leksykografem, mistrzem praskiego Uniwersytetu, a także kanonikiem Katedry św. Wita w Pradze.

podaje, że *se jedná o všeslovanské slovo* (srov. SESJČ Holub, Lyer 1982: 445; patrz także Machek 1997: 566; Rejzek 2001: 589 i Styblík 2006: 37) – [tłum. pol.: dotyczy to leksemu wszechsłowiańskiego], który u wszystkich Słowian ma wspólną genezę i bardzo podobne cechy, por.: czes. i słow. *sojka*; pol. *sójka*; słoweń. *šoja*; ros., ukr., białorus. i bułg. *сойка*; serb. i mac. *cojka*; chor. *šojka*. Jak zaś podkreśla jeszcze inny SEJP, przedmiotowy wyraz *soja* // *sojka* to ‘nazwa ptaka od jasnego upierzenia’ pochodząca od psł. pnia *si-* ‘jasny’ (Brückner 1927/1993: 506). Izydor z Sewilli w *Etymologii* XII, c. 7, par. 31 (por. czes. hipotetyczna identyfikacja *Hercynčtí ptáci*¹⁸⁷) pisał, że *sójka* jest ptakiem, który rozsiewa po drodze światło, z którego mogą korzystać podróżni. Inna legenda mówi, jakoby *sójka* przez swój krzyk zdradziła obecność Chrystusa w Ogrodzie Oliwnym i od tego czasu ponoć cierpi w każdy piątek na atak apopleksji (por. Kobielus 2002: 302–303). Natomiast Cooper (1998: 259) uważa, że w piątki nie można jej zobaczyć, ponieważ tego dnia nosi gałęzie diabłu do piekła, gdyż jest jego posłańcem. Zaś niebieskie pióro sójki wywołuje i budzi duchy.

Sójka według Rabanusa Maurusa – dziewięciowiecznego kronikarza i mnicha benedyktyńskiego – jest najbardziej rozgadany i krzykliwym rodzajem [ptaka], a jeśli chodzi o jej głos, to aż do tego stopnia, że może symbolizować pustosłowie filozofów lub szkodliwe gadulstwo heretyków (por. Kobielus 2005: 144–145). Staroczeski polihistor i encyklopedysta Pavel Židek, znany raczej pod różnorodnymi ówczesnie stosowanymi nazwami (*Paulus* // *Paulus de Praga* // *Paulirinus* // *Paulerinus*) tego analizowanego ptaka określił następująco: „*velmi švitořivý, který se se svým hlasem chová velice nevražlivě vůči veškerému ptačímu rodu. Napodobuje totiž hlasy ostatních ptáků a nikdo ji nemůže minout, aby ho švitořením neprozradila*“ (por. Hadravová 2008: 226–227) – [tłum. pol.: bardzo rozświergotany ptak, który w stosunku do pozostałych ptaków zachowuje się nieprzyjaźnie i wrogo. Naśladuje głosy pozostałych ptaków i nikt nie może sójki ominąć, żeby go przez swoje szczebiotanie nie

¹⁸⁷ Wiadomość tę Izydor z Sewilli zacytował od Soliniusza (*Collectanea rerum memorabilium* 20,3) i Pliniusza Starszego (*Historiae naturalis* X,132), którzy pisali, że w Lesie Hercyńskim w Germanii żyły osobliwe ptaki, o piórach świecących w nocy (por. Kobielus 2002: 302; Fuksová 2004: 189).

wydała lub nie odkryła]. Sójkę również dawniej chwymano i zamykano w klatce, aby ją nauczyć wymawiania poszczególnych słów. Jeżeli sójce udało się opuścić klatkę, to po wyjściu jeszcze bardziej potrafiła krzyczeć podobnie jak człowiek gadatliwy, który jak podają średniowieczne traktaty, np. *Aviarium* rozdz. L, „kiedy zrezygnuje z życia zakonnego, z trudem porzuca swój język, i jeśli przypadkiem porzuciwszy zakonny habit opuści klasztor i dobro życia zakonnego zamieni na zło, mówi się, że trąkocze jak sójka”. Na podstawie alegorycznej interpretacji ptaków, w naszym przypadku analizowanej sójki, następuje we wspomnianym traktacie komentarz moralny, z którego wynika, że natura ptaka poucza nas, kogo powinno się przyjmować do wspólnoty zakonnej.

Sójka symbolizowała niegdyś bezsensowne gadulstwo, ponieważ uważano ją za ptaka krzykliwego i niespokojnego. W języku czeskim istnieje połączenie kolokacyjne *křiklavé sojčisko* (por. Haller 1969: 264) – [dosł. pol. krzyczące sójczysko]. *Etymologický slovník jazyka českého* zaś podaje, że istnieje rzeczownik *soják* oznaczający ‘samca’ oraz czasownik *sojákat* ‘o hlase sojek’ dotyczący ‘głosu sójek’ (por. Machek 1997: 566). W ZSIM o sójce pisano, że to ‘szczebiotka’; symbol gadatliwości i nienaturalności (por. Cooper 1998: 259). Tam gdzie występowała, jak podkreśla Władysław Dyniak (1993: 292), nasuwała podobne skojarzenia, jak współcześnie *papuga*. Niektóre gatunki ptaków – jak uważa niemiecki filozof, mistyk, teolog i dominikanin bł.¹⁸⁸ Henryk Suzo (1989: 102), żyjący w latach 1295–1366 – (patrz *Księga listów*, list 17), były szczególnie powiązane z demonami, tak jak np. *sójki*¹⁸⁹, *dudki* i *dzięcioły*.

¹⁸⁸ W 1831 roku papież Grzegorz XVI dokonał beatyfikacji Seusego.

¹⁸⁹ W *Księdze listów* – jak zaznaczają Kobieltus (2002: 303) i Szczepanowicz (2007: 66) – bł. Henryk Suzo pisze, że niektóre gatunki ptaków są szczególnie powiązane z demonami przybierającymi ich postać. Zaliczono do nich także sójkę: „Tej samej nocy, kiedy po jutrzni i odmówieniu modlitw sługa Boży usiadł, zobaczył we śnie, że przed jego celą nazlatywało się mnóstwo ptactwa. Zauważył, że różniły się między sobą: jedne były podobne do dudków, inne do dzięciołów, jeszcze inne do sójek. Było również wiele innych; często też na jego oczach zmieniały wygląd. Jeden z nich zielony, rozpędził się tak, jakby mierzył w jego celę, żadnemu jednak nie udało się do niej przedostać. Zdziwiony wyszedł z celi i zapytał: „Hej, a cóż to za zło?” Na to otrzymał takie wyjaśnienie: „Odbywa się tu zebranie szatanów”. Suzo oprócz sójek miał również inne atrybuty w postaci psa, ptaków, lilii i wieńca z róż (por. Szczepanowicz 2007: 183).

Natomiast autorka IETS o przedstawianej sójce pisze krótko, zaznaczając, że symbolizuje „*neplechu a neštěstí*“ (por. Cooperová 1999: 173) – czyli dosłownie w przenośni ptak ten oznacza ‘skandal // wybryki // swawolę // bezceństwo i nieszczęście’.

Sójka – jak ją określiła znana benedyktyńska średniowieczna uzdrowicielka Hildegarda z Bingen – *nelétá vysoko, v povaze má něco z chování psa a sama je nečistá. Živí se potravou, která člověku škodí. Maso sojky by však na toho, který by je snědl, působilo jako jed, poněvadž je prostoupeno bouřemi, a také proto, že sojka v sobě spojuje různé přirozenosti* – [tłum. pol.: nie lata wysoko, natomiast w cechach charakteru ma coś wspólnego z psem i sama jest nieczysta. Odżywia się jedzeniem, które człowiekowi szkodzi. Jeżeli ktoś [z ludzi] by zjadł mięso sójki, będzie ono na niego oddziaływać jak trucizna, ponieważ przeniknięte jest burzami oraz łączy w sobie różnorodne naturalności (*Přírodopis, kniha VI., O ptácích* heslo č. 34 – por. Fuksová 2013: 96). Sójka ugotowana w wodzie może pomóc – jak podkreśla Hildegarda z Bingen – tylko bydłu (bykom, wieprzom i owcom).

Innego zdania był czeski osiemnastowieczny badacz przyrody Jan Jirásek, który w 1786 roku sporządził – jak na ówczesne czasy – nowoczesne studium poświęcone awifaunie znajdującej się na pograniczu regionu środkowych i zachodnich Czech w okolicach Zbirožska. Pisał, że „*sojky a mandelíci si hnízda staví na stromech a jí je jen prostý lid*“ (por. Mlíkovský 2007: 85) – [tłum. pol.: sójki (*Garrulus glandarius*) i kraski pospolite (*Coracias garrulus*) budują gniazda na drzewach. Zjada je tylko zwykły, prosty lud].

1.2. Sójka w przekładach biblijnych

Z opisywaną *sójką* w *Biblii* spotykamy się najczęściej¹⁹⁰ w wykazach ptaków nieczystych, ale nie we wszystkich szesnastu badanych przekładach „bazowych”, jakie poddano szczegółowej analizie – lecz obecne są tylko w czterech – a to wyłącznie w trzech przetłumaczonych polskojęzycznych wersjach (BG, NBG i BW) oraz jednej czeskojęzycznej *Biblii Ołomunieckiej* (BO). Zauważyć można również, że *sójka* w przepisach Prawa Mojżeszowego – czyli w tzw. „katalogach ptaków kultycznie nieczystych” – nie pojawia się w jednakowych wersetach, lecz w różnych (aż czterech: Kpł 11,18; Kpł 11,19; Pwt 14,16; Pwt 14,18), co świadczy o tym, że nazwy ptaków – szczególnie branych pod uwagę *sójek* – są tylko prawdopodobnie przybliżonym tłumaczeniem terminów hebrajskich lub wynikają z niewłaściwej identyfikacji. Jak wiadomo, terminy hebrajskie, zwłaszcza terminologia ptaków, są trudne w identyfikacji (por. Ďurica, Botek 1998: 121–122 i 193; Kyselica 1997: 134–136; Hampl 2013, 2014: 107–146; Dohmen, Stemberger 2007: 68; Packer, Tenney 2007: 182; Bowker 2005: 266–267; Douglas 1996: 1157; Tronina 2006: 181; Ryken, Wilhoit, Longman 1998: 1190; De Vries 1999: 221; Osumi 2000: 413; Levoratti 2000: 375; Novotný 2004: 40 i inni).

¹⁹⁰ Dodatkowo z analizowaną *sójką* spotykamy się na kartach *Biblii* w czeskojęzycznym tłumaczeniu *Biblii Ołomunieckiej* w starotestamentowej *Księdze Sofoniasza* (So 2,14), por. ostatni w tym podrozdziale wyekscerpowany przykład nr V. Jako informację uzupełniającą, zawężoną wokół analizowanego przedstawiciela awifauny pragnę podać, że w staropolskim przekładzie *Biblii Brzeskiej* omawiana *sójka* pojawia się w Kpł 11,19 na drugim miejscu oraz w Pwt 14,18 również na drugim miejscu.

1.2.1. Pierwszy katalog ptaków nieczystych *Księga Kapłańska* (przykłady I–II)

Niniejszą analizę rozpocznę od starotestamentowej *Księgi Kapłańskiej* (Kpł 11,18), gdzie przedstawiana *sójka* w omawianym wersecie biblijnym została uwzględniona tylko w staroczeskim przekładzie *Biblii Ołomunieckiej* (BO) oraz w polskim współczesnym tłumaczeniu *Biblii Warszawskiej* (BW). Oprócz tego, że z analizowaną *sójką* spotykamy się marginalnie, czyli tylko w tych dwóch wymienionych przekładach, to możemy zauważyć w nich jeszcze pewną różnicę dotyczącą procesu translacyjnego, a konkretnie, że badana *sójka* w czeskiej edycji *Biblii Ołomunieckiej* została wymieniona na **drugim** miejscu spośród trzech gatunków ptaków znajdujących się w tym konkretnie badanym wersecie, a w wydaniu *Biblii Warszawskiej* wspomniana *sójka* znalazła się na **pierwszym** miejscu, również spośród trzech gatunków ptaków nieczystych, znajdujących się w tym samym analizowanym wersecie biblijnym, por.:

- (I) **BK** *A porfirián, pelikán a labut*, (Kniha Mojžišova třetí, kteráž slove Leviticus 11,18) – (tłum. BK 2009: 103).
BO *a čápa, sojky a pelikána*, (3. Mojžišova 11,18) – (tłum. BO 1988: 177).
ČEP *sovu pálenou, pelikána a mrchožrouta*, (Třetí Mojžišova 11,18) – (tłum. ČEP 2008: 119).
ČSP *sovu pálenou, pelikána, mrchožrouta*, (Leviticus 11,18) – (tłum. ČSP 2009: 141).
B21 *ibis, pelikán, sup*, (Leviticus 11,18) – (tłum. B21 2009: 123).
PNS *a labut' a pelikán a sup* (Třetí kniha Mojžišova 11,18) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/3-Mojzisova/11/>).
JB *ibise, pelikána, bílého supa*, (Levitikus 11,18) – (tłum. JB 2009: 175).
SNC *sovy pálené, pelikány*, (Třetí Mojžišova Leviticus 11,18) – (tłum. SNC 2011: 122).
BG *I labędzia, i bąka, i bociana*, (Trzecie Księgi Mojżeszowe - Leviticus 11,18) – (tłum. BG s. 93).
BJW *i labęcia, i bąka, i porfyriona*, (Księgi Kapłańskie 11,18) – (tłum. BJW 2000: 188).

- NBG** *luską, pelikanem i ścierwocem*. (III Księga Mojżesza 11,18) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/3Moj/3Moj.html>).
- BT** *łabędź, pelikan, ścierwik*, (Księga Kapłańska 11,18) – (tłum. BT 1989: 116).
- BWP** *łabędzie, pelikany, ścierwniki*, (Księga Kapłańska 11,18) – (tłum. BWP 1997: 180).
- BW** *Sójka, pelikan, ścierwojad*, (Leviticus - Trzecia Księga Mojżeszowa 11,18) – (tłum. BW 2001: 121).
- BP** *łabędzia, pelikana, wrony*, (Księga Kapłańska 11,18) – (tłum. BP 2012: 137).
- PNŚ** *i łabędź, i pelikan, i sęp*, (Kpł 11,18) – (tłum. PNŚ 1997: 149).

Jeżeli w Kpł 11,18 – (patrz przykład nr I) – *sójka* pojawiała się w dwóch przekładach (jednym czeskim i jednym polskim), to przesuując się o jeden werset biblijny dalej (por. Kpł 11,19 – patrz przykład nr II), spotykamy się już z inną sytuacją, a konkretnie, że analizowana *sójka* w tym wersecie została uwzględniona w procesie translacyjnym tylko w jednym przekładzie, to jest wyłącznie w staropolskiej *Biblii Gdańskiej* (BG), na **drugim** miejscu spośród czterech nieczystych istot latających, znajdujących się w tym opisywanym wersecie, por.

- (II) BK** *Těž čáp a kalandra vedlé pokolení svého, dedek a netopýř*. (Leviticus 11,19) – (tłum. BK 2009: 103).
- BO** *roroha a kalandra podle plodu jeho, dedka a netopýřě*. (Třetí Mojžišova 11,19) – (tłum. BO 1988: 177).
- ČEP** *čápa a různé druhy volavek, dudka a netopýra*. (Třetí Mojžišova 11,19) – (tłum. ČEP 2008: 119).
- ČSP** *čápa, volavky všeho druhu, dudka a netopýra*. (Leviticus 11,19) – (tłum. ČSP 2009: 141).
- B21** *čáp, různé druhy volavek a také dudek a netopýr*. (Leviticus 11,19) – (tłum. B21 2009: 123).
- PNS** *a čáp, volavka podle svého druhu, a dudek a netopýr*. (3. Mojžišova 11,19) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/3-Mojzisova/11/>).
- JB** *čápa a různé druhy volavky, dudka, netopýra*. (Leviticus 11,19) – (tłum. JB 2009: 175).
- SNC** *čápy a různé druhy volavek ani dudky a netopýry*. (Třetí Mojžišova 11,19) – (tłum. SNC 2011: 122).
- BG** *I czapli, i sojki, według rodzaju ich, i dudka, i nietopérza*. (Leviticus 11,19) – (tłum. BG s. 93).

- BJW** *herodiana i charadriana według rodzaju swego, dudka też i nietoperza*. (Kpł 11,19) – (tłum. BJW 2000: 188–189).
- NBG** *Także czapłą oraz bekasem – według ich rodzajów, dudkiem i nietoperzem*. (III Księga Mojżesza 11,19) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/test/3Moj/3Moj.html>).
- BT** *bocian, wszelkie gatunki czapli, dudek i nietoperz*. (Księga Kapłańska 11,19) – (tłum. BT 1989: 116).
- BWP** *bociany, wszelkiego gatunku czaple, dudki i nietoperze*. (Kpł 11,19) – (tłum. BWP 1997: 180).
- BW** *Bocian, wszelkie gatunki czapli, dudek i nietoperz*. (Leviticus 11,19) – (tłum. BW 2001: 121).
- BP** *bociana, wszelkich gatunków czapli, dudka i nietoperza*. (Kpł 11,19) – (tłum. BP 2012: 137).
- PNŚ** *a także bocian, czapla według swego rodzaju oraz dudek i nietoperz* (Kpł 11,19) – (tłum. PNŚ 1997: 149).

Chcę również podkreślić, że podczas przeprowadzanej analizy, skupionej wokół ptasich ekwiwalentów leksykalnych, skoncentrowałem swoją uwagę także na ważnej kwestii, jaką jest *pisownia*. Zauważyłem podczas urzeczywistnianej komparatywnej analizy „wewnątrzjęzykowej”, czyli tzw. analizy „intralingwalnej”, że mamy do czynienia z następującą rozbieżnością graficzną (tzw. zapisem graficznym). W polskojęzycznej protestanckiej *Biblii Gdańskiej* w *Księdze Kapłańskiej* (zob. Kpł 11,19) spotykamy się ze zwykłym niekreskowanym [o] „sojki”, natomiast w tejże edycji rozpatrywanej *Biblii Gdańskiej* (BG s. 166), ale już w innej księdze, a konkretnie w *Księdze Powtórzonego Prawa* (Pwt 14,18) mamy do czynienia z grafemem [ó] tzw. kreskowanym „sójki” – por. wydanie opisywanej staropolskiej BG (patrz dalej przykład nr IV, s. 186–187).

1.2.2. Drugi katalog ptaków nieczystych *Księga Powtórzonego Prawa* (przykłady III–VI)

Przechodząc do drugiego katalogu tzw. istot kulturalnie nieczystych, zauważymy, że w tym wykazie ptaków nieczystych (Pwt 14,12–18) spotykamy się z bardzo podobną sytuacją w stosunku do pierwszego

analizowanego katalogu z *Księgi Kapłańskiej*, zwłaszcza w przekładzie BG i BW. Wspominana *sójka* w analizowanych czeskich i polskich przekładach biblijnych drugiego katalogu Prawa Mojżeszowego pojawia się również trzy razy, ale tym razem tylko w trzech polskojęzycznych tłumaczeniach (BG, NBG i BW). Najpierw przedmiotowa *sójka* została przetłumaczona w (Pwt 14,16), a to tylko w przekładzie *Biblii Warszawskiej*, zajmując **pierwsze** miejsce spośród trzech gatunków ptaków, znajdujących się w tym wersecie biblijnym, por.

- (III) BK** *Raroha, kalousa a labuti*, (Kniha Mojžišova pátá 14,16) – (tłum. BK 2009: 178).
BO *raroha, labuti i čápa* (5 Mojžišova 14,16) – (tłum. BO 1988: 289).
ČEP *kulicha, výra a sovu pálenou*, (Pátá Mojžišova 14,16) – (tłum. ČEP 2008: 193).
ČSP *sýčka, výra, a sovu pálenou*, (Deuteronomium 14,16) – (tłum. ČSP 2009: 241).
B21 *sýčka, výra, ibise*, (Deuteronomium 14,16) – (tłum. B21 2009: 216).
PNS *sýčka a kalouse a labuť* (Pátá kniha Mojžišova 14,16) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/5-Mojzisova/14/>).
JB *sovu ušatou, sovu pálenou, ibise*, (Deuteronomium 14,16) – (tłum. JB 2009: 274).
SNC *kulichy, kormorány, výry*, (Pátá Mojžišova 14,16) – (tłum. SNC 2011: 200).
BG *I raroga, i lelka, i labędzia*. (Piąte Księgi Mojżeszowe 14,16) – (tłum. BG s. 166).
BJW *herodiona i labędia, i ibę*, (Księgi Powtórzonego Prawa 14,16) – (tłum. BJW 2000: 309).
NBG *ani puchacza, puszczyka i labędzia*; (V Księga Mojżesza 14,16) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/5Moj/5Moj.html>).
BT *puszczyka, ibisa, labędzia*, (Księga Powtórzonego Prawa 14,16) – (tłum. BT 1989: 186).
BWP *puszczyki, ibisy, labędzie*; (Księga Powtórzonego Prawa 14,16) – (tłum. BWP 1997: 308).
BW *Sójki, puszczyka, puchacza*, (Piąta Księga Mojżeszowa 14,16) – (tłum. BW 2001: 211).
BP *puszczyka, kormorana, puchacza*, (Księga Powtórzonego Prawa 14,16) – (tłum. BP 2012: 221).
PNŚ *i pójdzka, i sowa uszata, i labędź*, (Księga Powtórzonego Prawa 14,16) – (tłum. PNŚ 1997: 258).

Przesuwając się stopniowo o dwa wersety dalej (Pwt 14,18 – patrz przykład nr IV) przedmiotowa *sójka* została tym razem uwzględniona w dwóch następnych polskojęzycznych przekładach biblijnych, a konkretnie w staropolskiej *Biblii Gdańskiej* (BG) i we współczesnym wydaniu *Nowej Biblii Gdańskiej* (NBG), zajmując konsekwentnie w obydwóch tłumaczeniach **drugie** miejsce spośród czterech gatunków ptaków, znajdujących się w tym przedstawianym wersecie biblijnym, por.:

- (IV) BK** *Čápa, volavky vedlé pokolení jejího, dedka a netopýře.* (Kniha Mojžišova pátá, 14,18) – (tłum. BK 2009: 178).
- BO** *mořského havrana, caladrina všeho plodu svého, dedka i netopýře* (5. Mojžišova 14,18) – (tłum. BO 1988: 290).
- ČEP** *čápa a různé druhy volavek, dudka a netopýra.* (Pátá Mojžišova 14,18) – (tłum. ČEP 2008: 193).
- ČSP** *čápa, volavky všeho druhu, dudka, netopýra.* (Deuteronomium 14,18) – (tłum. ČSP 2009: 241).
- B21** *čápa, různé druhy volavek ani dudka a netopýra.* (Deuteronomium 14,18) – (tłum. B21 2009: 216).
- PNS** *a čápa a volavku podle jejího druhu a dudka a netopýra.* (5. Mojžišova 14,18)(<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/5-Mojzisova/14/>).
- JB** *čápa a různé druhy volavky, dudka, netopýra.* (Deuteronomium 14,18) – (tłum. JB 2009: 274).
- SNC** *čápy a různé druhy volavek ani dudky a netopýry.* (Pátá Mojžišova 14,18) – (tłum. SNC 2011: 200).
- BG** *Ani bociana ani sójki według rodzaju ich, ani dudka ani nietopérza.* (5 Mojżeszowe 14,18) – (tłum. BG s. 166).
- BJW** *bąka i charadriona, każde według rodzaju swego, dudka też i nietoperza.* (Pwt 14,18) – (tłum. BJW 2000: 309).
- NBG** *ani czapli i sójki w ich rodzajach, ani dudka i nietoperza.* (V Księga Mojżesza 14,18) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/5Moj/5Moj.html>).
- BT** *bociana, żadnej odmiany czapli, dudka i nietoperza.* (Pwt 14,18) – (tłum. BT 1989: 186).
- BWP** *bociany, wszystkie odmiany czapli, dudki, nietoperze.* (Pwt 14,18) – (tłum. BWP 1997: 308).
- BW** *Bociana, czapli według jej rodzaju, dudka i nietoperza.* (5 Księga Mojżeszowa 14,18) – (tłum. BW 2001: 211).

BP *bociana, żadnej odmiany czapli, dudka i nietoperza*. (Pwt 14,18) – (tłum. BP 2012: 221).

PNŚ *i bocian, i czapla według swego rodzaju, i dudek, i nietoperz*. (Pwt 14,18) – (tłum. PNŚ 1997: 258).

Analizując awifaunistyczne słownictwo, znajdujące się w dwóch wykazach „ptaków nieczystych”, które zawężone jest wokół *sójki*, dochodzimy do wniosku, że przedmiotowy reprezentant omawianej kategorii pojęciowej występuje w tych dwóch katalogach **zdecydowanie nieregularnie**, co może świadczyć o niewłaściwej identyfikacji tego ptaka. Pojawia się dwa razy w *Biblii Gdańskiej* i *Biblii Warszawskiej* oraz jeden raz w *Biblii Ołomunieckiej* i *Nowej Biblii Gdańskiej* wskazując w tych dwóch ostatnich przekładach na brak paralelizmu przekładanych awifaunistycznych jednostek leksykalnych. Z podobną sytuacją spotykamy się również w następnym omawianym piątym z kolei wyekscerpowanym przykładzie.

1.2.3. *Księga Sofoniasza* (przykład V)

Ostatni, piąty analizowany przykład dotyczy *Księgi Sofoniasza*¹⁹¹ (So 2,14), który rozpatrywany jest w tym podrozdziale wyłącznie z tego względu, że odnalezione w nim ptasie wyrażenie w postaci leksykalnej *sójka* pojawia się zdecydowanie marginalnie, to znaczy tylko w jednym tłumaczeniu¹⁹², a konkretnie w czeskojęzycznej *Biblii Ołomunieckiej* (BO), por.:

¹⁹¹ Wszystkie wersje *Starego Testamentu* opisywaną *Księgę Sofoniasza* umiejscawiają jako dziewiątą w zbiorze dwunastu proroków mniejszych, zaraz po *Księdze Habakuka* i przed *Księgą Aggeusza*. Przedmiotowa *Księga Sofoniasza* porusza tematy, które są wspólne wszystkim prorocstwom, tj. opisuje grzech ludzi, sąd Boży oraz współczucie Boga znajdujące wyraz w odnowie.

¹⁹² Niniejsze szczegółowe zestawienie przybliży nam w sposób zdecydowany wykorzystaną zwierzęcą terminologię z uwzględnieniem kolejno wymienianych istot żywych, znajdujących się w starotestamentowej *Księdze Sofoniasza* (So 2,14).

Sporządzony niżej wykaz naświetli nam również problematykę translacyjno-identyfikacyjną, czyli pokaże nam, jaka terminologia została wykorzystana w czeskich czy polskich przekładach biblijnych oraz w jakich kombinacjach występują wyszczególnieni przedstawiciele awifauny, ujęci w analizowanym wersecie. Dowiemy się także, w jakiej liczbie występują dane zwierzęta, czyli czy istnieją duże różnice i rozbieżności między analizowanymi przekładami biblijnymi. Wyrazy **pogrubione** reprezentują poszczególnych przedstawicieli rodziny *Corvidae*, a jeden wyraz pogrubiony i dodatkowo podkreślony przedstawia właśnie marginalnie przetłumaczoną *sójkę*, należącą również do opisywanej rodziny *krukowatych*, por.:

Księga Sofoniasza 2,14 מִן־קָיָא *qā'āt* [h-6893] pelikan // kormoran // gatunek sowy – tj. ‘specjalny jej rodzaj’ (Briks 2000: 305, Heller 2000: 176–177) – קִיפּוֹד *qippōd* [h-7090] jeź (PSHPST Briks 2000: 313; Koehler, Baumgartner, Stamm 2008: 181; Gesenius, Buhl 1915) czes. *dikobraz, ježek* (Pípal 2006: 146) – [pol. jeżozwierz // jeź], ale w So 2,14 ten sam słownik HČSSZ tłumaczy przedmiotowy wyraz jako *sýček, výřeček, bukač* [pol. pójdzka, syczek, bąk], podobnie jak Aharoni (1938: 470), który tłumaczy sowa błotna // uszatka błotna (*Asio flammens*) – הוֹרֵב *horev* [h-2721] ‘suchość // susza // upał // pustynia’ czes. ‘*vyprahlost*’, ‘*vyprahlé místo*’, ‘*vyschlý*’, ‘*zničený*’ tj. „*Pustina*“ (Briks 2000: 126; Heller 2000: 66–67; Heller 2003: 195; Koehler, Baumgartner, Stamm 2008: 817) lub ‘*suchost, sucho, vedro*’ [pol. suchość, gorąco, upał] (Pípal 2006: 57).

a) BK 1613/2009	<i>pelikán – výr</i>	(pelikan – puchacz)
→	[brak <i>Corvidae</i>]	
b) BO 1417/2009	<u><i>sojka</i></u> – <i>ježek</i> – <i>havran</i>	(<u><i>sójka</i></u> – jeź – gawron
	[w znaczeniu kruk])	
c) ČEP 2008	<i>pelikán – sýček</i>	(pelikan – sowa pójdzka)
→	[brak <i>Corvidae</i>]	
d) ČSP 2009	<i>pelikán – sýček</i>	(pelikan – sowa pójdzka)
→	[brak <i>Corvidae</i>]	
e) B21 2009	<i>Pelikán – výr</i>	(pelikan – puchacz)
→	[brak <i>Corvidae</i>]	
f) PNS	<i>pelikán – dikobraz</i>	(pelikan – jeżozwierz)
→	[brak <i>Corvidae</i>]	
g) JB 2009	<i>kavky</i> – <i>ježek</i> – <i>sova</i> – <i>havran</i>	(kawka – jeź – sowa –
	gawron [w znaczeniu kruk])	
h) SNC 2011	<i>sovy</i>	(sowy)
→	[brak <i>Corvidae</i>]	
i) BG 1632/1964	<i>pelikan – sova – ptastvo</i>	
→	[brak <i>Corvidae</i>]	
j) BJW 1599/2000	<i>bąk</i> – jeź – <i>kruk</i>	
k) NBG	<i>pelikan – jež</i>	
→	[brak <i>Corvidae</i>]	
l) BT 1989	<i>pelikan – jež – sova – kruk</i>	
m) BWP 1997	<i>pelikany – ježe – kruki</i>	
n) BW 2001	<i>pelikan – sova – puszczyk – kruk</i>	
o) BP 2012	<i>pelikan – jež – sova – kruk</i>	
p) PNŠ 1997	<i>pelikan – jeżozwierz</i>	
→	[brak <i>Corvidae</i>]	

- (V) **BK** *I budou u prostřed něho léhati stáda, všechny šelmy národů, **pelikán** i výr na makovicích jeho nocovati budou; hlas zníti bude na okně, pustina na veřeji, když cedroví jeho obnaží. (Proroctví Sofoniáše proroka 2,14) – (tłum. BK 2009: 767).*
- BO** *I budú odpočívati prostred něho stáda a všetky zvěři lidské a **sojka** a ježek v praziech jeho bydliti budú. Hlas zpievajúcieho v okenici a havran v nádřví, neb zemdlím sílu jeho. (Sofoniáš 2,14) – (tłum. BO 2009: 86).*
- ČEP** *v jeho středu budou odpočívát stáda, všechna zvěř toho pronároda. Na hlavicích sloupů tam bude nocovat **pelikán** a sýček. Jaký to zpěv zazní z oken! Na prahu trosky, cedrové deštění vytrháno. (Sofonjáš 2,14) – (tłum. ČEP 2008: 928).*
- ČSP** *Budou v něm uléhat stáda, zvěř všeho druhu, **pelikán** i sýček budou nocovat na jeho hlavicích. Slyš, zpívá do okna, na prahu zničení, že cedrové obložení je osekáno. (Sofonjáš 2,14) – (tłum. ČSP 2009: 1138).*
- B21** *Stáda pak budou léhat v něm, všemožná zvěř v celých zástupech. **Pelikán** a výr budou hnízdit na sloupech, z oken se ozve jejich zpěv. Na prahu jen hromady sutin, cedrové trámy strženy. (Sofoniáš 2,14) – (tłum. B21 2009: 1231).*
- PNS** *A uprostřed něho budou jistě uléhat stáda, všechna divoká zvířata národa. **Pelikán** i dikobraz budou trávit noc přímo mezi jeho sloupovými hlavicemi. V okně bude stále zpívat hlas. Na prahu bude zpustošení; on totiž jistě obnaží i obložení [stěn]. (So 2,14) – (<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/nwt/knihy/Sefanjas/2/>).*
- JB** *Uprostřed ní budou odpočívát stáda; všemožná zvířata: ba i **kavky**, ba i ježek budou v noci přebývat mezi jeho sochami; sova bude houkat v okně a havran krákat na zápraží, neboť cedr byl vyrván. (Sofoniáš 2,14) – (tłum. JB 2009: 1661).*
- SNC** *Na jeho troskách bude odpočívát zvěř a na zbytcích sloupů se usadí jen **sovy**. Z opuštěných oken se bude ozývat jejich houkání a dveře budou zasypány trámy a kamením. (Sofonjáš 2,14) – (tłum. SNC 2011: 1129).*
- BG** *I będą trzody legały w pośrodku jego, i wszystkie zwierz narodów, i **pelikan** i sowa na galkach jego przebywać będą, głos ptastwa w oknach słyszany będzie, podwoje jego spustoszeją, gdy cedrowe listwowania jego odedrą. (Proroctwo Sofonijaszowe 2,14) – (tłum. BG s. 733).*
- BJW** *I będą legać w pośrodku jej stada, wszystkie zwierzęta narodów, i **bąk**, i jeź, na progach ich będą mieszkać; głos śpiewającego w oknie, kruk na próżniku, bo zwątlę moc jego. (Proroctwo Sofoniasza 2,14) – (tłum. BJW 2000: 1908–1909).*
- NBG** *W jej obrębie będą się wylegiwać stada, gromady wszelkich zwierząt; zarówno **pelikan**, jak i jeź, zanocują na jej zwieńczeniach słupów. Głos*

zaśpiewa w otworach okien, a na rumowiskach będą leżeć podwoje bram – bo zdarte są jej cedrowe taflowania. (Proroctwo Sofoniasza 2,14) – (<http://www.biblest.com.pl/stb/stest/sofonjas/sofonjas.html>).

BT *I będą się wylegiwać w jej obrębie stada, wszelkie rodzaje zwierząt: tak **pelikan**, jak jeź zanocują na głowicach jej kolumn. Sowa zaświszcze w otworze okna, a kruk będzie na progu, bo cedrowe obicie zostanie zerwane.* (Księga Sofoniasza 2,14) – (tłum. BT 1989: 1100).

BWP *Będą tam mieć swe leże najrozmaitsze zwierzęta, a na samych wierzchołkach kolumn zagnieżdżą się **pelikany** i jeże. Z okien dochodzą przeraźliwe krzyki, na progu zaś kruki groźnie kraczą. (Nie ma już ozdób z cedrowego drzewa).* (Księga Sofoniasza 2,14) – (tłum. BWP 1997: 1852).

BW *I wylegiwać się będą na niej trzody, wszelkie zwierzęta polne, **pelikan** i sowa będą nocować na głowicach kolumn, a puszczyk będzie krzyczał w oknach, kruk zaś na progu, gdyż wiązanie cedrowe będzie zawalone.* (Księga Sofoniasza 2,14) – (tłum. BW 2001: 1002).

BP *Zagnieżdżą się w niej całymi stadami wszelakie zwierzęta; tak **pelikan** jak i jeź nocować będą w głowicach jej kolumn; w oknie zahuka sowa, a na progu [zakracze] kruk.* (So 2,14) – (tłum. BP 2012: 1358).

PNŚ *I będą się w niej wylegiwać stada, wszystkie dzikie zwierzęta jakiegoś narodu. Zarówno **pelikan**, jak i jeżozwierz będą nocować między głowicami jej kolumn. Głos będzie śpiewał w oknie. Na progu będzie spustoszenie; a on niechybnie pozrywa drewnianą okładzinę.* (So 2,14) – (tłum. PNŚ 1997: 1193).

Cały drugi rozdział *Księgi Sofoniasza* przedstawia w swoim opisie Sąd Boży nad „obcymi” narodami, to jest: nad nieprzyjaciółmi z zachodu Filistynami, których ziemia nadmorska zostanie spustoszona (So 2,4–7); nieprzyjaciółmi ze wschodu Moabitami i Ammonitami, którzy za pychę staną się jak Sodoma i Gomora (So 2,8–11); nieprzyjaciółmi z południa Kuszytami, to jest Etiopczykami (dawniejsza Abisynia), mając na myśli Egipt, gdzie przed Sofoniaszem panowali faraonowie etiopscy (por. 25 dynastię) oraz wyrocznię nad nieprzyjaciółmi z północy Asyryjczykami (So 2,12–15). Stolica opisywanej Asyrii¹⁹³ Niniwa – podobnie jak ziemia

¹⁹³ Asyria pojmowana jest w tym analizowanym fragmencie biblijnym (So 2,13–15) jako odwieczny ciemieżyciel (por. Brown, Fitzmyer, Murphy 2004: 866) i rzeczywisty wróg. Jej stolica od VIII w. przed Chrystusem (Grabner-Haider 1994: 826), nazywana „wrzaskliwym miastem” (MKPŚ Vogels 2000: 1054), stała się pustkowiem i legowiskiem dzikich zwierząt (por. So 2,15), która będzie w całkowitej pogardzie. Powodem zniszczenia Asyrii była jej pycha, pewność siebie, a także kult dla samej

Filistynów – zostanie spustoszona aż do tego stopnia, że zmieni się w pustkowię, które zostanie przeobrażone w obszar suchy jak pustynia. Czeski komentarz biblijny zaznacza, że: *všelijaká nečistá havěť (srov. Iz 34,11–14) se tam usadí. Město radovánek, které si o sobě myslelo, že nad ně není, bude pelechem divoké zvěře* (Výklady IV 1998: 789) – [tłum. pol.: Wszystkie nieczyste gawiedzi (por. Iz 34,11–14) właśnie tam osiadą. Miasto znane z rozrywki, zabawy, przyjemności i uciechy, które o sobie sądziło, że lepszego od siebie nie ma, stanie się legowiskiem dzikich zwierząt]. MKPŠ stwierdza, że Assyria nie zostanie zmieniona w pastwisko (por. So 2,6–7), lecz w pustkowię, a dzikie zwierzęta będą się wylegiwać w jej obrębie (Vogels 2000: 1054). Prorok Sofoniasz widział – jak zaznacza *Świat Biblii* – jak Assyria przemienia się w „suchy step”. Zaznacza, że będą tu się wylegiwać dzikie zwierzęta, a ruiny rozbrzmiewać śpiewem ptaków (Renaud 2001: 428). Przetrwają w tym trudno dostępnym i zrujnowanym terenie tylko następujące dzikie zwierzęta uważane za odludków: czes. *pelikán, výr, sojka, havran, sýček, kavka, sova, ježek i dikobraz* (czyli **siedem** konkretnie sprecyzowanych gatunków ptaków oraz dwa ssaki), natomiast w polskich przekładach biblijnych miejsce to zamieszkiwać będzie: pol. *pelikan, sowa, bąk, kruk, puszczyk, ptastwo, jeź i jeżozwierz* (**pięć** gatunków awifauny + **jeden** hiperonim w postaci leksykalnej *ptactwa* oraz również dwa ssaki). Jest to ewidentny przykład, który nam potwierdza, że zwłaszcza terminologia awifaunistyczna w przekładach biblijnych jest różnie tłumaczona. Potwierdzają to również w tym wymienionym wersecie różne przykłady, które nam udowadniają, że mamy do czynienia albo z **jednym** przetłumaczonym zwierzęciem (SNC), albo z **dwoma** reprezentantami fauny (BK, ČEP, ČSP, B21, PNS, NBG i PNŠ), albo z **trzema** (BO, BG, BJW, BWP) lub z **czteroma** istotami żywymi (JB, BT, BW, BP) znajdującymi się w tym analizowanym fragmencie biblijnym.

siebie. Zostało to wyrażone w przeświadczeniu, że sama jest Bogiem (podobnie taki sam los spotkał później Babilon). Jak zaznacza Hoblík (2009: 135) *poselství proroka Sofonjáše ohlašuje soud nad pyšnou Asýrií, která se má stát pustinou* – [tłum. pol.: zawiadomienie proroka Sofoniasza ogłasza sąd nad pyszną Asyrią, która ma przekształcić się w pustynię].

1.3. Tabela zbiorcza nr 4

Sporządzona niżej tabela pokazuje w sposób wyraźny, z jakim zaprezentowanym awifaunicznym nazewnictwem mamy do czynienia w czeskich i polskich analizowanych przekładach biblijnych, koncentrując się na konkretnym przedstawicielu omawianego ptactwa – czyli na konceptualizowanej *sójce*. Frekwencja w szesnastu przeanalizowanych czeskojęzycznych i polskojęzycznych przekładach biblijnych, koncentrująca się właśnie na wskazanym przedstawicielu awifauny prezentuje się następująco:

- **dwa razy** analizowana *sójka* została bezpośrednio wymieniona w trzech przekładach biblijnych: BO, BG i BW;
- **jeden raz** pojawia się tylko w NBG;
- **nie występuje** natomiast w bezpośrednio opisywanej formie leksykalnej w następujących przekładach biblijnych: BK, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB, SNC, BJW, BT, BWP, BP i PNŠ (por. niżej sporządzoną tabelę).

 czes. *sojka* – pol. *sójka* [NIEBIESKI]

 czes. *kavka* – pol. ----- [CZERWONY]

 pozostałe ptaki¹⁹⁴: czes. *porfirián, pelikán, sova pálená, ibis, labuť, kalandra, volavka, raroh, kulich, sýček, sova ušatá, calandrin, sova* – pol. *łabędź, bąk, łyska, pelikan, charadrión, bekas, czapla, raróg, herodion, puchacz, puszczyk, pójdzka*, [CZARNY].

¹⁹⁴ Ze względu na wyjątkowo dużą ilość przedstawicieli awifauny, zdecydowałem się, że zastosuję je pod wspólną nazwą „pozostałe ptaki” (inne rodziny taksonomiczne niż *Corvidae*) wyszczególnione w tabeli nr 4 zaznaczone na czarno.

Tabela 4. Wykaz nazw sójki w analizowanych księgach biblijnych:
(opracowanie własne L.H.)

Lokalizacja Przekład Biblii	Kpl 11,18 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3)	Kpl 11,19 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3) (4)	Pwt 14,16 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2)	Pwt 14,18 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3) (4)	So 2,14 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3) (4)
BK Bible kralická z 1613 r.	porfirián (1) pelikán (2)	kalandra (2)	Raroha (1)	volavky (2)	pelikán (1)
BO Bible olomoucká z 1417 r.	sojky (2)	kalandra (2)	raroza (1)	caladrina (2)	sojka (1)
ČEP Český ekumenický překlad	sovu pálenou (1) pelikána (2)	volavek (2)	kulichy (1)	volavek (2)	pelikán (1)
ČSP Český studijní překlad	sovu pálenou (1) pelikána (2)	volavky (2)	sýčka (1)	volavky (2)	pelikán (1)
B21 Bible 21. století	ibis (1) pelikán (2)	volavek (2)	sýčka (1)	volavek (2)	Pelikán (1)
PNS Překlad nového světa	labuť (1) pelikán (2)	volavka (2)	sýčka (1)	volavku (2)	Pelikán (1)
JB Jeruzalémská bible	ibise (1) pelikána (2)	volavky (2)	sovu ušatou (1)	volavky (2)	kavky (1)
SNC Slovo na cestu	sovy pálené (1) pelikány (2)	volavek (2)	kulichy (1)	volavek (2)	sovy (1)
BG Biblia Gdańska z 1632 r.	labędzia (1) bąka (2)	sojki (2)	raroga (1)	sójki (2)	pelikan (1)

Lokalizacja Przekład Biblii	Kpl 11,18 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3)	Kpl 11,19 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3) (4)	Pwt 14,16 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2)	Pwt 14,18 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3) (4)	So 2,14 awifaunistyczne miejsce w wersecie (1) (2) (3) (4)
BJW <i>Biblia</i> ks. J. Wujka z 1599 r.	<i>labęcia</i> (1) <i>bąka</i> (2)	<i>charadrióna</i> (2)	<i>herodiona</i> (1)	<i>charadrióna</i> (2)	<i>bąk</i> ¹⁹⁵ (1)
NBG <i>Nowa</i> <i>Biblia</i> <i>Gdańska</i>	<i>łyską</i> (1) <i>pelikanem</i> (2)	<i>bekasem</i> (2)	<i>puchacza</i> (1)	<i>sójki</i> (2)	<i>pelikan</i> (1)
BT <i>Biblia</i> <i>Tysiąclecia</i>	<i>labędź</i> (1) <i>pelikan</i> (2)	<i>czapli</i> (2)	<i>puszczyka</i> (1)	<i>czapli</i> (2)	<i>pelikan</i> (1)
BWP <i>Biblia</i> <i>Warszawsko-Praska</i>	<i>labędzie</i> (1) <i>pelikany</i> (2)	<i>czaple</i> (2)	<i>puszczyki</i> (1)	<i>czapli</i> (2)	<i>pelikany</i> (1)
BW <i>Biblia</i> <i>Warszawska</i>	<i>Sójka</i> (1)	<i>czapli</i> (2)	<i>Sójki</i> (1)	<i>czapli</i> (2)	<i>pelikan</i> (1)
BP <i>Biblia</i> <i>Poznańska</i>	<i>labędzia</i> (1) <i>pelikana</i> (2)	<i>czapli</i> (2)	<i>puszczyka</i> (1)	<i>czapli</i> (2)	<i>pelikan</i> (1)
PNS <i>Przekład</i> <i>Nowego</i> <i>Świata</i>	<i>labędź</i> (1) <i>pelikan</i> (2)	<i>czapla</i> (2)	<i>pójdźka</i> (1)	<i>czapla</i> (2)	<i>pelikan</i> (1)

Na przestrzeni wieków przystosowanie łacińskich nazw własnych (i zharmonizowanie ich) z jej czeskimi ekwiwalentami w niektórych przypadkach z zakresu translatologii nie było uporządkowane i przebiegało chaotycznie. Spotykamy się z takimi sytuacjami, że nazewnictwo (np. zoologiczne) nie było ściśle określone, ani dokładnie przyporządkowane, dlatego pojawiają się pewne rozbieżności pod względem terminologicznym. Jako przykład podam, że wyrażenie łac.

¹⁹⁵ Ptak pod nazwą *bąk* w tym zaprezentowanym wersecie biblijnym występuje tylko w staropolskim wydaniu *Biblii Jakuba Wujka*, ale może również wskazywać na innego ptaka, w zależności od rodzaju tłumaczenia, gdyż w tym analizowanym fragmencie na pierwszym miejscu pojawia się również *pelikan*, *sójka*, *kawka*, *sowa*. W *Starym Testamencie* – jak zaznacza Cooper (1998: 25) – *bąk* ukazany jest jako symbol spustoszenia i pustkowia (por. So 2,14 i Iz 34,11), a dopiero w wersjach późniejszych pojawia się w większości przekładów biblijnych najczęściej jako wymieniany *pelikan*. Wspominany *bąk* to ptak zwany „bębnem jeziornym”, jako że wierzono, iż „bębni”, gdy trzepie swym dziobem zanurzonym w bagno. W polskiej nomenklaturze myśliwskiej głos samca bąka zwany jest „bęczeniem”.

„*graculus*” było tłumaczone przez Klareta¹⁹⁶ jako *sójka*, przez Veleslavína¹⁹⁷ jako *kavka*, a przez Rohna¹⁹⁸ jako *gawron*. Szerzej problematykę omawiają badacze (por. Šmilauer 1940; Ryba 1940; Komárek 2007). Współcześnie wiemy, używając terminologii binominalnej oraz posiłkując się wykazami naukowymi szwedzkiego przyrodnika Karola Lineusza, że chodzi o przedstawiciela kategorii pojęciowej ptactwa (*Pyrrhocorax graculus*), czyli o ptaka, który nazywa

¹⁹⁶ Mistrz Klaret (1320–1370), czyli czes. *Bartoloměj z Chlumce* łac. *Magister Bohemarius Bartholomaeus de Solencia dictus Claretus* – czeski pisarz, uczony, profesor Uniwersytetu Praskiego, lekarz, leksykograf, kanonik Katedry św. Wita.

¹⁹⁷ Daniel Adam z Veleslavína (1546–1599) – czeski humanista, profesor Uniwersytetu Praskiego, drukarz, tłumacz i organizator działalności literackiej – przyczynił się w wydaniu *Biblii Kralickiej*, która pierwszy raz ukazała się w 1579 roku w 6 tomach. Czeszczyzna, którą *Biblia Kralicka* została przetłumaczona, uważana jest za **wzór języka literackiego**.

Warto również zaznaczyć, że jesteśmy w stanie wskazać, jakie zmiany zaszły między współczesnym językiem czeskim i staroczeszczyzną w kwestii leksyki dotyczącej kategorii pojęciowej ptactwa. Możemy to zaobserwować dzięki monumentalnemu czterojęzycznemu słownikowi pt. *Nomenclator quadrilinguis Boemico-Latino-Graeco-Germanicus*, wydanego w Pradze, w 1598 właśnie przez w/w badacza, tłumacza, humanistę, drukarza i wydawcę Daniela Adama z Veleslavína, por. zwłaszcza rozdz. XLIX zatytułowany *De avibus feris maioribus* – patrz wyrazy **pogrubione**:

czes. *Havran* □ stč. *Hawran* □ łac. *cornix, cornicula* □ gr. *κορώνη* □ niem. *Kräh, schwartz kräh*;

czes. *Vrána* □ stč. *Wrána* □ łac. *cornix cinerea* □ gr. *σποδοειδής κορώνη* □ niem. *Näbelkräh*;

czes. ----- □ stč. ----- □ łac. *Pyrrhocorax* □ gr. *πυρροκόραξ* □ niem. *Steynkräh, bergdol*;

czes. *Krkavec, kubík* □ stč. *Krkawec, kubjk* □ łac. *corvus* □ gr. *κόραξ* □ niem. *Rab, rapp*;

czes. *Horní krkavec* □ stč. *Hornj krkawec* □ łac. *corvus montanus* □ gr. *κόραξ ὄρειος* □ niem. *Steinrapp, scheller*;

czes. *Kavka* □ stč. *Kawka* □ łac. *graculus, monedula* □ gr. *κολοιός, κορακίας* □ niem. *Dole, Tüle*;

czes. *Sojka* □ stč. *Sogka* □ łac. *garrulus, spermologus, frugilega* □ gr. *σπερμόλογος* □ niem. *Häher, Ruchen*;

czes. *Straka* □ stč. *Straka* □ łac. *pica* □ gr. *κίττα* □ niem. *Atzel, alfter, egerft, specht*;

czes. *Noční krkavec, lelek* □ stč. *Nočnj krkawec, Lelek* □ łac. *corvus nocturnus* □ gr. *στρίγλος νυκτικόραξ, αἰγιοθήλας* □ niem. *Nachtraab* (za: D. A. Veleslavín *VelNomQ* 1598: 159–161).

Tzw. *Veleslavnínská čeština* [czeszczyzna Daniela Adama z Veleslavína] stała się później podstawowym fundamentem rozwijającego się stopniowo współczesnego literackiego języka czeskiego.

¹⁹⁸ Jan Karel Rohn (1711–1779) – historyk, językoznawca i liberecki patriota okresu barokowego.

się współcześnie w polskim obszarze kulturowo-językowym *wieszczek*, a wśród czeskich użytkowników przybrał nazwę czes. *kavče žlutozobé*.

Na podstawie tego przywołanego przykładu mogliśmy się przekonać, że cały czas była mowa o reprezentancie awifauny, przynależącym do rodziny krukowatych (*Corvidae*) czes. *krkavcovití*, lecz nie można go było dokładnie określić, ze względu na podawaną różnorodną terminologię ornitologiczną, jaką używali ówcześni tłumacze. Z podobną sytuacją spotykamy się również w czeskich i polskich przekładach biblijnych, pochodzących z różnych okresów. Zwłaszcza duże różnice terminologiczne obserwujemy w dawniejszych edycjach *Pisma Świętego*, prawdopodobnie ze względu na to, że wtedy nie została dokładnie unormowana nomenklatura faunistyczna – szczególnie ornitologiczna (por. PVC 2007; Mlíkovský 2007, 2009; Hadravová 2008).

1.4. Podsumowanie i tabela zbiorcza nr 5

Na zakończenie przedmiotowych rozważań (por. przeanalizowane rozdziały I–IV), chciałbym w niniejszej monografii przedstawić jeszcze jedną, tym razem ostatnią już sporządzoną tabelę zbiorczą nr 5, z której można się ponownie w sposób łatwy, ale i precyzyjny dowiedzieć, „**jacy** reprezentanci” z rodziny *Corvidae* i w „**jakiej** ilości” znajdują się w czeskich i polskich przekładach na kartach *Biblii*. Innymi słowami chciałbym zwrócić uwagę na dosyć istotne zagadnienia dotyczące zakresu statystyki frekwencyjnej każdego poszczególnego gatunku omawianej ptasiej rodziny *krukowatych*, czes. *krkavcovitých*, por.:

Tabela 5. Ilościowy wykaz nazw terminologii *Corvidae* w analizowanych czeskich i polskich księgach biblijnych: (opracowanie własne L.H.)

Biblia – rodzaje przekładów (wersje językowe) nazwa ptaków (terminologia <i>Corvidae</i>)	BK	BO	ČEP	ČSP	B2I	PNS	JB	SNC	Razem czeskie Bible	BG	BJW	NBG	BT	BWP	BW	BP	PNS	Razem polskie Bible
czes. <i>krkavec</i> pol. kruk	9	0	4	0	3	11	1	2	30	11	14	11	12	13	13	12	11	97
czes. <i>havran</i> pol. gawron	2	13	9	11	10	0	11	10	66	0	0	0	0	0	0	0	0	0
czes. <i>vrána</i> pol. wrona	0	1	1	0	0	0	1	0	3	0	1	0	1	1	0	3	0	6
czes. <i>kavka</i> pol. kawka	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1
czes. <i>sojka</i> pol. sójka	0	2	0	0	0	0	0	0	2	2	0	1	0	0	2	0	0	5
Razem użytych awifaunistycznych wyrazów z rodziny <i>Corvidae</i>	11	16	14	11	13	11	14	12	102	13	15	12	14	14	15	15	11	109

Przedstawiony w niniejszej tabeli każdy poszczególnie wymieniony „awifaunistyczny” ekwiwalent (tzw. bazowe słowo-klucz) z wszystkich przebadanych czeskich i polskich wersetów biblijnych, który dotyczy analizowanej terminologii z rodziny *Corvidae*, ma przede wszystkim **semantycznie-funkcjonalny** charakter, mający swoje podłoże również w **aproksymatywnej identyfikacji uzusu**. Zaprezentowana ekwiwalencja wskazuje na konkretną **przynależność systemową**, czyli na to, co chce się porównywać w obu badanych językach (por. Čermák 1995: 230–248).

Kiedy František Čermák (1995: 133–134) badał kwestie terminologiczne (obcojęzyczne nazwy // ekwiwalenty) obecne bezpośrednio we frazeologii – [w translatologii również te zagadnienia można wykorzystać – uwagi własne L.H.] – to, zwracał szczególną uwagę na współzależność // wzajemne powiązanie // korelację (czes. *souvztažnost*) opisywanych obco brzmiących nazw, które są połączone

głównie z systemem transformacji, następnie z synonimią i z ekwiwalentnością. Wyszczególniał również zakres kalek językowych, obecnych w wypowiedziach. Forma i ewentualna adnotacja dotycząca ekwiwalentów musi w sposób optymalny odzwierciedlać strukturę formalną, semantyczną i uzus wiodącego hasła (w naszym przypadku nazw własnych, w których jest wyprofilowana – w zależności od rodzaju tłumaczenia – przedmiotowa awifaunistyczna terminologia). Na zaistniałe odstępstwa trzeba zawsze zwracać uwagę i zasygnalizować ich ewentualną obecność w badanym tekście (por. zwłaszcza przykłady IV i V w rozdz. III, ale i pozostałe przykłady, odnotowane w niniejszej monografii).

Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że zaprezentowana wymiennosc czeskich komponentów leksykalnych (*krkavec* ↔ *havran*) odbywa się w granicach semantycznej styczności (30 + 66 odnotowań) – co daje łączny wynik 96, z czym nie mamy do czynienia w polskojęzycznych przekładach biblijnych, ponieważ w nich 97 razy pojawia się tylko jeden przedstawiciel badanej awifauny – *kruk*. *Wrona* w polskich przekładach występuje częściej, niż w czeskich tłumaczeniach biblijnych (w stosunku 6 razy do 3 razy). Z podobną sytuacją spotykamy się przy *sójce*, która częściej występuje ponownie w polskich przekładach (5 razy), a w czeskich tylko (2 razy). Wyłącznie przy jednym przedstawicielu awifauny, a konkretnie przy *kawce* otrzymaliśmy identyczny wynik (proporcjonalność 1:1), ale trzeba zaznaczyć, że występowanie tego gatunku ptaka dotyczy wyłącznie dwóch, zupełnie innych wersetów biblijnych (por. Ps 102,7 – BT i So 2,14 – JB).

Niniejsza tabela nr 5 nam jednoznacznie pokazała, że w *Piśmie Świętym* spośród przedstawicieli rodziny *Corvidae* w języku polskim występuje **czterech** reprezentantów, tj. (*kruk*, *wrona*, *sójka* i *kawka*), natomiast w czeskich przekładach biblijnych pojawia się aż **pięć** konkretnie wymienionych przedstawicieli z rodziny *Corvidae*, czyli (czes. *havran*, *krkavec*, *vrána*, *sojka* i *kavka*) – [pol.: gawron, kruk, wrona, sójka i kawka].

Potwierdziła się więc zaproponowana przez mnie teza, że język czeski jest bogatszy niż język polski w zakresie tłumaczonych

awifaunistycznych biblijnych ekwiwalentów leksykalnych. Przy ogólnie konceptualizowanych „sowach” *Strigiformes* rozpatrywanych w ŚA I (por. Hampl 2013) **stosunek wynosił 9:5**¹⁹⁹, a przy rodzinie „krukowatych” *Corvidae* **stosunek proporcjonalności oscyluje w granicach 5:4**²⁰⁰ – ponownie na korzyść języka czeskiego. Również analizując terminologię binominalną obecną tym razem w katalogach ptaków nieczystych (por. Hampl 2014), zauważono, że **stosunek nazw złożonych** w czeskich i polskich przekładach biblijnych w **Kpł 11** różni się, ponieważ dysproporcja wynosi **19:12**, a w drugim przedstawianym katalogu ptaków nieczystych, czyli w **Pwt 14** ich odmienność oscyluje w granicach frekwencyjności **20:16** – ponownie na korzyść języka czeskiego.

Omawiając przedmiotową w tej monografii *rodzinę krukowatych* zauważono, że w zaprezentowanych **polskojęzycznych przekładach** biblijnych na pierwszym miejscu z zakresu frekwencji uplasował się *kruk*, który występuje w ośmiu przebadanych wydaniach *Pisma Świętego* (BG, BJW, NBG, BT, BWP, BW, BP i PNŚ) aż **97** razy. Drugie miejsce zajmuje *wrona*, która pojawia się w tych samych przeanalizowanych kodeksach biblijnych **sześć** razy. Trzecie miejsce przypada *sójce*, która została przez tłumaczy biblijnych wymieniona **pięć** razy. Na czwartym miejscu uplasowała się *kawka*, która w przekładach biblijnych występuje marginalnie – tylko **jeden** raz.

¹⁹⁹ Dla uwidocznienia tej zaobserwowanej różnicy podaję czeskojęzyczną i polskojęzyczną przetłumaczoną terminologię, koncentrującą się wokół rzędu *Strigiformes*, czyli tych przedstawicieli awifauny, zaliczanych do kategorii ogólnie pojmowanych *sów* – spełniających kryteria z zakresu bazowej analizowanej jednostki leksykalnej: czes. *kalous*, *kulich*, *puštík*, *sova*, *sýc*, *sýček*, *výr*, *sova pálená*, *sova ušatá* oraz polskojęzyczne leksemy: *pójdźka*, *puchacz*, *puszczyk*, *sowa*, *sowa uszata*.

²⁰⁰ W tym momencie także trzeba wyraźnie powiedzieć, że zarówno w czeskich, jak i polskich przekładach biblijnych dotyczących słownictwa z rodziny krukowatych czes. *čeled' krkavcovití* (*Corvidae*), nie pojawia się *binominalna* ani *trinominalna* terminologia taksonomiczna (wyjątki w przykładach XV, XVI i XVII – marginalne występowanie pojawiające się w dwóch przekładach BO i BJW – zob. Pwt, 14,17; Pwt 14,18 i Ps 102,7), ale występują wyłącznie ptaki w podstawowej formie, czego nie odnotowano np. przy analizowanych sowach, gdzie w niektórych przekładach pojawiała się terminologia dwuimienna.

Natomiast w **czeskich przekładach** *Pisma Świętego* pierwsze miejsce z rodziny krukowatych zajął pod względem frekwencji *havran* [dosł. pol. gawron], który na kartach *Biblii* w ośmiu przeanalizowanych czeskojęzycznych wydaniach kodeksów biblijnych (BK, BO, ČEP, ČSP, B21, PNS, JB i SNC) został odnotowany **66** razy. Drugie miejsce zajął *krkavec* [pol. kruk], który został wymieniony **30** razy. Na trzecim miejscu uplasowała się *vrána* [pol. wrona], która została przez tłumaczy wymieniona **trzy** razy. Czwarte miejsce przypadło *sojce* [pol. sójce], która została wymieniona **dwa** razy. Na ostatnim piątym miejscu uplasowała się *kavka* [pol. kawka], która w ośmiu przeanalizowanych czeskich przekładach biblijnych pojawiła się tylko **jeden** raz.

ZAKOŃCZENIE

Po wnikliwym przeanalizowaniu znaczącej ilości czeskich i polskich tłumaczeń biblijnych, wielokrotnie przywoływanych w niniejszej monografii, można dostrzec (w zależności od rodzaju tłumaczenia), że pojawiają się dosyć istotne różnice translacyjne w wyekscerpowanych przekładach z przedmiotowej domeny badawczej, jaką jest wybrana taksonomiczna rodzina kategorii pojęciowej ptactwa *Corvidae*. Dzięki dokładnemu zagłębieniu się w opisywanym temacie badawczym i szczegółowemu skupieniu uwagi przed wszystkim na tzw. zasadzie trójstopniowej operacji procesu translacji, polegającej na: **identyfikacji – interpretacji – przekładzie**, można stwierdzić, że właśnie z niej, przy pomocy przeprowadzonych komparatystycznych badań leksykalno-terminologicznych dotyczących czeskich i polskich awifaunistycznych ekwiwalentów, wyłaniają się następujące różnice, polegające między innymi na:

- użyciu (czasami) odmiennej **ilości** poszczególnych zwierząt (analizowanych reprezentantów ptactwa) w badanym fragmencie biblijnym;
- odnotowaniu konkretnie różniącej się **kolejności** wymienionych ptaków obecnych w badanym wersecie;
- niekonsekwentnym zastosowaniu **liczby pojedynczej** lub **mnogiej** w analizowanej kategorii pojęciowej ptactwa w wymienionych przekładach biblijnych;

- niewłaściwym zachowaniu **taksonomii zoologicznej** w procesie tłumaczenia faunistycznych przedstawicieli;
- wyeksponowaniu (w niektórych czeskich i polskich przekładach biblijnych) **wariancji kategorii** „ogół-szczegół”;
- przybliżeniu **aproksymacyjnych nazw** ptaków w tekstach języka docelowego;
- weryfikacji **formalno-estetycznej rekonstrukcji ekwiwalencji** awifaunistycznej;
- wymienionych wariancjach fonetycznych i istotnych **obocznościach leksykalnych**;
- różnorodnie odnotowanych **zapisów graficznych** (nawet w obrębie tej samej edycji *Pisma Świętego*);
- wykorzystaniu **kalek językowych**;
- opuszczeniu konkretnych nazw ptaków, co można potraktować zgodnie z postrzeganą kognitywno-komunikacyjną teorią przekładu jako **błąd metatranslacyjny**;
- odsłonięciu w niektórych wybiórczych przekładach biblijnych ewidentnego procesu **dowolności przekładoznawczej**;
- zaobserwowanych czynnikach i **realiach kulturowych** oraz uwarunkowaniach geograficznych odgrywających zasadniczą rolę w procesie tłumaczenia;
- zastosowanych **czynnikach kulturologicznych** dotyczących **kompetencji tłumacza**.

Warto także nadmienić, że w tłumaczeniach z języka hebrajskiego na język czeski lub polski ocieramy się o zasadnicze różnice, które nazwać można **kontekstem kulturowym** przejawiającym się przede wszystkim w odmiennych systemach językowych, innej obyczajowości i sposobie widzenia świata oraz specyficznych kodach zachowań. Ważnym elementem niniejszej monografii, na którym skupiłem swoją uwagę – analizując czeskie i polskie tłumaczenia biblijne – było odnotowanie (por. rozdz. III przykład IV–V) wyeksponowanych dwóch podstawowych zasad procesu przekładoznawczego, tj. zawężono badania na zagadnieniu **egzotyżacji i udomowieniu nazw**

własnych, a także na **synonimicznym nazewnictwie**, obecnym szczególnie w czeskich bliskoznacznych wyrazach awifaunistycznych, określonych przez dobrze zakorzenione w języku ptasie terminy *havran* – *krkavec*, z którymi to dosłownie obocznościami [gawron – kruk] w polskojęzycznych przekładach biblijnych użytkownicy tych tekstów nie spotykają się. Przekonaliśmy się również, że na podstawie wyekscerpowanych wersetów biblijnych – zwłaszcza czeskojęzycznych – poddanych drobiazgowej analizie, możemy dostrzec, że: *počeštěné poboby jmen vrostly ne jenom do tkáně jazyka, ale i do obrazné mysli jeho uživatelů* (por. Stich 2011: 10) – [tłum. pol.: zbohemizowane podobieństwa nazw własnych przedostały się nie tylko do tkanki języka, ale i do obrazowej myśli jego użytkowników]. W związku z tym stwierdzeniem odkryła nam się również głęboka wariacyjność pojęciowo-leksykalna w analizowanych tekstach, zwłaszcza z punktu widzenia treści i rangi ekspresywności.

Trzeba także zwrócić uwagę – zwłaszcza pod kątem zastosowanej ornitofaunistycznej terminologii – na istotny fakt, że zaprezentowana wymienność czeskich komponentów leksykalnych (*krkavec* ↔ *havran*) odbywa się w granicach semantycznej styczności.

Jestem głęboko przekonany, że niniejsza monografia, dotycząca wąskiego wycinka języka skoncentrowana wokół przekładów *Biblii*, jest przydatnym narzędziem zarówno dla leksykologów i leksykografów, jak też dla szerokiego grona badaczy języka oraz tłumaczy uprawiających swoją profesję, gdyż może stać się zachętą do podejmowania dalszych intralingwalnych i interlingwalnych badań nad zrozumieniem zastosowanej i właściwie przetłumaczonej leksyki w konkretnie analizowanym tekście oraz może również przyczynić się do przybliżenia i wyjaśnienia pozostałych opisywanych kwestii językoznawczych. Przytoczone analizy w niniejszej pracy nie obejmują naturalnie wszystkich możliwych aspektów niezwykle złożonej kwestii z zakresu konfrontatywnego przekładoznawstwa, lecz stanowią one jedynie wycinek tego zagadnienia. Niniejsze rozważania mogą zainteresować – jak już wspomniano – właśnie tłumaczy, dzięki podanym przykładom różnego oddawania nazw występujących w dawnych tekstach, które nie

zawsze można zidentyfikować ze współczesnymi określeniami. Niniejsza praca pokazuje także rozwój tłumaczeń *Biblii* na języki czeski i polski, bogactwo i różnorodność kultur obu narodów, w tworzeniu których istotną rolę odegrało również *Pismo Święte*.

Bibliografia źródlowa – bibliografické prameny (primární literatura):

Bible česká – díl prvý: Knihy Starého zákona, svazek I, Genesis–Judit, dle obecného znění latinského se stálým kritickým zřetelem k původním textům přeložil, úvod předeslal a výkladem provází Jan Hejčl, redigoval Antonín Podlaha, Praha 1917.

Bible česká – díl prvý: Knihy Starého zákona, svazek II, Ester – Sirachovcova, dle obecného znění latinského se stálým kritickým zřetelem k původním textům přeložil, úvody předeslal a výkladem provází Jan Hejčl, redigoval Antonín Podlaha, Praha 1921.

Bible česká – díl prvý: Knihy Starého zákona, svazek III, Isajáš – Knihy Machabejské, dle obecného znění latinského se stálým kritickým zřetelem k původním textům přeložil, úvody předeslal a výkladem provází Jan Hejčl, redigoval Antonín Podlaha, Praha 1925.

Bible – Český studijní překlad Bible, Stará a Nová smlouva přeložené z původních jazyků, páté doplněné vydání, Praha 2009.

Bible Pavlíkův studijní překlad, přel. Miloš Pavlík, Kroměříž 2014.

Bible Písmo svaté Starého a Nového zákona, Český ekumenický překlad, přel. Ekumenické komise pro Starý a Nový zákon, vydání druhé, Praha 1984.

Bible – Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih), Český ekumenický překlad, Praha 2008.

Bible – Překlad 21. století, přeloženo z hebrejštiny, aramejštiny, řečtiny, Vyd. Babilon, Praha 2009.

Bible – Slovo na cestu, Nakl. první vydání, Praha 2011

Bible Svatá – Pismo svaté Starého a Nového zákona podle posledního vydání Kralického z roku 1613, Praha 2009.

Bible Svatováclavská – Evangelia, doslov, konkordanci, vysvětlivky a slovníček opatřil Milan Kopecký, Brno 1991.

Biblia Jerozolimska, wydanie pierwsze, Poznań 2006.

Biblia królowej Zofii (Szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii, wydali Stanisław Urbańczyk i Vladimír Kyas, część I: *Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.

Biblia królowej Zofii (Szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii, wydali Stanisław Urbańczyk i Vladimír Kyas, część II: *Numeri, Deuteronomium, Iosue, Iudicum, Ruth, I regum, III Regum, IV Regum*, Kraków 1967.

Biblia królowej Zofii (Szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii, wydali Stanisław Urbańczyk i Vladimír Kyas, część III: *I Paralipomenon, II Paralipomenon, I Esdrae, Nehemiae, II Esdrae, Tobiae, Iudith, Fragmenty Isaiae, Ieremiae, Danielis, Nahum i I Machabaeorum*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.

Biblia to jest Całe Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, z hebrajskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłómaczona, Warszawa 1971.

Biblia to jest Całe Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, z hebrajskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłómaczona, Warszawa 1964.

Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego, Warszawa 2001.

Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r., transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w., Prymasowska Seria Biblijna, wydanie piąte, Warszawa 2000.

Jeruzalémská Bible – Písmo svaté vydané jeruzalémskou biblickou školou, Praha 2009.

Koran, przeł. z jęz. arabskiego i komentarz Józef Bielawski, Warszawa 1986.

Nová Zmluva Nášho Pána a Spasiteľa Ježiša Krista, podľa prekladu Redakčnej komisie Slovenskej evanjelickej cirkvi, Medzinárodný Zväz Gideonovcov, Bratislava 1995.

Nowy Testament – Nowy Przekład, tłumaczenie z języka greckiego, Warszawa 2004.

Pět Knih Mojžíšových včetně Haftarot s českým překladem rabína Efraima Sidona, Praha 2012.

Písmo Sväté Starého Zákona, Spolok Sv. Vojtecha, Bratislava 1955.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie polskim W.O. Jakóba Wujka T.J. Tekst poprawili oraz wstępami i krótkim komentarzem opatrzyli: ST Stanisław Styś; NT Jan Rostworowski. Kraków 1935.

Pismo Święte Starego Testamentu w przekładzie polskim W.O. Jakuba Wujka T.J. Tekst poprawił oraz wstępami i krótkim komentarzem opatrzył: ks. Stanisław Styś T.J. Wydanie drugie poprawione – Kraków 1956.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie polskim W.O. Jakuba Wujka S.J. Tekst poprawili oraz wstępami i krótkim

komentarzem opatrzyli: ST Stanisław Styś S.J.; NT Władysław Lohn S.J. Wydanie trzecie poprawione Kraków 1962.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych opracował Zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań–Warszawa 1989.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu „Biblia Warszawsko-Praska”, przeł. z języków oryginalnych i opracował K. Romaniuk, pierwszy Biskup Warszawsko-Praski, Warszawa 1997.

Pismo Święte Stary i Nowy Testament w przekładzie z języków oryginalnych opracował zespół pod red. ks. Michała Petera (ST) i ks. Mariana Wolniewicza (NT), Wydawnictwo Święty Wojciech, wydanie pierwsze – dodruk, Poznań 2012.

Pismo Święte w Przekładzie Nowego Świata, przetłumaczono z New World Translation of Holy Scriptures z uwzględnieniem języków oryginału, 1997.

Staročeská bible drážďanská a olomoucká, kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, *I Evangelia*, Praha 1981.

Staročeská bible drážďanská a olomoucká s částmi Bible litoměřicko-třeboňské, kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, *II Epištoly, Skutky apoštolů, Apokalypsa*, vydal Vladimír Kyas, Academia nakl. ČSAV, Praha 1985.

Staročeská bible drážďanská a olomoucká, kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, *III Genesis–Esdráš*, vydal Vladimír Kyas, Academia nakl. ČSAV, Praha 1988.

Staročeská bible drážďanská a olomoucká, kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, *IV Tobáš–Sirachovec*, vydali Vladimír Kyas † a Věra Kyasová, edici dokončila Jaroslava Pečířková, Nakl. Ferdinand Schöningh, Paderborn 1996.

Staročeská bible drážďanská a olomoucká s částmi Proroků rožmberských a Bible litoměřicko-třeboňské, kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, V/1 Izaiáš–Daniel, Vyd. první, Praha 2009.

Staročeská bible drážďanská a olomoucká s částmi Bible litoměřicko-třeboňské, kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, V/2 Ozeáš–2. Makabejská, Praha 2009.

Sväté Písmo Starého i Nového Zákona, Trnava 1998.

Bibliografia opracowań – sekundární literatura:

- S.O. Abogunrin, *Ewangelia według św. Łukasza*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 1239–1301.
- J. Abramowska, *Pisarze w zwierzyńcu*, Poznań 2010.
- P.J. Achtemeier 2004, *Encyklopedia biblijna*, Prymasowska Seria Biblijna, wydanie trzecie poprawione, Warszawa 2004.
- S. Adalberg, *Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich*, Warszawa 1889–1894, przedruk fotooffsetowy, Kraków 1994.
- I. Aharoni, *Animals mentioned in the Bible*, „Osiris” 1938, Vol. 5, s. 461–478.
- J.J. Allmen (kol.), *Biblický slovník*, przeł. J. Miřejovský, Praha 1991.
- Ambroży z Mediolanu, *Hexaemeron*, przeł. W. Szoldrski, wstęp A. Bogucki, „Pisma starochrześcijańskich pisarzy” 1969, t. IV. Warszawa 1969.
- Ambroży, *Wykład Ewangelii według św. Łukasza*, przeł. W. Szoldrski, oprac. i wstęp A. Bogucki, „Pisma starochrześcijańskich pisarzy” 1977, t. XVI, Warszawa.
- K. Amerling, *Fauna čili zvířena česká I. Popsání ssavců, ptáků, plazů, obojživelníků a ryb všech, jenž zemi českou obývají*, Praha 1852.
- J. André, *Les noms d’oiseaux en latin*, Paris 1967.
- S. Andres, *Velký příběh bible*, przeł. z niem. R. Černý, Praha 1969.
- L. Antonín, *Bestiář. Bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*, Praha 2003.
- J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995.
- J.D. Apresjan, *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka” 1994, nr 6, s. 5–12.

- J.D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. Z. Kozłowska i A. Markowski, wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995.
- Arystoteles, *O poruszaniu się przestrzennym zwierząt (De animalium incessu)*, przeł. wstęp, komentarz i skorowidz P. Siwek, Warszawa 1975.
- Arystoteles, *O częściach zwierząt (De partibus animalium)*, przeł. wstęp, komentarz i skorowidz P. Siwek, Warszawa 1977.
- Arystoteles, *O rodzeniu się zwierząt (De generatione animalium)*, przeł. wstęp, komentarz i skorowidz P. Siwek, Warszawa 1979.
- Arystoteles, *Zoologia (Historia animalium)*, przeł. wstęp, komentarz i skorowidz P. Siwek, Warszawa 1982.
- Augustyn, *Objaśnienia Psalmów*, „Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy” 1986, t. XXXVIII–XLII, tłum. J. Sulowski, Warszawa.
- Augustyn, *Państwo Boże*, przeł. W. Kubicki, wstęp J. Salij, wydanie drugie, Kęty 1998.
- M. Bachtin, *Estetika slovesnogo tvorčestva*, Moskwa 1979.
- M. Balabán, *Nejkrásnější píseň Šalomounova*, w: *Píseň písní v českých překladech 15.–21. století*, Praha–Litomyšl 2003, s. 165–197.
- M. Balabán, O. Nytrová, *Biblický třpyt v české poezii XX. století. Ohlasy Nového zákona*, Davle 2007.
- B. Balcar, *Tajemství potopy*, Praha 1991.
- J. Baldock, *Kobiety w Biblii*, przeł. K. Lossman, Warszawa 2008.
- K. Banka (red.), *Słownik wiedzy o religiach*, Warszawa–Bielsko 2010.
- M. Bańko, *Inny słownik języka polskiego PWN Ia...Ó*, Warszawa 2000.
- M. Bańko, *Inny słownik języka polskiego PWN Ip...Ż*, Warszawa 2000.
- M. Bańko, (red.), *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych* PWN, Warszawa 2007.
- A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego A–K*, tom I, Warszawa 2000.
- A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego L–P*, tom II, Warszawa 2000.
- K. Bardski, *W kręgu symboli biblijnych*, Kraków 2010.
- J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin 2001.

- J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006.
- J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin 2007.
- H. Bartwicka, *Od dwutekstu do słownika przekładowego (z praktyki leksykografa)*, w: *Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*, red. W. Chlebda, Opole 2011, s. 145–151.
- J. Baum, *Starý seznam Fričovy sbírky ptáků*, „Časopis Národního musea“ 1938, CXII, s. 151–154.
- J. Baum, *Náš nejstarší ornithologický spis*, „Časopis Národního musea“ 1946, CXV, s. 53–60.
- Bazyli Wielki, *Wybór homilij i kazań*, przeł. i wstęp T. Sinko, Kraków 1947.
- S. Bąba, G. Dziamska, J. Liberek, *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1995.
- M. Beaumont, *ABC Bible*, przeł. R. Brahová, Praha 2007.
- U. Becker, *Slovník symbolů*, przeł. z niem. P. Patočka, Praha 2002.
- A. Bednarczyk, *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*, Warszawa 2008.
- J. Bělič, A. Kamiš, K. Kučera, *Malý staročeský slovník*, Praha 1978.
- J. Beneš, *O českých příjmeních*, Praha 1962.
- J. Beneš, *Německá příjmení u Čechů*, Ústí nad Labem 1998.
- A. Berlin, *Zephaniah. A New Translation with Introduction and Commentary*, the Anchor Bible, Volume 25, Doubleday, New York, London, Toronto, Sydney, Auckland 1994.
- A. Berman, *Przekład jako doświadczenie obcego*, w: *Współczesne teorie przekładu. Antologia*, red. P. Bukowski i M. Heydel, przeł. U. Hrehorowicz, Kraków 2009, s. 247–264.
- E. Bezzel, *Ptáci. Klíč ke spolehlivému určování 3 znaky*, przeł. T. Kapic, Dobřejovice 2004.
- Biblická konkordance k textu kralické bible*, Liberec 1993.
- M. Bič, *Výklady V ke Starému zákonu. Knihy deuterokanonické: Tóbijáš, Júdit, Ester, Moudrost, Sírachovec, Báruk, Pridavky k Danielovi, I. Makabejská, II. Makabejská*, Kostelní Vydří 1996.

- M. Bič, P. Pokorný, *Co nevíš o Bibli. Úvod do studia Starého a Nového zákona*, Praha 1997.
- H. Biedermann, *Leksykon symboli*, przeł. J. Bubnowicz, Warszawa 2001.
- E. Bińczyk, *Socjologia wiedzy w Biblii*, Kraków 2003.
- L. Boadt, *Księga Rodzaju*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 264–310.
- M. Bocian, *Leksykon postaci biblijnych. Ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie oraz w literaturze, muzyce i sztukach plastycznych*, przeł. J. Zychowicz, Kraków 1995.
- V. Bogner, *Starý zákon, Knihy prorocké II – Jeremiáš, Pláč, Baruch, Jeremiášův list*, Praha 1979.
- S. Bortnowski, *Scenariusze półwariackie, czyli poezja współczesna w szkole*, Warszawa 1997.
- W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Z. Borzymińska, R. Żebrowski, *Polski słownik judaistyczny. Dzieje – kultura – religia – ludzie*, tom pierwszy, Warszawa 2003.
- Z. Borzymińska, R. Żebrowski, *Polski słownik judaistyczny. Dzieje – kultura – religia – ludzie*, tom 2, Warszawa 2003.
- S. Botheroyd, P.F. Botheroyd, *Słownik mitologii celtyckiej*, przeł. z niem. P. Latko, Katowice 2006.
- J. Bowker, *Bible – ilustrovaný průvodce Starým a Novým zákonem*, przeł. i odpovědný red. M. Janata, české vydání první, Praha 2005.
- B. Bozak, *Księga Jeremiasza*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 882–920.
- R. Brandstaetter, *Cztery Poematy. Przekłady biblijne z języka hebrajskiego, Kaznodzieja, Hiob, Treny Jeremiasza i Pieśń nad Pieśniami*, Warszawa 1984.
- J. Briend, *Biblia i kosmogonie starożytnego Wschodu*, w: *Świat Biblii*, red. A. Lemaire, przeł. B. Panek, Wrocław 2001, s. 65–67.
- P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, Prymasowska Seria Biblijna, wydanie trzecie, Warszawa 2000.

- R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, *Katolicki komentarz biblijny*, red. pol. nauk. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001.
- A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1927/1993.
- T. Brzegowy, *Księga Izajasza rozdz. 1–12, Nowy komentarz biblijny, Stary Testament*, tom XXII, część 1, Częstochowa 2010.
- J. Brzozowski, *Stanąć po stronie tłumacza. Zarys poetyki opisowej przekładu*, Kraków 2011.
- I.T. Budil, *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, Praha 2003.
- W. Carter, *Matthew and the Margins: A Socio-political and Religious Reading*. Journal for the study of the New Testament, supplement series 204, Sheffield 2000.
- M. Cetwiński, M. Derwich, *Herby, legendy, dawne mity*, Wrocław 1989.
- W. Chlebda, *Dzisiejszy język polski a biblizmy (glosa leksykograficzna)*, w: *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego: z okazji 400-lecia wydania Biblii ks. Jakuba Wujka*, red. Z. Adamek i S. Koziara, Tarnów 1999, s. 145–149.
- W. Chlebda, *Ekwiwalencja i ekwiwalenty: między słownikiem i tekstami*, w: *Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*, red. W. Chlebda, Opole 2011, s. 21–43.
- J. Chmiel, *Biblia a reklama*, w: *Język Biblii a język współczesny*, Kraków 2006, s. 86–93.
- W. Chrostowski, *Status zwierząt w świetle Biblii*, w: *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy oraz inne studia*, tom 34, rozdz. XIII, Warszawa 2009, s. 301–320.
- W. Chrostowski, *Dobroć wobec zwierząt w świetle Biblii*, w: *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy oraz inne studia*, tom 34, rozdz. XIV, Warszawa 2009, s. 321–341.
- W. Chrostowski, *Przedmowa*, w: *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy oraz inne studia*, Rozprawy i Studia Biblijne, tom 34, Warszawa 2009, s. 7–11.
- J.E. Cirlot, *Słownik symboli*, przeł. I. Kania, Kraków 2012.

- R.J. Clifford, *Psalms 73–150, Abingdon Old Testament commentaries*, Nashville 2003.
- R.J. Clifford, *Księga Wyjścia*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, Prymasowska Seria Biblijna, wydanie drugie, Warszawa 2004, s. 72–99.
- R.J. Clifford, R.E. Murphy, *Księga Rodzaju*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 11–71.
- J.C. Cooper, *Zwierzęta symboliczne i mityczne*, przeł. A. Kozłowska-Ryś i L. Ryś, Poznań 1998.
- J.C. Cooperová, *Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů*, przeł. A. Plzák, Praha 1999.
- G.P. Couturier, *Księga Jeremiasza*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, Prymasowska Seria Biblijna, wydanie drugie, Warszawa 2004, s. 677–725.
- J.F. Craghan, *Księga Wyjścia*, tłum. T. Mieszkowski, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. W.R. Farmer, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 311–358.
- J.C. Cruz, *Tajemnice, cuda i osobliwości w życiu świętych*, przeł. W. Turek i D. Sikorska, Gdańsk 2004.
- J. Czech, *Biblické příběhy v proměnách času*, Praha 2006.
- Čan / T. Ungár, *Píseň písní*, w: *Píseň písní v českých překladech 15.–21. století*, Praha–Litomyšl 2003, s. 165–197.
- F. Čermák, *Překládání lexikografie*, w: *Manuál lexikografie*, edit. F. Čermák a R. Blatná, Jinočany 1995, s. 230–248.
- J. Černý, J. Holeš, *Sémiotika*, Praha 2004.
- M. Dahood, *Psalms III 101–150. The Anchor Bible*, Vol. 17, Garden City, New York 1984.
- J. Damborský, *Nazwy własne w ujęciu konfrontatywnym. Sławistyka I*, „Zeszyty Naukowe WSP im. Powstańców Śląskich w Opolu“ 1994, s. 21–24.
- A. Dante, *Boska komedia*, przeł. E. Porębowicz, posłowie i przypisy M. Maślanka-Soro, Kraków 2005.

- T.M. Dąbek, *Czy rozumiesz, co czytasz?*, w: *Język Biblii a język współczesny*, praca zbiorowa, Kraków 2006, s. 23–31.
- E. Dąbrowski, *Życie Jezusa Chrystusa w opisie ewangelistów*, wydanie czwarte ilustrowane i poszerzone Poznań 1957.
- A. Dąbrówka, E. Geller, R. Turczyn, *Słownik synonimów*, Warszawa 1998.
- Ch. De Capoa, *Stary Testament postacie i epizody. Leksykon, historia, sztuka, ikinografia*, przeł. E. Morka, Warszawa 2007.
- W. Decyk-Zięba, S. Dubisz, (red. nauk.), *Glosariusz staropolski. Dydaktyczny słownik Etymologiczny*, Warszawa 2008.
- M. Degl’Innocenti, S. Marinone, *Biblia w historiach i obrazach*, przeł. K. Burski, Częstochowa 2011.
- E. Dereń, E. Polański, *Słownik języka polskiego z frazeologizmami*, Chorzów 2009.
- M. Derwojedowa, H. Karaś, D. Kopczyńska, (red.), *Język polski – kompendium*, Warszawa 2005.
- S.P. De Vries Manuelszoon, *Obrzędy i symbole Żydów*, przeł. z niderlandzkiego i oprac. A. Borowski, Kraków 1999.
- S.P. De Vries, *Židovské obřady a symboly*, przeł. M. Holá, Praha 2008.
- B. Dillard Raymond, Longman III Tremper, *Úvod do Starého zákona*, przeł. V. Schneeberger, P. Jartym, P. Štíčka, Praha 2003.
- R. Dittmann, *Místní jména v českých překladech Starého zákona*, Olomouc 2009.
- K. Długosz-Kurczabowa, *Szkice z dziejów języka religijnego*, Warszawa 2007.
- J. Dobraczyński, *Manna i chleb*, wydanie czwarte, Warszawa 1963.
- M. Dobříková, M. Kyseľ, *Fauna we frazeologii starotestamentowych przypowieści*, w: *Životinje u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb 2014, (online) <http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/kazalo-radovi>
- Ch. Dohmen, G. Stemberger, *Hermeneutika židovské Bible a Starého zákona*, przeł. Š. Zbytovský, Praha 2007.
- W. Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, tom II, D–G, Warszawa 1965.

- W. Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, tom III, H–K, Warszawa 1964.
- W. Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, tom VIII, S–Ś, Warszawa 1966.
- W. Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, tom IX, T–Wyf, Warszawa 1967.
- J.D. Douglas, *Nový biblický slovník*, przeł. A. Koželuhová, H. Nezbedová, B. Procházka, J. Štifter, R. Matulík, Praha 1996.
- G.R. Driver, *Birds in the Old Testament*, „Palestine Exploration Quarterly” 1955, nr 87, s. 5–20.
- G.R. Driver, *Once again: birds in the Bible*, „Palestine Exploration Quarterly” 1958, nr 90, s. 55–58.
- S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, tom I, A–J, Warszawa 2003.
- S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, tom III, P–Ś, Warszawa 2003.
- S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, tom IV, T–Ż, Warszawa 2003.
- P. Dubovský (edit.), *Genезis. Komentáre k Starému zákonu*, I zväzok, Trnava 2008.
- P. Dubovský (edit.), *Marek. Komentáre k Novému zákonu*, 1. zväzok, Trnava 2013.
- B. Dunaj (red.), *Popularny słownik języka polskiego*, Warszawa 2001.
- J. Dungel, K. Hudec, *Atlas ptáků České a Slovenské republiky*, Praha 2005.
- J. Ďurica, *Komentáre a marginálie Jeruzalemskej Biblie k Pentateuchu*, przeł. A. Botek, Bratislava 1998.
- J. Dybiec-Gajer, *Zmierzyć Przekład. Z metodologii oceniania w dydaktyce przekładu pisemnego*, Kraków 2013.
- W. Dyniak, *Łowy, łowcy i zwierzyna w przysłowiaach polskich*, Wrocław 1993.
- U. Dzika, *Krytyka przekładu jako klucz do poznania Biblii*, w: *Studia o przekładzie* red. P. Fast nr 9, Katowice 1999, s. 147–158.
- P. Eisner, *Rady Čechům jak se hravě přiučiti češtině*, Praha 2002.

- M. Elliott, S. Travis, *Knihy deuterokanonické*, w: *Průvodce Biblií revidované a rozšířené vydání třímilionového bestselleru*, przeł. z ang. R. Matulík a J. Hus, red. R. Řehák, Praha 2004, s. 515–523.
- Encyklopedia Katolicka C–Dob.*, t. III, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1995.
- Encyklopedia Katolicka*, t. XV, red. E. Gigilewicz, Lublin 2011.
- Encyklopedia Katolicka, Porpora-Reptowski*, t. XVI, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012.
- Encyklopedia Katolicka Rep.–Ser.*, t. XVII, Lublin 2012.
- R.J. Faley, *Księga Kapłańska*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. pol. nauk. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 101–129.
- W.R. Farmer (red.), *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000.
- V.M. Fernandez, *Lamentacje*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 921–926.
- J. Filipec, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie (příspěvek k poznání systému v slovní zásobě)*, Praha 1961.
- J. Filipec, F. Daneš, V. Mejstřík, (red.), *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 2005.
- P. Filipi, *Pozvání k naději. Kapitoly o homiletické hermeneutice a exegesi*, Praha 2006.
- V. Fischl, *Píseň písní*, w: *Píseň písní v českých překladech 15.–21. století*, Praha–Litomyšl 2003, s. 165–197.
- A. Fitzgerald, *Księga Barucha*, w: *Katolicki komentarz biblijny* red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 733–739.
- V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina I–II*, Praha 1926/1928.
- V. Flajšhans, *Naše řeč – ptačí*, „Naše řeč“ 1940, ročník 24, číslo 2, s. 33–43.
- D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Tyrzyński, Warszawa 1990.

- D. Fouilloux, *Slovník biblické kultury*, Praha 1992.
- A. Frič, *České ptactvo*, „Časopis českého museum“ 1851, č. XXV, s. 147–154.
- B. Fučík, J. Pokorný, *Zakopaný pes*, Praha 2009.
- J. Fuksová, *Isidor ze Sevilly – Etymologiae XII*, Praha 2004.
- J. Fuksová, *Hildegarda z Bingen – Ptačí medicína*, Praha 2013.
- T. Gadacz, B. Milerski, (red. nauk.), *Religia Encyklopedia PWN*, t. 6, Warszawa 2002.
- M. Gaszyńska-Magiera, *Przekład literacki jako spotkanie międzykulturowe*, w: *Translatio i literatura*, red. nauk. A. Kukułka-Wojtasik, Warszawa 2011, s. 137–144.
- J. Gebauer, *Slovník staročeský, díl I [A–J]; díl II [K–N]*, druhé nezměněné vydání, Praha 1970.
- G. Gesce, H. Horváth, *Malý lexikon bible*, przeł. K. Košková, Bratislava 1990.
- W. Gesenius, F. Buhl, *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament* (wyd. 17), Leipzig 1915.
- B.L. Goddard, *Animals & Birds of the Bible*, Lafayette 2007.
- J. Godyń, *Mały słownik biblizmów języka polskiego*, wydanie drugie poprawione, uzupełnione i rozszerzone, Kraków 2006.
- A.W. Góra, (A.B. Гупа), *Символика животных в славянской народной традиции*, Moskwa 1997.
- A. Grabner-Haider, *Praktyczny słownik biblijny*, przeł. i oprac. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Warszawa 1994.
- E. Gruszczyńska, *Wpływ gramatyki na literaturę w kontekście przekładu*, w: *Translatio i literatura*, red. nauk. A. Kukułka-Wojtasik, Warszawa 2001, s. 165–174.
- F. Gryglewicz, *Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz, Pismo Święte Nowego Testamentu*, tom III, część 3, Poznań–Warszawa 1974.
- B. Grygová, *Překlad odborného textu*, w: *Překlad a překládání*, Olomouc 2010, s. 203–214.

- Grzegorz Wielki, *Moralia, Komentarz do Księgi Hioba*, t. 4, księgi XVII–XXII, seria: źródła monastyczne nr 63, przekł. E. Buszewicz, ks. A. Wilczyński, Kraków 2013.
- Grzegorz Wielki, *Dialogi*, seria: źródła monastyczne nr 23, przeł. E. Czerny, A. Świderkówna, Kraków 2000.
- Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, przeł. wstęp, i przypisy M. Przyszychowska, Kraków 2007.
- E.A. Gutt, *Dystans kulturowy a przekład*, przeł. A. Pokojska, Kraków 2004.
- A. Haber, *Atlas ptaków leśnych*, Warszawa 1961.
- A. Hadravová, *Kniha dvacatera umění mistra Pavla Židka část přírodovědná*, Praha 2008.
- M. Hagen, *Realia biblica geographica, naturalia, archaeologica, quibus compendium introductionis Biblicae completur et illustratur, auctore M.H.*, Parisiis 1914.
- F.X. Halas, D. Halasová, *Jeruzalémská bible*, Kostelní Vydří 2009.
- J. Haller, *Český slovník věcný a synonymický I*, Praha 1969.
- L. Hampl: *Problemy przekładalności frazeologicznych jednostek leksykalnych (na materiale polskim i czeskim)*, w: *Pamięć kulturowa i pamięć lingwistyczna w przekładzie*, red. W. Gorczyca i E. Michalska, Bielsko-Biała 2008, s. 77-86.
- L. Hampl, *Rola profilowania w tłumaczeniu jednostek leksykalnych (na przykładach czeskich i polskich frazeologizmów)*, w: *Odborová didaktika v príprave a ďalšom vzdelávaní učiteľa materinského jazyka a literatury*, Ružomberok 2010, s. 127–138.
- L. Hampl, *Předpověď počasí a ročního období podle lidových tradic s využitím domény zvířecích/ptačích lexikálních ekvivalentů používaných v českých a polských frazeologizmech*, w: *Parémie národů slovanských V*, Ostrava 2010, s. 29–39.
- L. Hampl, *Skonwencjonalizowane jednostki leksykalne z bazowym członem liczbowym w czeskiej i polskiej frazeologii*, „Opera Slavica – Slavistické rozhledy, jazykovědný sešit“ 2011, ročník XXI, číslo 2, s. 19–33.
- L. Hampl, *Najistotniejsze podobieństwa i różnice przetłumaczonych hiperonimicznych i hiponimicznych wyrazów leksykalnych*

- w przekładach czeskich i polskich wersetów biblijnych na wybranym przykładzie „ptak–wróbel”, „Studia Slavica” 2011, č. XV, s. 241–255.
- L. Hampl, *Ptactwo we frazeologii czeskiej i polskiej. Konceptualizacja – obraz – odzwierciedlenie*, Bielsko-Biała 2012.
- L. Hampl, *Rozbor lexikálních jednotek biblického textu na materiálu polských a českých překladů Svatého písma*, w: *Dotknąć słowiańszczyzny. Języki, literatura i kultura krajów słowiańskich*, Bielsko-Biała–Poznań 2012, s. 33–42.
- L. Hampl, *Przekład tekstów biblijnych jako źródło badań językoznawczych. Analiza leksykalna z uwzględnieniem dominanty semantycznej*, „Między Oryginałem a Przekładem” 2012, tom XVIII, s. 135–147.
- L. Hampl, *Innowacyjność w języku czy anomalia w przekładzie*, w: *Filologie, areál a praxe, Inovativnost v současných filologických oborech*, sv. II., red. L. Pavera, I. Pospíšil, Praha 2012, s. 68–81.
- L. Hampl, *Analiza porównawcza różnic i podobieństw w tłumaczeniu czeskich i polskich wersetów biblijnych (na wybranym materiale przekładów Pisma Świętego) z domeny somatyzmów*, w: *Ediční řada Inovativnost ve vědě a v praxi*, sv. III, *Przekraczanie granic I*, Praha 2012, s. 25–42.
- L. Hampl, *Świat awifauny w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego (sowy i jaskółki)*, Bielsko-Biała 2013.
- L. Hampl, *Przygody „wróbla”. Czeskie i polskie przekłady nazw środków płatniczych w tekstach biblijnych*, w: *Studia o Przekładzie* nr 35, *Przekład – kolonizacja czy szansa*, red. P. Fast, Katowice 2013, s. 225–244.
- L. Hampl, *Świat awifauny II w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego (ptactwo czyste i nieczyste)*, *Rozprawy Naukowe* nr 53, *Wymiary Humanistyki*, Bielsko-Biała 2014.
- L. Hampl, *Onomastyczna refleksja z zakresu używalności, występowania i frekwencji przedstawicieli PTACTWA w czeskich i polskich nazwiskach*, „Świat Słowian” 2014, t. III, s. 9–19.
- L. Hampl, *Lexikální rozbor biblického textu na materiáloch poľských a českých prekladov Svätého písma ako zdroj rozšírenia jazykových*

- skúmaní*, „Disputationes Scientificalae“ 2014, roč. XIV, č. 2/2014, s. 184–193.
- L. Hampl, *Strategia tłumaczenia biblijnych jednostek leksykalno-frazeologicznych z bazowym komponentem somatycznym „zqb” na język czeski i polski*, w: *Studia o przekładzie* nr 37, red. P. Fast, *Strategie translatorskie od modernizmu do (post)postmodernizmu*, Katowice 2014, s. 281–301.
- L. Hampl, *Strategia synonimii w przekazie biblijnym na materiale czeskim i polskim*, w: *Z badań nad Biblią 18. Wiara i jej przekaz w Piśmie Świętym*, praca zbiorowa red. ks. R. Bogacz, Kraków 2014, s. 101–119.
- L. Hampl, *Procesy przekładu i metody translacyjne na materiale czeskim i polskim – ekwiwalencja realiów biblijnych*, „Między Oryginałem a Przekładem” 2015, tom XXVII, s. 89–110.
- L. Hampl, *Říše ptáků v každodenní komunikaci. České a polské biblické frazeologizmy s ptačím názvoslovím*, w: *Doświadczenie codzienności w języku i w literaturze czeskiej*, red. nauk. M. Balowski, Bohemica Posnaniensia fasc. 12, Poznań 2015, s. 357–373.
- L. Hampl, *Tłumacz jako identyfikator i interpretator przekładanego tekstu (na materiale czeskim i polskim)*, w: *Studia o przekładzie* nr 38, red. P. Fast *Tłumacz i zdrada*, Katowice 2015, s. 231–245.
- L. Hampl: *Kategoria pojęciowa ptactwa w czeskiej i polskiej kulturze, języku oraz w przekładzie*, w: *Ptaki przeploty* red. B. Mytych-Forajtej i K. Jaglarz, Biblioteka „Opcji” nr 24, Katowice 2015, s. 83–97.
- L. Hampl: *Aspekty przekładoznawcze wokół biblijnej przepiórki w czeskich i polskich tłumaczeniach Pisma Świętego Lb 11,31-35*, w: *Beskidzkie dziedzictwo IV* red. S. Cader i S. Ciupka, Kraków 2015, s. 43–59.
- J. Hanuš a kol., *Boží slovo a slovo lidské. Čtení, překlad a výklad posvátných textů v křesťanství, židovství a islámu*, Brno 2012.
- J. Hanzák, M. Bouchner, K. Hudec, *Světlem zvířat. Ptáci*, II díl, 2 část, Praha 1974.

- J. Hanzák, K. Hudec, *Světlem zvířat. Ptáci*, II díl, 1 část, Praha 1974.
- J. Harasymowicz, *Poezje wybrane*, wybór wierszy i słowo wstępne autora, Warszawa 1971.
- D.J. Harrington, *Mądrość Stracha*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 810–836.
- S. Hastingsová, *Ilustrovaná biblia*, przeł. A. Kováčová (SZ) a A. Ujlakyová (NZ), Bratislava 1997.
- D. Heaster, *Biblické základy. Studijní příručka, odkrývající radostný a pokojný charakter pravého křesťanství*, Birmingham 2002.
- W. Heflik, A. Mrozek, L. Natkaniec-Nowak, B. Szczepanowicz, *Atlas biblijnych kamieni szlachetnych i ozdobnych. Pochodzenie, miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków 2005.
- J. Hejčl, *Bible česká. Díl prvý: Knihy Starého zákona, svazek I, Genesis – Judit*, dle obecného znění latinského se stálým kritickým zřetelem k původním textům přeložil, úvod předeslal a výkladem provází J. Hejčl, redigoval A. Podlaha, Praha 1917.
- J. Hejčl, *Bible česká. Díl prvý: Knihy Starého zákona, svazek II, Ester – Sirachovcova*, dle obecného znění latinského se stálým kritickým zřetelem k původním textům přeložil, úvody předeslal a výkladem provází J. Hejčl, redigoval A. Podlaha, Praha 1921.
- J. Hejčl, *Bible česká. Díl prvý: Knihy Starého zákona, svazek III, Isajáš – Knihy Machabejské*, dle obecného znění latinského se stálým kritickým zřetelem k původním textům přeložil, úvody předeslal a výkladem provází J. Hejčl, redigoval A. Podlaha, Praha 1925.
- J. Hejčl, *Eucharistická četba bible*, Praha 1933.
- J. Hejčl, *Čtení z Pisma Svatého Starý zákon*, texty Pisma sv. SZ s úvahami a výkladem, Praha 1939.
- K. Hejwowski, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa 2006.
- K. Hejwowski, *Klasyfikacja błędów tłumaczeniowych – teoria i praktyka*, w: *Jakość i ocena tłumaczenia*, red. A. Kopczyński i M. Kizeweter, Warszawa 2009, s. 141–161.

- K. Hejwowski, *Nazwy własne w tekście literackim – techniki tłumaczenia*, w: *Przekład-język-kultura III*, red. R. Lewicki, Lublin 2012, s. 11–22.
- J. Heller, *Vocabularium biblicum septem linguarum – Biblický slovník sedmi jazyků hebrejsko-řecko-latinsko-anglicko-německo-maďarsko-český*, Praha 2000.
- J. Heller, *Výkladový slovník biblických jmen*, Praha 2003.
- J. Heller, *Na čem mi záleží. Rozhovory nad Biblií*, Praha 2009.
- S. Hervey, I. Higgins, *Thinking Translation: A Course in Translation Method, French-English*, London–New York 1992.
- G. Hertzka, *Cudowna medycyna św. Hildegardy z Bingen Doktora Kościola. Bóg leczy poprzez naturę*, przeł. E. Panek, Kraków 2012.
- Hildegarda z Bingen, *Ptačí medicína*, przeł. z łac. J. Fuksová, Praha 2013.
- J. Hoblík, *Proroci, jejich slova a jejich svět*, Praha 2009.
- J. Holub, F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952.
- J. Holub, S. Lyer, *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, Praha 1982.
- J. Hrbata, *Klíč ke Starému zákonu*, Brno 1993.
- M. Hrdlička (red.), *K verbální a neverbální komunikaci. Výběr z prací českých a slovenských autorů*, Ostrava 2004.
- M. Hrdlička, E. Gromová, *Antologie teorie uměleckého překladu. Výběr prací českých a slovenských autorů*, Ostrava 2004.
- F. Hrnčíř, *Přírodopis ptactva*, Praha 1923.
- J. Hubáček, *Výběrový slovník českých slangů*, Ostrava 2003.
- J. Hugo (edit.) a kol., *Slovník nespisovné češtiny. Argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost, historie a původ slov*, Praha 2006.
- J. Hus, *Píseň písni*, w: *Píseň písni v českých překladech 15.–21. století*, Praha–Litomyšl 2003, s. 32–49.
- B. Ilek, *Překlad jako zrcadlo stylu*, w: *Antologie teorie uměleckého překladu (Výběr z prací českých a slovenských autorů)*, red. M. Hrdlička, E. Gromová, Ostrava 2004, s. 179–190.
- L. Impelluso, *Natura i jej symbole. Rośliny i zwierzęta. Leksykon historia, sztuka, ikonografia*, przeł. H. Cieśla, Warszawa 2006.

- Isidor ze Sevilly, *Etymologie XII*, przeł. a poznámky J. Fuksová, Praha 2004.
- C. Jakubiec, *Pismo Święte Starego Testamentu. Księga Hioba, wstęp, przekład z oryginału, komentarz, ekskursy*, tom VII, część 1, Poznań–Warszawa 1974.
- J. Chryzostom, *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza, część druga: homilie 41–90*, przeł. z jęz. gr. A. Baron i J. Krystyniacki, Źródła myśli teologicznej nr 23, Kraków 2001.
- J. Janikowska, *Bartosz Wierzbęta – tłumacz świadomy*, w: *Wielcy tłumacze – Studia o przekładzie* nr 33, red. P. Fast, Katowice 2012, s. 279–302.
- P. Janikowski, *Obrazy religijności. Odmienność religijna w przekładzie*, w: *Odmienność kulturowa w przekładzie*, red. P. Fast, P. Janikowski, A. Olszta, *Studia o przekładzie* nr 25, Katowice–Częstochowa 2008, s. 53–66.
- T. Jelonek, *Prorocy Starego Testamentu*, Kraków 2007.
- T. Jelonek, *Biblia w kulturze świata*, Kraków 2007.
- T. Jelonek, *Repetytorium biblijne*, Kraków 2009.
- J. Jirásek, *Versuch über die Naturgeschichte einiger im Berauner Kreise gelegenen Kammeral-Herrschaften, besonders Zbirow, Toczniak und Königshof, und der anliegenden im Pilsner Kreise gelegenen Herrschaften Miröschau und Wosek*, „Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften“, Jahr 1786, s. 60–106.
- J. Jirsík, *Naši pěvci*, Praha 1955.
- L.T. Johnson, D.J. Harrington (edit.), *Evangelium podle Lukáše*, przeł. M. Mikulicová, Kostelní Vydří 2005.
- H. Jüngling, *Księga Psalmów – wprowadzenie*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 676–714.
- W.C. Kaiser, P.H. Davids, F.F. Bruce, M.T. Brauch, *Trudne fragmenty Biblii*, konsultacja naukowa pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2011.

- J. Kajfosz, *Językowy obraz świata w etnokulturze Śląska Cieszyńskiego*, Český Těšín 2001.
- J. Kajfosz, *Magia w potocznej narracji*, Katowice 2009.
- Z. Kaleta, *Ewolucja nazwisk słowiańskich: studium teoretyczno-porównawcze*, Kraków 1991.
- Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, *Prace Slawistyczne* nr 107, Warszawa 1998.
- A. Kamieńska, *Pochwała niemożności*, w: *Polscy pisarze o sztuce przekładu* s. 380, Warszawa 1972.
- J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, tom I, A–G, wydanie fotooffsetowe, Warszawa 1900/1952.
- J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, tom II, H–M, wydanie fotooffsetowe, Warszawa 1902/1952.
- J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, tom III, N–Ó, wydanie fotooffsetowe, Warszawa 1904/1952.
- J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, tom IV, P–Prożyszcze, wydanie fotooffsetowe, Warszawa 1908/1952.
- J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, tom V, Próba–R, wydanie fotooffsetowe, Warszawa 1912/1952.
- J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, tom VI, S–Ś, wydanie fotooffsetowe, Warszawa 1915/1952.
- J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, tom VII, T–Y, wydanie fotooffsetowe, Warszawa 1919/1953.
- J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, tom VIII, Z–Ż, wydanie fotooffsetowe, Warszawa 1927/1953.
- R.J. Karris, *Ewangelia według świętego Łukasza*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 1034–1107.
- Z. Kempf, *Gołębica czy gołąb?*, „Język polski” 1984, rocz. LXIV, zeszyt 5, s. 335–341.
- D. Kępa-Figura, *Kategoryzacja w komunikacji językowej na przykładzie leksemu ptak*, Lublin 2007.
- A. Kiklewicz, *Znaczenie w języku – znaczenie w umyśle. Krytyczna analiza współczesnych teorii semantyki lingwistycznej*, Olsztyn 2012.

- D. Kidner, *Knihy poetické a mudroslovné. Od Joba k Písni písni*, w: *Průvodce Biblií* 2004, revidované a rozšířené vydání třímilionového bestselleru, przeł. z ang. R. Matulík i J. Hus, odpovědný red. R. Řehák, Praha 2004, s. 344–407.
- M. Kita, E. Polański, *Słownik tematyczny języka polskiego*, Warszawa 2002.
- L. Klimeš, *Slovník cizích slov*, šesté přepracované a doplněné vydání, Praha 1998.
- M. Klöcker, M. Tworuschka, U. Tworuschka, *Etyka wielkich religii. Mały słownik*, przeł. M. Dziekan, M. Mejor, P. Pachciarek, Warszawa 2002.
- Z. Klůz, *Naše ptactvo v lidovém názvosloví a vědecké terminologii*, Praha 1977.
- S. Kłosiewicz, *Ptaki święte, przeklęte i inne*, Warszawa 1998.
- A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa 2005.
- K. Kłosińska, *Skąd się biorą słowa*, Warszawa 2005.
- S. Kobielus, *Człowiek i ogród rajska w kulturze religijnej średniowiecza*, Warszawa 1997.
- S. Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002.
- S. Kobielus, *Fizjologi i Aviarium. Średniowieczne traktaty o symbolice zwierząt*, Kraków 2005.
- S. Kobielus, *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, wydanie drugie, Kraków 2011.
- S. Kobielus, *Lapidarium christianum. Symbolika drogich kamieni. Wczesne chrześcijaństwo i średniowiecze*, Tyniec 2012.
- L. Koehler, W. Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden 1958.
- L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. I, א-צ, red. nauk. wyd. pol. P. Dec, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2008.
- L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. II, ד-ת, red. nauk. wyd. pol. P. Dec, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2008.

- K. Komárek, *Osobní jména v českých biblích*, Olomouc 2000.
- S. Komárek, *Ptáci v Čechách v letech 1360–1890 aneb tajemství rytíře von Sacher-Masocha*, Praha 2007.
- S. Komárek, *Obraz člověka a přírody v zrcadle biologie*, Praha 2008.
- S. Komárek, *Ochlupení bližní – zvířata v kulturních kontextech*, druhé vydání, Praha 2012.
- J.A. Komenský, *Píseň písní Šalomounových*, doslov Z. Tichá, čtvrté vydání, Praha 1659/1987.
- W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1988.
- W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000.
- W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2001.
- F. Kopečný, *Čtení o jménech*, Prostějov 1988.
- F. Kopečný, *Průvodce našimi jmény*, Praha 1991.
- J. Koppová, *Starý zákon – kniha pro dnešní dobu. Cesty k dějepisným knihám Izreale*, přel. J. Veselá, Kostelní Vydří 2003.
- Z. Kosidowski, *Opowieści biblijne*, Warszawa 1983.
- M. Kossowska, *Biblia w języku polskim*, Poznań 1968.
- V. Kostyálová, *Antické bohyně – jejich metamorfózy a atributy ze živočišné říše zachycené ve výtvarném umění*, [bakalářská diplomová práce], Brno 2014. http://is.muni.cz/th/399235/ff_b/Anticke_bohyne_-_Bakalarska_diplomova_prace_-_text.pdf
- A. Kovacheva, *Odmienność kulturowa w nazwach własnych na przykładzie polskich tłumaczeń Radczkova*, w: *Odmienność kulturowa w przekładzie*, red. P. Fast, P. Janikowski, A. Olszta, Studia o przekładzie nr 25, Katowice–Częstochowa 2008, s. 199–210.
- S. Koziara, *Losy frazeologizmów biblijnych z nazwami ptaków w języku polskim*, w: *Z problemów przekładu i stosunków międzyjęzykowych*, t. II, red. T. Żeberek i T. Borucki, Kraków 2002, s. 191–203.
- S. Koziara, *Frazeologia biblijna w języku polskim. Kompendium frazeologa*, Łask 2001.
- E. Knap, *Poznámky k Příručnému slovníku jazyka českého*, „Naše řeč, Listy pro vzdělání a tříbení jazyka českého“ 1940, ročník 24, číslo 9–10, s. 277–281.

- M. Knappová, *Jak se budeme jmenovat?*, Praha 1978.
- M. Knappová, *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, Praha 1989.
- M. Knappová, *Příjmení v současné češtině*, Liberec 1992.
- K. Kněžourek, *Velký přírodopis ptáků I–II se zvláštním zřetelem ku ptactvu zemí českých a rakouských*, Praha 1911.
- D. Knittlová a kol., *Překlad a překládání*, Olomouc 2010.
- J. Kraus a kol., *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*, Praha 2007.
- H. Krauss, *Skrzydlate słowa biblijne. Słownik zwrotów biblijnych*, przeł. i oprac. P. Pachciarek, Warszawa 2001.
- J. Kronenberg, M. Bocheński, P.T. Dołata, L. Jerzak, P. Profus, M. Tobółka, P. Tryjanowski, *Znaczenie bociana białego Ciconia ciconia dla społeczeństwa: analiza z perspektywy koncepcji usług ekosystemów*, „Chrońmy Przyrodę Ojczyzną” 2013, rocznik 69, zeszyt 3, s. 179–203.
- M. Kruszona, *Kulturalny atlas ptaków*, Poznań 2008.
- J. Krzyżanowski, (red.), *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. I–IV, Warszawa 1969–1978.
- J.S. Kselmann, M.L. Barré, *Księga Psalmów*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 481–524.
- Z. Kubiak, *Mitologia Greków i Rzymian*, Warszawa 1998.
- G. Kubski, *Teoria komentarza biblijnego*, t. XVI, Poznań 2000.
- Z. Kufnerová, *Čeština a překládání*, Jinočany 2009.
- A. Kukułka-Wojtasik, red. nauk., *Translatio i literatura*, Warszawa 2011.
- R. Kuleszewicz, *Słownik symboli literackich*, 2009.
- I. Kurcz, *Język*, w: *Pamięć, uczenie się, język*, Warszawa 1992, s. 171–268.
- A. Kuśmirek, *Hebrajsko-polski Stary Testament Pięcioksiąg. Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją oraz indeksem rdzeni*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2003.
- A. Kuśmirek, *Hebrajsko-polski Stary Testament Prorocy. Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją i indeksem słów hebrajskich*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2008.

- A. Kuśmirek, *Hebrajsko-polski Stary Testament Pisma. Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją i indeksem rdzeni hebrajskich i aramejskich*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2009.
- E. Kuťáková, V. Marek, J. Zachová, *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*, Voznice 2002.
- K. Kwaśna, *Potworne czy nienazwane? O przekładzie opowiadań Howarda Phillipsa Lovecrafta*, w: *Studia o Przekładzie* nr 36, red. P. Fast, Katowice 2013, s. 117–148.
- I. Kwilecka, 1972: *Ze studiów nad staropolskimi przekładami Biblii. Problem tłumaczenia realiów biblijnych*, w: *Studia z filologii polskiej i Słowiańskiej*, tom X, s. 59–89.
- I. Kwilecka, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań 2003.
- V. Kyas, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997.
- J. Kyselica, *Úvod do Pentateuchu*, Bratislava 1997.
- G. Lakoff *Semantyka kognitywna*, przeł. K. Korzyk, Kraków 1986.
- G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind*, Chicago 1987.
- G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, przeł. T.P. Krzeszowski, Warszawa 1988.
- Z. Landowski, K. Woś, *Słownik cytatów łacińskich. Wyrażenia – sentencje – przysłowia*, Kraków 2002.
- R. Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. I, Stanford 1987.
- R. Langacker, *Wykłady z gramatyki kognitywnej: Kazimierz nad Wisłą, grudzień 1993*, Lublin 1995.
- R.W. Langacker, *Model dynamiczny oparty na uzusie językowym*, w: *Akwizycja języka w świetle językoznawstwa kognitywnego*, red. E. Dąbrowska i W. Kubiński, Kraków 2003, s. 30–117.
- H. Langkammer, *Ewangelia według Św. Marka. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz, Pismo Święte Nowego Testamentu*, tom II, część 2, Poznań–Warszawa 1977.
- H. Langkammer, *Ewangelia według Św. Marka. Tłumaczenie, wstęp i komentarz – Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych – Biblia Lubelska*, Lublin 1997.

- H. Langkammer, *Znaczenie religijne ofiary w Izraelu*, w: *Życie religijne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1999, s. 225–237.
- H. Langkammer, *Mały słownik biblijny*, Wrocław 2001.
- R. Lebda, *Nowy słownik frazeologiczny*, red. A. Latusek, Kraków 2005.
- H. Lebedziński, *Elementy przekładoznawstwa ogólnego*, Warszawa 1981.
- J. Leibowitz, *Úvahy nad Tórou*, przeł. L. Pavlát, Praha 2011.
- A. Lemaire (red.), *Świat Biblii*, przeł. B. Panek, Wrocław 2001.
- J. Lemański, *Pięcioksiąg dzisiaj*, Kielce 2002.
- J. Lemański, *Księga Wyjścia, Nowy komentarz biblijny, Stary Testament*, tom II, Częstochowa 2009.
- J. Lemański, *Księga Rodzaju rozdz. 1–11, Nowy komentarz biblijny, Stary Testament, wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, tom I, część 1, Częstochowa 2013.
- J. Lemański, *Księga Rodzaju rozdz. 11,27–36,43, Nowy komentarz biblijny, Stary Testament, wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, tom I, część 2, Częstochowa 2014.
- J. Leščinský, *Dynamická antropológia Biblie*, Košice 2004.
- B.A. Levine, *Numbers 1–20. A New Translation with Introduction and Commentary*, the Anchor Bible, Volume 4, Doubleday, New York, London, Toronto, Sydney, Auckland 1993.
- A.J. Levoratti, *Interpretacja Pisma Świętego*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 10–34.
- J. Levý, *Umění překlada*, čtvrté upravené vydání, Praha 1963/2012.
- J. Levý, *Tři fáze překladatelovy práce*, w: *Antologie teorie uměleckého překlada. Výběr z prací českých a slovenských autorů*, red. M. Hrdlička a E. Gromová, Ostrava 2004, s. 17–29.
- R. Lewicki, *Między adaptacją i egzotyzacją: The Pickwick Papers w przekładzie polskim i rosyjskim*, w: *Przekładając nieprzekładalne*, red. W. Kubiński, O. Kubińska, T.Z. Wolański, Gdańsk 2000, s. 191–200.

- C.E. L'Heureux, *Księga Liczb*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004, s. 130–150.
- M. Limbeck, *Evangelium sv. Marka. Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 2*, przeł. z niem. J. Vokoun, Kostelní Vydří 1997.
- A. Linzey, *Teologia zwierząt*, przeł. W. Kostrzewski, Kraków 2010.
- K. Lipiński, *Mity przekładoznawstwa*, Kraków 2004.
- K. Lipiński, *Vademecum tłumacza*, Kraków 2006.
- E. Lotko, *Slovník lingvistických termínů pro filology*, Olomouc 2003.
- K. Lukas, *Jungowska wizja archetypów i artyści w prozie Brunona Schulza i jej przekładzie na język niemiecki*, w: *Translatio i literatura*, red. nauk. A. Kukułka-Wojtasik, Warszawa 2011, s. 215–223.
- Lukrecjusz, Titus Lucretius Carus *O naturze rzeczy (De rerum natura)*, przeł. G. Żurek, Warszawa 1994.
- M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, przeł. bp K. Romaniuk, Poznań 1989.
- M. Lurker, *Slovník biblických obrazů a symbolů*, przeł. R. Dostálová, J.A. Dus, H. Friedrichová, J. Hoblík, R. Hošek, J. Slabý, Praha 1999.
- J. Łach, *Księgi Samuela, wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy, Pismo Święte Starego Testamentu*, tom IV, część 1, Poznań–Warszawa 1973.
- J.B. Łach, *Księgi 1–2 Królów, wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*, red. nauk. S. Łach, L. Stachowiak, R.W. Rubinkiewicz, tom IV, część 2, Poznań 2007.
- S. Łach, *Księga Rodzaju, wstęp – przekład z oryginału – komentarz, Pismo Święte Starego Testamentu*, tom I, część 1, Poznań 1962.
- S. Łach, *Księga Wyjścia, wstęp – przekład z oryginału – komentarz, Pismo Święte Starego Testamentu*, tom I, część 2, Poznań 1964.
- S. Łach, *Księga Kapłańska, wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy, Pismo Święte Starego Testamentu*, tom II, część 1, Poznań–Warszawa 1970.
- S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa, wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy, Pismo Święte Starego Testamentu*, tom II, część 3, Poznań–Warszawa 1971.

- S. Łach, *Księga Psalmów, wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy, Pismo Święte Starego Testamentu*, tom VII, część 2, Poznań 1990.
- X. Ładowski, *Dykcyonarz służący do poznania historyi naturalney y różnych osobliwszych starożytności, które ciekawi w gabinetach znayduią*, Kraków 1783.
- W. MacDonald, *Biblický komentář k Novému zákonu*, przeł. M. Černíková, P. Jartym, M. Krchňák, K. Ouzký, M. Tekielová, J. Vopalecký, Brno 2015.
- R.A.F. MacKenzie, R.E. Murphy, *Księga Hioba*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 445–480.
- A. Macurová, *Překlad jako první interpretace textu*, w: *Antologie teorie uměleckého překladu (Výběr z prací českých a slovenských autorů)*, red. M. Hrdlička, E. Gromová, Ostrava 2004, s. 238–242.
- V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1997.
- A. Majkiewicz, *Intertekstualność – implikacje dla teorii przekładu*, Wczesna proza Elfriede Jelinek, Warszawa 2008.
- A. Majkiewicz, *Styl, kontekst kulturowy, gender*, *Studia o przekładzie* nr 30, Katowice 2011.
- J. Malicki, *Nazwy miejscowe Śląska w języku czeskim*, Wrocław 2002.
- I. Malmor, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, wydanie drugie, Warszawa–Bielsko-Biała 2010.
- J. Małek, *Paremiologia familijna – językowy obraz relacji zachodzących między żoną a mężem*, w: *Parémie národů slovanských IV*, Ostrava 2012, s. 116–127.
- D. Marchowski, *Ptaki Polski – kompletna lista 450 stwierdzonych gatunków*, Warszawa 2015.
- J. Marecki, *Symbolika biblijno-zoologiczna w godłach zakonnych*, w: *Interpretacja i symbolika*, red. T. Jelonek i L. Rotter, z serii *Biblia w kulturze świata*, Kraków 2006, s. 55–88.
- A. Markowski, *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, wydanie drugie, 4 dodruk, Warszawa 2003.
- A. Markowski, *Wykłady z leksykologii*, Warszawa 2012.

- I.H. Marshall, *Evangelia a Ježíš Kristus*, w: *Průvodce Biblií revidované a rozšířené vydání třímilionového bestselleru*, przeł. z ang. R. Matulík i J. Hus, odpovědný red. R. Řehák, Praha 2004, s. 538–673.
- J.S. Mařík, *Pohledy do tajemství Bible*, Praha 1994.
- V. Mates, *Jména tajemství zbavená. Malá encyklopedie 250 nejčastějších příjmení*, Praha 2002.
- W. McKane, *Proverbs*, Old Testament Library, a New Approach, London 1980.
- M.F. McDonald, *Phoenix redivivus*, „The Phoenix. The Journal of the Classical Association of Canada” 1960, Vol. 14, No. 4, s. 187–206.
- T. McCreesh, *Księga Przysłów*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 525–537.
- B.R. Metzger, M.D. Coogan, *Słownik wiedzy biblijnej*, red. pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004.
- R. Meynet, *Język przypowieści biblijnych*, przeł. A. Wałęcki, Kraków 2005.
- R. Meynet, *Binarność, podstawowa cecha języka biblijnego*, w: *Język Biblii a język współczesny*, Kraków 2006, s. 11–22.
- S. Mędała *Ewangelia według św. Jana, rozdz. 13–21*, Nowy komentarz biblijny, Nowy Testament, wstęp, przekład z oryginału, komentarz, tom IV, część 2, Częstochowa 2010.
- F. Mickiewicz, *Ewangelia według św. Łukasza, rozdz. 12–24*. Nowy komentarz biblijny, Nowy Testament, tom III, część 2, Częstochowa 2012.
- E. Michálek, *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*, Praha 1989.
- J. Miklík, *Příručka k biblické dějepřavě pro školy obecné a občanské. Starý zákon*, druhé, opravené a rozmnožené vydání, Praha 1925.
- J. Milgrom, *The Anchor Bible Leviticus 1–16 A New Translation with Introduction and Commentary*, New York, London, Toronto, Sydney, Auckland 1991.
- C. Miłosz, *Księga Psalmów*, Paris 1981.
- C. Miłosz, *Księgi Pięciu Megilot*, Lublin 1984.

- J. Mlíkovský, *Ptactvo Zbirožska v díle Jana Jiráka z roku 1786*, „Holýšovský ornitologický klub Sluka“ 2007, č. 4, s. 81–90.
- J. Mlíkovský, *Úvod do historické ornitologie*, „Ornitologický časopis Sylvia“ 2009, č. 45, s. 39–50.
- V. Mokienko, A. Wurm, *Česko-ruský frazeologický slovník*, Olomouc 2002.
- D. Moldanová, *Naše příjmení*, Praha 1983.
- L. Moszyński, *Staroczeskie Kuřátka – Staropolskie Baby (z historii astronomów w słowiańskich przekładach Księgi Hioba)*, w: *Studia z frazeologii słowiańskiej* ofiarowane prof. T.Z. Orłós, red. H. Wróbel, Kraków 2000, s. 183–190.
- J. Mrázek, *Evangelium podle Matouše, Český ekumenický komentář k Novému zákonu*, Praha 2011.
- E. Mrhačová, *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*, spisy číslo 124, Ostrava 1999.
- E. Mrhačová, *Parémie se zooapelativem jako základním slovem v češtině a polštině*, w: *Parémie národů slovanských*, Ostrava 2003, s. 107–115.
- E. Mrhačová, *Česko-polské jazykové studie*, Racibórz 2013.
- E. Mrhačová, M. Balowski, *Česko-polský frazeologický slovník*, Ostrava 2009.
- E. Mrhačová, R. Ponczová, *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice. Česko-polský a polsko-český slovník*, Šenov u Ostravy 2003.
- R.E. Murphy, *Księga Hioba*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 656–675.
- A. Musil, *Od stvoření do potopy, Biblické universitní extense*, Praha 1905.
- J. Musset, *Odkrývanie sveta biblie – Starý zákon*, przeł. M. Gálová, Bratislava 2002.
- Z. Muszyński, *O podmiotowym, społecznym i formalnym wymiarze języka, czyli o trzech aspektach znaczenia komunikacyjnego*, w: *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1993, s. 181–194.

- D. Müglová, *Komunikace, tlumočení, překlad aneb proč spadla Babylonská věž?*, Nitra 2013.
- P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.
- A. Nagórko, M. Łaziński, H. Burkhardt, *Dystynktywny słownik synonimów*, Kraków 2004.
- K. Nandrásky, *Jeremiáš I exegeza*, druhé nezmenené vydanie, Bratislava 1996.
- Názvosloví, České názvosloví evropského ptactva*, Praha 1931.
- J. Nechutová, *Ptačí zahrádka*, Brno 1991.
- R.P. Nettelhorst, *Sto postav z Bible. Příběhy ze Starého a Nového zákona*, přeł. K. Hladká, Praha 2008.
- E. Nida, *Toward a Science of Translating, with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Leiden 1964.
- E.A. Nida, Ch.R. Taber, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden 1969.
- Nowa encyklopedia powszechna D–H*, tom 2, Warszawa 1995.
- Nowa encyklopedia powszechna I–Ł*, tom 3, Warszawa 1995.
- Nowa encyklopedia powszechna P–S*, tom 5, Warszawa 1996.
- Nowa encyklopedia powszechna S–Z*, tom 6, Warszawa 1996.
- A. Novotný, *Biblický slovník A–P*, Praha 1992.
- A. Novotný, *Biblický slovník R–Ž*, Praha 1992.
- J. Novotný, *Basil Veliký a jeho doba. Moralia*, Velehrad 1999.
- T. Novotný, *O Bibli. Vznik, dobové pozadí, exegeze*, třetí vydání, Praha 2004.
- M. O'Brien, A. Campbell, *Pierwsza i Druga Księga Królewska*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 514–548.
- M. O'Connor, *Księga Sędziów*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 213–234.

- Od agamy po żraloka, Velký ilustrovaný slovník zvířat*, przeł. R. Obrtel, Praha 1974.
- K. Oliva, *Polsko-český slovník I A–Ó*, Praha 1994.
- K. Oliva, *Polsko-český slovník II P–Ž*, Praha 1995.
- P.M. Opiz, *Beiträge zur čechischen Nomenclatur der Vögel*, „Allgemeines Forst- und Seidenbau- Journal“ 1837, roč. 7, č. 9, s. 65–67 i č. 11. s. 84–86.
- T. Orłoś, *Nazwy ptaków w Serbskim słowniku Vuka Karadžicia*, „Slavia – časopis pro slovanskou filologii“ 1987, ročník 56, šesť 4, s. 375–382.
- T.Z. Orłoś, (red.), *Velký česko-polský frazeologický slovník*, Kraków 2009.
- Orygenes, *Komentarz do pieśni nad pieśniami. Homilie o pieśni nad pieśniami*, przeł. i przypisami opatrzył S. Kalinkowski. Kraków 1994.
- Orygenes, *Homilie o Ewangelii św. Łukasza*, przeł. i oprac. S. Kalinkowski, wstęp M. Starowieyski, „Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy” 1986, t. XXXVI.
- Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, przeł. K. Augustyniak, wstęp i oprac. E. Stanula, Źródła myśli teologicznej nr 10, Kraków 1998.
- Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, przeł. S. Kalinkowski, Źródła myśli teologicznej nr 32, Kraków 2004.
- Y. Osumi, *Księga Powtórzonego Prawa*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 398–425.
- J. Otter, *Jen jedenkrát v bibli. Průzkum řeckých hapaxlegomen a dalších nesnadných textů Nového Zákona*, Praha 2007.
- Ottův průvodce přírodou Ptáci*, przeł. z niem. A. Červená, Praha 2015.
- P. Ouředník, *Aniž jest co nového pod sluncem*, Praha 1994.
- P. Ouředník, *Šmírbuch jazyka českého. Slovník nekonvenční češtiny*, Praha 2005.
- P. Ouředník, *Aniž jest co nového pod sluncem*, Praha 2011.
- J.I. Packer, M.C. Tenney, *Słownik tła Biblii*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2007.
- K. Pala, J. Všianský, *Slovník českých synonym*, Praha 2001.

- A. Palliardi, *Systematische Übersicht der Vögel Böhmens mit Ausgabe ihres Vorkommens, Strichzeit, Brühtens und einer Lateinischen, Deutschen und Böhmischen Synonymie*, Leitmeritz 1852.
- M. Pavlík, *Pavlikův studijní překlad*, Kroměříž 2014.
- J. Pečírka, *Vypsání živočichův*, Praha 1849.
- V. Pech, *Velký slovník cizích slov, rčení a zkratk v psané a mluvené češtině ze všech oborů lidského vědomí a konání*, Praha 1948.
- M. Peter, *Wykład Pisma Świętego Starego Testamentu*, Poznań–Warszawa 1978.
- L. Petránová, *Domovní znamení staré Prahy*, vydání třetí doplněné, aktualizované, Praha 2008.
- M. Piel, *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu*, Kraków 2003.
- J. Pieńkos, *Przekład i tłumacz we współczesnym świecie*, Warszawa 1993.
- B. Pípal, *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, Praha 2006.
- Písmo Sváté Starého Zákona*, Bratislava 1955.
- S.J. Płatek, *Wybrane zagadnienia z historii i duchowieństwa Paulinów*, Częstochowa 2009.
- J. Pokorný, *Lingvistická antropologie jazyk, mysl a kultura*, Praha 2010.
- P. Pokorný, *Hermeneutika jako teorie porozumění*, Praha 2006.
- E. Polański, (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków 2012.
- B. Połuszyński, *Strategie tłumaczeniowe stosowane podczas przekładu nazw własnych*, „Języki obce w szkole“ 2012, nr 4, s. 42–50.
- B. Poniży, *Księga Mądrości, Nowy komentarz biblijny, Stary Testament*, tom XX, Częstochowa 2012.
- A. Popławska, E. Białek, D. Lech, *Słownik symboli*, Kraków 2012.
- A. Popławska, W. Rzehak, *Antologia tragedii greckiej*, przeł. K. Morawski i J. Kasprzowicz, Kraków 2004.
- A. Popovič, *Teória umeleckého prekladu*, Bratislava 1975.
- R. Popowski, M. Wojciechowski, *Grecko-polski Nowy Testament – wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, Prymasowska Seria Biblijna, wydanie piąte, Warszawa 1995.

- R. Popowski, *Septuaginta czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*, Prymasowska Seria Biblijna, wydanie drugie, Warszawa 2014.
- F. Porsch, *Evangelium sv. Jana. Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 4*, przeł. z niem. J. Veselá, Kostelní Vydří 1998.
- S. Potocki, *Księgi Sofoniasza, wstęp – przekład – komentarz*, w: *Księgi proroków mniejszych*, red. S. Łach, tom XII, część 2, Poznań 1968, s. 135–201.
- S. Potocki, *Księga Przysłów, wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*, red. nauk. R. W. Rubinkiewicz, t. VIII, część 1, Poznań 2008.
- A. Poznańska, *Wybrane problemy translatorskie na podstawie tłumaczeń twórczości Doroty Masłowskiej na język angielski, Translatio i literatura*, red. nauk. A. Kukułka-Wojtasik, Warszawa 2011, s. 279–288.
- J.S. Presl, *Ptactvo*, w: *Zeměpis Království českého*, red. J.A. Dunder, Praha 1832, s. 67–74.
- A. Pronzato, *Święte pawie i baranki Boże. Folwark ewangeliczny*, przeł. B. Żurowska, wstęp P. De Benedetti, Kraków 2011.
- Průvodce Biblií*, Revidované a rozšířené vydání třímilionového bestselleru, przeł. z ang. originálu: *The New Lion Handbook of the Bible* R. Matulík a J. Hus, odpovědný red. R. Řehák, první/druhé vydání, Praha 2004/2009.
- Przewodnik Collinsa, PTAKI. Najpełniejszy przewodnik do rozpoznawania ptaków Europy i obszaru śródziemnomorskiego*, przeł. i adaptacja D. Graszka-Petrykowski, Warszawa 2012.
- I. Puchalska, (red.), *Praktyczny słownik frazeologiczny*, Kraków 2001.
- B. Půtová, *Havran jako kulturní fenomén*, „Anthropologia integra časopis pro obecnou antropologii a příbuzné obory“ 2010, Vol. 1, No 1/2010, s. 43–56.
- J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992.
- A. Pym, *Method in Translation History*, Manchester 1998.
- G. Ravasi, *Il Libro dei Salmi commento e attualizzazione*, volume III (101–150), Bologna 1988.

- G. Ravasi, *Księga Rodzaju (1–11)*, przeł. M. Brzezinka, red. nauk. T. Dąbek, Kraków 1997.
- G. Ravasi, *Księga Rodzaju (12–50)*, przeł. M. Brzezinka, red. nauk. T. Dąbek, Kraków 1998.
- G. Ravasi, *Pieśń nad pieśniami ... jak pieczęć na twoim sercu*, przeł. K. Stopa, posłowie D.M. Turollo, Kraków 2005.
- G. Ravasi, *Hioł. Dramat Boga i człowieka*, część 2, przeł. K. Stopa, Kraków 2005.
- G. Ravasi, *Psalm 128–150 (wybór)*, część 5, przeł. K. Stopa, Kraków 2009.
- J. Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznice 2001.
- Religia Encyklopedia PWN*, t. 6, red. nauk. T. Gadacz i B. Milerski, Warszawa 2002.
- B. Renaud, *Prorocy Izraela i Judy w obliczu zamętu*, w: *Świat Biblii*, red. A. Lemaire, Wrocław 2001, s. 424–429.
- R. Rendtorff, *Hebrejská bible a dějiny. Úvod do starozákonní literatury*, przeł. J. Hoblík, Praha 1996.
- F. Rienecker, *Wuppertálská študijná biblia – Nový zákon – Evanjelium podľa Marka*, przeł. M. Rychterová, Bratislava 1993.
- K. Romaniuk, *Biblia Warszawsko-Praska*, Warszawa 1997.
- D. Rops, *Biblia a jej ľud*, Trnava 1991.
- E. Rosch, *Cognitive Representations of Semantic Categories*, „Journal of Experimental Psychology: General“ 1975, Vol. 104, s. 192–233.
- E. Rosch, *Principles of Categorization*, w: *Cognition and Categorization*, red. E. Rosch. B.B. Lloyd, New Jersey 1978, s. 27–48.
- J. Royt, H. Šedinová, *Slovník symbolů kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*, Praha 1998.
- B. Ryba, *Několik nejasných latinsko-českých dvojic jmen ptáků v Klaretově Glossáři*, „Listy filologické“ 1940, ročník 67, sešit 1–2, s. 320–335.
- L. Ryken, J.C. Wilhoit, T. Longman, *Słownik symboliki biblijnej Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 1998.

- K. Rymut, *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych*, Kraków 1995.
- K. Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I, A–K, Kraków 1999.
- J. Salij, *Gwiazdy, ludzie i zwierzęta. O godności człowieka i godności materii*, Poznań 2009.
- Z. Saloni, *O kodyfikacji polskiej ortografii – historia i współczesność*, „Nauka Kwartalnik PAN” 2005, nr 4, s. 71–96.
- F. Sauer, *Leksykon przyrodniczy. Ptaki lądowe*, przeł. z jęz. niem. i adaptacja E. Turyn i B. Urbańska, Warszawa 1995.
- J. Sawicka, *Feniks. Chrześcijańska interpretacja mitu u Laktancjusza*, Warszawa 2000.
- T. Schäfer, *Vize. Život, dílo a hudba Hildegardy von Bingen*, przeł. V. Čadský, Praha 2003.
- F. Schleiermacher, *O różnych metodach tłumaczenia*, przeł. P. Bukowski, „Przekładaniec” 2010, nr 21, s. 8–29.
- J. Schwarz, *Tajemné dveře do domu Bible*, Praha 2010.
- J. Seibert, *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie, symbole*, przeł. z jęz. niem. D. Petruk, Kielce 2007.
- J. Siatkowski, M. Basaj, *Česko-polský slovník*, Warszawa 1991.
- E. Sidon, *Pět knih Mojžíšových*, Praha 2012.
- K. Sielicki, *Onomastykon Biblii Hebrajskiej i Nowego Testamentu. Systematyzacja zapisu biblijnych nazw własnych*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2009.
- R.A. Sikora, *Rytuał składania ofiar w Starym Testamencie*, w: *Życie religijne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1999, s. 193–203.
- P. Siwek, *Arystoteles – Zoologia (Historia animalium)*, Warszawa 1982.
- E. Skibińska, *Wileńska kuchnia Tadeusza Konwickiego we francuskim tłumaczeniu*, w: *Przekład – język – kultura*, red. R. Lewicki, Lublin 2002, s. 129–140.
- Z. Skibińska-Charyło, *O polskich przekładach poematu Janki Kupały Ona i ja*, w: *Recepcja – Transfer – Przekład*, red. J. Koźbiała, Warszawa 2004, s. 101–107.

- S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka, (red.), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1968.
- Z. Skoumalová, *Jaké druhy překladu známe*, w: *Překládání a čeština*, red. Z. Kufnerová, M. Poláčková, J. Povejšil, V. Straková, Jinočany 2003, s. 22–38.
- P. Sláma, *Tanu rabanan. Antologie rabínské literatury*, Praha 2010.
- Slovník českých synonym a antonym správně česky*, autorský kolektiv pracovníků, Brno 2007.
- Slovník současné češtiny správně česky*, Brno 2011.
- F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, tom I A–J, Kraków 1952–1956.
- F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, tom II K–Kot, Kraków 1958–1965.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, red. nauk. B. Dunaj, t. II, F–M, Kraków 2000.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, t. IV, P–S, Kraków 2000.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, t. V, Ś–Ż, Kraków 2000.
- E. Sobol, *Słownik frazeologiczny PWN z Bralczykiem, Edycja specjalna*, Warszawa 2008.
- J. Sokołowski, *Ptaki ziem polskich*, tom 1–2, wydanie drugie, Warszawa 1972.
- E.A. Speiser, *Genesis. The Anchor Bible*, Garden City, New York 1964.
- F. Srdínko, *Schusterův biblický dějepis Starého i Nového zákona pro školy obecné*, Praha 1927.
- F. Srdínko, K. Borový, *Bibli česká, čili Písmo Svaté Starého a Nového Zákona*, podle obecného latinského, od sv. církve římské schváleného výkladu přeložené, poznovu s pilností přehlédnuté a výkladem opatřené, Praha 1889.
- S. Stabryła, *Antologia tragedii greckiej. Ajschylos, Sofokles, Eurypides*, przeł. S. Srebrny, K. Morawski i J. Łanowski, Kraków 1975.
- L. Stachowiak, *Lamentacje i Księga Barucha. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz, Pismo Święte Starego Testamentu*, tom X, część 2, Poznań 1968.

- L. Stachowiak, *Księga Izajasza I; 1–39. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy, Pismo Święte Starego Testamentu*, tom IX, część 1, Poznań 1996.
- L. Stachowiak, *Księga Izajasza II–III; 40–66. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy, Pismo Święte Starego Testamentu*, tom IX, część 2, Poznań 1996.
- L. Stachowiak, *Potop biblijny*, Lublin 1996.
- L. Stachowiak, *Księga Jeremiasza, tłumaczenie, wstęp i komentarz, Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Lublin 1997.
- M. Stanislav, *Žaltár*, przeł. z pôvodiny s obšírnejším výkladom, Trnava 1948.
- A. Stebakow-Matelowska, *Rosyjskie przekłady Alice's Adventures In Wonderland L. Carrolla a wizje tłumaczy na temat oczekiwani odbiorcy*, w: *Przekład – język – kultura II*, red. R. Lewicki, Lublin 2010, s. 175–190.
- G. Steiner, *Po Bábelu. Otázky jazyka a překladu*, przeł. Š. Grauová, Praha 2010.
- G. Steiner, *Po wieży Babel. Problemy języka i przekładu*, przeł. Olga i Wojciech Kubańscy, Kraków 2000.
- L. Stěpanova, *Frazémy biblického původu (na materiále slovenštiny, češtiny a ruštiny)*, w: *Aspekty literárnovedné a jazykovedné II*, editorky V. Kováčová, D. Baláková, J. Šindelářová, Ružomberok, 2009, s. 107–119.
- D.H. Stern, *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004.
- A. Stich, *Jazyk bible u nás*, w: P. Ouředník, *Aniž jest co nového pod sluncem*, Praha 2011, s. 7–13.
- V. Straková, *Překládání a vlastní jména*, w: *Překládání a čeština*, red. Z. Kufnerová, M. Poláčková, J. Povejšil, Z. Skoumalová, V. Straková, Jinočany 2003, s. 172–176.
- R. Stránský, *Sborník k sedmdesátinám Milana Balabána*, Praha 1999.
- J. Strutyński, *Polskie nazwy ptaków krajowych*, Wrocław 1972.
- V. Styblík, *Tajemství slov*, Praha 2006.

- H. Suzo, *Księga prawdy i inne pisma*, przeł. i oprac. W. Szymona, Poznań 1989.
- L. Svensson, *Przewodnik Collinsa PTAKI. Najpełniejszy przewodnik do rozpoznawania ptaków Europy i obszaru śródziemnomorskiego*, przeł. i adaptacja D. Graszka-Petrykowski, Warszawa 2012.
- J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964.
- A. Swoboda, *Biblijna egzegeza alegoryczna w listach Paulina z Noli*, w: *Opuscula Mariano Wolniewicz octogenario dedicata*, Poznań 2002, s. 129–135.
- J.S. Synowiec, *Izrael opowiada swoje dzieje. Wprowadzenie do Ksiąg: Powtórzonego Prawa, Jozuego, Sędziów, Samuela i Królewskich*, Kraków 1998.
- J.S. Synowiec, *Pięcioksiąg. Wprowadzenie do Ksiąg: Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb i Powtórzonego Prawa*, Kraków 2000.
- B. Szczepanowicz, *Ptaki Ziemi Świętej. Wróbel i kruk*, „Ziemia Święta” 2004, rocznik X, nr 4 (40), s. 40–44.
- B. Szczepanowicz, *Ptaki Ziemi Świętej. Gołąb*, „Ziemia Święta” 2004, rocznik X, nr 3 (39), s. 36–39.
- B. Szczepanowicz, *Ptaki Ziemi Świętej. Bocian*, „Ziemia Święta” 2004, rocznik XI, nr 1 (41), s. 40–43.
- B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas zwierząt biblijnych. Miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków 2007.
- B. Szczepanowicz, *Zwierzęta i rośliny w życiu świętych oraz jako ich atrybuty*, Kraków 2007.
- B. Szczepanowicz, *Kuchnia biblijna czyli co, jak i kiedy spożywano w czasach biblijnych, jak ucztowano*, Kraków 2008.
- K. Szymańska, *Rola tłumacza wobec iluzji przekładu*, w: *Studia o Przekładzie nr 36*, red. P. Fast, Katowice 2013, s. 183–196.
- M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, tom pierwszy A–K, Warszawa 1978.
- M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, tom drugi L–P, Warszawa 1979.
- M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, t. trzeci R–Ż, Warszawa 1981.

- K. Szypelt, *Staro-cerkiewno-ruskie teksty na warsztacie polskiego tłumacza*, w: *Przekład-język-kultura II* red. R. Lewicki, Lublin 2010, s. 253–258.
- H. Šedinová, *Lstivá, prostopášná a bojechtivá koroptev podle Aristotela a raněkřesťanského Physiologu*, „Avriga – zprávy Jednoty klasických filologů“ 2014, svaz. 56 (1), s. 44–61.
- K. Šiman, *Česká mluva myslivecká*, Praha 1946.
- F. Šimek, *Slovníček staré češtiny*, Praha 1947.
- V. Šmilauer, *Česká jména ptáků v Klaretově Fysiologiáři*, „Listy filologické“ 1940, ročník 67, sešit 1–2, s. 383–394.
- V. Šmilauer, *Nové české názvosloví zoologické*, „Naše řeč“ 1956, ročník 39, číslo 3–4, s. 84–92.
- V. Šmilauer, *Osídlení Čech ve světě místních jmen*, Praha 1960.
- V. Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1963.
- R. Šrámek, *Onomastická lexikografie*, w: *Manuál lexikografie*, edit. F. Čermák a R. Blatná, Jinočany 1995, s. 158–181.
- R. Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno 1999.
- J. Šulc, *Klíč k určování ptactva Čech, Moravy a Slezska*, Praha 1904.
- A. Świderkówna, *Prawie wszystko o Biblii*, Warszawa 2002.
- E. Tabakowska, *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*, Kraków 1995.
- E. Tabakowska, *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, przeł. A. Pokojka, Kraków 2001.
- E. Tabakowska, *O przekładzie na przykładzie*, Kraków 2008.
- E. Tabakowska, *Tłumacząc się z tłumaczenia*, Kraków 2009.
- J.R. Taylor, *Kategoryzacja w języku, prototypy w teorii językoznawczej*, przeł. A. Skucińska, Kraków 2001.
- J. Taylor, *Dějiny Izraele od Jozua k Ester*, w: *Průvodce Biblí revidované a rozšířené vydání třímilionového bestselleru*, przeł. z ang. R. Matulík i J. Hus, odpovědný red. R. Řehák, Praha 2004, s. 219–343.
- J.R. Taylor, *Gramatyka kognitywna*, przeł. M. Buchta i Ł. Wiraszka, Kraków 2007.
- J. Tiño, (edit.), *Exodus. Komentáře k Starému zákonu*, 3. zvázok, Trnava 2013.

- R. Tokarski, *Językowy obraz świata a niektóre założenia kognitywizmu*, „Etnolingwistyka” 1998, t. 9/10, s. 7–24.
- R. Tokarski, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999, s. 68–81.
- R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 343–370.
- R. Tokarski, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 2004.
- F. Trávniček, *Slovník jazyka českého*, Praha 1952.
- J. Treder, *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Gdańsk 2005.
- A. Trepka, *Osobliwości świata zwierząt*, Poznań 2001.
- A. Trepka, *Encyklopedia zwierząt – ptaki*, Racibórz 2002.
- U. Treu, *Physiologus. Naturkunde in Fruhchristlicher Deutung*, Hanau 1998.
- A. Tronina, *Księga Kapłańska. Nowy komentarz biblijny, Stary Testament*, tom III, Częstochowa 2006.
- A. Tronina, *Księga Hioba. Nowy komentarz biblijny, Stary Testament. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, tom XV, Częstochowa 2013.
- M. Tryuk, *Ile teorii przekładu w polskich tekstach translatorycznych*, w: *Translatio i literatura*, red. nauk. A. Kukułka-Wojtasik, Warszawa 2011, s. 327–340.
- M. Tymoczko, *Literatura postkolonialna i przekład literacki*, w: *Współczesne teorie przekładu. Antologia*, red. P. Bukowskie i M. Heydel, Kraków 2009, s. 430–447.
- A. Unterman, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, przeł. z ang. O. Zienkiewicz, Warszawa 1994.
- D. Urbanek, *Przekład tekstu kulturoznawczego jako rekonstrukcja językowego obrazu świata*, w: *Przekład – język – kultura II*, red. R. Lewicki, Lublin 2010, s. 87–95.
- D. Urbanek, *Dialektyka przekładu: między wtórnością a oryginalnością*, w: *Translatio i literatura*, red. nauk. A. Kukułka-Wojtasik, Warszawa 2011, s. 341–348.
- S. Urbańczyk, *Zarys dialektologii polskiej*, wydanie siódme, Warszawa 1984.

- I. Vaňková, *Mieniť się różnymi kolorami. Zabarwienie skóry jako symbolizacja cech i stanów psychofizycznych człowieka*, w: *Studia z semantyki porównawczej, nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, red. R. Grzegorzczakowa, Warszawa 2000, s. 105–123.
- I. Vaňková, (red.), *Obraz světa v jazyce*, Praha 2001.
- M. Varšo, P. Dubovský (edit.), *Abdiáš, Jonáš, Micheáš. Komentáře k Starému zákonu*, II svazek, Trnava 2010.
- R. Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, tom I i II, przeł. z fr. i bibliografię uzupeł. T. Brzegowy, Poznań 2004.
- D.A. Veleslavín, *Nomenclator quadrilinguis bohemicus latino germanicus*. Praha 1598/2015.
- L. Venuti, *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, London–New York 1995.
- L. Venuti, *Przekład, wspólnota, utopia*, w: *Współczesne teorie przekładu. Antologia*, red. P. Bukowski i M. Heydel, przeł. M. Heydel, Kraków 2009, s. 265–293.
- B.T. Viviano, *Ewangelia według świętego Mateusza*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 911–980.
- W. Vogels, *Księga Sofonoasza*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. nauk. pol. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 1051–1056.
- J. Vokoun, *Číst Bibli zase jako Bibli. Úvod do teologické interpretace Písma*, Praha 2011.
- Š. Vragaš, *Teologický a náboženský slovník*, I díl A–K, Trnava 2006.
- Výklady I ke Starému zákonu. I Zákon: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium*, Kostelní Vydří 1991.
- Výklady II ke Starému zákonu. Knihy výpravné: Jozue, Soudců, Rút, I. Samuelova, II. Samuelova, I. Královská, II. Královská, I. Paralipomenon, II. Paralipomenon, Ezdráš, Nehemjáš, Ester*, Kostelní Vydří 1996.
- Výklady III ke Starému zákonu. Knihy naučné: Job, Žalmy, Přísloví, Kazatel, Píseň písní*, Kostelní Vydří 1998.

- Výklady IV ke Starému zákonu. Kniky prorocké: Izajáš, Jeremjáš, Pláč, Ezechiél, Daniel, Ozeáš, Jóel, Ámos, Abdijáš, Jonáš, Micheáš, Nahum, Abakuk, Sofonjáš, Ageus, Zacharijáš, Malachiáš, Kostelní Vydří 1998.*
- Výklady V ke Starému zákonu. Kniky deuterokanonické: Tóbijáš, Júdit, Ester, Moudrost, Sírachovec, Bárúk, Pridavky k Danielovi, I. Makabejská, II. Makabejská, Kostelní Vydří 1996.*
- J.H. Walton, V.H. Matthews, M.W. Chavalas, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, red. pol. wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2005.
- S. Warchoń, *Słownik etymologiczno-motywacyjny słowiańskiej zoonimii ludowej*, t. I, Lublin 2007.
- G.J. Wenham, *Genesis 1–15, Word Biblical Commentary, Volume 1*, Dallas 1991,
- E.G. Whiteová, *Drama věků. Část druhá Proroci a Králové*, Praha 1993.
- E.G. Whiteová, *Od slávy k úpadku. Proroci a králové dávného Izraele*, přel. R. Daniel, Praha 2007.
- M. Widel-Ignaszczak, *Kontekst kulturowy w przekładzie leksyki religijnej (na materiale polsko-rosyjskim)*, w: *Przekład – język – kultura III*, red. R. Lewicki, Lublin 2012, s. 145–154.
- B. Widła, *Słownik antropologii Nowego Testamentu*, red. nauk. serii W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2003.
- Wielcy malarze ich życie, inspiracje i dzieło. Diego Valázquez 1999*, nr 66, tygodnik, Siechnice 1999.
- Wielka encyklopedia zwierząt Ptaki nr 12*. Poznań.
- Wielkie tajemnice Biblii nr 1–36*, Poznań
- A. Wierzbicka, *Nazwy zwierząt*, w: *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1993, s. 251–267.
- A. Wierzbicka, *Język – Umysł – Kultura*, wybór prac red. J. Bartmiński, Warszawa 1999.
- A. Wierzbicka, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin 2006.
- A. Wierzbicka, *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, přel. I. Duraj-Nowosielska, Warszawa 2007.
- M. Wojciechowski, *Hermeneutika Biblijna – współczesna metoda ustalania sensu dosłownego*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. pol.

- wyd. W. Chrostowski, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2001, s. 1814–1817.
- O. Wojtasiewicz, *Wstęp do teorii tłumaczenia*, wydanie piąte, Warszawa 2007.
- K. Wojtyła, *Psalterz – Księga Słowiańska*, Kraków 1996.
- A.G. Wright, *Księga Mądrości*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004, s. 553–572.
- E. Würthwein, *Die Bücher der Könige 1 Kön. 17–2. Kön. 25. Das Alte Testament deutsch*, Teilbd. 11, Göttingen 1984.
- S. Wypych, *Pięcioksiąg. Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych I*, praca zespoł. red. J. Frankowski, Warszawa 1987.
- B. Záborský, *Malý Brehm, Ptáci*, svazek II, Praha 1895.
- J. Zaorálek, *Lidová rčení*, Praha 2000.
- V. Zamarovský, *Encyklopedia mitologii antycznej*, przeł. J. Illg, L. Spyra, J. Wania, wydanie drugie, Warszawa 2006.
- J.M. Zawadzki, *1000 najpopularniejszych nazwisk w Polsce*, Warszawa 2002.
- J. Zehnalová, *Překlad a hodnocení jeho kvality*, w: *Překlad a překládání*, Olomouc 2010, s. 220–272.
- H. Zgólkowa, (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, tom 28, Poznań 2000.
- Z. Ziółkowski, *Spotkania z Biblią*, Poznań 1969.
- F. Zorell, *Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1962.
- M. Zrostlíková, *Bestiální zvířata ve středověku*, „Živá historie“ 2008, č. červenec–srpen, s. 47–49.
[http://www.epublishing.cz/sites/default/files/knahlednuti/3._vydani_zi
va_historie_07-08_2008.pdf](http://www.epublishing.cz/sites/default/files/knahlednuti/3._vydani_zi_va_historie_07-08_2008.pdf)
- J. Zubatý, *Kmochta pták*, „Naše řeč“ 1929, ročník 13, číslo 7, s. 145–146.
- P. Zych, W. Vargas, *Bestiariusz słowiański*, Olszanica 2013.

Źródla internetowe:

<http://www.biblecsp.cz/>

<http://bibleencyclopedia.com>

<http://www.bible-online.cz/>

<http://www.bibleserver.com>

<http://biblest.com.pl/glowna.html>

<http://www.bible21.cz/texty>

<http://biblia.apologetyka.com>

<http://www.biblia.info.pl>

<http://biblia-online.pl/biblia>

<http://biblos.com>

<http://www.biolib.cz/>

<http://www.blueletterbible.org>

www.cb.cz/praha2/bib_slovník

http://cs.wikisource.org/wiki/Božská_komedie/Peklo/Zpěv_dvacátý_čtvrt

<http://detektory.hantec.cz/download/maly-starocesky-slovník.pdf>

<http://www.dumbible.cz/>

http://www.epublishing.cz/sites/default/files/knahlednuti/3._vydani_ziva_historie_07-08_2008.pdf

https://www.evangelnet.cz/prmladez/download/ruzne/Slovník_krali/slovníček_tisk.pdf

<http://www.hildegarda.edu.pl/biblia-o-zdrowiu-i-zywnosci/>

<http://www.jewish.org.pl>

<http://www.jw.org/cs/publikace/bible-online/>

<http://kott.ujc.cas.cz/index>

<http://librinostri.catholica.cz>

<http://www.obohu.cz/bible/>

http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=25487

<http://www.polona.pl/item/127798/123/> TO JEST KRUK

<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

<http://wbiblii.pl/>

<http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/boska-komedia-pieklo.html>

SPIS TABEL

Tabela 1. Wykaz nazw kawki w analizowanych księgach biblijnych	42-43
Tabela 2. Wykaz nazw wrony w analizowanych księgach biblijnych	62
Tabela 3. Wykaz nazw kruka w analizowanych księgach biblijnych	168-9
Tabela 4. Wykaz nazw sójki w analizowanych księgach biblijnych	193-4
Tabela 5. Ilościowy wykaz nazw terminologii <i>Corvidae</i> w analizowanych czeskich i polskich księgach biblijnych	197

Indeks osobowy (nazwisk) – jmenny rejstřík:**A**

Abogunrin Samuel Oyin – **157**
Achte-meier Paul J. – **65, 84, 117**
Adalberg Samuel – **32**
Aharoni I. – **188**
Albert Wielki (św.) – **47**
Allmen Jean Jaques – **116**
Ambroży z Mediolanu (św.) – **67, 125**
André Jacques – **34**
Andres Stefan – **125**
Arystoteles – **18, 26, 28, 34, 45, 46, 47, 161, 162, 163, 176**
Auderska Halina – **54**
Augustyn (św.) – **69, 70, 118, 133**

B

Balcar Blahoslav – **84**
Balowski Mieczysław – **28**
Bańko Mirosław – **46, 66, 82, 176**
Bańkowski Andrzej – **31, 73**
Bardski Krzysztof – **29**
Bartmiński Jerzy – **50**
Basaj Mieczysław – **57, 71**
Baum Jiří – **72**
Baumgartner Walter – **80, 81, 130, 150, 188**
Bazyli Wielki (św.) – **125**
Beaumont Mike – **118**

Beneš Josef – **51**
Berlin Adele – **150**
Berman Antoine – **105,115**
Białek Emilia – **154, 238**
Blatná Renata ě **112**
Boadt Lawrence – **84**
Bocian Martin – **85, 116, 117**
Bogner Václav – **59**
Boryś Wiesław – **31, 49, 72, 73, 177**
Bosch Hieronim – **79**
Botheroyd Sylvia – **28**
Bouchner Miroslav – **90**
Bowker John – **9, 90, 116, 118, 181, 213**
Brauch M.T. – **85**
Briend Jacques – **84**
Briks Piotr – **80, 98, 130, 150, 188**
Brown Raymond E – **86, 99, 190**
Bruce F.F. – **85**
Brückner Aleksander – **50, 52, 73, 178**
Brzegowy Tadeusz – **99, 111**
Brzozowski Jerzy – **112**
Buhl Frants – **188, 219**

C

Campbell Antony – **117**
Chavalas Mark W. – **84, 86, 99, 107, 122**
Chlebda Wojciech – **112**
Chrostowski Waldemar – **17, 122**
Cirlot Juan Eduardo – **77, 88**
Claretus (Mistrz Klaret-Bartoloměj z Chlumce) – **32,177, 195**
Clifford Richard J. – **86**
Cooper Jean Campbell – **29, 34, 45, 48, 67, 68, 75, 156, 161, 178, 179, 194**
Cooperová Jean Campbell – **48, 49, 68, 69, 180**

Cruz Joan Carroll – 53, 126, 127

Czech Jan – 119

Čermák František – 112, 197

D

Dahood Mitchell – 133

Damborský Jiří – 96

Daneš František – 30, 45, 66, 175

Davids P.H. – 85

Davies Norman – 83

Dąbrówka Andrzej – 73, 143

De Capoa Chiara – 126

Decyk-Zięba Wanda – 40

Degl'Innocenti Martina – 16, 117

De Vries Manuelszoon Simon Philip – 216

Dillard Raymond B. – 84, 149

Dittmann Robert – 102

Długosz-Kurczabowa Krystyna – 54, 100, 116

Dobraczyński Jan – 84, 117

Dohmen Christoph – 181

Doroszewski Witold – 27, 31, 32, 46, 67, 69, 82, 176

Douglas James Dixon – 20, 56, 80, 99, 117, 181

Driver Godfrey Rolles – 81

Dubisz Stanisław – 40

Dubovský Peter – 84, 87, 125

Dunaj Bogusław – 27, 30, 46, 66

Dungel Jan – 30, 175

Đurica Ján – 181

Dyniak Władysław – 179

E

Eisner Pavel – **52**

F

Filipec Josef – **30, 33, 45, 66, 129, 175**

Fitzgerald Aloysius – **60**

Fitzmyer Joseph A. – **86, 99, 190**

Forstner Dorothea – **67, 68, 69, 77**

Frič Antoni ě **71**

Fučík Bedřich – **84, 90**

Fuksová Jana ě **33, 34, 48, 65, 71, 93, 162, 178, 180**

G

Gadacz Tadeusz – **85**

Gaszyńska-Magiera Małgorzata – **112**

Gebauer Jan – **27, 31, 71, 72, 87**

Geller Ewa – **73, 143**

Gesce Gusztáv – **116, 119**

Gesenius Wilhelm – **188**

Góra A.W. (Typa A.B.) – **28, 52**

Grabner-Haider Anton – **81, 99, 116**

Gryglewicz Feliks – **156**

Grygová Bronislava – **113**

Grzegorz Wielki (św.) – **53, 82, 127, 139**

Grzegorz z Nyssy (św.) – **143**

Guercino (Giovani Francesco Barbieri) – **127**

Gutt Ernst August – **112**

H

Hadravová Alena – 25, 33, 45, 48, 66, 67, 87, 176, 178, 196

Haller Jiří – 28, 32, 71, 175, 177, 179

Hampl Lubomír – 20, 32, 42, 107, 140

Harasymowicz Jerzy – 55

Heaster Duncan – 85

Hejčl Jan – 60, 83, 84, 86, 90, 99, 116, 124, 137

Hejwowski Krzysztof – 97, 105, 106, 112

Heller Jan – 20, 79, 80, 85, 116, 118, 150, 188

Hervey Sándor – 112

Hieronim – 69, 74, 79, 114, 133, 140, 154, 166

Higgins Ian – 112

Hildegarda z Bingen – 33, 49, 93, 180

Hladká Kateřina – 124

Hoblík Jiří – 119, 191

Holub Josef – 31, 49, 50, 71, 72, 177

Horváth H. – 116, 119

Hrbata Josef – 85

Hrdlička Milan – 114

Hubáček Jaroslav – 72

Hudec Karel – 30, 175

Hus Jan – 102

I

Impelluso Lucia – 67, 70, 79, 128

Izydor z Sewilli (św.) – 18, 34, 48, 66, 161, 178

J

Jagiellończyk Władysław – 75

Jan I Luksemburski – 79

Jan z Fonte – 162

Janikowski Przemysław – 114

Jelonek Tomasz – 85

Jirásek Jan – 25, 180

Jirsík Josef – 177

K

Kaiser W.C. – 85

Kaleta Zofia – 52

Kalinkowski Stanisław – 69, 116

Karłowicz Jan – 27, 32, 50, 69, 71, 73, 82, 93

Karol IV – 79

Kępa-Figura Danuta – 28, 49, 50, 52

Kimchi – 122

Kita Małgorzata – 74

Klemens Aleksandryjski (św.) – 69

Klimeš Lumír – 102

Klůz Zdeněk – 32, 50, 71, 177

Kłosiewicz Stefan – 31, 33, 68, 176

Kłosińska Katarzyna – 29, 73

Knappová Miloslava – 52

Kněžourek Karel – 178

Knittlová Dagmara – 112, 113

Kobielus Stanisław – 47, 48, 53, 67, 68, 69, 82, 112, 126, 127, 162, 178,
179

Koehler Ludwig – 41, 80, 81, 130, 150, 188

Komárek Karel – 52, 109, 116

Komárek Stanislav – 32, 71, 177, 195

Kopaliński Władysław – 67, 68, 139

Kopečný František – 31, 49, 52, 177

Koppová Johanna – 116

Korwin Maciej – 75

Kosidowski Zenon – 117

Kovacheva Adriana – 112

Koziara Stanisław – **68**
Kruszona Michał – **67, 78, 176**
Kryl Karel – **76, 77**
Kryński Adam – **27, 32, 50, 69, 71, 73, 82, 93**
Krzyżanowski Julian – **32**
Kubski Grzegorz – **97, 115**
Kufnerová Zlata – **104, 112**
Kuśmirek Anna – **80, 99, 136, 140**
Kwaśna Karolina – **105, 112**
Kwilecka Irena – **20, 113**
Kyselica Jozef – **181**

L

Lakoff George – **28**
Langkammer Hugolin – **109**
Langacker Roland – **28**
Lech Dorota 2012 – **154**
Lemaire André 2001 – **84**
Lemański Janusz – **84, 86, 88, 103, 117**
Leščinský Jozef – **84**
Levoratti Armando J. – **137, 181**
Lewicki Roman – **105, 112**
Lineusz Karol – **195**
Longman Tremper – **84, 116, 149, 181**
Lotko Edvard – **98, 100**
Lukas Katarzyna – **105**
Lukrecjusz – **67**
Lurker Manfred – **68, 156**
Lyer Stanislav – **31, 49, 50, 71, 72, 178**

L

Łach Jan – **100**

Łach Józef Błażej – **116, 121**

Łach Stanisław – **133**

Ładowski X. – **163**

Łempicka Zofia – **54**

M

MacDonald William – **157**

Machek Václav – **31, 49, 57, 71, 87, 178, 179**

Majkiewicz Anna – **103, 112**

Malicki Jarosław – **51, 52**

Małek Justyna – **129**

Marchowski Dominik – **30, 66**

Marecki Józef – **74, 117, 126**

Marinone Stella – **116, 117**

Mařík Jan Samuel – **90**

Mates Vladimír – **51, 52, 54**

Matthews Victor H. – **84, 86, 99, 108, 121**

McKane William – **139**

McCreesh Thomas – **138**

Mejstřík Vladimír – **30, 45, 66, 175**

Mickiewicz Franciszek – **80, 117, 118, 139, 157**

Miklík Josef – **125**

Milerski Bogusław – **85**

Miłosz Czesław – **136**

Mlíkovský Jiří – **25, 180, 196**

Moldanová Dobrava – **52**

Mrhačová Eva – **28, 32, 46, 52**

Mrozek Andrzej – **59, 161**

Murphy Roland E. – **86, 99, 131, 190**

Musil Alois – **84**

N

Názvosloví, České názvosloví evropského ptactva, Praha – **161**

Nechutová Jana – **32**

Nettelhorst Robin P. – **84, 124**

Niedźwiecki Władysław – **27, 32, 50, 69, 71, 73, 82, 93**

Nowa encyklopedia powszechna D–H, tom 2 – **67**

Nowa encyklopedia powszechna I–L, tom 3 – **11, 66**

Nowa encyklopedia powszechna P–S, tom 5 – **176**

Nowa encyklopedia powszechna S–Z, tom 6 – **46**

Novotný Adolf – **86, 116, 121**

Novotný Tomáš – **181**

O

O'Brien Mark – **117**

Odo z Tusculum – **77**

O'Connor M. – **99**

Opiz Philipp Maximilian – **177**

Orygenes – Hieronim – **69, 133, 140**

Osumi Yuichi – **181**

Ouředník Patrik – **32, 72, 87**

Owidiusz – **34**

P

Packer James I. – **20, 99, 116, 181**

Pala Karel – **71**

Palliardi A. – **32, 71, 177**
Paprocki Bartłomiej – **51**
Pavlík Miloš – **81**
Pečírka Josef – **71**
Peter Michał – **84**
Petráňová Lydia – **75**
Pípal Blahoslav – **80, 130, 150, 188**
Pliniusz Starszy – **18, 34, 47, 86, 133, 178**
Płatek Stanisław Józef – **74**
Pokorný Jindřich – **84, 90**
Pokorný Petr – **84**
Pokorný P. Bič – **84, 90**
Polański Edward – **27, 46, 66, 74, 82, 176**
Połuszyński Bartosz – **115**
Popławska Anna – **154**
Ponczová Renáta – **28, 32**
Popovič Anton ě **114**
Popowski Remigiusz – **23, 156**
Potocki Stanisław – **81, 138, 150**
Poznańska Agnieszka – **104**
Pronzato Alessandro – **121, 126**
Půtová Barbora 2010 – **67, 78**

R

Raban Maur – **162, 178**
Ravasi Gianfranco – **129, 130, 133, 143**
Řehák R. – **116**
Rejzek Jiří – **31, 49, 50, 71, 177, 178**
Rennaud Bernard – **191**
Romaniuk Kazimierz – **18**
Rohn Karel – **195**
Rops Daniel – **84**
Ryba Bohumil – **177**

Ryken Leland – **84, 116, 181**

Rymut Kazimierz – **52**

S

Salij Jacek – **130, 133**

Schleiermacher Friedrich – **104, 105**

Schwarz Jan – **124**

Seibert Jutta – **82, 117, 126, 127**

Siatkowski Janusz – **54, 71**

Sidon Efraim – **26**

Sielicki Krzysztof – **85, 96, 116, 121**

Siwek Paweł – **34, 46, 161, 162, 163, 164**

Skibińska Elżbieta – **103**

Skorupka Stanisław – **54**

Slovník českých synonym a antonym správně česky, autorský kolektiv
pracovníků, – **73, 82**

Sławski Franciszek – **30, 31, 33, 50, 54, 87, 163**

Soliniusz – **178**

Srdínko František – **124**

Stachowiak Lech – **59, 84, 99**

Stamm Johann Jakob – **41, 80, 82, 130, 150, 188**

Stanislav Mikuláš – **133**

Stemberger Günter. – **181**

Stern David H. – **156**

Stich Alexander – **115, 203**

Straková Vlasta – **104, 105, 112**

Strutyński Janusz – **52**

Styblík Vlastimil – **27, 45, 66, 70, 72, 163, 175, 178**

Suzo Henryk – **179**

Svoboda Jan – **52**

Swetoniusz – **70**

Szczepanowicz Barbara – **48, 52, 53, 59, 66, 69, 82, 118, 126, 127, 161,
179**

Szołdrski Władysław – **48, 126**
Szymańska Katarzyna – **103**
Szymczak Mieczysław – **27, 30, 46, 66, 69, 82, 176**
Šmilauer Vladimír – **52, 161, 177, 195**
Šrámek Rudolf – **52**

T

Tabakowska Elżbieta – **83, 105**
Taylor John R. – **116**
Tenney M.C. – **20, 99, 116, 181**
Tokarski Ryszard – **143**
Trávníček František – **30, 31, 56, 66, 102**
Treder Jerzy – **32**
Tronina Antoni – **81, 129, 181**
Turczyn Ryszard – **73, 143**

U

Urbanek Dorota – **102**
Urbańczyk Stanisław – **50, 51**

V

Valázquez Diego (Rodriguez de Silva) – **127, 128**
Vaux Roland – **99**
Veleslavín Daniel Adam – **71, 87, 177, 195**
Velislav – **80**
Venuti Lawrence – **103, 105**
Viviano Benedict Thomas – **157**
Vogels Walter – **149, 190**
Voragine de Jakub – **127**
Vragaš Štefan – **116**

Všianský Jan – 71

Výklady I ke Starému zákonu – 84,89,90,247

Výklady II ke Starému zákonu –119,122, 247

Výklady III ke Starému zákonu – 99,131,132,133,138,140,247

Výklady IV ke Starému zákonu –191, 248

W

Walton John – 84, 86, 99, 107, 122

Warchoń Stefan – 54, 56

Wenham Gordon John – 84

Whiteová Ellen Gould – 109, 117, 119, 149

Wideł-Ignaszczak Małgorzata – 112

Wielcy malarze ich życie, inspiracje i dzieło. Diego Valázquez – 128

Wielkie tajemnice Biblii nr 1–36 – 117

Wierzbicka Anna – 28, 112

Wilhoit James C. – 84, 116, 181

Wojciechowski Michał – 156

Wojtasiewicz Olgierd – 105, 112

Wujek Jakub – 18, 36, 83, 89, 92, 109, 147, 158, 160, 166, 171, 173, 194

Würthwein Ernst – 116

Z

Záborský Bohuslav – 71

Zaorálek Jaroslav – 28, 87

Zawadzki Jarosław Maciej – 52

Zehnalová Jitka – 113

Ziółkowski Zenon – 117

Zorell Franz – 81, 150

Zrostlíková Martina – 29

Židek Pavel – 25, 47, 178

Žiška Jan – 102

POSTACI BIBLIJNE

Achab – 116, 117

Baal – 117, 118, 119

Balak – 109

Debora – 109

Eliasz – 81, 107, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 126

Gedeon – 96, 99

Hiob – 82, 109, 128, 129, 130, 131

Jakub – 109

Jemima – 109

Jezus Chrystus – 53, 154, 155, 157

Jonasz – 109

Józef egipski – 79

Judasz – 69

Laban – 110

Lamek – 85

Lappidot – 109

Mojżesz – 57, 58, 59, 81, 91, 92, 93, 109, 149, 184, 185

Noe – 69, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 126

Oreb – 56, 80, 82, 83, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 108
109, 110, 111, 115, 121, 130, 136, 139, 146, 150, 166

Rachel – 109

Rebeka – 109

Salomon – 141, 142, 144

Sippor – 109

Zeeb – 99, 100, 101, 102

PTAKI Z RODZINY KRUKOWATYCH W ŻYCIU ŚWIĘTYCH JAKO ICH ATRYBUTY

św. Agnieszka z Montepulciano – **52**
św. Antoni – **126, 127, 128**
św. Benedykt z Nursji – **52, 53, 126**
św. Błażej – **126**
Dioklecjan – **127**
św. Ekspedyt – **127**
św. Erazm – **127**
Florencjusz – **127**
św. Hugon z Lincoln – **127**
Hugon z opactwa św. Wiktora w Paryżu – **70, 88**
Ida z Toggenburga – **127**
św. Kolumban – **126**
św. Kutbert z Lindisfarne – **52**
św. Meinrad – **52, 53, 126**
św. Medart z Noyon – **52**
św. Oswald z Nortumbii – **127**
św. Paweł Pustelnik – **74, 118, 128**
św. Paweł z Teb – **117, 128**
św. Wincenty z Saragossy – **52, 53**

PRZEDSTAWICIELE Z MITOLOGII ANTYCZNEJ (greckiej, rzymskiej, skandynawskiej, celtyckiej i sumeryjsko-akadyjskiej)

Agranlos – **69**
Appolin – **68**
Atena – **68**
Atrachasis – **84**
Badb – **68**
Helios – **68**
Hers – **68**

Ischys – **67**

Koronis – **67**

Kronos – **68**

Mitra – **67**

Odyn skandynawski – **68**

Pandrosos – **68**

Utnapisztim – **84**

Wodan//Wotan – **68**

**SVĚT AVIFAUNY III
V POLSKÝCH A ČESKÝCH PŘEKLADECH PÍSM
SVATÉHO
(KAVKA, VRÁNA, KRKAVEC // HAVRAN, SOJKA)**

SHRNUTÍ

Důkladnému rozboru, precizní analýze a správné identifikaci zvířecího světa, obzvlášť její specifické kategorii, jakou je avifauna, mělibychom se rozhodně blíže přihlédnout a snažit se ji vhodně přiblížit, hlavně jestliže předmětné otázky se týkají biblického pohledu na stav reprezentantů probírané fauny v knihách *Písma svatého*. Tato monografie je pokračováním dřívějších dvou svazků (SA I 2013 *sovy a vlaštovky*; SA II 2014 *ptactvo čisté a nečisté*), která se tentokrát soustřeďuje na jedné konkrétní taxonické čeledi v českých a polských biblických překladech. Představuji odbornému čtenářskému odběrateli třetí svazek ze série *Svět avifauny v polských a českých překladech Svatého Písma*, který je věnován *Corvidae*, tedy krkavcovité čeledi (srov. *kavka, vrána, krkavec // havran, sojka* – pol. *kawka, wrona, kruk, sójka*). Jedná se konkrétně o zidentifikované, zinterpretované a přeložené ptáky, kteří jsou přítomni na stránkách *Bible*.

Základním zdrojem zkoumaného materiálu, jaký jsem využil v této monografii, bylo šestnáct biblických překladů. Znamená to, že jsem

důkladně prostudoval **osm českých biblických** „bázových“ **překladů** – včetně **dvou staročeských**: jedná se o nejznámější protestantskou *Bibli kralickou* z 1613 roku a katolickou *Bibli olomouckou* z 1417 roku, a také **šest současných** českých biblických **překladů**, které reprezentují různé církevní kánony a náboženskou příslušnost: *Český ekumenický překlad*, *Český studijní překlad*, *Bibli překlad 21. století*, *Překlad nového světa*, *Jeruzalémskou bibli*, *Slovo na cestu*. Ohledně polskojazyčných překladů, snažil jsem se také dodržet stejné časové standardy a hledisková kritéria srovnávaných církevních kánonů, jaká byla přijata v souvislosti s českojazyčnými vydáními (edicemi) *Písma svatého*. Prozkoumal jsem rovněž **osm polských** „bázových“ **kodexů** – včetně **dvou staropolských**: protestantskou *Biblii gdaňskou* z 1632 roku a katolický překlad *Bible kněze Jakuba Wujka* z 1599 roku a také **šest současných překladů**: *Novou bibli gdaňskou* (*Nową Biblię Gdańską*), *Bibli tisíciletí* (*Biblię Tysiąclecia*) nazývanou všeobecně Tyněckou, *Bibli varšavsko-pražskou* (*Biblię Warszawsko-Praską*) překládanou jednou osobou biskupem Kazimierzem Romaniukem, *Bibli varšavskou* (*Biblię Warszawską*) nazývanou obecně Britskou [pol. *Brytyjką*], *Bibli poznaňskou* (*Biblię Poznańską*) i *Překlad nového světa* (*Przekład Nowego Świata*) svědků Jehovových.

Tato monografie se skládá ze **čtyř kapitol**. Kompoziční stránka popisu analyzovaných zástupců světa avifauny probíhá v celé monografii přesně podle vymezeného a stanoveného pořadí: nejdříve vždy uvádím všeobecné informace o konkrétně popisovaném ptáku (včetně kulturních, obyčejově-zvykových, etymologických, symbolických, konotačních,

hodnotících i výkladově-komentářních informací¹). Důležitý faktor tedy spočívá ne jenom na blízkém vztahu, ale i na přímém kontaktu s monolingvistickými, dvoujazyčnými a mnohojazyčnými slovníky, glosáři, bestiáři, lexikony a naučnými slovníky, encyklopediemi, atlasy a biblickými výklady s komentáři a také s korpusními základnami předmětných údajů. Teprve později uskutečňuji konkrétně upřesněnou analýzu názvosloví ptáka v zkoumaných knihách *Bible*. Nápomocné jsou zde paralelní texty (srov. **intralingvální** a **interlingvální rozbor**, určující prioritní část konfrontativního zkoumání), co zároveň umožňuje lepší a širší možnosti a také rozhodně usnadňuje určit správnou identifikaci překládaných avifaunistických lexikálních jednotek z uváděného předmětného okruhu uskutečňovaného průzkumu.

První kapitola této monografie se začíná od taxonomického rozdělení analyzované čeledi ptáků (viz. tzv. *binominální* a *trinominální* názvosloví), ve kterém obzvlášť upozorňuji na jejich společnou a zároveň i charakteristickou vlastnost, týkající se **černé barvy peří**, co se může spojit s potížemi ve správné identifikaci. V další části tato kapitola je věnována prvnímu prezentovanému ptačímu zástupci, patřícímu do zoologické čeledi *Corvidae*, jakým je *kavka* – pol. *kawka*. Byla provedena analýza pouze dvou biblických příkladů (Ž 102,7 a Sf 2,14), ve kterých zůstal vyjmenován tento popisovaný avifaunistický reprezentant. Je nutné však výrazně zdůraznit, že v tomto rozboru se setkáváme s marginálním

¹ V monografii jsem využil rovněž tzv. „p o m o c n é” prameny informací, které se týkaly zvířat. Jednalo se o díla Arystotela, Plinia Staršího, Isidora ze Sevilly, řeckého a latinského Physiologa, Ambrože z Milánu, Alberta Velkého, Pavla Žídka (Paulusa de Praga), a také nápomocné byly různorodé traktáty o zvířecí symbolice, např. *Aviarium* (*Kniha o ptácích*) augustiniána Hugona de Folieto. V některých příkladech jsem uváděl středověkou benediktinskou řeholní uzdravovatelku Hildegardu z Bingen, která vlastnila botaté přírodopisné znalosti a měla obšírnou vědu ohledně ptačí tematiky v medicíně.

využitím tohoto ptáka, srov. polský překlad *Tisícileté bible* a českojazyčnou verzi *Jeruzalémské bible*.

Druhá kapitola se soustřeďuje na avifaunstickém lexikálním komponentu, tedy na *vráně* – pol. *wronie*, uvádějící tři příklady ze stránek *Písma svatého* (Lv 11,18; Dt 14,17 a Bár 6,53), ve kterých se tento pták objevuje. Rovněž zde – v prvním a druhém analyzovaném příkladě – se setkáváme s tzv. marginálním výskytem tohoto ptáka, srov. obzvlášť současné překlady polskojazyčné *Poznaňské bible*.

Třetí kapitola této monografie je nejobšírnější a skládá se z analýzy sedmnácti vyexcerpovaných příkladů (čtrnácti základních a tří marginálních). Zaměřuje se na reprezentantovi pojmové kategorie ptactva, jakým je pol. *kruk*, a analogicky na jeho české lexikální obdobě, objevující se v biblických překladech pod alternativními (tj. paralelně synonymními názvy v paměti uživatelů jazyka), jakými jsou: *krkavec* a *havran*. Za tímto účelem byly přeanalizovány následující knihy *Starého* a *Nového zákona*, které jsou součástí celého *Písma svatého*: Gn, Lv, Dt, Sd, 1Kr, Jb, Ž, Př, Pís, Iz, Sf a L.

V této kapitole (srov. obzvlášť uvedené příklady č. IV a V) zkoumám také důležité jazykovědné procesy, jakými jsou jevy **exotizace** a **zdomácnění**. Svoji pozornost upoutávám rovněž na **lexikální synonymii** (srov. především uvedené jazykové příklady VI a VII), protože se variantivně vyskytují v českojazyčných biblických překladech i různorodých pomocných zpracováních, výkladech a komentářích. Výsledky použité terminologie z oblasti synonymie můžeme výrazně přeanalizovat ve vzniklé souhrnné tabulce č. 3. Z ní jednoznačně vyplývá, že v **češtině** v biblické terminologii na stránkách *Písma svatého* jsou

nahraditelně používány dubletní výrazy, tedy tzv. synonymní jazykové paralely ve formě konvencionalizovaných, dobře zakódovaných a všeobecně používaných ptačích lexémů: *krkavec* a *havran*. V **polštině** však bylo použito výlučně jenom jedno tzv. sjednocené názvosloví, které má pouze lexikální podobu pol. *kruk* [dosl. čes. *krkavec*].

Poslední kapitola se týká *sojky* – pol. *sójki* (viz. rozbor pěti příkladů: Lv 11,18.19; Dt 14,16.18 i Sf 2,14). Na konci této kapitoly seznamuju odborného čtenáře se souhrnou tabulkou č. 5, ze které se můžeme podrobně dovědět hodně zajímavých informací, např.: „**jací reprezentanti**“ z čeledi *Corvidae* a v „**jakém počtu**“ se nacházejí v českých a polských biblických překladech. Jinými slovy chtěl jsem upoutat pozornost na dosti závažné jevy, týkající se oboru frekvenční statistiky pro každý druh popisované ptačí čeledi *krkavcovitých*, pol. *rodziny krukowatych*.

Tato práce se soustřeďuje kolem konfrontativně-srovnávacího rozboru avifaunistického názvosloví, zkoumajíce tentokrát *Corvidae* (čeleď *krkavcovití* – pol. rodzina *krukowatych*). Potvrdila zjištěné jevy z dřívějších dvou mojich monografií SA I (*sovy a vlaštovky*) a SA II (*ptactvo čisté a nešisté*), ve kterých bylo zjištěno, že překladatelé *Písma svatého* používají široký vějíř ptačí terminologie ve zkoumaných českých a polských biblických verších, a v některých případech dochází dokonce k nesprávné identifikaci, co je výstižně pocítováno v používaném lexiku ne jenom mateřského jazyka, ale i v jazyce dobře naučeném. Je to jeden z mnoha nahmatatelných příkladů, díky kterému se můžeme přesvědčit o různorodě přizpůsobovaných ptačích (jaké jsou používány překladateli

biblických textů) v prezentovaných českých a polských překladech *Písma svatého*. Všechny uváděné příklady byly podrobeny důkladné analýze, hlavně z lexikálního hlediska. Tutu problematiku (hlavně rozdíly) nazývám **pojmově-terminologickou a aproximativně-lexikální variantou překladu**, která se v analyzovaných českých a polských biblických překladech soustřeďovala na předmětné avifaunistické nomenklatuře z čeledi *Corvidae*.

Chci výrazně podotknout, že na základě přeanalizovaných českých a polských biblických překladů z jedné strany se setkáváme s důležitým **kulturním kontextem**, ale z druhé strany jsme mohli zaregistrovat, že v některých biblických překladech dochází k obtížné **lexikální volbě**, spočívající v tom, že překladatel musí správně zvolit mezi novátorstvím a tradicí, zachovávající ne jenom kulturní barevnost a dobové zabarvení nacházející se v popisovaném díle, ale i léta překladatelské tradice, která žije v podvědomí pokolení.

**МИР АВИФАУНЫ III
В ПОЛЬСКОМ И ЧЕШСКОМ ПЕРЕВОДАХ БИБЛИИ
(ГАЛКА, ВОРОНА, ВОРОН // ГРАЧ, СОЙКА)**

РЕЗЮМЕ

Следовало бы провести более тщательный анализ и соответствующую идентификацию животного мира, а в особенности такой специфической категории, каковой является авифауна, в частности, если вопрос касается библейского взгляда на статус представителей представленной в *Библии* фауны. Настоящая монография является продолжением предыдущих двух томов (МА I 2013 *совы и ласточки*; МА II 2014 *чистые и нечистые птицы*) и фокусируется в этот раз на одной из конкретных таксономических семей в чешских и польских переводах *Библии*. Третий том из серии *Мир авифауны в польских и чешских переводах Библии*, нацеленный на специалистов по этой теме, посвящен *Corvidae*, а именно *семейству врановых* (пол. *kawka, wrona, kruk, sójka* – чеш. *kavka, vrána, krkavec // havran, sojka*), т.е. точно идентифицированным, интерпретированным и переведенным птицам, присутствующих в текстах *Библии*.

Я внимательно сопоставил **восемь чешских переводов Библии**, в том числе **два старочешских**, а именно – протестантскую Кралицку Библию (*Kralická bible*) последнего издания 1613-го года и католическую Оломунецкую Библию (*Olomoucká bible*) 1417 года, а также **шесть современных чешских переводов Библии**

(репрезентирующих различные каноны и религиозную принадлежность): это *Český ekumenický překlad*, *Český studijní překlad*, *Bibli překlad 21 století*, *Překlad nového světa*, *Jeruzalémská bible*, *Slovo na cestu*. Из польскоязычных изданий также изучил **восемь кодексов**, в том числе два **старопольских** – протестантскую Гданьскую Библию (*Biblię Gdańską*) 1632 года и католическую версию Библию кс. Якуба Вуйка (*Biblię ks. Jakuba Wujka*) 1599 года, а также **шесть современных переводов**, а именно: *Новую Гданьскую Библию* (*Nową Biblię Gdańską*), *Библию Тысячелетия* (*Biblię Tysiąclecia*), называемую в народе Тынецкой (*Tyniecką*), *Варшавско-пражскую Библию* (*Biblię Warszawsko-Praską*) в пересказе епископа Казимежа Романюка, *Варшавскую Библию*, именуемую в народе *Британкой* (*Brytyjką*), *Познаньскую Библию* (*Biblię Poznańską*) и *Перевод Нового Света* (*Przekład Nowego Świata*).

Настоящая монография состоит из **четырёх глав**. Во всей монографии структура описания анализированных представителей мира авифауны производится по четко установленной схеме: сначала всегда подается общая информация о конкретной птице (также информация², связанная с культурой, обычаями, этимологией, символизме, коннотации, дающие оценку и комментарии), т.е. важным фактором является близкий контакт

² В монографии используются также так называемые „вспомогательные” источники информации, которые касаются животных. Речь идет о произведениях Аристотеля, Плиния Старшего, Исидор Сивильский, Физиология Эпифания, Физиолог BIs, Амвросий медиоланского, Альберта Великого, Павла Жидка (*Paulusa de Praga*), полезными также оказались различные трактаты о звериной символике, напр. *Aviarium* (Книга о птицах). В некоторых случаях автор опирался на средневековую бенедиктинскую целительницу Хильдегарду Бингенскую, которая обладала различными богатыми знаниями на тему птиц в медицине.

с монолингвистическими, билингвальными или многоязычными словарями, глоссариями, бестиариями, лексиконами, атласами и библейскими комментариями, а также с корпусными базами данных. И только после этого производится конкретный точный анализ названия птицы в исследуемых мною *Библиях* при помощи параллельно анализируемых текстов (ср. **интралингвистический и интерлингвистический анализ**, являющийся приоритетной частью сопоставительных исследований), что одновременно дает лучшие и более широкие возможности, а также значительно облегчает определение правильной идентификации переводимых лексических единиц авифауны в представленной исследовательской области.

Первая глава настоящей монографии начинается от таксономического разделения (так называемой ономотологии *биномиальной* и *триномиальной*), в которой автор уделяет особенное внимание на их общее свойство, касающееся **оперения черного цвета**, что может повлечь за собой трудности в правильной идентификации. Дальнейшая часть данной главы посвящена первому описанному представителю, принадлежащему к зоологическому семейству *Corvidae*, к которому относится *галка* – пол. *kawka* – чеш. *kavka*, анализируя исключительно два примера из *Библии* (Пс. 102,7 и Соф. 2,14) в которых упоминался данный представитель авифауны. Однако следует подчеркнуть, что в этом анализе мы сталкиваемся с незначительным появлением описываемой птицы, ср. перевод *Библии Тысячелетия* на польский язык, а также чешскую версию *Иерусалимской Библии*.

Во второй главе автор концентрируется на лексическом компоненте авифауны, т.е. на *вороне* – пол. *wrona* – чеш. *vrána*, выделяя три примера из текстов *Библии* (Лев. 11,18; Втор. 14,17 oraz Вар. 6,53), в которых появляется эта птица. Здесь также, в первом и во втором проанализированном переводе, эта птица встречается крайне редко, см., прежде всего, современные переводы *Польской Библии Познаньской*.

Третья глава (самая обширная), состоящая из анализа семнадцати представленных примеров (четырнадцати основных и трех второстепенных), автор сконцентрировался на представлении категории понятий птиц, каковым является *ворон* и аналогично сконцентрировался на его чешском лексическом эквиваленте, присутствующего в текстах *Библии* под альтернативными названиями, близкими по значению, т.е. синонимическими, укоренившихся в памяти носителей языка под такими названиями как: *krkavec* и *havran*. С этой целью были проанализированы следующие книги ВЗ и НЗ, входящие в состав *Библии*: Быт., Лев., Втор., Суд., 1 Цар., Иов, Пс., Прит., Песн., Ис., Соф. и Лк.

В этой главе (ср. в особенности примеры IV и V) автор занимается также исследованием важных вопросов языковедения, каковыми являются явления **экзотизации** и **ассимиляции**. Сосредотачивается также на **лексической синонимии** (ср. в особенности примеры VI и VII) присутствующей особенно широко в переводах *Библии* на чешский язык, а также в разных вспомогательных обработках и комментариях. Результаты использованной терминологии в сфере синонимии можно очень

четко проанализировать в составленной сводной таблице № 3. Из таблицы однозначно вытекает, что в **чешском языке** в библейской терминологии, используемой в текстах *Библии*, существуют слова, которые могут взаимозаменяться, т.е. так называемые синонимические языковые параллели в виде конвенционализированных, хорошо закодированных и широко используемых птичьих лексем: *krkavec* i *havran* [досл. kruk и gawron], зато в **польском языке** используется только одно, так называемая унифицированная лексика, выступающая в лексическом виде как слово *kruk*.

Последняя глава касается *сойки* пол. *sójki*, чеш. *sojky* (ср. анализ пяти примеров: Лев. 11,18.19; Втор. 14,16.18 и Соф. 2,14). В заключении этой главы автор представляет сводную таблицу № 5, из которой можно получить интересную детальную информацию, напр.: „**какие представители**” из семейства *Corvidae* и „**в каком количестве**” находятся в чешских и польских переводах библейских текстов. Другими словами, автор хотел обратить внимание на довольно важный вопрос, относящийся к области статистики, а именно к частоте появления каждого отдельного птичьего вида врановых (пол. *krukowatych*, чеш. *krkavcovitých*).

Данная работа, сфокусированная на сравнительно-сопоставительном анализе ономотологии мира авифауны, при изучении семейства *Corvidae* (рус. *врановые* – пол. *krukowatych* – чеш. *čeled' krkavcovitých*). Подтвердила она наблюдаемые явления из более ранних монографий автора МА I (*совы и ласточки*) и МА II (*птицы чистые и нечистые*), в которых было выявлено, что

переводчики *Библии* используют широкую палитру птичьей терминологии в проанализированных чешских и польских библейских текстах, а иногда имеет место даже неправильная идентификация, что отражается на восприятии используемой лексики, что ощутимо не только в случае с родным языком, но и в случае с хорошо выученным языком. Это один из многих явных примеров, благодаря которому можно убедиться в том, как разнообразно подгоняются виды птиц (выбираемые переводчиками библейских текстов) в представленных чешских и польских переводах *Библии*, которые подверглись основательному анализу, в особенности лексическому. Эту проблему (в основном замеченные различия) автор определяет как **понятийно-терминологическую и аппроксимативно-лексическую вариантность перевода**, которая в представленных и проанализированных чешских и польских библейских переводах сосредотачивается на предметной номенклатуре авифауны, которая заужена до семейства *Corvidae*.

Автор желает подчеркнуть, что на основании проанализированных чешских и польских библейских переводов мы можем отметить значимость **культурного контекста** с одной стороны, однако с другой стороны в некоторых библейских переводах замечена трудность принятия **лексического выбора**, который основывается на том, что переводчик должен сделать правильный выбор между традицией и новаторством, сохраняя при этом не только культурный колорит, содержащийся в описываемом произведении, но и долголетние традиции самого перевода, которые живут в сознании поколений.

**THE WORLD OF BIRD LIFE III
IN POLISH AND CZECH TRANSLATIONS OF THE HOLY
BIBLE
(THE CORVIDAE FAMILY – JACKDAWS, CROWS, RAVENS,
ROOKS, JAYS).**

SUMMARY

A thorough analysis and proper identification of the animal world, particularly its specific category of awifauna, calls for a definitely closer study, especially if the issues relate to the Biblical perspective on the status of the representatives of the fauna in the *Holy Bible*. This monograph is a continuation of the previous two volumes (World of Avifauna Vol. 1, 2013: *Owls and Swallows*; World of Avifauna Vol. 2, 2014: *Clean and unclean birds*) and it focuses this time on one specific taxonomic family in Czech and Polish translations of the Bible. The following is the third volume of the series *the World of Avifauna in Polish and Czech translations of the Bible*, dedicated to the *Corvidae*, that is, a family of Corvids (PL: *kawka, wrona, kruk, sójka* [EN: *jackdaw, raven, crow, jay*] – Czech: *kavka, vrána, krkavec // havran, sojka*) specifically identified, interpreted and translated birds' names, found in the *Holy Bible*.

In my work I concentrated not only on the interlingual translational differences, but I also focused on the observed intralingual differences by

studying mainly sixteen underlying translations of *the Scriptures*, which served as the primary source of research material. A great care was taken to trace the **eight** “core” that is essential from the point of view of the analysis, **Czech translations of the Bible**, including the **Old Bohemian two translations**, which is the best-known Protestant *Bible Kralická* according to the latest edition dated 1613 and the Catholic *Olomouc Bible* dated 1417 as well as **six contemporary Czech translations of the Bible** (representing various canons and religious affiliation): *Český ekumenický překlad*, *Český Studijní překlad*, *Bible překlad 21. století*, *Překlad nového světa*, *Jeruzalémská bible*, *Slovo cestu*. However, in the case of the **Polish-language edition of the Bible** similarly same standards and spatiotemporal criteria of belonging to religious canons were sought to be maintained as those which were adopted with regard to the Czech language editions of *the Scriptures*. **Eight** “core” **codes** were also examined, including **two old Polish edition**: the Protestant *Gdansk Bible* dated 1632 and the translation of the rev. *Jakub Wujek Bible* from 1599 and **six contemporary translations**: *New Gdańsk Millennium Bible* also known as *The Tyniecka Bible*, *the Warsaw-Prague Bible* translated by rev. Bp. Kazimierz Romaniuk, *the Warsaw Bible*, known colloquially as *Briton Warsaw-Poznan Bible* and *the New World Translation of Jehovah's Witnesses*.

This monograph consists of four chapters. The composition of the analyzed description of the representatives of the avifauna proceeds according to the established order: first, general information about the

specifically described bird was given (including³ cultural, moral, etymological, symbolic, connotative, evaluative information and comments), which is an important factor in forming a close contact with monolingual, bilingual or multilingual dictionaries, glossaries, lexicons, encyclopaedias, atlases and Biblical commentaries, as well as the corpora databases. Only then a more specifically explicit and comprehensive analysis of a bird's name in the *examined Scriptures* can be performed by means of using parallel texts (cf. **intra- and interlingual analyses** constituting part of the comparative analysis). This, in turn, presents us with better and wider opportunities and definitely helps to provide proper identification of the translated avifaunistic lexical units within the presented material scope of the research.

The first chapter of this monograph starts with a taxonomic division (the so called *binominal* and *trinominal* naming words), where particular attention is paid to the distinctive feature of their **black color of plumage**, which may result in difficulties in the correct identification. Further in this chapter the first representative belonging to zoological family of *Corvidae* is presented – *kawka* [*jackdaw*], Czech *kavka*, by analyzing only two examples from the *Bible* (Ps 102,7 and So 2,14), in which that representative of birdlife was mentioned. It must, however, be clearly indicated that this analysis represents the marginal presence of this bird,

³ The monograph also used the so-called. “ancillary” sources of information on the animals. These included the works of Aristotle, Pliny the Elder, Isidore of Seville, Epiphanius - the physiologist, physiologist BIs, Ambrose of Milan, Albert the Great, Pavel Židek (Paulus de Prague), as well as a number of various treatises on animal symbolism were found helpful, for example *Aviarium*. In some situations, a medieval Benedictine healer Hildegard of Bingen was referenced, who had a wealth of knowledge about birds in medicine.

cf. Polish language translation of the *Millennium Bible* [PL *Biblia Tysiąclecia*] and the Czech *Jeruzalémské bible*.

In the second chapter, I the focus is on the lexical component of the avifauna, namely *wrona* (crow), Czech *vrána*, specifying the three examples from the *Bible* (Lev. 11,18; Deut. 14,17 and Bar. 6,53), in which this bird occurs. It is also here where we the marginal presence of this bird is examined in the first and second example, cf. in particular the examples of modern translations of the *Poznań Bible* [PL *Biblia Poznańska*].

The third chapter (collections), consisting of seventeen selected examples (fourteen of the main type and three minor ones), has been limited to one representative of the conceptual category of birds – the *raven* [PL *kruk*] and its lexical Czech counterpart found in the Bible under alternative, interchangeably used names of a synonymous character, i.e. synonymous in accounts of the users, such as: *krkavec* and *havran*. In order to arrive at it the following *Old* and *New Testament* books of the *Holy Bible* have been used in the analyses: Gen, Lev, Deut, Judg, 1 Kgs, Job, Ps, Prov, Song, Isa, Zeph, and Luk.

In this chapter (see especially examples IV and V) I also research the important grammatical processes, such as the phenomenon of **foreignization** and **domestication**. I also focus on **lexical synonymy** (see especially example VI and VII) present especially in the Czech translations of the *Bible*, as well as in a variety of associated documents and comments. The results of the applied terminology from the scope of synonymy can be easily studied by looking at a Summary Table No. 3. It clearly shows that in the **Czech language**, in the terminology of the *Holy Bible*, the doublet expressions are commonly found, i.e. parallel

expressions of synonymous character in the form of conventionalized, well coded and commonly used avian lexemes; *krkavec* and *havran* [literally “**raven**” and “**rook**”], while in **Polish**, only one has been used – the so called “standardized vocabulary”, in the form of a lexical item *kruk* [EN **raven**].

The last chapter deals with *sójka* [EN jay], Czech *sojka* (see the analysis of the five examples: Lev. 11,18.19; Deut 14,16.18 and Zeph 2,14). At the end of this chapter I present a Summary Table No. 5 which details a lot of interesting information such as: “**what kind of representatives**” of the *Corvidae* family, and “**in what number**”, can be found in Czech and Polish translations of the Bible. In other words, I wanted to draw the attention to quite important considerations regarding the scope of the statistics of the frequency of each individual of the species of birds of the *corvidae* type, Czech *krkavcových*.

This work, focusing on confrontational-comparative analysis of naming lexical items found in avifauna, this time exploring the family of *Corvidae* (Polish *krukowatych* – Czech *čeled' krkavcových*), has confirmed the observed phenomenon of my two earlier monographs: *World of Avifauna I (owls and swallows)* and *World of Avifauna II (birds clean and unclean)*, which claimed that interpreters of the *Holby Bible* have used a wide range of avian terminology in the examined Czech and Polish translations of the biblical verses, and in some cases they identified them incorrectly, which resulted in various reception of the lexical items, not only in any native language, but also in the language of higher scholarly standard. This, in turn, is one of the many tangible examples, making us realize of the high volatility of matching of the names of

various birds (selected by the translators of the *Bible*) as noted in the presented Czech and Polish translations of the Holy Scriptures, which have been subjected to thorough analysis, especially of a lexical type. All throughout the work, I have referred to this issue (mainly the observed differences) as to a **conceptually-terminological and approximating-lexical variation of translation**, which, in the analyzed Czech and Polish translations of the Bible, focuses on the terminology of avifauna, narrowed down to the family *Corvidae*.

I wish to emphasize that on the basis of the analyzed Czech and Polish translations of the Bible, on the one hand, we are dealing with a situation of gaining the awareness of an important cultural context, but on the other hand, in some translations of the Bible, one may observe a difficult **lexical choice**, making the translator actually choose between an innovative and traditional approach, preserving not only the cultural tone found in a given source text, but also years of tradition of the same translations that live in the minds of generations.

DIE VOGELWELT III
IN POLNISCHEN UND TSCHECHISCHEN
ÜBERSETZUNGEN DER HEILIGEN SCHRIFT
(DOHLE, KRÄHE, KOHLRABE // RABE, EICHELHÄHER)

ZUSAMMENFASSUNG

Wir sollten die Tierwelt – genauer gesagt: die spezifische Kategorie der Vogelwelt – eindringlicher und präziser als bisher analysieren und sie richtig einordnen, insbesondere was die Sicht der *Bibel* auf den Populationszustand dieses Teils der Tierwelt in den *Heiligen Schriften* anbetrifft. Die vorliegende Monographie, die sich diesmal auf eine konkrete taxonomische Familie in tschechischen und polnischen Bibelübersetzungen konzentriert, ist die Fortsetzung von zwei früheren Bänden (SA I 2013 *Eulen und Schwalben*; SA II 2014 *Reine und unreine Vögel*). Hiermit stelle ich dem Fachleser den dritten Band aus der Reihe *Die Vogelwelt in polnischen und tschechischen Übersetzungen der Heiligen Schrift* vor. Er wird sich dem *Corvidae*, d.h. der Familie der Rabenvögel (vgl. tsch. *kavka*, *vrána*, *krkavec* // *havran*, *sojka* – pol. *kawka*, *wrona*, *kruk*, *sójka*; dt. *Dohle*, *Krähe*, *Kohlrabe* // *Rabe*, *Eichelhäher*) widmen. Es handelt sich konkret um identifizierte, interpretierte und übersetzte Vögel, die sich in verschiedenen Teilen der *Bibel* wiederfinden lassen.

Die Hauptquelle für das im Rahmen dieser Monographie untersuchte Material waren sechzehn Bibelübersetzungen. Dies bedeutet, dass ich **acht tschechische Basisübersetzungen** – darin **zwei alttschechische** – eingehend analysiert habe. Bei ihnen handelt es sich um die bekannteste protestantische Bibel, die *Kralitzer Bibel* von 1613, die katholische *Olmützer Bibel* von 1417, sowie um **sechs zeitgenössische tschechische Bibelübersetzungen**, die Vertreter verschiedener Kirchenkanone und verschiedener Religionen sind: *Tschechische ökumenische Übersetzung*, *Tschechische Studienübersetzung*, *Bibelübersetzung des 21. Jahrhunderts*, *Neue-Welt-Übersetzung*, *Jerusalemer Bibel*, *Wort für den Weg*. Bei den polnischsprachigen Übersetzungen habe ich mich bemüht, einheitliche Zeitstandards und Kriterien für den Vergleich der Kirchenkanone einzuhalten. Diese Kriterien wurde im Zusammenhang mit den tschechischsprachigen Ausgaben (Auflagen) der *Heiligen Schrift* festgelegt. Ich habe ebenfalls **acht polnische Basiskodexe** – darin **zwei altpolnische** - untersucht: die protestantische *Danziger Bibel* von 1632, die katholische Übersetzung der *Bibel des Pfarrers Jakub Wujek* von 1599 sowie **sechs zeitgenössische Übersetzungen**: *Neue Danziger Bibel* (*Nowa Biblia Gdańska*), *Jahrtausendbibel* (*Biblia Tysiąclecia*), die auch Tyniec-Bibel genannt wird, *Warschau-Prager Bibel* (*Biblia Warszawsko-Praska*), deren einziger Übersetzer Bischof Kazimierz Romaniuk war, *Warschauer Bibel* (*Biblia Warszawska*), auch Britin genannt [pol. Brytyjka], *Posener Bibel* (*Biblia Poznańska*) und die *Neue-Welt-Übersetzung* (*Przekład Nowego Świata*) der Zeugen Jehovas.

Die vorliegende Monographie besteht aus **vier Kapiteln**. Die Beschreibung der jeweiligen Vertreter der Vogelwelt wird in der gesamten Monographie gemäß einer genau definierten und festgelegten Reihenfolge vorgenommen: zunächst stelle ich allgemeine Informationen zum gerade beschriebenen Vogel (inkl. Informationen zu Kultur, Gewohnheiten, Ethymologie, Symbolik, Konnotationen, Bewertungen, Erläuterungen sowie Kommentare⁴) dar. Ein wichtiger Faktor liegt daher nicht nur im nahen, aber auch im direkten Kontakt mit einsprachigen, zweisprachigen und mehrsprachigen Wörterbüchern, Glossaren, Bestiarien, Lexiken, Enzyklopädien, Atlanten, mit Kommentaren versehenen Bibelauslegungen sowie Korpusdatenbanken, in denen man dem Thema entsprechende Informationen vorfinden kann. Erst später führe ich eine noch genauere Begriffsanalyse des Vogels, wie er in den untersuchten Büchern der *Bibel* vorkommt, durch. Hierbei sind Paralleltexte behilflich (vgl. **innersprachliche** und **außersprachliche Analyse**, die den prioritären Teil der konfrontativen Untersuchung bestimmt), die sowohl bessere als auch umfangreichere Möglichkeiten geben, die übersetzten avifaunistischen lexikalischen Einheiten, die im Rahmen der Untersuchungen aufkommen, korrekt zu identifizieren.

⁴ In dieser Monographie habe ich ebenfalls von sog. „Hilfsinformationsquellen“ über Tiere Gebrauch gemacht. Es handelte sich dabei um Werke von Aristoteles, Plinius dem Älteren, Isidor von Sevilla, dem griechischen und lateinischen Physiologus, Ambrosius von Mailand, Albertus Magnus und Paulus Paulirinus de Praga. Hilfreich waren außerdem verschiedenartige Traktate über Tiersymbolik wie z.B. das *Aviarium* (*Vogelbuch*) des Augustiners Hugo de Folieto. In einigen Beispielen habe ich auch die mittelalterliche benediktinische Klostermedizinerin, die ebenfalls eine Gelehrte in Naturwissenschaften war und umfangreiches Wissen über die Vogelthematik in der Medizin hatte, angegeben.

Das erste Kapitel der vorliegenden Monographie beginnt mit einer taxonomischen Aufteilung der analysierten Vogelfamilie (siehe sog. *binominale* und *trinominale* Terminologie), bei der ich insbesondere auf deren sowohl gemeinsame als auch charakteristische Eigenschaft des **schwarzen Gefieders**, die eine korrekte Identifikation erschwert, hinweise. Im Weiteren beschäftigt sich das erste Kapitel mit dem ersten zur Familie der *Corvidae* gehörenden Vogelvertreter, der Dohle (tsch. *kavka* – pol. *kawka*). Es wurde dabei die Analyse von lediglich zwei biblischen Beispielen, in denen der besagte Vogelvertreter vorkommt, durchgeführt (Ps 102,7 und Zph 2,14). Man sollte jedoch deutlich hervorheben, dass wir in dieser Analyse nur mit einem marginalen Vorkommen des besagten Vogels zu tun haben, vgl. polnische Übersetzung der *Jahrhundertbibel* sowie die tschechischsprachige Version der *Jerusalemer Bibel*.

Das zweite Kapitel beschäftigt sich mit einem avifaunistischen lexikalischen Komponenten, und zwar mit der *Krähe* (tsch. *vrána* – pol. *wrona*), und zeigt drei Beispiele aus der *Heiligen Schrift* (3 Mose 11,18; 5 Mose 14,17 und Bar 6,53) auf, in denen dieser Vogel vorkommt. Ebenfalls an dieser Stelle – d.h. im ersten und zweiten analysierten Beispiel – haben wir nur mit einem sog. marginalen Vorkommen des besagten Vogels zu tun, vgl. insbesondere zeitgenössische Übersetzungen der polnischsprachigen *Posener Bibel*.

Das dritte Kapitel der vorliegenden Monographie ist das umfangreichste und besteht aus der Analyse von siebzehn exzerpierten Beispielen (vierzehn grundlegende und drei marginale). Es beschäftigt sich mit dem Vertreter der Begriffskategorie Vogelwelt *Raben* (pol. *kruk*)

und mit dessen tschechischer lexikalischer Entsprechung, die in Bibelübersetzungen unter alternativen – d.h. unter synonymen Namen im Gedächtnis der Sprachbenutzer – auftauchen, und zwar als: *krkavec* (= Kohlrabe) und *havran* (= Rabe). Zu diesem Zweck wurden folgende Bücher aus dem *Neuen* und *Alten Testament*, die Bestandteile der gesamten *Heiligen Schrift* sind, untersucht: 1 Mos, 3 Mos, 5 Mos, Ri, 1 Kön, Ijob, Ps, Spr, Hld, Jes, Zef und Lk.

In demselben Kapitel (vgl. insbesondere Beispiele Nr. IV und V) untersuche ich außerdem wichtige sprachwissenschaftliche Prozesse, wie die **Exotisierung** und **Domestizierung**. Meine Aufmerksamkeit richte ich außerdem auf **lexikale Synonymie** (vgl. vor allem die in VI und VII aufgezeigten Sprachbeispiele), da diese variantenhaft in tschechischsprachigen Bibelübersetzungen sowie vielfältigen Hilfsbearbeitungen, Erläuterungen und Kommentaren vorkommt. Die Ergebnisse der aus dem Gebiet der Synonymie stammenden und in den Bibelübersetzungen verwendeten Terminologie können wir ausdrücklich mithilfe der zusammenfassenden Tabelle Nr. 3 analysieren. Aus ihr geht zweifelsohne hervor, dass in der **tschechischen** Bibelterminologie mehrere Begriffe austauschbar verwendet werden, also sog. synonyme Sprachparallelen in Form von konventionalisierten, gut eingepägten und allgemein gebräuchlichen Vogellexemen: ***krkavec*** (= Kohlrabe) und ***havran*** (= Rabe). Im **Polnischen** wurde dagegen ausschließlich nur eine sog. Einheitsterminologie verwendet, und zwar lediglich in Form des polnischen Lexems ***kruk*** [wörtl. auf tsch. *krkavec*].

Das letzte Kapitel betrifft den *Eichelhäher* (tsch. *sojka* – pol. *sójka*) (siehe Analyse von fünf Beispielen: 3 Mos 11,18.19; 5 Mos 14,16.18 sowie Zef 2,14). Am Ende dieses Kapitels mache ich den Fachleser mit der zusammenfassenden Tabelle Nr. 5, aus der wir viele detaillierte und interessante Informationen bekommen können, vertraut: z.B. „**welche Vertreter**“ aus der Familie *Corvidae* in den tschechischen und polnischen Bibelübersetzungen dort vorkommen und in „**welcher Anzahl**“. Mit anderen Worten wollte ich die Aufmerksamkeit auf das wesentliche Phänomen der Häufigkeitsstatistik für jede Art der beschriebenen Vögel aus der Familie der *Rabenvögel* (tsch. *čeled' krkavcových*, pol. *rodzina krukowatych*) lenken.

Die vorliegende Arbeit beschäftigt sich mit einer konfrontativ-komparativen Analyse der avifaunistischen Terminologie, genauer gesagt untersucht sie die *Corvidae* (tsch. *čeled' krkavcových*, pol. *rodzina krukowatych*). Sie hat die schon zuvor festgestellten Phänomene, die aus meinen zwei schon veröffentlichten Monographien SA I (*Eulen und Schwalben*) und SA II (*Reine und unreine Vögel*) hervorgehen, bestätigt. Darin wurde festgestellt, dass die Übersetzer der *Heiligen Schrift* ein breites Spektrum an avifaunistischer Terminologie in den untersuchten tschechischen und polnischen Versen verwenden, dabei kommt es in manchen Fällen sogar zu einer inkorrekten Identifizierung, was sowohl in der Muttersprache als auch in einer angelernten Sprache wahrgenommen werden kann. Dies ist eines von vielen greifbaren Beispielen, durch die wir uns von den unterschiedlich assimilierten Vogellexemen (die von den Übersetzern von biblischen Texten verwendet werden) in den analysierten tschechischen und polnischen Übersetzungen der *Heiligen Schrift* ein Bild

machen können. Alle angeführten Beispiele wurden detailliert analysiert, hauptsächlich auf lexikalischer Ebene. Diese Problematik (hauptsächlich die Unterschiede) nenne ich die **begrifflich-terminologische sowie approximativ-lexikalische Übersetzungsvariante**, die sich in den analysierten tschechischen und polnischen Bibelübersetzungen mit der besagten avifaunistischen Nomenklatur aus der Familie der *Corvidae* beschäftigen.

Außerdem möchte ich anmerken, dass wir auf Grundlage der analysierten tschechischen und polnischen Bibelübersetzungen einerseits mit dem wichtigen **kulturellen Kontext** zu tun haben und andererseits feststellen konnten, dass es den Übersetzern in einigen Bibelübersetzungen Probleme bereitet hat, die **passenden Begriffe** zu wählen. Das Problem beruht darin, dass sich der Übersetzer zwischen Innovation und Tradition entscheiden und dabei nicht nur im beschriebenen Werk vorkommende Kultur- und Epochennuancen, sondern auch Jahre von Übersetzungstraditionen, die im Unterbewusstsein der Generation weiterleben, bewahren muss.